

કોડ સરાજ

માનક સત્યાગ્રહની
ફિલ્મ નોટ્સ

કાર્લ મલામુદ
સામ પિત્રોડા

કોડ સ્વરાજ

માનક સત્યાગ્રહની
ક્રિલ્ડ નોટ્સ

પ્રારંભિક વિષય

આ પ્રકાશનનો કોઈ અવિકાર સુરક્ષિત નથી રાખવામાં આવ્યો અને એને સાર્વજનિક ડોમેનમાં મૂકવામાં આવ્યું છે.

‘ધ વાયર’ ને આપવામાં આવેલો ઇન્ટરવ્યુ એમની અનુમતિથી પ્રકાશિત કરવામાં આવ્યો છે. આરોન સ્વાટર્જનો લેખ સૌથી પહેલાં 2009 માં એમના જ્લોગમાં પ્રકાશિત થયો હતો અને પછી લોરેન રમા અને કેનિયાલ લેખોપ દ્વારા સંપાદિત ‘ઓપન ગવર્નર્મેન્ટ’, ઓ રેયલી મીડિયા (સેબેસ્ટોપોલ, 2011) માં પ્રકાશિત થયો.

લેખકો આ લેખોનાં ઉપયોગી રિવ્યુઝ માટે માટિન આર. ટ્યુકસ, ડોમિનિક વૃજાસ્ટિક, બેથ સિમોન નોવોક, દશન શંકર, અનિલાલ દિનશા અને એલેક્સાંડર મૈકગિલિન્સેનો આભાર પ્રગટ કરે છે.

કવર ડિઝાઇન અને નિર્માણમાં સહાયતા: પોઈન્ટ બી સ્ટુડિયો દ્વારા.

આ પુસ્તક અજપૂર્ણો એસ.આઈ.એલ. ફોન્ટમાં રાપવામાં આવ્યું છે. આ પુસ્તક એચ.ટી.એમ.એલ 5 માં લખવામાં આવ્યું છે અને સી.એસ.એસ.સ્ટાઇલ શીટ્સ (CSS style sheets) અને પ્રિન્સ એક્સ.એમ.એલ. (Prince XML) પ્રોગ્રામનો ઉપયોગ કરીને પી.ડી.એફ. (PDF) માં બદલવામાં આવ્યું છે.

ગાંધીજીનાં ફોટાઓ ‘કલેક્ટરડ વક્સ ઓફ મહાત્મા ગાંધી’ (CWMG) માંથી લેવામાં આવ્યાં છે. એની ઇલેક્ટ્રોનિક આવૃત્તિને ઉપલબ્ધ કરાવી આપવા માટે લેખકો સાબરમતી આશ્રમનો આનાર પ્રગટ કરે છે. બધા ઐતિહાસિક ફોટાઓ ભારત સરકારના માહિતી સચિવાલય પાસેથી લેવામાં આવ્યાં છે અને આ બધાં જ ફોટાઓ ઓનલાઇન ઉપલબ્ધ કરાવી આપવા માટે લેખકો સચિવાલયનો આભાર વ્યક્ત કરે છે.

આ પુસ્તકનો સોર્સ કોડ : <https://public.resource.org/swaraj>

પ્રકાશક : Public.Resource.Org,Inc.,સેબેસ્ટોપોલ, કેલિફોર્નિયા. 2018.કોઈ અવિકાર સુરક્ષિત નથી.

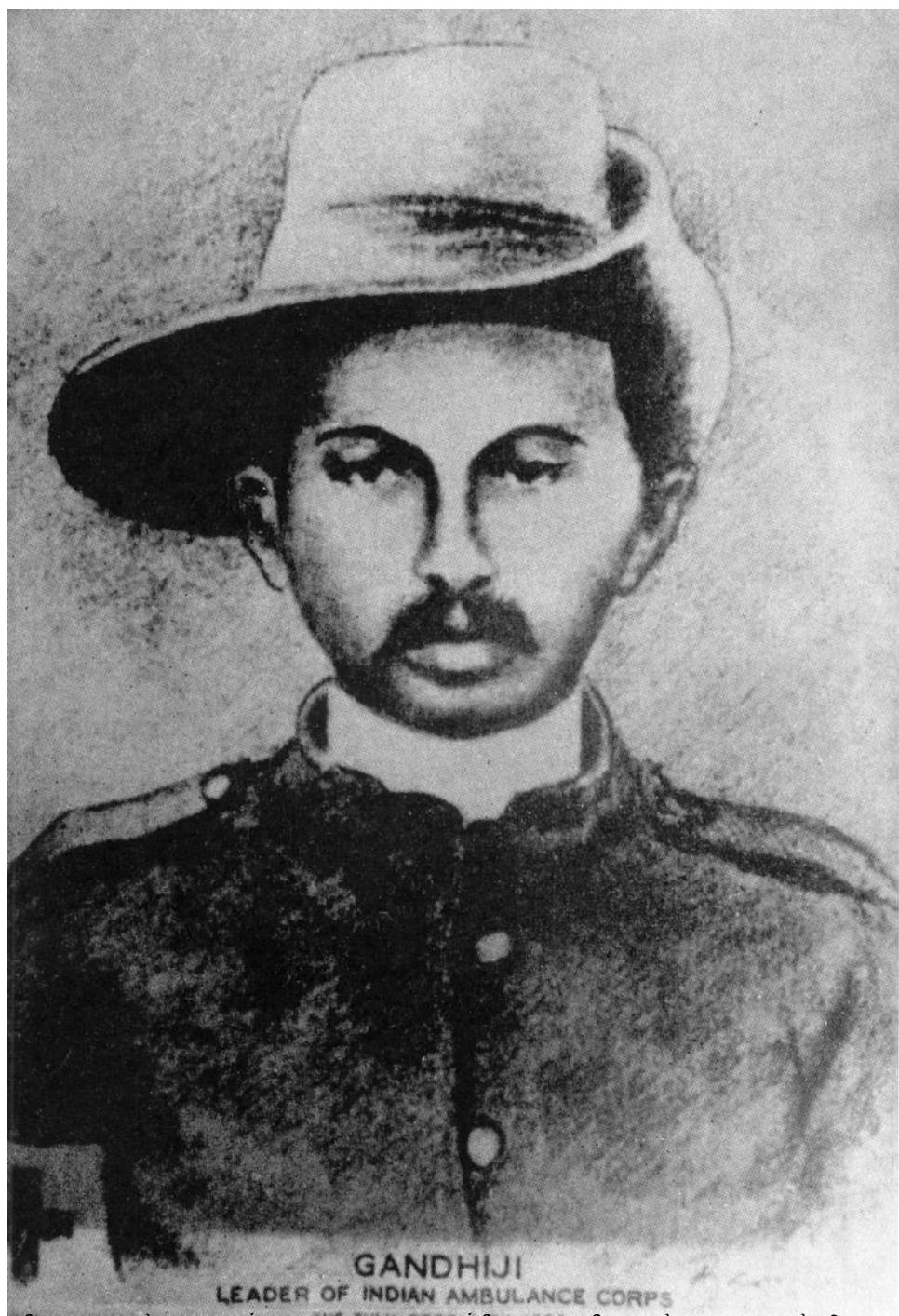
ISBN 9978-1-892628-09-1 (પેપરબેક આવૃત્તિ)

10 9 8 7 6 5 4 3 2 1

કોડ સ્વરાજ

માનક સત્યાગ્રહની
ક્રિલ્ડ નોટ્સ

કાર્લ મલામુદ
સામ પિત્રોડા

GANDHIJI
LEADER OF INDIAN AMBULANCE CORPS

સ્ટોડબલ્યુ. એમ.જી., અડ 5, પુલ 368, ગાંધીજી, નારતીય એમદારના કોર્પ્સ.ના
નોટી, 1906

વિષય-સૂચિ

વાચકો માટે	1
3 ઓક્ટોબર 2016, અમદાવાદ, ધ ઇન્સ્ટટ્યુટ ઓફ એન્જિનિયર્સ (ઇન્ડિયા) સમક્ષ બાષે પદીની અતિરિક્ત ટિપ્પણીઓ	9
5 ઓક્ટોબર 2016, એ ઇન્ડિયા 173 ફ્લાઇટમાં સાબરમતી આશ્રમની મુલાકાત વિશે નોંધ.....	19
14 જૂન, 2017, ધ ઇન્ટરનેટ આર્કિવ, સૈન ફાન્સિસ્કો અમેરિકા અને ભારતમાં જ્ઞાન સુધી સાર્વત્રિક પહોંચ, ડૉ.સામ પિત્રોડાની ટિપ્પણીઓ	35
ભારત અને અમેરિકામાં જ્ઞાન સુધી સાર્વત્રિક પહોંચ, કાર્લ મલામુદની ટિપ્પણીઓ.....	47
8 જુલાઈ, 2017, નવી દિલ્હી ડિજિટલ ચુંગાના સત્ત્યાચાહુ : એક વ્યક્તિ શું કરી શકે?	61
15 ઓક્ટોબર, 2017, બેંગલુરુ માહિતીનો અધિકાર, જ્ઞાનનો અધિકાર. ડૉ.સામ પિત્રોડાની ટિપ્પણીઓ	69
માહિતીનો અધિકાર, જ્ઞાનનો અધિકાર : કાર્લ મલામુદની ટિપ્પણીઓ	83
26 ઓક્ટોબર, 2017, નવી દિલ્હી સલબસ મુલાકાત: આ નાના ચુ.એસ.બી.માં 19,000 ભારતીય માનકો છે. એ બધાં સાર્વજનિક કેમ ન કરવાં જોઈએ?.....	101
ડિસેમ્બર 4-25,2017, સેબ્સ્ટોપોલ 'કોડ સ્વરાજ' પર નોંધ.....	123
પરિશિષ્ટ : જ્ઞાન સંબંધી ટ્રિવટ્સ.....	199
પરિશિષ્ટ : પારદર્શિતા કયારે ઉપયોગી થાય?.....	205
ચુનંદા વાંચન	219
લિંકનું કોષ્ટક	227

શ્રી ડાબાલ્યુ. એમ. ન્યૂ. અડ 5 (1905-1906), ફંડિસપિસ, તારીખ નથી

વાચકો માટે

છીલ્લા બે વષી દરમાનનાં અમારા ભાષણો અને વક્તવ્યોનો રેકોર્ડ આ કિલ્ડ નોટ્સમાં સંકલિત કરવામાં આવ્યો છે. આ ભાષણોમાં લગભગ નહીંવત સુધારા કરવામાં આવ્યાં છે.

અમે સાથે મળીને જે મુદ્દે કામ કર્યું છે, એટલેકે ભારતીય માનક (standards) તેની આ રેકોર્ડમાં ચર્ચાવામાં આવી છે. આ પ્રકારના માનક દસ્તાવેજોની સંખ્યા 19000 છે અને આ બધાં જ ભારત સરકાર દ્વારા પ્રકાશિત કરવામાં આવ્યાં છે. આ માનકોમાં એ ટેકનિકલ ઝાનનો સમાવેશ છે જે આપણા વિશ્વને સુરક્ષિત રાખવાની પદ્ધતિને નિર્ધારિત કરે છે. આ સુરક્ષા સંબંધિત કાન્નૂં છે.

ભારતીય માનકોમાં આધુનિક ટેકનિકલ દુનિયાનાં ઘણાં બધાં મુદ્દાઓનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે : સાર્વજનિક અને નિજી ઇમારતોની સુરક્ષા, જંતુનાશકોણી બચાવસુરક્ષા, કારખાનાઓમાં વસ્ત્ર ઉદ્યોગનાં ચંત્રોની સુરક્ષા, જોખમકારક સામગ્રીના પરિવહન, ખાદ્ય પદાર્થી અને મસાલાઓમાં બેનસેળ, સિંચાદ અને પૂરનિયંત્રણની પદ્ધતિઓ વગેરે.

ભારતમાં પણ વિશ્વના અન્ય દેશોની જેમ આ માનકોનો ઉપયોગ સીમિત રૂપે જ થતો હતો અને જરૂરિયાતમંદો માટે એ ઉપલબ્ધ નહીંતાં. એ માનક કોપીરાઇટને આધીન રાખવામાં આવ્યાં છે, અનુયિત રૂપે એ વેચાવવામાં આવે છે અને ટેકનિકલ સાધનો વડે સખતાઈથી એમના પર અંકુશ લગાવવામાં આવ્યો છે. અમે એ માનકોને ખરીદ્યાં અને ઇન્ટરનેટ પર નિશ્ચલ્ક અને અપ્રતિબંધિત ઉપયોગ માટે પોસ્ટ કરી દીધાં છે. ભારત સરકારને અમે અમારા આ પગલાં વિષે પહેલાં પત્ર દ્વારા અને પછી ઔપચારિક ચાચિકા દ્વારા સૂચિત કરી દીધી છે.

જ્યારે સરકારે માનકોની નવી આવૃત્તિઓ આપવાની મનાઈ કરમાવી દીધી તો અમે નવી દિલ્હીની માનનીય ઉર્ય ન્યાયાલયમાં એક જનહિત ચાચિકા દાખલ કરી. અમે આ પગલું સત્યાગ્રહ, “આત્માના સત્ય” ની શોધ સમજુને બર્યું છે, આ એક અહિંસાત્મક પ્રતિરોધ છે. અમે નિસંકોચ સ્વિકાર કરીએ છીએ કે અમે મહાત્મા ગાંધીનાં શિષ્ય છીએ અને ભારત તથા સંયુક્ત રાજ્ય અમેરિકામાં ન્યાય અને લોકશાહીના સંદર્ભના હિતિહાસની પરંપરાના અનુયાયીઓ છીએ.

ભારતમાં ઈજનેરોના શિક્ષણને આગળ ધ્યાવવા, શહેરોને સુરક્ષિત રાખવા માટે, નાગરિકોને સૂચિત કરવા માટે, અમે આ પગલું બર્યું છે. આને માટે અમને કોઈ અફ્સોસ નથી. આ દસ્તાવેજોને લાખો લોકો વાંચી ચૂક્યા છે. એટલે સ્પષ્ટ છે કે આ બહુમૂલ્ય જાણકારી ના પ્રસારની જરૂરત હતી.

એક વિશેષ કારણસર અમે આ પુસ્તકને “કોડ સ્વરાજ” નામ આપ્યું છે. જ્યારે અમે “કોડ” ની વાત કરીએ છીએ તો અમારો મતલબ સોર્ચ (source) કોડ, જેનાથી કમ્પ્યુટર ચાલે છે, અથવા એ પ્રોટોકોલ્સ

(protocols), જેના આધારે ઇન્ટરનેટ ચાલે છે, થી પણ વધારે વ્યાપક છે. ક્રોડશી અમારો મતલબ છે, કોઈપણ નિયમપુસ્તક . નલે એ ઇન્ટરનેટના પ્રોટોકોલ્સ હોય કે પછી લોકશાહીનાં નિયમો અને કાયદાઓ હોય. એજ પ્રમાણે , સ્વરાજ એટલે સ્વશાસનનો સિદ્ધાંત છે. એનો અર્થ છે કે સરકાર જનતાની છે અને જનતાની સહિયારી હરછા મુજબ કામ કરશે. ક્રોડ સ્વરાજનો અર્થ નિયમોનું ખુલ્ટું પુસ્તક છે, જે બધાં લોકો માટે હશે અને જેની જાણકારી બધાં લોકોને હશે.

ખુલ્ટાં નિયમપુસ્તક વિનાનું આજનું ઇન્ટરનેટ વાસ્તવમાં બહુ અલગ હશે. અમારું માનવું છે કે બધી આધારસામણી (ઇન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચર) ખુલ્ટાં અને પારદર્શી નિયમો પર આધારિત હોવી જોઈએ ,જે દરેકને એ સમજવાની અનુગતિ આપે કે સિસ્ટમ કેવી રીતે કામ કરે છે અને આપણે એને કેવી રીતે વધારે સારી બનાવી શકીએ. આવો સિદ્ધાંત લોકશાહીનો એક પ્રમુખ સિદ્ધાંત છે. આને અમે ‘માહિતીને લોકતાંત્રિક બનાવવી’ કહુંએ છીએ, જેમાં લોકોને એની માહિતી ગેળવવામાં કોઈ રોક ન હોય.

અમારું માનવું છે કે સાચા કોડ સ્વરાજથી જ સમાજ આગળ વધી શકે છે અને દરેક પ્રકારના માનવ-જ્ઞાન માટે સાર્વાંકી પહોંચ (universal access) જોવા મહત્વાકાંક્ષી લક્ષ્યોને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. ઇન્ટરનેટ આપણાને શીખાયું છે કે એક ઓપન સિસ્ટમ આપણાને સ્વનોદી પણ આગળ લઈ જઈ શકે છે. અને આ બોધ વધુ વ્યાપક રૂપમાં લાગ્યુ કરવો જોઈએ.

ગાંધીજીનું આંદોલન માત્ર ભારતના સ્વતંત્ર્ય માટે જ નહિ, બલ્કે સંપૂર્ણ વિશ્વમાં સ્વશાસન, લોકશાહી અને રાજનૈતિક સ્વતંત્ર્ય (decolonization) નાં સિદ્ધાંતો સ્થાપિત કરવા માટે હતું. ગાંધીજી અને એમના અનુયાયીઓની વિચારધારામાં બધાં માટે સમાન અવસરોની સુલભતા , માહિતીનું લોકશાહીકરણ, ટ્રસ્ટીશિપ અને સાર્વજનિક કલ્યાણના સિદ્ધાંતો તોડે સુધી સમાયેલાં છે.

અમે જે ટેકનિકનો ઉપયોગ કરી રહ્યા છીએ, એ અમારી અગાઉ કામ કરી રૂકેલાં લોકોથી પ્રેરિત છે. આમ તો અમે જે વ્યક્તિગત જોખમ ઉઠાયું છે, એ એટલું ખતરનાક નથી પરંતુ અમે સતત સંઘર્ષના બોધને ગંભીરતાથી લીધો છે. સત્યાગ્રહના પ્રકાર અને વિધિઓને નાનીમોટી બધી સમસ્યાઓ પર લાગ્યુ કરી શકાય છે. પરંતુ મૂળ વાત એ છે કે આપણે બધાં આપણી લોકશાહીને વધારે સારી બનાવવાનો પ્રયાસ કરીએ. લોકશાહીમાં સરકાર આપણા માટે હોય છે અને જચાં સુધી આપણે સાર્વજનિક કાયોમાં સામેલ ન થઈએ , અને જચાં સુધી આપણાને પોતાનો તથા આપણા શાસકોને શિક્ષિત નહિ કરીએ, ત્યાં સુધી આપણે આ વિશ્વના ટ્રસ્ટી તરીકેની ફરજનું પાલન નહિ કરી શકીએ.

અમે આ પુસ્તકમાં ઘણાં બધાં ફોટાઓ પણ મૂક્યા છે. આ પુસ્તક એક સંભિશ્રણ છે. એનું કારણ એ છે કે આપણે ફોટાઓથી પ્રેરણા લઈએ છીએ. આપણાને “કલેક્ટેડ વર્ક્સ ઓફ મહાત્મા ગાંધી” અને સૂચના મંત્રાલયના અભિલેખાગાર (archive)માં જૂના ફોટાઓ જોવાં ગમે છે. અગાઉથી ઉપલબ્ધ ઝાનનો આધારે જ ઝાનનો વિસ્તાર થાય છે. અને

વાચકો માટે

અમે ઇન્ટરનેટ પર ઉપલબ્ધ એ વર્તમાન સામગ્રીનો ઉપયોગ કરીને આ પુસ્તક લખ્યું છે, જે સામગ્રીને કોઈ પણ વ્યક્તિ વાંચી શકે છે.

અમને એ આશા પણ છે કે તમે આ અદ્ભૂત સંસાધનો નું અન્વેષણ કરવા માટે અને પોતાના કામમાં અનો ઉપયોગ કરવા માટે સમય ફાળવશો. જ્ઞાનની સાર્વબોધિક પહોંચ માનવીનો અધિકાર છે પરંતુ આપણે જ્ઞાનનો કેવળ ઉપયોગ જ નથી કરવાનો બલ્કે એથી વધારે કંઈક કરવાનું છે. આપણે બધાંએ સામાજિક જ્ઞાનપુંજમાં પોતાનું યોગદાન પણ કરવું જોઈએ.

અમે બંને ટેકનિકલ ક્ષેત્રના વ્યક્તિ છીએ. અમે આખી જિંદગી દૂરસંચાર અને કમ્પ્યુટરનું કામ કર્યું છે. ઇન્ટરનેટ એક એવો ચમત્કાર છે, જેણે દુનિયાને બદલી નાખી છે. પણ એની ક્ષમતા હજી ધરી વધારે છે. અમારા જેવાં અનોક ટેકનિકલ લોકોને અમે જોઈએ છીએ, જેઓ નવી એપ (app) બનાવવામાં દિવસો વીતાવે છે અથવા જાહેરખરોની ક્લિક્સ (Ad Clicks) વધારવા મંડી પડ્યા છે.

જેમ જેમ વેપારની દુનિયા મદ્દાસ્થતા (arbitrage) અને એકાધિકાર (monopoly) દ્વારા નિયું ફાયદો વધારતી જાય છે, તેમ તેમ દુનિયા વધુ ને વધુ અસમાન થતી જાય છે. અમે આશા રાખીએ છીએ કે અમારા ક્ષેત્રમાં કામ કરતા સહકર્મયારીઓ, સાર્વજનિક કામ કરવા માટે સમય ફાળવશે અને ગાંધીજીના વિચારોથી પ્રેરિત થઈને આપણી દુનિયાને વધારે સારી જગ્યા બનાવવામાં મદદ કરશે; એક એવી દુનિયા જગ્યાં સાર્વજનિક હિત કેન્દ્રમાં હોય, નિયું લાભ નહિ.

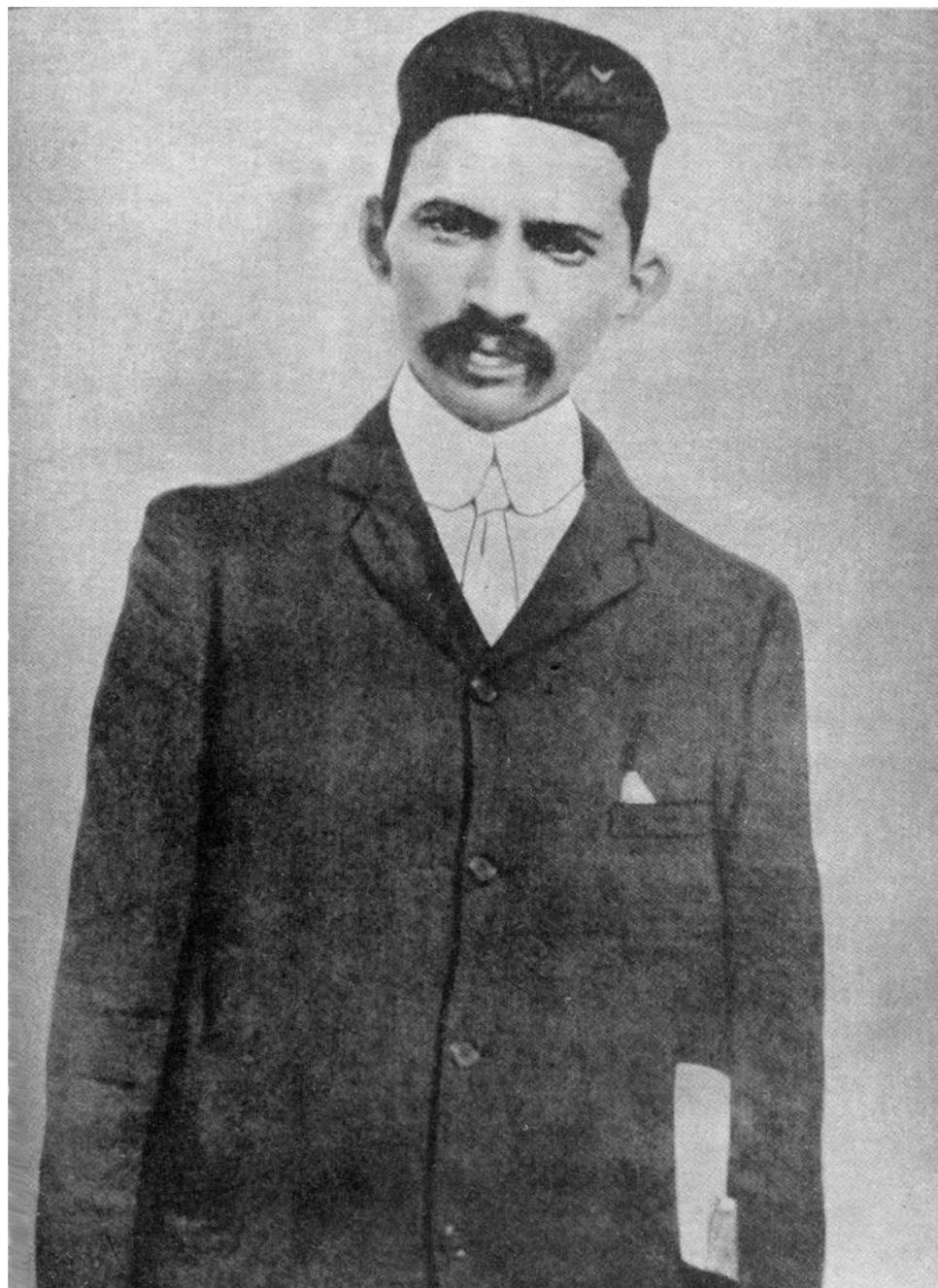
અમુક લોકોને માહિતીનું લોકશાહીકરણ કરવું, એ હવામાં વાત કરવા જેવું લાગી શકે, જે આજની મુશ્કેલ ધડીમાં સમજદાર લોકો દ્વારા કરવામાં આવે, એવું મહત્વપૂર્ણ નથી. કોઈ સંશાયી સંપાદક પૂછી શકે છે કે જગ્યારે લોકો ભૂલ્યા છે અને આપણો ચ્રછ નાચ થઈ રહ્યો છે તો આપણો કોમ્પ્યુટર અને નેટવર્ક પર કોવી રીતે દયાન આપી શકીએ?

અમારી પાસે એના બે જવાબ છે. પહેલો એ કે કમ્પ્યુટર અને નેટવર્ક અમારાં કાર્યક્ષેત્ર છે. આપણી દુનિયામાં આપણે બધાં જે કરી શકીએ, એ કરીએ છીએ. પરંતુ અમારો ખરો જવાબ એ છે કે “જ્ઞાન સુધી પહોંચ” (access to knowledge) વિકાસની દ્વારાતની આધારશિલ્પા છે, માહિતીને સાર્વજનિક કરીને વિકાસના ઉદ્દેશ્યના પૂર્ણ કરવાનું સાધન છે, જેના પાયામાં વિકાસની દ્વારાત ઊભી કરી શકાય છે.

જો આપણે આ પાયો બરાબર નાખીએ, તો અમારાં માનવું છે કે આપણે આપણી દુનિયાનું પુનર્નિર્માણ કરી શકીએ, જેવી રીતે સદીઓથી આપણી અગ્નાઉ ધરણાં લોકોએ પોતાની દુનિયા બદલી હતી. આપણે આપણી નાણાંકીય વ્યવસ્થાની ગંભીર વુટિઓને દૂર કરી શકીએ છીએ, જે સાર્વજનિક કલ્યાણને બદલે માત્ર થોડા લોકો પાસે બધાં સંસાધનો જમા કરવામાં મદદ કરે છે. આપણે સ્વાસ્થ્ય, પરિવહન, ઓરાક અને આશ્રય પ્રદાન કરવાની પદ્ધતિઓમાં કાંતિકારી પરિવર્તન લાવી શકીએ છીએ. આપણે

આપણાં બાળકોને અને પોતાને શિક્ષિત કરવાની પદ્ધતિઓમાં કાંતિકારી પરિવર્તન લાવી શકીએ છીએ. આપણી સરકારોની કાર્યપદ્ધતિઓમાં પરિવર્તન લાવી શકીએ છીએ. આપણે આપણા બ્રહુની સંભાળ રાખવાની શરૂઆત કરી શકીએ છીએ. માહિતીને સાર્વજનિક (ડેનોક્લેટાઇઝ) કરવાથી દુનિયા બદલી શકાય છે. જ્ઞાનને સંસ્થાનવાદથી સ્વતંત્ર (ડિકોલોનાઇઝ) કરવાથી દુનિયા બદલી શકાય છે. આવો, આ યાત્રામાં આપણે સાથે જઈએ.

કાર્લ મલામુદ અને સામ પિત્રોડા

સીડબલ્યુ. એમ.જી., પિડ 3 (1898-1903), ફંડિસપીલ. એન 1900 એ જોહાનિસલગ્ર

સીડબલ્યુ. એમ.જી. , બિડ 9 (1908-1909), ફંટિસપિલે, ગાંધીજી લંડનમાં, 1909.

સીડબાદ્યુ અમ. જી. પં 20 (1921), ફેસપિસ, ગાંધીજીસન્ 1921 મા.

ધ ઇન્સ્ટટ્યુટ ઓફ એન્જિનિયર્સ (ઇન્ડિયા) સમક્ષ ભાષણ પછીની અતિરિક્ત ટિપ્પણીઓ.

સામ પિત્રોડા, અમદાવાદ, 3 ઓક્ટોબર 2016.

ભાષણ સમાપ્ત.

આભાર!

તાણીઓ.

મારાં એક મિત્ર છે, જે છેલ્લા 25-30 વર્ષીથી ઇન્ટરનેટ પર કામ કરી રહ્યાં છે. કાર્લ જ એ વ્યકિત હતા, જેમણે ઇન્ટરનેટ પર પહેલું રેડિયો સ્ટેશન બનાવ્યું હતું.

તાણીઓ.

કાર્લ એક સભ્યા કાર્યકર્તા પણ છે. તેઓ સરકારી માહિતી એકઠી કરે છે અને આ માહિતીને સાર્વજનિક કરે છે. સરકાર નથી ઇચ્છાતી કે એની માહિતી સાર્વજનિક હોય, એટલે કાર્લ એક સ્વતંત્ર બિનલાભદાયક સંસ્થા ચલાવે છે.

દાખલા તરીકે, ભારતમાં નિર્માણ, સુરક્ષા, બાળકોનાં રબકડાં અને યાંત્રો માટે ભારતીય માનક બ્યુરો તરફથી 19000 માનકો (ધોરણો) છે. આ માનકો ભારતીય માનક બ્યુરો દ્વારા પ્રકાશિત કરવામાં આવે છે પણ એ જનતા માટે ઉપલબ્ધ નથી. તમારે એ ખરીદવાં પડે છે.

અમે આ માનકોને સંપૂર્ણ વિશ્વમાં સાર્વજનિક કરવાનો પ્રયાસ કરી રહ્યાં છીએ. અમે ભારતમાં અમૃત માનક ખરીદી લીધાં અને કાર્લે એ બધાં ઇન્ટરનેટ પર મૂકી દીધાં. આથી ભારત સરકારે ગભરાઇને કર્દાંનું, “તમે આમ ન કરી શકો. આ કોપીરાઇટનું ઉલ્લંઘન છે.” આ માનકો ઉપલબ્ધ છે. આ તમારાં માનકો નથી. જનતાએ આમાં પૈસા ખર્યો છે એટલે આ સાર્વજનિક માનકો છે. અને જનતાને આની માહિતી હોય, એ અપેક્ષિત છે.

તેઓ સહમત નથી. એ કહે છે, “તમે આવું ન કરી શકો. આને માટે તમારે ચુકવણી કરવી પડશે.” જો તમે કોઈ નિર્માણ માનક ખરીદવા હોયનો છો તો તમારે 16,000 રૂપિયા ચુકવવા પડશો. જો તમે ભારતની બહુરે રહીને ભારતીય નિર્માણ માનક ખરીદવા હોયનો છો તો 160,000 રૂપિયા ચુકવવા પડશો.

જો હું સિવિલ એન્જિનિયરીનો છાત્ર હોલ્ડ અને નિર્માણ માનકો વિષે જાણવા હોય તો મારે ભારત સરકાર પાસેથી આ માનકો ખરીદવા પડશો. અને કહીએ છીએ, “ના, આ માહિતી જનતાની છે.” કાર્લે હવે ભારત

સરકાર સામે કેસ કર્યો છે. મામલો હજુ પણ ન્યાયાલયને વિચારાધીન છે. અમે કહીએ છીએ, “આ સ્થિતિ બધી જ છે અને આ હકીકત છે. અમેરિકામાં પણ આ હકીકત છે કે કેમ કે સરકાર હરછતી જ નથી કે તમે આ બધાં વિષે માહિતી મેળવો.”

આ લડત પ્રત્યેક સતર પર ચાલી રહી છે. અમે અમેરિકામાં અને ચુરોપમાં પણ આ લડત ચલાવી રહ્યા છીએ.

તાળીઓનો ગડગડાટ.

ડિજિટલ ડેવલપમેન્ટના આ યુદ્ધમાં સામેલ થવા માટે અમને આવાં લોકોની જરૂર છે. ડિજિટલ ડેવલપમેન્ટ, માત્ર હાર્ડવેર યા સોફ્ટવેર નથી, બલ્કે આવાં પ્રયાસો પણ એમાં સામેલ છે. તમારા સ્વાસ્થ્ય- ડેટા પર કોનું સ્વામિત્વ હોય છે? આ મુદ્દો વૈખિક સતર પર બહુ મોટો મુદ્દો છે. તમે તમારા સ્વાસ્થ્ય- ડેટાની ઓપનીયતા અને ચોરી (piracy)ના મુદ્દ શું કરશો? પરંતુ મુખ્ય પડકાર સિસ્ટમને સાર્વજનિક બનાવવાનો છે; ઓપન સરકાર, ઓપન ડેટા, ઓપન પ્લેટફોર્મ્સ, ઓપન સોફ્ટવેર.

કાલે આખો દિવસ મેં ગાંધી આશ્રમમાં અહિંસા પર વાત કરી, અને ગાંધીજી ઓપન ગવર્નર્મેટ પ્લેટફોર્મને પસંદ કરત. ગાંધીજી ઓપન -સોર્સ સોફ્ટવેરને વિશેષ મહત્વ આપત્તા હતીં. આજે ગાંધીજી ટ્વીટ કરત અને ફેસબુક પર પણ હોત. ગાંધીજીએ બ્લોગ લખ્યો હોત કેમ કે આ મીડિયા, પ્રકાશન, પ્રિટિંગ અને સમાચારપત્રથી જોડાયેલો મુદ્દો છે.

અમે કહીએ છીએ કે સરકાર આ માહિતીઓને કેવી રીતે દબાવી રાખી શકે? આપણે આની વિસ્તર લડવું પડશે. ગાંધીજીના અભિગમ, સત્યાગ્રહને ડિજિટલ દુનિયામાં અપનાવવો પડશે. સત્યાગ્રહનો અર્થ છે; કોઈમાં કેસ દાખલ કરવો, યાચિકા દાખલ કરવી અને સરકારને સપણ કહેવું કે, “તમે ખોટું કરી રહ્યા છો, જનતા સાચી છે. આ માહિતીઓ જનતાની છે, તમારી પોતાની નહીં.” આ પણ ડિજિટલ ડેવલપમેન્ટ નો એક ભાગ છે. ઘણાં લોકો આ મુદ્દો બહુ સારી રીતે સમજે છે, મારી આ વાત પર ભરોસો રાખો.

સંપૂર્ણ વિશ્વમાં મુશ્કીભર લોકો જ આ મહત્વપૂર્ણ મુદ્દાને સમજી શકે છે. દરેક વ્યક્તિ એક નાનું કામ કરે છે. અમારા મિત્રોનો એક સભૂહ છે, જેમાં હું ‘વર્લ્ડ વાઈડ વેબ’ ના બોર્ડગાં છું આ બોર્ડમાં મારી સાથે વેબના શોધક ટિમ બર્નસ્-લી પણ છે. હું એમની સાથે વેબના પ્રચાર -પ્રસારને આગળ ધ્યાવવામાં કાર્યરત છું.

બિજા એક મિત્ર, જેઓ અમારી સાથે કામ કરે છે, વિન્ટન સર્ફ, તેઓ ઇન્ટરનેટના જનક છે. ટિમ બર્નસ્-લી વેબના જનક છે, તો વિન્ટ ઇન્ટરનેટના જનક છે.

તમારે આ બધાં લોકો સાથે કામ કરવાની જરૂર છે. તમારે આ બધાં મુદ્દાઓને સારી રીતે સમજવા માટે પણ એમની સાથે કામ કરવાની જરૂર

ઇ ઇન્સ્ટટ્યુટ ઓફ એન્જિનિયર્સ (ઇન્ડિયા)

ઇ. અને આ બધું કામ મનપસંદ હોવું જોઈએ. આ કોઈ નોકરી નથી. કોઈ તમને વિનટન સર્ક સાથે કામ કરવાની નોકરી નહી આપે. કોઈ સરકારી નોકરી એવી નથી, જે કહે, “જ્ઞાનો, હવે તમે વેબના આવિષ્કારકને તમારો દોસ્ત બનાવો.” પણ તમારે આવું કરવું પડશે. કોઈકે તો આ કામ કરવું જ પડશે.

કાર્લ અને મેં લાંબો સમય સાથે ગાળ્યો છે. તેઓ છેલ્લાં 6-7 વષી થી મારી સાથે છે. ભારતમાં કેસ દાખલ કરવો, એ એમનું કામ નથી. તેઓ અહી આવીને કેસ લડવા નથી માંગતાં. પણ કોઈકે તો આ કરવું જ પડશે.

લોકહિત માટે આ કરવું પડશે. જાહેર ભુકદમો કરવો પડશે. પણ અહી એવું કામ નથી થઈ રહ્યું. ડિજિટલ ઇન્ડિયાને સાકાર કરવા માટે આપણાને આવાં ધરાં વધારે ગાંધીવાદી સત્યાગ્રહીઓની જરૂરત છે. આભાર.

કાર્લ, તમે અહી આવી શકો? કોઈ તમને કંઈક આપવા માંગો છે.

તાજીઓ .

ધાર આવ્યું, કાર્લ પાસે આ નાનું પેકેટ પણ છે. આ ડિસ્કમાં ભારતનાં સ્વાતંત્ર્ય દ્યુગાનાં 90,000 ફોટાઓ છે.

તાજીઓ.

ગાંધીજીની સાથે નહેલા, સુભાષચંદ્ર બોઝ જેવાં બધાં મહાનુભાવો. વળી સ્વરાજ ઇન્ડિયા પર 400,000 પૃષ્ઠાનાં દસ્તાવેજો છે.

તાજીઓ.

19,000 નારતીય માનક પણ છે.

તાજીઓ.

435 ગીગાબાઇટ મેમરીમાં. હું ઇચ્છું છું કે કાર્લ એ બધાંને આ બેટસ્વર્સપ આપે.

તાજીઓ.

[સંસ્થાને આ ડિસ્ક ડ્રાઇવ બેટ સ્વર્સપ પ્રદાન]

કાર્લને પુષ્પગુરુછની બેટ

[સભામાં પ્રક્રીતરના અંતિમ સત્રમાં કાર્લને અન્ય આદરણીય મહેમાનોની સાથે મંચ પર બેસવા માટે આમંત્રિત કરવામાં આવ્યા.]

દી ઇન્સ્ટિટ્યુટ ઓફ એન્જિનિયર્સ (ઇન્ડિયા) માં પરિયર્યો પણી સામન પિત્રોડાએ કોટા પડાવ્યા.

દર્શી પણી અનોખી ભિડ જાગી

સામની પાસે એક ટેચાબાઈટ ડિસ્ક ફ્રાઇવ છે, જેમાં "હિંદ સ્વરાજ" ના સંકલનની સાથે 19,000 ભારતીય માનકો પરિ છે.

“ગાંધી ફ્લાઇવ” નાં 10 ફ્લાઇવમાંથી 4 ફ્લાઇવ તૈયાર કરવામાં આવી રહી છે. પ્રત્યેક એક ટેસાબાઇટ વેસ્ટન્ ડિનિટલ ફ્લાઇવમાં 19,000 માનક, મણીઓ ગાંધીનો લેખન સંચાહ, 129 એર ઇન્ડિયા બ્લોડકાસ્ટસ ** અને 12,000 ફોટો પણ સામેલ છે.**
 [ઓલ ઇન્ડિયા રેડિયો બ્લોડકાસ્ટસ ?]

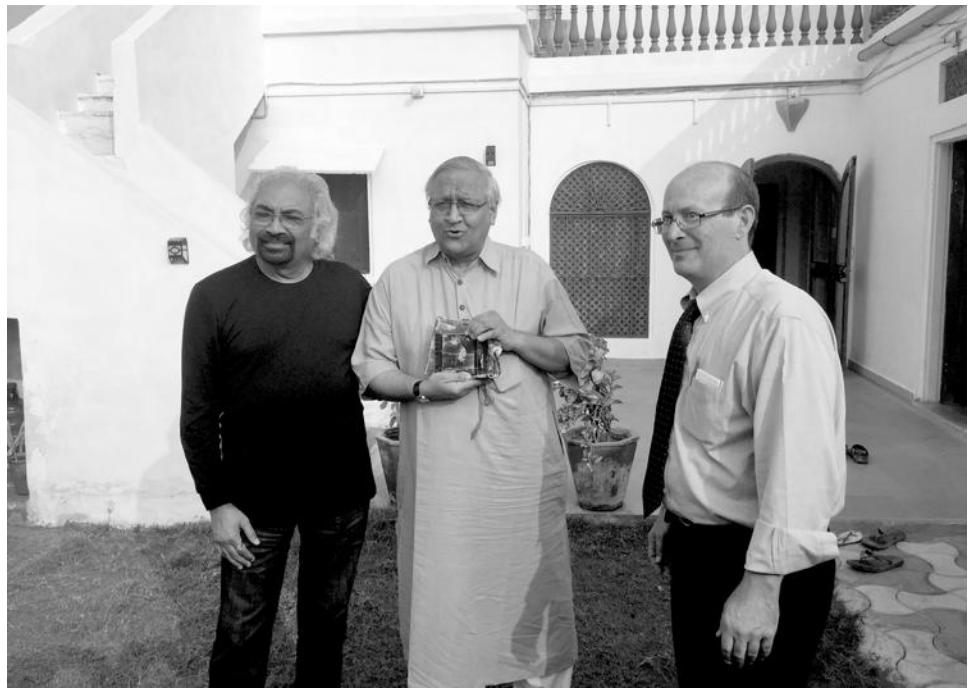
પ્રત્યેક ફ્રાઇવ સુતરાઉ કપડામાં લપેટેલી છે, જેની ઉપર ગાંધીજીની પદ્યાત્માનો ફોટો છ્યાયેલો છે, અને પછી એને પ્રમાણિત લાલ ટેપ લગાડીને સુરક્ષિત બનાવવામાં આવી છે.

કાર્લ મલામુદે ગુજરાત વિદ્યાપીઠના કુલપતિ અનામિક શાહને 'ગાંધી ડિસ્ક ફ્રાઇવ' બોટ આપી

રાજ્યાન કન્દ્રીય વિખ્યાતિયાલયાના ઉપ- કુલપતિને બેટ આપવામાં આવી

લોયરસ્કુલ કોલેજ'ના સંસ્થાપક શ્રી બુકર રાયને બેટ આપવામાં આવી

સાબરમતી આશ્રમનાં દીના પટેલ 'ગાંધી રિસ્ક ફોર્મ' સાથે.

સાબરમતી આશ્રમની મુલાકાત વિશે નોંધ.

કાર્લ મલામુદ, 5 ઓક્ટોબર 2016, એર ઇન્ડિયા 173 ફ્લાઈટમાં.

અમારી કાર ભારતના અમદાવાદમાં સ્થિત સાબરમતી આશ્રમ તરફ આગળ વધી રહી હતી. આ એ જ આશ્રમ છે, જથ્યાં ગાંધીજી રહેતા હતાં. અહીંથી જ એમણે સમુદ્ર તટ સુધી પોતાની ઐતિહાસિક યાત્રા શરૂ કરી હતી અને સરકારના આદેશોનું ઉલ્લંઘન કરીને નમક બનાવ્યું હતું. અહીંથી જ 18 વર્ષી સુવી ચાલેલી સ્વતંત્રતાની લડત શરૂ થઈ, જેથી અંતઃ ભારતને સ્વરાજ મળ્યું.

અમારી કારમાં ટ્રાઇવરની બાજુની સીટ પર હિંમાશુ વ્યાસ બેઠાં હતાં, જેઓ ગુજરાતમાં કાંચેસ પાટીના અધિકૃત પ્રવક્તા છે. ગુજરાત એ રાજ્ય છે, જથ્યા અમદાવાદ સ્થિત છે. પાછળની સીટ પર મારી સાથે દિનેશ વિવેદી બેઠાં હતાં, જેઓ એક સાંસદ છે અને અગાઉ રેલ્વે પ્રધાન હતાં. એમણી બાજુમાં સુપ્રાસિદ્ધ સામ પિત્રોડા બેઠાં હતાં, જેઓ દેશમાં પ્રમુખ પ્રૌદ્યોગિકી અધિકારી હતાં અને બે વડા પ્રધાનોને આધીન કેન્દ્રને પ્રધાન રહ્યો ચૂક્યાં છે. આ એ જ વ્યક્તિ છે, જેમણે ભારતના પ્રત્યેક ગામમાં એક ટેલિફોન લગાવીને ભારતમાં દૂરસંચાર કાંતિ લાવી દીધી હતી.

આશ્રમના ગેટ પર બહુ સખન સુરક્ષા વ્યવસ્થા હતી. એ દિવસ 2 ઓક્ટોબર, એટલે ગાંધીજીનો જન્મદિવસ અને રાષ્ટ્રીય રજા પણ હતી. અંદર ગુજરાતના રાજ્યપાલ અને આખા દેશનાં પદાધિકારીઓ એમણાં જન્મદિવસે આયોજિત પરંપરાગત પ્રાર્થના સભામાં હાજર હતાં.

જેવી અમારી કાર આશ્રમના ગેટ તરફ વળી કે તરત જ પોલીસે અમને ધેરી લીધાં. તેઓ અમારી કારની છત પર જોરજોરથી ઠોકવા માંડ્યા અને ચીસો પાડીને કહેવા લાગ્યાં કે અમારે કાર પાછી વાળવી પડશે. હિંમાશુએ પોતાની બારીનો કાચ નીચે કર્યો અને જોરથી કહ્યું, “સામ પિત્રોડા! દિનેશ વિવેદી! સંસદ સભા!”

જલદીથી ગેટ ખુલ્લી ગયો અને અમારી કાર ઝડપથી કાદવવાળા પાર્કિંગ સ્થાનથી પસાર થઈને બિલિંગની નજીક જઈને ઊભી રહી, જથ્યાં પ્રાર્થના સભા સમાપ્ત થઈ રહી હતી.

રાજ્યપાલને આશ્રમાંથી બહાર લઈ જવા માટે એમણી કાર અને સેનાનાં એક ડ્રાઇવર વાહન આશ્રમના પ્રવેશ દ્વાર પર તૈયાર ઊભાં હતાં. અમે અમારી કારમાંથી બહાર નીકળ્યાં અને સામ અને દિનેશને તરત જ લોકોના ટોળાએ ધેરી લીધાં. તેઓ એમણી સાથે સેલ્ફી લેવા માંડ્યાં અને જ્ઞાનાં મિત્રો એમને મળવા માટે દોડી આવ્યાં.

સામ અને દિનેશ બંને મહામુસીબતે આ નીડમાંથી બહાર નીકળ્યાં અને રાજ્યપાલ, જેઓ બહાર નીકળી રહ્યાં હતાં, તેમણું અભિવાદન કરવા ઝડપથી આગળ વદ્યા. હું એમને વળગને જ રહેતો હતો, જેથી

સુરક્ષાકરનીઓ મારો રસ્તો ન રોકે. રાજ્યપાલનું અભિવાદન કર્યો પછી, જબરન્દસ્ત નીડે સામ અને દિનેશને ઘેરી લીધાં. એ લોકો એમની સાથે ફોટોઓ પડાવવા માંડ્યાં અને એમનું અભિવાદન કરવા લાગ્યાં.

આ શુભ દિવસે આશ્રમમાં આવવાનો અમારો ઉદ્દેશ્ય અને સામ દારા મને ભારત લાવવાનું કરાણ હતું, “ગાંધીજી : હિંસા પર સંવાદ” વિષય પર એક કાર્યશાળા, જેમાં અમારે બાગ લેવાનો હતો. બે મહિના પહેલાં એક મોડી સાંજે સામે મને ફોન કર્યો, તેઓ વ્યાક્ફુન તથા પરેશાન હતાં. એમણે આતંકવાદીઓ દારા કરાયેલાં બોર્બલ વિસ્ક્લોટો અને અનેક રાજ્યો દ્વારા એમનાં પોતાના જે લોકો પર કરાવાયેલાં હુમલાઓ અને લોકોમાં એકબીજાં પ્રત્યે વધતી જતી હિંસાની ભાવના વિશે વાત કરી. એમણે કહ્યું, “આપણે જસ્તા કંઈક કરવું જોઈએ.” એમણે આ કાર્યશાળા ગાંધી આશ્રમમાં આચ્યોજિત કરવાનો નિર્ણય કર્યો. એઓ જાણવા માંગતાં હતાં કે શું હું એમની સાથે ભારત આવી શકું?

સામે સમજાવ્યું કે તેઓ હિચછે છે કે આ કાર્યશાળા સામાન્ય વાતચીત અને દુનિયાની સ્થિતિ માટે દુખ વ્યક્તત કરવાથી કંઈક વધારે હોય. તેઓ હિચાતાં હતાં કે આ કાર્યશાળા શાંતિ માટે એક આંદોલનની શરૂઆત કરે, એવું આંદોલન જે આધુનિક દુનિયામાં જે કાંઈ ખોટું થઈ રહ્યું છે, એને ઠીક કરવા માટે, ગાંધીજીની પદ્ધતિ અને ઉપદેશો પર આધારિત હોય.

જયારે સામ મને કંઈ પણ કરવા માટે કહે છે, ત્યારે હું ચોક્કસ ‘હા’ જ કહું છું. બીજા દિવસે સામે આશ્રમમાં ફોન કરીને પૂછ્યું કે શું એ લોકો અમારી યાજમાની કરશે અને અન્ય લોકોને ફોન કરીને પૂછવા માંડ્યાં કે શું તેઓ અમારી સાથે જોડાશે? મેં મારા વીજા આવેદન પર કામ કરવાનું શરૂ કરી દીધું.

...

જયારે સામ અને દિનેશ પોતાના પ્રશંસકોને મળી રહ્યાં હતાં, તો હું આસપાસ જોવા લાગ્યો. આશ્રમમાં શાળાનાં સૈકડો બાળકો હતાં, જેઓ અનેક સખૂહોમાં વહેંચાઈને બધી બિટિંગોની આસપાસ ફરી રહ્યાં હતાં. એક બિટિંગની બહાર અનેક સંગીતકાર ગોઠવાયેલાં હતાં. તેઓ પારેપરિક ભજન (પ્રાર્થના ગીત) ગાઈ રહ્યાં હતાં, ખાસ કરીને એ ભજનો જે ગાંધીજીને પ્રિય હતાં. વિદ્યાર્થીઓ જમીન પર બેસીને સૂતર કાંતી રહ્યાં હતાં. ગાંધીજીને શ્રદ્ધાંજલી આપવા માટે એમના નિવાસસ્થાનની બહાર આગંતુકોનો બહુ મોટો સમૂહ જમા થયો હતો.

હું ઉબો હતો, ત્યાં લાલ રંગનું શાર્ટ પહેરેલ એક ઉચ્ચો ચુવાન મારી પાસે આવ્યો અને પોતાનો પરિયય આપ્યો. એ શ્રીનિવાસ કોડાલી હતાં, જેમને હું કયારેય વ્યક્તિગત રૂપે નહોતો મળ્યો, પરંતુ હું એમની સાથે ઘણાં વણીથી ઇન્ટરનેટ પર કામ કરી રહ્યો હતો. શ્રીનિવાસ એક ચુવા પરિવહન એન્જિનિયર છે, જે ભારત સરકાર વિલ્લેલ મુકદ્દમો ચલાવવામાં મારી સાથે સહ -વાઈના રૂપે જોડાયાં હતાં. મેં ગર્મજોશીથી એમનું

આબરમતી આશ્રમની મુલાકાત વિશે નોંધ.

સ્વાગત કર્યું અને એમને કહ્યું કે તેઓ મારી સાથે જ રહે, જેથી છૂટાં ન પડી જાય.

દિનેશની કોણી પકડીને સામ પોતે બીડમાંથી બહાર નીકળ્યાં અને મને કહ્યું, “ચાલો જઈએ”. શ્રીનિવાસ કોડાલી સાથે એ આશ્રમ તરફ જવાં નીકળ્યાં. અમે ગાંધીજીનું ઘર અને આશ્રમની પુસ્તકોની દુકાન જોઈ તથા એ ગલીમાં પણ ગયા, જયાં છડલી અને ઉપમાનો નાસ્તો પીરસવામાં આવી રહ્યો હતો.

નાસ્તો કરીને અમે પ્રશાસનિક બિલ્ડિંગાં ગયાં, જયાં અમે કાર્યશાળા થોજવાનાં હતાં. ફર્શ પર ગાદલાં બિશ્વાવવામાં આવ્યાં હતાં અને આગળની કાર્યવાહી જોવા માટે બાલ્કનીભાં વિદ્યાધી અને મહેમાન મોજ્જૂદ હતાં. સામ ઓરડાની વચ્ચે ફર્શ પર બેસી ગયાં. દિનેશ અને હું એમની બંને બાજુએ જઈને બેસી ગયાં. જગ્યા બહુ નાની હતી પણ ભાગ લેનારાંઓની સંખ્યા ડાનનબંધ હતી.

મારી બિલકુલ સાંચે અમારા યજમાન કાર્તિકેય સારાભાઈ હતાં, જેઓ પોતે એક પ્રસિદ્ધ પર્યાવરણવિદ અને ભારતના અંતરિક્ષ કાર્યકર્મના સર્જકનાં પુત્ર છે. આશ્રમના એક ટ્રસ્ટી તરીકે, કાર્તિકેયજી એ દિવસે અમારા યજમાન હતાં. મેં ચારે બાજુ નજર ફેરવી, તો કેટલાંય પ્રતિષ્ઠિત ગાંધીવાદી વિદ્યાનો, કાર્યકર્તાઓ અને ઇતિહાસકારોને જોયા.

ઓરડાની બીજી બાજુ, પારંપરિક અને ધરમાં વળોલી સફેદ ખાઈમાં સજજ, અમૃત મોઢી હતાં, જેઓ સન્ન 1955થી આશ્રમના જ રહે છે. તેઓ વિનાબા બાવેની સંપૂર્ણ ભારત ભ્રમણની ચાત્રાંમાં એમની સાથે હતાં. એમની પાસે પ્રસિદ્ધ ઈલા ભટ્ટ બેઠાં હતાં, જેમણે સન્ન 1972માં ‘સેન્ટ્ફસ્ટ-એમ્પ્લોયડ વીમેન એસોસિએશન ઓફ ઇન્ડિયા’ની સ્થાપના કરી અને ડેસમેંડ ટુટુ (Desmond Tutu) અને અન્યોની સાથે “ધ એલ્ડર્સી”ના સભ્ય તરીકે જોડાયાં.

ઈલાજીની બાજુમાં દીના પટેલ બેઠાં હતાં, જેમના પિતાએ 40 વર્ષી સુધી “કલેક્ટેડ વક્સ ઓફ મહાત્મા ગાંધી” ના 100 બંડોના લેખનસંગ્રહ (collected works) ના 56,000 પૃષ્ઠોના સંકળનમાં મદદ કરી હતી. છેલ્લાં સાત વર્ષીથી દીના આ લેખનસંગ્રહની ઇલેક્ટ્રોનિક આવૃત્તિ બનાવવા અને એના ઓફિચિલ ફેરેક્ટર રિકોર્ડિનશન (ઓ. સી. આર.) બનાવવા અને પછી મૂળ આવૃત્તિઓમાં બધી જ કુટિઓને સુધારીને, મહાત્મા ગાંધીના લેખનસંગ્રહની એક વાસ્તવિક આવૃત્તિ બનાવવા માટે બહુ મહેનત કરી રહ્યાં છે.

ગાંધીવાદી વિચારધારાના દુનિયાના અગ્રણી વિદ્યાનોમાં દીના એક એવાં મહિલા છે, જેઓ ઘરાં સમયથી ગાંધીજીના લેખન પર કામ કરી રહ્યાં છે. તેમણે સંકલિત સંગ્રહનો પ્રત્યોક શબ્દ અક્ષરશા: વાંચ્યો છે. થોડાં દિવસો પહેલાં હું એમને દિલહીમાં મળ્યો હતો. એમણે ગાંધીજીના જીવનનાં અનેક કિસ્સાઓ સંભાળવીને મને એકદમ આશ્ર્ય ચકિત કરી દીધો હતો. એમણે મને અનુક પુસ્તકો વાંચવાનો આગ્રહ કર્યો, જેના વિષે હું જાણતો જ

નહોતો . દીના , ગાંધીજીનો જીવતો જાગતો વિશ્વકોશ છે અને તેઓ આ કિસ્સાઓ જોશપૂર્વક તથા બહુ આકર્ષક રીતે કહે છે.

આશ્રમમાં એક દિવસ પહેલાં થોડાં લોકો આ વિષય પર ચર્ચાની શરૂઆત કરવા માટે મળ્યાં હતાં, ત્યારે સામ અને હું રાજસ્થાનમાં જ હતાં. સામ રાજસ્થાન કેંદ્રીય વિશ્વવિદ્યાલયના કુલપતિ છે અને તેમણે ત્યાં દીક્ષાંત સમારંભની અદ્યાક્ષતા કરી હતી. કાર્તિકેયજીએ આપણી દુનિયામાં હિંસાના વિષય પર આગલા દિવસે થયેલી ચર્ચાનો સારાંશ પ્રસ્તુત કરીને સવારની સભાની શરૂઆત કરી.

અમારો મૂળ ઉદ્દેશ્ય આપણી દુનિયામાં હિંસાના મૂળ કારણ પર ચર્ચા કરવાનો અને ગાંધીજીનાં ઉપદેશોથી આપણે શું શીખી શકીએ, એ સમજજીને આંદોલન શરૂ કરવા માટે કર્યાં પગલાં લેવા, એ નક્કી કરવાનો છે. અમે અહીં એક જ દિવસમાં હિંસાની સમસ્યાનું સમાધાન શોધવા માટે એકઠાં નહોતાં થયાં, અમે ત્યાં એ વિચારવા માટે એકઠાં થયાં હતાં કે વ્યક્તિગત રીતે લાંબે ગાળે અમે શું કરી શકીએ અને અમારો અવાજ વધુ મજબૂત કરવા માટે શું અમે સભુદાય રૂપે એકત્રિત થઈ શકીએ.

હું નર્વસ હતો. જયારથી સામે એ રવિવારે મોડી સાંજે મને ફોન કર્યો, ત્યારથી આ મહુત્વપૂર્ણ વાતથી બહુ પરેશાન હતો, જે મારા દૈનિક કામ, સરકારી માહિતીને એક ડિસ્કમાંથી બીજુ ડિસ્કમાં કોપી કરવાથી એકદમ જુદી હતી. જો કે હું કાયદાનું શાસન તથા વિશ્વશાંતિ અને હિંસા પર રોક જેવા વ્યાપક મુદ્દાઓનો વણિથી વિસ્તારપૂર્વક વિચાર કરતો આવ્યો છું. પરંતુ ગાંધીજીનાં ઉપદેશો મારા આરામદાયક ક્ષેત્ર (comfort zone)થી કોસો દૂર હતાં. મારી પાસે ન તો કોઈ સરળ ઉત્તર હતો, ન કોઈ સ્પષ્ટ અંતદ્દિષ્ટ.

કાર્તિકેયજીની આગલા દિવસની ચર્ચાના સારાંશમાં ત્રણ મુદ્દાઓ મુખ્ય હતાં. પહેલો મુદ્દો, આપણે સહનશીલતા શીખવી જોઈએ અને વિવિધતાને ખરેખર પ્રોત્સાહિત કરવી જોઈએ. બીજો મુદ્દો, આપણે સહનશીલતા શીખવી જોઈએ અને અસહુમગતિને પ્રોત્સાહન આપવું જોઈએ. ત્રીજો મુદ્દો, જો આપણે ખરેખર પ્રભાવ પાડવા હેરછતાં હોઈએ તો નીડરતાની આવશ્યકતા સમજવી પડશે. આ ત્રણો મુદ્દાઓ ગાંધીજીનાં ઉપદેશોનું હાંદ છે.

પછી સામ પિત્રોડાએ એ દિવસની ચર્ચાની શરૂઆત કરી અને સમજાવ્યું કે અમને એકસાથે કેમ બોલાવવામાં આવ્યાં છે. હું આગામાં ઘણાં વિષયો છેલ્લા થોડાં મહિનાઓથી સાંભળી રદ્દ્યો છું કારણ કે તેઓ જ પુસ્તક લખી રહ્યાં છે, એ વિષે ચર્ચા કરી છે અને ઘણી વાર એમણું ભાષણ સાંભળ્યું છે. સામની થીસિસ છે કે આપણે આ દુનિયાની ફરીથી રચના (ડિઝાઇન) કરવી પડશે. છેલ્લી વાર આ દુનિયાની રચના ફરીથી ત્યારે થઈ હતી. જચારે દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધ પછી સંયુક્ત રાષ્ટ્રસંધ, આંતરરાષ્ટ્રીય નાણાંકીય બંડોળ અને અન્ય સંસ્થાઓની સ્થાપના થઈ, જેમના વિષે આજે આપણે જાણીએ છીએ. એ દુનિયા અગુક અભીર અને શક્તિશાળી દેશો પર આધારિત હતી. અને ઉપનિવેશો તથા ગરીબ, બિનલોકશાહી દેશોનું

આબરમતી આશ્રમની મુલાકાત વિશે નોંધ.

“તૃતીય વિશ્વ” પણ કથિત રૂપે વાસ્તુકારની આ રચના આકલનનો હિસ્સો હતું.

પરંતુ કીન્સ (Keynes), માર્શલ (Marshall) અને અન્ય બધાં લોકોએ જેનો વિચાર નહોતો કર્યો; એ હતાં, ગાંધી ગાંધીજીનાં પ્રયત્નોથી માત્ર નારતનો જ આઝાદી નથી મળી, બલ્કે વૈચિક સત્તે પણ ઉપનિવેશ-વિરોધી (anti-colonization) આંદોલનોનો પ્રસાર થયો હતો.

આજે સોવિયેટ સંધા નથી. ચુરોપીય સંધે ગ્રેટ બ્રિટેન ખોચ્યું છે. ભારત અને ચીન બહુ જડપણી વિકસિત થઈ રહ્યાં છે. છતાંયા, આપણી દુનિયા બરાબર નથી ચાલી રહ્યી. સામ કહું છે કે દુનિયા બંડિત થઈ ગઈ છે કેમ કે એ દુનિયા બિજ્ઞ સમય માટે રચવામાં આવી હતી, બિજ્ઞ દુનિયા.

ભારત આવશ્યકતાથી વધારે (surplus) અજ પેદા કરે છે, હતાં પણ ભારતની લોકસંખ્યાનો બહુ મોટો હિસ્સો આજે પણ ભૂખે મરે છે. આખી દુનિયામાં આવકની અસમાનતા, ધર્બારને બદલે વધી છે. રોગ, અપર્યાપ્ત જળ અને ગરીબી દુનિયાને બહુ જ વ્યાધિત કરી રહ્યાં છે.

અને વળી, અહીં હિંસા વ્યાપ્ત છે. એક દેશ અન્ય દેશો વિરુદ્ધ અને પોતાના જ લોકો વિરુદ્ધ પણ હિંસાનો આશરો લે છે. આતકવાદ અને સમુદ્દરોમાં એકબીજા વિરુદ્ધ હિંસા ચોકાવનારી છે. બળાત્કાર, હત્યા અને દુર્યોવહાર જેવાં વ્યક્તિગત હિંસાનાં અનેક સ્વરૂપો પણ ફેલાઈ રહ્યાં છે.

સામ ટેકનોલોજી પ્રત્યે આશાવાદી છે. એમનું માનવું છે કે આપણને આધુનિક ચુગમા એક અનોખો અવસર મળ્યો છે. આપણે અનેક રોગોનો ઇલાજ કરી શકીએ છીએ. આપણે શુદ્ધ પાણી મેળવી શકીએ છીએ. આપણે ઇન્ટરનેટ મફત ઉપલબ્ધ કરાવી શકીએ છીએ. આપણે જ્લોબલ વાર્મિંગનો રોકી શકીએ છીએ.

પરંતુ, આ બધાંગાંથી કંઈ પણ કરવા માટે, આપણે શાસનવ્યવસ્થા ફરીથી રચવી પડશે, અર્થાત આપણે દુનિયા કેવી રીતે ચલાવીએ છીએ, એ સમજવું પડશે. સામ વારંવાર કહું છે કે આપણે સંપૂર્ણપણે માનવાધિકારો પર જ દ્યાન કેંદ્રિત ન કરવું જોઈએ, બલ્કે માનવીય જરૂરતો પર પણ દ્યાન આપવું જોઈએ.

જ્યારે સામે પોતાની વાત પૂરી કરી, તો દિનેશ ક્રિવેદીએ પોતાનું ભાષણ શરૂ કર્યું. દિનેશ ક્રિવેદી ઘણા સમયથી સાંસદ રહ્યાં છે અને બહુ આદ્યાત્મિક તથા ધાર્મિક વ્યક્તિત છે. સામ અને હું દિલ્હીમાં એમના ઘરે જ રોકાયાં હતાં અને હું એમની બહુ પ્રશંસા કરવા લાગ્યો હતો.

દિનેશે કહ્યું કે આપણી આધુનિક દુનિયાની ગુણ્ય સમસ્યા એ છે કે દરેક સમુદ્દરી અન્ય સમુદ્દરીઓને વિના કારણ જ નફરત કરે છે. આને લીધે નફરત વ્યક્તિત વિશેષ નથી રહ્યેતી બલ્કે દરેક એમ માનવા લાગે છે કે એમની કોઈ જવાબદારી નથી કારણકે નફરત નો નિર્ણય સર્વેસંમતિથી

લેવાયો છે. આવી હિંસાના શિકાર બનેલા લોકો અલગ અલગ મનુષ્ય નથી રહેતાં, બલ્કે ફક્ત નફરતનાં પાત્ર બની રહે છે.

આ હિંસા ઘરી વાર રાષ્ટ્રવાદ અથવા જાતિભેદોથી પેદા થાય છે પણ અવાર નવાર એ ધર્મની નિજતાને કારણે પણ પેદા થાય છે. દિનેશો કહુંયું કે આપણે પોતાની અંદર તોકિયું કરવું જોઈએ કે દુનિયામાં જરૂરત ધર્મ પર દ્યાન કેન્દ્રિત કરવાની નથી પણ આદ્યાત્મિકતા પર કેન્દ્રિત કરવાની છે. પોતાની જાતને બદલવી, એ આપણા જ હુથમાં છે, ત્યાર પછી જ અન્ય લોકો બદલાશે.

પછી દીના પટેલે વાત કરી. એમણે કહુંયું કે હિંસા રોકવાનો ઉપાય એ છે કે તમે પોતે હિંસા રોકો. એમણે એક ચુવકની કહાણી સંબન્ધાવી, જેણે વિયોતનામના યુદ્ધમાં ફરજિયાત જવાનું હતું. એણે આઈન્સ્ટાઈને પત્ર લખીને પૂછુંયું કે એણે શું કરવું જોઈએ. આઈન્સ્ટાઈને પત્રનો સરળ જવાબ આપતા લખ્યું કે, “ગાંધીની જેમ કરો.”

ચુવક પરેશાન થઈ ગયો. એણે આઈન્સ્ટાઈને ફરીથી પત્ર લખ્યો અને પૂછુંયું કે આનો શું અર્થ થાય? આઈન્સ્ટાઈને જવાબ આપ્યો, “કાયદાની અવમાનના કરો.” (Disobey the law). એ ચુવક ત્રણ વર્ષ જલમાં રહ્યો. એનું નામ જીન શાર્પ (Gene Sharp) હતું. જે અહિંસાનાં પ્રમુખ પ્રચારકોમાંનો એક હતો અને જેના કામથી સંપૂર્ણ વિજ્ઞની શાન્તિપૂર્ણ કાંતિઓ પ્રભાવિત થઈ છે.

વાતચીત વીંઠેઘીમે આગળ વધી. મેં થોડી નોંધ લખી, ફોટોગ્રાફસ લીધાં અને અમુક ખાસ સંક્ષિપ્ત મુદ્રાઓ ટ્રીટ કરવાની કોશિશ કરી, જેથી દુનિયા બરસાનાં લોકોને આ કાર્યોવાહીની જાણકારી મળે. હું એ વાતથી પણ પરેશાન હતો કે હું શું બોલીશ, હું હુસ્તલિભિત કાગળમાં નોંધ ચીતરતો હતો અને આમ કરતી વખતે એ બધા પ્રતિષ્ઠિત ઇતિહાસકારોને જોઈને ખુદને દિલાસો આપી રહ્યો હતો, જેમનાં પુસ્તકોની મેં વિદ્વનતાથી પ્રશંસા કરી હતી.

સુખમા આચંગરે ગુજરાત રાજ્યમાં ચાંગી મહિલાઓને આત્મનિર્ભર બનાવવા માટે એક સક્રિય સંસ્થાની સ્થાપના કરી છે. તેમણે પોતાના બાષ્પણમાં મહિલાઓ વિસ્તૃત હિંસાનો ઉત્તેખ કર્યો અને કહુંયું કે આપણે કેટલીય વાર ચૂપ રહીને આ હિંસાને ન્યાયસંગત બનાવી દઈએ છીએ. એમણે કહુંયું કે આપણે હિંસાના કારણોની વર્ગશેરી બનાવવી પડશે, જેમાં હિંસાનાં અમુક સ્વરૂપો બાકીનાં સ્વરૂપો કરતાં વધારે ગંભીર થઈ ગયાં છે. પ્રાય: આપણે ચૌન ઉત્પીડનને, એટલે સુધી કે બળાત્કારીને પણ ન્યાયસંગત બનાવી દઈએ છીએ. પરંતુ જ્યારે કોઈ મહિલા એની વિસ્તર અવાજ ઉઠાવે તો આપણે એની તરફ જ આંગળી ચીધીએ છીએ, એના અવાજને જ ન્યાય અસંગત કહીએ છીએ અને એને અપરાધ સમજુએ છીએ.

ગાંધીજી હિંસાને બદલે હિંસાની પ્રતિક્રિયામાં આલોચક હતાં. બ્રિટિશ શાસન હાસ પોતાની જ પ્રજા વિસ્તર વ્યવસ્થાત હિંસા સ્વરૂપે જબરણસત હૂદેતા

આભરમતી આશ્રમની મુલાકાત વિશે નોંધ.

અને શોષણ થવા છતાં, તેઓ સન્ન 1957ની કાંતિનાં સમીક્ષક હતાં. ક્રોલકતાના બિષણ હત્યાકાંડ અને સન્ન 1946માં બિહાર હુલ્લડો વખતે, જયારે લોકોએ એકબીજાને મારવાનું શરૂ કરી દીધું તો ગાંધીજીએ ત્યાં સુધી ઉપવાસ રાખ્યાં જયાં સુધી લોકોએ હિંસા રોકી નહીં. જો લોકો હિંસા ન રોકે તો ગાંધીજી પોતાના આખરી જ્વાસ સુધી ઉપવાસ ચાલુ રાખવા તૈયાર હતાં.

“ધ આફ્રિકન એલિમેન્ટ ઇન ગાંધી” (The African Element in Gandhi) ના લેખક અનિલ નૌરતિયાએ દક્ષિણ આફ્રિકાના સંદર્ભમાં હિંસાના આ હાંચા વિશે વાત કરી. રંગબેદની પ્રથા, સંપર્ણ નસ્લ પ્રત્યે કૂર હિંસાના વિરોધમાં મંડેલા જેવા નેતાઓએ બળપ્રયોગ નો જવાબ સ્વબળનથી જ આપવાનો નિર્ણય કર્યો હતો. જો કે મંડેલા આફ્રિકાના બીજા ઘરાં નેતાઓની જેમ ગાંધીજીના અનુયાયી હતાં.

ગાંધીજી પોતાના અનુયાયીઓ સાથે હુંમેશા યર્થી કરતાં કે (અહિંસા વિશે) અડગ મતાગ્રહ હોવા છતાં શું થોડી હિંસા આવશ્યક છે? નેત્સન મંડેલાએ લખ્યું છે કે જયારે અમણો ગાંધીજીનાં વિચારોનું અદ્યાયન કર્યું, તો તેઓ એ નિષ્કર્ષ પર પહોંચયા કે અમણો સરળ આદોલનથી વધુ કર્યું કરવું જોઈએ, એક અલગ પ્રકારની હિંસાની પસંદગી કરવી જોઈએ અને જીનાહાનિ ઓછી થાય એ માટે તોડકોડનો વિકલ્પ અપનાવવો જોઈએ.

ત્યાર પછી, 13 લાખ મહિલા સભ્યોના “સેટ્ફ-ઇમ્પ્લોયમેન્ટ વિમેન્સ એસોસિએશન” નાં સંસ્થાપક ઇલા ભર્ટે ભાષણ કર્યું. અમણો કહ્યું કે શાંતિ મહુતવાકાંક્ષી ઉકેશય જેવી છે. એ વાતથી કોઈ ફરજ નથી પડતો કે આપણો કર્યારે એને પ્રાપ્ત કરી અથવા કર્યારેય પ્રાપ્ત કરી શકીયું. આપણો એને માટે પ્રયાસ કરતાં રહેવું જોઈએ કારણ કે અંધકાર વધારે વખત સુધી નથી રહેતો.

ઇલાએ માત્ર ગાંધી જ નહીં, માટિન વ્યુથર કિંગની વાત પણ ચાદ અપાવી કે અહિસાનો મર્મ એ નથી કે હિંસાની અનુપસ્થિતિ હોય, બલ્કે એ છે કે પ્રેમ ઉપસ્થિત હોય. કિંગો પોતાના ઉપદેશો અને ભાષણોમાં વારંવાર આ વિશે કહ્યું છે કે “નફરત કરારેય નફરતને ખતમ નથી કરી શકતી, માત્ર પ્રેમ જ નફરતને ખતમ કરી શકે છે.” એમના ભાષણ પછી ડાલાંબંધ ટિપણીઓ કરવામાં આવી. ઇલા હુંમેશા લોકોને વિચાર કરવા મજબૂર કરે છે. ત્યાં ઉપસ્થિત બધાંનું માનવું હતું કે હિંસાની જડ માળખાકીય છે એને એ બોન્બ તથા બંદૂકથી પણ આગળ આપણા સમાજના મૂળ હાંચા સુધી પહોંચી ગઈ છે.

એમના પછી ગુજરાત વિદ્યાપીઠના ઉપ-કુલપતિ અનામિક શાહે ભાષણ આપ્યું. ગાંધીજીએ સન્ન 1920માં આની સ્થાપના કરી હતી અને એ “ગાંધી વિશ્વવિદ્યાલય” તરીકે જાહીતી છે. આ વિશ્વવિદ્યાલય બધાં જ પાઈયકમોના ગાંધીવાદી મૂલ્યોનો સમાવેશ કરે છે. વિદ્યાર્થીઓ સૂત્ર કાંતતા શીખે છે એને શિક્ષણના એક ભાગ રૂપે નિયમિત શારીરિક શ્રમનું કાર્ય કરે છે.

પ્રોફેસર શાહે સ્વાસ્થ્યની કાળજીમાં લાપરવાહી અને આવશ્યકતા અનુસાર દવાઓ ખરીદવામાં અક્ષમ લોકોનાં મોત વિશે વાત કરી એમણે એ પણ કહ્યું કે આની જડ આર્થિક હિસામાં છે, જથ્યા હરદમ વધતી જતી આર્થિક અસમાનતાની દુનિયામાં માનવીય આવશ્યકતાઓનો બોગ લેવાય છે.

અનામિકજીએ ઉદાહરણ આપ્યું કે કેવી રીતે સરકારે સ્વાસ્થ્યની લાપરવાહીની બાબત હાથ ધરી છે. લોકોની પોતા પ્રત્યેની ભૂળભૂત જવાબદેહીની પુર્ણર્યાના કરીને આ કેસમાં સંપત્તિની પુર્ણવ્યાખ્યા કરી છે. જ્ઞાપાનમાં પેટન્ટ પ્રણાલીમાં સુધારો કરવામાં આવ્યો છે એટલે હવે સ્વાસ્થ્ય સંબંધિત પેટન્ટ્સ બિનવ્યાપારિક ઉપયોગ માટે પ્રભાવી નહી રહે. આનો અર્થે એ કે જો સરકાર અથવા કોઈ સંસ્થા લોકોને આપવા માટે દવાનું ઉત્પાદન કરે તો એવું કરી શકે છે.

ચુ. એસ. માં પેટેન્ટ પર ધરણ વખતથી અદ્યારાન કરવા છતાં મેં જ્ઞાનની આ ફરજીયાત ઉપલબ્ધતા વિશે કયારેય સાંભળ્યું નહોતું. અને મને આ વિભાવના બહુ ચોકાવનારી લાગી. આખો દિવસ આવી જ જાણકારીઓ મને મળતી ગઈ. એક પછી એક બધાંએ ગાંધી-દર્શનની ઐતિહાસિક વાતો અને જાણકારી દ્યાનપૂર્વક કહી અને એમાંની સિદ્ધાંતોને આધુનિક ચુગામાં લાગુ કરવા વિશે માહિતગાર કર્યા.

ગાંધીના પ્રભુભ ઈતિહાસકારોમાંના એક પ્રોફેસર સુધીર ચંદ્રે આપણે સમક્ષ મોજૂદ પડકારને સંકોપમાં રજૂ કર્યો. એમણે દિલ્હી શહેરનો દાખલો આપ્યો, જથ્યાં ઐતિહાસિક ઘટનાઓ અને વ્યક્તિત્વોનાં નામ પર રાખવામાં આવેલા રસ્તાઓ નાં નામ બદલાવીને વર્તમાન ઘટનાઓના આધારે રાખવાનાં શરૂઆત થઈ છે. પ્રોફેસર ચંદ્ર આ વલણને “વર્તમાનનું જતન કરનારો સમાજ” કહે છે. એમણે કહ્યું કે આપણે આપણા ઈતિહાસને પ્રાથમિક વિદ્યાલયના વિદ્યાર્થીની જોમ ન જોવો જોઈએ, જે દિવસના અભ્યાસના અંતે પાટીને લૂછી નાખે છે. આપણે આપણા ઈતિહાસને યાદ રાખવો જોઈએ અને એમાંથી શીખતું જોઈએ.

...

નજીકની કેન્ટીનગાં પૂરી શાક, દોકણાં અને છાસના આહલાદક બોજન પછી, અમે આશ્રમાં પાછા ફર્યા. મને થોડી ટિપ્પણીઓ કરવાનું કહેવામાં આવ્યું અને મેં હિંમત ભેગી કરી. મેં કંઈ જ રેકોર્ડ નહોતું કર્યું. માત્ર બે પાનાં બરીને હુંણથી લખેલ નોટસ જ મારી પાસે હતી. પરંતુ મારા ધરથી 17 કલાકની હવાઈ યાત્રા દરમ્યાન આપણે દુનિયામાં હિસાને કાયદાના શાસનની વિભાવના સાથે જોડવાના પુનઃ પ્રયાસોને લીધે હું અહી બોલી શક્યો.

સન્ 1963માં જોન એફ. કેનેડી લેટિન અમેરિકન રાજ્યકૂતોનાં એક સભૂહને સંબોધિત કરી રહ્યા હતાં, ત્યારે તેમણે કહ્યું હતું, “જો આપણે શાંતિપૂર્ણ ચીતે થનારી કાંતિને અસંભવ બનાવી દઈએ તો કાતિ માટે હિસાપૂર્ણ માર્ગ જ અવશ્યાંભાવી હશે.”

આબરમતી આશ્રમની મુલાકાત વિશે નોંધ.

જોન એફ, કેનેડી એક પાગલ વ્યક્તિના હિંસક કૃત્યાથી માર્યો ગયાં હતાં. પરંતુ એમનાં શબ્દોને માટીન વ્યૂથર કિંગે પાંચ વર્ષ પછી કૃતી ચાદ કર્યા, જ્યારે તેઓ વિયેતનામ ચુદ્ધ વિલદ્ધ બોલી રહ્યાં હતાં. કિંગે કહુંયું કે વિયેતનામ ચુદ્ધ વિયેતનામના લોકો વિલદ્ધ ચોકાવનાં હિંસક કૃત્ય હતું.

એમણે એમ પણ કહુંયું કે અમેરિકા નાં ચુવક-ચુવતીઓ વિલદ્ધ પણ હિંસાનું આ ચોકાવનાં કૃત્ય હતું જેમને એક એવા ચુદ્ધમાં પરાણો ધકેલવામાં આવ્યાં હતાં, જે ચુદ્ધને ન તો તેઓ સમજતાં હતાં, ન સમર્થન કરતાં હતાં. કિંગે એ વાત પણ બાર આપીને કહી કે અમેરિકન રાજ્યમાં એક અન્ય પ્રકારની હિંસા વ્યાપ્ત છે, જે ચુનાઈટેડ સ્ટેટ્સમાં અચેત સ્વી-પુરુષો વિલદ્ધ થઈ રહી હતી.

કિંગે કહુંયું કે આપણે કેનેડીની વાતોના તાત્પર્યને ભૂતી ગયાં છીએ. એમણે “મૂલ્યોમાં ઉચ્ચ કાંતિ”ની આવર્યકતા જણાવી એમણે કહુંયું કે આપણે સમાજની મૂળભૂત સમસ્યાઓ દૂર કરવી હોય તો આપણે “વસ્તુલક્ષી સમાજથી વ્યક્તિલક્ષી સમાજ” તરફ જવું જોઈએ. કિંગે કહુંયું કે આપણે દુનિયાની પુનર્સ્થાન કરવી જોઈએ.

આજે દુનિયામાં જે માળખાકીય પરિસ્થિતિઓ છે, એને બદલવા માટે આપણે પોતાની જાતને બદલવાની જરૂર છે. આપણે કાયદાના શાસનને આહુવાન કરીને આમ કરી શકીએ. ચુનાઈટેડ સ્ટેટ્સમાં ગુલામીના અંતની શરૂઆત ત્યારે જ થઈ જ્યારે મુક્તિની ધોષણા (Amancipation Proclamation) કરવામાં આવી અને બંધારણામાં 13મો સુધારો કરવામાં આવ્યો.

ચુ. એસ.માં ગુલામીનો તથાકથિત ઔપચારિક અંત બહુ જલ્દીથી ખેતરમાં બાળીદારી પ્રથા વિલદ્ધ સંઘર્ષના બદલાઈ ગયો. નારતગા ગળીનાં બેદૂતો બાળીદારીમાં કામ કરતાં હતાં અને દક્ષિણ આઝીકામાં ભારતીય મજૂરો વિદેશ કરાર હેઠળ કામ કરતાં હતાં, જેની વિલદ્ધ ગંધી લડયાં. આવી અનેરિછક ગુલામીનો અંત બારતમાં ત્યારે જ થયો, જ્યારે ગિરનિટ તરીકે ઓળખાતી ફૂર્ય પ્રથા સન 1917માં ‘ઈન્ડિયન ઇમીયેશન એક્ટ 1917’ હેઠળ આખરે ગેરકાનૂની જાહેર કરવામાં આવી.

મતાધિકારનો સંઘર્ષ ત્યારે જ ખતમ થયો, જ્યારે મત આપવાનો અધિકાર મળ્યો. ચુ.એસ.માં 1964ના ‘નાગરિક અધિકાર નિયમ’ (Civil Rights Act) હેઠળ બેદભાવના અંતની શરૂઆત ત્યારે જ થઈ, જ્યારે દક્ષિણ આઝીકામાં રંગબેદ સમાપ્ત થયો. પ્રત્યેક સંઘર્ષનો અંત થયો અને એક નવો સંઘર્ષ શરૂ થયો.

કોઈ પણ રીતે આ બધી સમસ્યાઓને સંપૂર્ણપણે ખતમ કરી શકાઈ નથી, પણ આપણે આને નિરંતર ચાલી રહેલા સંઘર્ષના એક હિસ્સો માનવો જોઈએ. આપણી દુનિયામાં ગુલામી હજી પણ પ્રવર્ત છે. ચુ. એસ. સાર્વજનિક મતાધિકારનો દાવો કરે છે પરંતુ મતદાન કરે (Poll Tax) નું સ્થાન બેદભાવયુક્ત મતદાર ઓળખાણ કાયદાઓ (Voter Identification Laws) એ લઈ લિયું છે, જે બનાવટી મતદાર દ્વારા છેતરપિંડીની સમસ્યાને

ઘટાડવા માટે કોઈ રીતે ઉપયોગી નથી, બલ્કે એથી વિપરીત લોકોને મતદાન કરવા માટે સક્રિય રૂપે હતોત્સાહ કરે છે.

આમ તો આપણે કાયારેય આ દુનિયાને એકદમ દુરસત નહીં બનાવી શકીએ, કેમ કે એક પછી એક અનિષ્ટ હુમેશાં આવતું રહુશે, તો પણ આપણે ઉપલબ્ધ સાધનોનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ અને એમાંથી સૌથી વધારે શક્તિશાળી છે, કાયદાનું શાસન. લોકતાંત્રિક સમાજમાં આપણે જ આપણી સરકારના સ્વામી છીએ. પ્રજા તરીકે આપણે જ આપણા નિયમો અને દાયિત્વની વ્યાખ્યા કરીએ છીએ. આમ તો આપણી સરકારો ઘણી વાર આપણાથી દૂર અને લાપરવાહ લાગતી હોય છે (અને ઘણી વાર અરેખર દૂર અને લાપરવાહ હોય છે), આવા સમયે આપણો પોતાના સ્વામિત્વનો દાવો કરીને કાયદાનાં નિયમોનો ઉપયોગ કરીએ, જોથી હુકીકતમાં બદલાવની શરૂઆત થઈ શકે.

કાયદાના શાસનના ત્રણ સિદ્ધાંત છે. પહેલો એ કે કાયદો અગ્રાઉથી જ લખેલો હોવો જોઈએ, સમયાની સાથે સાથે કાયદાઓ બનાવતા જઈને અથવા ભૂતકાળમાં થયેલાં કાયોને પશ્ચાદવતી ગેરકાનૂંની ધોષિત ન કરી શકાય. આ સિદ્ધાંતની જોન એડમસ્ (John Adams) બહુ હોશિયારીથી વ્યાખ્યા કરતાં કહ્યું હતું કે “આપણે કાયદાઓનું સામાજય છીએ, મનુષ્યોનું રાષ્ટ્ર નહીં.” (We are an empire of laws, not a nation of men.)

એનો બીજો સિદ્ધાંત એ છે કે કાયદાઓ સાર્વજનિક કરવાં જોઈએ. એવી દુનિયામાં જથ્યા કાયદાઓ વિશે અણસમજ ક્ષમાપાત્ર નથી, આ સિદ્ધાંત સ્પષ્ટ અને સરળ લાગે છે, પરંતુ હું મારા કપરા અનુભવથી શીખ્યો છું કે કાયદાને જાહેર કરવાની આવશ્યકતાનું ઉલ્લંઘન કરવામાં આવે છે.

આ પહેલા બે સિદ્ધાંતો, અર્થાત્ કાયદો લખવાનો અને એને પ્રકાશિત કરવાનો, અનિવાર્ય છે પરંતુ પર્યોપ્ત નથી. કોઈ એવો કાયદો પણ હોઈ શકે, જેમાં એમ કહેવામાં આવ્યું હોય કે અખેત લોકો દક્ષિણ અમેરિકામાં ચેત લોકોના લંચ કાઉન્ટર પર નોજન નહીં લઈ શકે. આ વાત વ્યાપક રૂપે પ્રકાશિત કરી શકાય જોથી આ બંને સિદ્ધાંતોની પુષ્ટિ થઈ જાય. પરંતુ આ માત્ર કાયદાનો નિયમ થયો, કાયદાનું શાસન નહીં.

ત્રીજો સિદ્ધાંત એ છે કે કાયદાઓ સામાન્ય હોવાં જોઈએ, એ માત્ર કોઈ એક વિશિષ્ટ વ્યક્તિ કે સમૃદ્ધ પર લાગ્યો નહીં થવા જોઈએ. “ભારતીયો અને એશિયાઈ મૂળનાં લોકોએ પોતાની નોંધણી કરાવવી પડશે, એક પાઉન્ડ નોંધણી કર આપવો પડશે અને હમેશાં પોતાનાં નોંધણીના પેપર્સ સાથે રાખવાં પડશો”, આમ કહેતું એ કાયદાના શાસનનું મૂળભૂત રીતે ઉલ્લંઘન છે. આની વિશે જ ગાધીજીએ દક્ષિણ આહ્લિકામા સત્ત્યાગહની લડત ચલાવી હતી.

આભરમતી આશ્રમની મુલાકાત વિશે નોંધ.

આધુનિક દુનિયામાં આજે પણ હિંસા મોજૂદ છે. આપણે એની વિરુદ્ધ સંઘર્ષ કરવો પડશે. એ હિંસા, જેને વિશે સામ પિત્રોડાએ વાત કરી હતી; રાજ્ય દ્વારા હિંસા, આતકવાદની હિંસા, આપણાં પાડોશી અને પરિવારના સભ્યો વિરુદ્ધ હિંસા. પરંતુ શારીરિક હિંસાથી પણ વધારે, અન્ય અનેક પ્રકારની હિંસા હોય છે. જેમ કે લોબલ વાર્મિંગ અને પ્રદૂષણ દ્વારા આપણા ગાહુ વિરુદ્ધ થતી આધાતજનક હિંસા. વળી રોગો દ્વારા થતી હિંસા, જળની અછતથી થતી હિંસા અને અભ્યાસ (surplus) હોવા છતાં દુકાણથી થતી હિંસા.

કાયદાના શાસન અનુસાર, કાયદો બધાં માટે સમાન છે, પણ વર્તમાન સમયમાં આવું નથી થતું. આપણે આ દુરસ્ત કરવું પડશે, પણ આપણે આનાથી વધુ કંઈક કરવું પડશે. આપણે બધાં માટે આંધ્રિક અને રાજનૈતિક અવસરોમાં સમાનતા લાવવાની જરૂર છે. આપણી સરકારો જે રીતે કામ કરે છે, એને બદલીને અને દુનિયાને નવું સ્વરૂપ આપવાની ક્રિશ્ચાશ કરીને જ આપણે એ સમસ્યાઓ દૂર કરી શકીશું, જેમનો સામનો આજે આપણે કરી રહ્યાં છીએ.

ઈન્ટરનેટની આપણી આ દુનિયામાં આપણે હજુ એક મુદ્દા પર દ્યાન આપવું પડશે, અને એ છે 'જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા માટે સમાન અવસર'. ઈન્ટરનેટની આ મુખ્ય સંભાવના હોવા છતાં આપણે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરતા પહેલાં જ્ઞાનને ઘણી વાર કિલ્લેબંધ દોરામાં જકડી લઈએ છીએ, જ્યાં પ્રાઈવેટ પાર્ટીઓ પાસેથી લાયસન્સ લેવાં પડે છે. 'જ્ઞાનની સાર્વબિજ્ઞ પહોંચ' એ આપણા સમયની મહાન સંભાવના છે અને આપણી પેઢી સમક્ષ મોટો પડકાર છે. આ આપણા માટે એક અવસર છે, બળિયનો વારસો છે. આ મુદ્દો સમાજના વિભિન્ન સ્તરોને સમતલ કરવા માટે પાચો નાખી શકે છે, જેથી આપણે બધાં મળીને વિચાર કરીએ કે લોકતાંક્રિક સમાજ તરીકે આપણે પોતાને કેવી રીતે પ્રશ્નાસિત કરી શકીએ.

...

સનુ 2016ના અંતમાં સામ સાથે કરેલી યાત્રાએ મારી આંખો ખોલી નાખી. અમેરિકાના મારા 10 વર્ષીના સંઘર્ષનો માનો, આ વિષનાશક ઉપાય હતો, જ્યાં કાયદા સંબંધી પોસ્ટ માટે મારા પર કેસ ચલાવવામાં આવ્યો, જેમાં સંદીય ન્યાયાધીશો દ્વારા સાર્વજનિક સુરક્ષા ક્રોડ બતાવવાનો આદેશ આપવામાં આવ્યો હતો. ભારતની આ યાત્રાએ મારી આંખો ખોલી નાખી પણ મને વિશ્વાસ થઈ ગયો કે જો આપણે સંઘર્ષ કરીએ તો દુનિયાને બદલી શકીએ છીએ.

ગાંધી આશ્રમની મુલાકાત, રાજસ્થાનમાં ભાષણો, દિલ્હીમાં સાંસદો સાથે મુલાકાત જેવાં અનુભવોનું હું જતન કરું છું પહેલી વાર દિલ્હીમાં આવ્યો ત્યારે મને ખબર હતી કે આ યાત્રા વિશેષ હુશે. સામ થોડાં કલાક પહેલાં જ પહોર્ચી ગયાં હતાં. પ્લેનના દ્વાર પર એક પ્રોટોકોલ અધિકારી મળ્યા અને તરત જ કસ્ટમ્બસની ઓપચારિકતા પતાવી દીધી. હું દિનેશ ક્રિવેદીના સરકારી બંગલે પહોર્ચ્યો અને પહેલી વાર દિનેશને મળ્યો. ત્યાં એક આકર્ષક ઉદ્યોગપતિ માનવ સિંહ પણ હાજર હતાં. તેઓ ઘણી

વિમાનન કંપનીઓના માલિક હતાં, જેમાં એ એમ્બ્યુલન્સ સેવા પણ સામેલ હતી. તેઓ દિનેશ અને સામના જૂના મિત્ર હતાં. માનવ અમને ડિનર માટે તાજ હુટેલના જ્ઞાપાની રેસ્ટોરાંમાં લઈ ગયાં. ત્યાં 'માત્સ્યતોક' સ્ટ્રૂપ અને 'સુશી'નું બોજન કરતાં કરતાં વાતચીતમાં મધર ટેરેસા વિશે વાત નીકળી.

માનવે ઉદ્ગાર કાઢ્યો, "ઓહ! એમની તો વાત જ કંઈ ઓર હતી." મેં પૂછ્યું કે એઓ તેમને મળ્યાં હતાં. માનવે સિમત કર્યું અને મને કહ્યું કે મધર ટેરેસા એમના નામકરણ સમારંભનાં અદ્યક્ષ હતાં. મેં પૂછ્યું કે શું એઓ કેથોલિક છે. એમણે હસીને કહ્યું, 'ના, પણ ઓથી કોઈ ફરક નથી પડતો. મધર ટેરેસા બહુ જૂના પારિવારિક મિત્ર હતાં.' એમણે ઝડ દઈને પોતાનું પર્સ કાઢ્યું અને એમાંથી એક ફોટો કાઢીને બતાવ્યો, જેમાં સિમત કરી રહેલા મધર ટેરેસા સાથે એક બાળક હતું, જે એઓ પોતે જ હતાં.

હું બહુ પ્રભાવિત થયો. પછી સામે કહ્યું, "હા, તેઓ સતત કામ કરતાં મને યાદ છે, એક વાર પ્લેનમાં તેઓ મારી પાસે આવ્યાં અને કહ્યું, સામ, તમારે આ વાંચવું જોઈએ". પછી તેમણે સામ પિત્રોડાને એક કાડ આપ્યું, જેમાં બાઈબલનાં અગુક શાબ્દો લખ્યાં હતાં. સામે કહ્યું કે તેઓ આવાં કાડ ઘણી વાર આપતાં હતાં. સામ પાસે આજે પણ એમનાં કાડસ્ય છે.

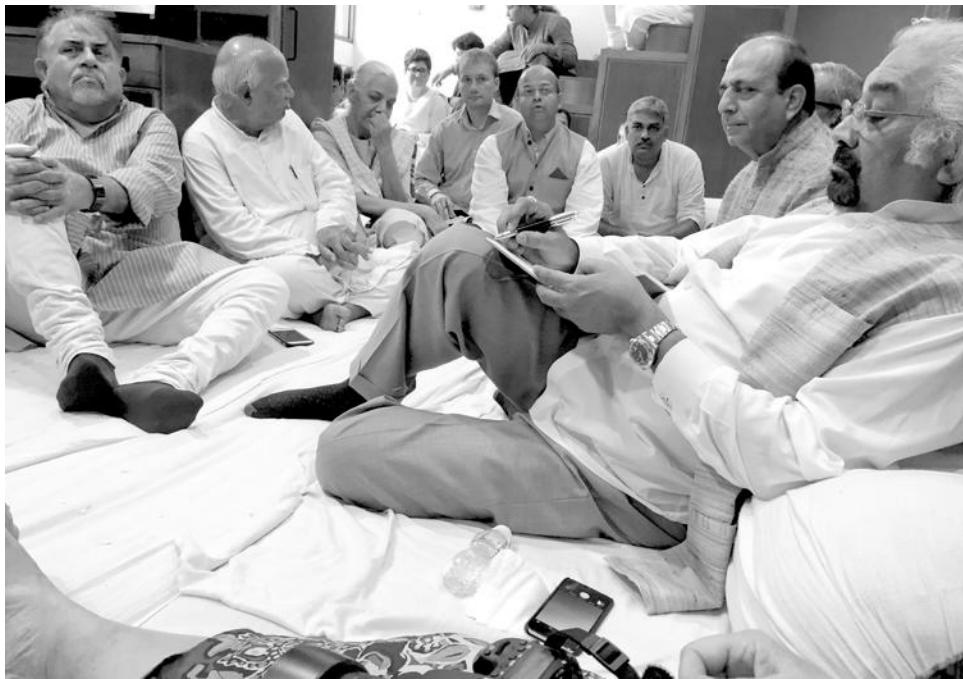
મેં ટિપ્પણી કરી કે આ સાચે જ હકીકતમાં બહુ ઉલ્લેખનીય છે કે, અહીં અમે યાર જણાં ડિનર કરી રહ્યાં હતાં અને એમાંથી બે જણાં મધર ટેરેસાને ઓળખતાં હતાં. આ સાંભળીને સામ અને માનવ હસવાં માંડયાં.

દિનેશ કોલકતાથી સાંસદ છે.જયાં મધર ટેરેસાનું મુખ્યાલય હતું. દિનેશ સિમત ફરકવાતા સમજાવ્યું કે એઓ એમની પત્ની સાથે પોતાની નાની કારમાં મધર ટેરેસાને લઈને આખા શહેરમાં ફરતાં. તેઓ આગળની સીટ ઉપર બેસતાં અને દિનેશ અને એમની પત્નીને સૂર્યાના આપતાં કે કેવી રીતે ઢાઈવ કરવું અને કયાં ઢાઈવ કરવાનું છે. નોબેલ શાંતિ પુરસ્કાર પ્રાપ્ત કરીને તેઓ પાણી ફર્યોં ત્યારે દિનેશ દિલહૃદી કોલકતા એમની સાથે ગયાં અને એમનાં ઘરે પરત લઈ ગયાં. દિનેશે કહ્યું, "એમની ઈરણશક્તિ અત્યાંત દટ હતી."

ડિનર માટે હાજર ચારમાંથી ત્રણ જણાં મધર ટેરેસાને વ્યક્તિત્વત રીતે જણાતાં હતાં. હું પ્રભાવિત થયો. અરેખર, હું ભારત પાસેથી ઘણું શીખી શક્કું છું. આ વાતથી જ સત્યાગહ આંદોલનની સંભાવિત સફળતા વિશે મારી આશા ફરી જન્મી થ્યુ, એસ. અને ચુરોપમાં કાન્ફૂની આકમણને કારણે મારી આશા ધૂધ્યાની થાતી જતી હતી, અને ભારતમાં જાણે અંધારી સુર્યાને અંતિમ છેડે આશાનું કિરણ દેખાતું હતું. ભારતમાં લોકો આ વાત કદાચ સાંભળ્યો, એમ વિચારીને મેં વારંવાર અહીં આવવાનું નક્કી કર્યું. હું આ કરવા ઈરણતો હતો, જેમ કે ન્યાયાધીશ રાનકેએ યોગ્ય જ કહ્યું છે, 'મારી જાતને શિક્ષિત કરવા માટે અને મારાં શાસકોને પણ શિક્ષિત

આબરમતી આશમની મુલાકાત વિશે નોંધ.

કરવા માટે. જ્ઞાનનો સાર્વક્રિય પહોંચ આપણા ચુગની મહાન સંભાવના છે અને આ સંભાવનાને હકીકતમાં બદલવો, એ આપણા ચુગનો મોટો પડકાર છે. મારો પ્રયત્નો ચાલુ રાખવાનો ફર નિર્ણય કરીને હું ભારતથી પાછો ફણી.

સાબરમતી આશ્રમાં કાર્યશાળા દરમાન મહત્વપૂર્ણ ભૂષાઓની નોંધ કરી રહેલાં સામે પિત્રોડા.

સાબરમતી આશ્રમાં સારાબાધ નાસ્તો કરતી વખતે (ફોલ્ડર પકડીને ભોલેલાં)

સાબરમતી આશ્રમમાં ફોટો પડાવતાં કાલે, સામ અને દિનંશા વિવેદી

કોયરબ આશ્રમમાં સૂતર કાંતા વિદ્યાર્થીઓ.

કોયરબ આશ્રમાં ગાંધીજીના પોસ્ટકાર્ડ્સ જોઈ રહ્યેલાં હલા બણ.

સાબરમતી આશ્રમાં એકઠાં થાયેલાં વિદ્યાર્થીઓ.

અમેરિકા અને ભારતમાં જ્ઞાન સુધી સાર્વત્રિક પહોંચ, ડૉ.સામ પિત્રોડાની ટિપ્પણીઓ

14 જૂન, 2017, ધ ઇન્ટરનેટ આર્કાઇવ, સૈન ફાન્ડિસેક્ઝન્સ

શાજદૂત વેક્ટરેશન અશોક; મારાં મિત્ર કાર્લ, જેમને હું ઘણાં વષીથી ઓળખું છું અને અમે ભારત અને અમેરિકાનાં સાથે કામ કરતાં રહ્યાં છીએ તથા અમારા યજ્ઞમાન શ્રી. કાહુલે. ભાઈઓ અને બહેનો. નમસ્તે.

ખરેખર આ મારું સૌભાગ્ય છે કે હું આ વિશેષ અવસર પર આપની સાથે ભારત અને અમેરિકાનાં સહિત્યારા જ્ઞાન વિશે વાત કરવાનો છું.

આ યોજનામાં મને સ્પષ્ટ ત્યારે જ રસ પડ્યો, જયારે હું સન્ 2006ના લગભગ મદદ્યામાં ડૉ. મનગોહન સિંહ દ્વારા સ્થાપિત રાષ્ટ્રીય જ્ઞાન આયોગની અદ્યક્ષતા કરી રહ્યો હતો. એ સમયે અમને એવી સંસ્થાઓ અને બુનિયાદી માળખાના નિર્માણમાં રસ હતો, જેની ભારતને એકવીસમી સદીમાં જ્ઞાન આધ્યારિત અંદ્ર્યવસ્થા ચલાવવા માટે જરૂર પડવાની હતી.

અમે મૂળભૂત રીતે જ્ઞાન સુધી સાર્વત્રિક પહોંચ ઉપર દ્યાન કેંદ્રિત કર્યું, જેમાં પુસ્તકાલય, નેટવર્ક, અનુવાદ, હક્કારાત્મક કાર્યવાહી કાર્યક્રમ, અનામત, ક્વોટા(quotas), બ્રોડબેન્ડ નેટવર્ક સામેલ છે. અને બધાં જ પ્રકારના શિક્ષણ, જેમ કે પ્રાથમિકથી માદ્યમિક વિદ્યાલય સુધીનું શિક્ષણ, વ્યાવસાયિક શિક્ષણ, વિચ્વિદ્યાલયીન શિક્ષણ, રિક્રિટ્સા શિક્ષણ, દૂર્સ્થ શિક્ષણ, ઓપન સોર્સવેર અને શિક્ષકોના પ્રશિક્ષણ પર દ્યાન આપ્યું.

પછી અમે જ્ઞાનના સર્જન પર પણ વિચાર કર્યો; જ્ઞાનનું સર્જન કોણ કરે છે, જ્ઞાનનું સર્જન કેવી રીતે થાય છે. સાથે સાથે અમે જૂણી, સ્વાસ્થ્ય અને લઘુ તથા મદદ્યામ ઉદ્યોગોમાં બૌદ્ધિક સંપત્તિ (Intellectual Property), પેટેન્ટ્સ, કોપીરાઇટ, ટ્રેડમાર્ક્સ અને જ્ઞાનના ઉપયોગ પર પણ દ્યાન આપ્યું. અતઃ શાસનમાં જ્ઞાનની ભૂમિકા પર પણ દ્યાન આપ્યું. આ પહેલના ફળસ્વરૂપે, અમે નેશનલ નોલેજ નેટવર્ક વિકસાયું.

અમે પર્યોવરણ, ઉર્જા, જળ અને શિક્ષકોના પ્રશિક્ષણ માટે ઘણાં પોર્ટલ તૈયાર કર્યો છે. પછી અંતે અમે મહુતમા ગાંધી પર એક વિશાળ પોર્ટલ તૈયાર કર્યું.

બચપણમાં હું દસ વર્ષની ઉમરે ગાંધીવાદી શાળામાં જતો હતો. અમારી દૈનિક જીવનચ્યોમાં ગાંધીવાદી મૂલ્યો દૃઢાપૂર્વક રોપવામાં આવ્યાં હતાં. ઓરિસામા રહેનારા એક ગુજરાતી પરિવાર તરીકે મારાં માતાપિતા માટે ગુજરાત સાથીનું એકમાત્ર જોડાણ ગાંધી જ હતાં. અમે ગાંધીને અમારા વિચારોમાં અને અમારા રોજ-બ-રોજના જીવનમાં સતત જીવંત રાખતાં.

જ્યારે અમે ગાંધી પોર્ટલ પર કામ કરી રહ્યાં હતાં, લગભગ ત્યારે જ મેં કાર્લનું કામ જોયું અને અમે એકબીજાના સંપર્કમાં આવ્યાં. કાર્લનું મિશન હતું -સરકારી દસ્તાવેજોમાંથી માનકો લઈને ઇન્ટરનેટ પર મૂકવાનાં. મને લાગ્યું કે આ બધું મહત્વપૂર્ણ પહેલ હતી, પણ દર વખતે જ્યારે કાર્લ એમ કરવાની કોશિશ કરી, એમના પર સરકારો દ્વારા કોઈ કેસ દ્વાખલ કરવામાં આવ્યાં.

બધી જ સરકારોને એવું લાગે છે કે સાર્વજનિક માનકો, પછી બલે એ સુરક્ષા, આગ કે પછી બિલિંગ કોડ હોય, એ બધાં સરકારની સંપત્તિ છે. સરકારો કહું છે કે કાર્લ આ બધાં દસ્તાવેજોને ઇન્ટરનેટ પર મૂકીને બૌદ્ધિક સંપત્તિ (Intellectual Property IP) ના કાયદાઓનું ઉલ્લંઘન કરી રહ્યાં છે.

જ્યારે મેં એ વિશે સાંભળ્યું, તો હું હજુ વધારે ઉત્તેજિત થઈ ગયો, કારણ કે મારે માટે તો આ સત્યાગ્રહની ગાંધીજીવાદી પદ્ધતિ હતી. મેં કહ્યું, “કાર્લ, આપણો આ લડત લડવાની જરૂર છે. એ લોકો કાનૂની રીતે સાચાં હોઈ શકે છે, પરંતુ નૈતિક રીતે ખોટાં છે.”

હર્ષદ્વનિ

હકીકતમાં આ બધાં જ માનકો સાર્વજનિક સુરક્ષા અને બધાંની ભલાઈ માટે છે. તો પછી તમે જનતાને આ માનકો સુધી પહોંચવાની અનુમતિ કેમ નથી આપતાં? મારા ધરમાં હલેક્ટ્રિક વાયરો માટે મારે શા માટે માનકો બરીદવા પડે, જ્યારે મને ખબર છે કે ખરાબ વાયરોથી આગાનું જોખમ હોય છે?

સરકાર તમને આવું કરવાની અનુમતિ નથી આપતી. કાર્લ આખી દુનિયામાં, થુ. એસ., જર્મની, ભારત, બધે જ કોઈ કેસનો સામનો કરી રહ્યાં છે.

અમારું કામ મુખ્ય રૂપે આની સામે નૈતિક આધાર પર લડવાનું છે, કે આ સાર્વજનિક માહિતી છે અને એને સાર્વજનિક કરવી જોઈએ. કોઈએ પણ સરકારનાં જૂનાં, કાળજીસન (Obsolete) કાયદાઓ પર દ્યાન ન આપવું જોઈએ.

જ્યારે હું ઇન્ટરનેટ અને ઇન્ટરનેટની ક્ષમતા જોઉ છું, તો મને લાગે છે કે જ્ઞાન અને ઇન્ટરનેટનાં અવસરોનો લાભ લેવા માટે આપણી માનસિકતા બધું જૂની છે. ભારતમાં મેં ઘરી વાર કહ્યું છે કે આપણી માનસિકતા 19 મી સદીની છે, આપણી પાસે 20 મી સદીની પ્રક્રિયાઓ છે અને 21 મી સદીના માહિતી થુગનાં અવસરો છે.

કાર્લ આ માનકો સાથે જે ખરેખર કરવા માગે છે; એ છે, તેઓ જનતાના દ્યાનમાં લાવવા માંગે છે કે આપણો આપણાં કાયદાઓને બદલવાન જ જોઈએ.

ડૉ.સામ પિત્રોડાની ટિપ્પણીઓ

જચાં પણ તમે જોશો તો તમને દેખાશો કે બધી જ પ્રક્રિયાઓ કાળગણતા છે. કચ્ચાં પણ તમને કોઈ નહીં દેખાય, જે જીની પ્રક્રિયાઓ વિશ્વાસ ભોબા થઈને કહે કે, “આને બદલવાની જલ્દ છે અને આપણે નવી પ્રક્રિયાઓની નવા કાયદાઓની આવશ્યકતા છે.” થોડો બદલાવ થઈ રહ્યો છે પણ જેટલી ઝડપથી થાં જોઈએ તેટલી ઝડપથી નથી થઈ રહ્યો.

જો આપણે જ્ઞાનની અર્થવ્યવસ્થા(knowledge economy) જોઈએ તો સમજનાય છે કે જ્ઞાન વાસ્તવમાં ભવિષ્યાની લોકશાહીનો ચોથો સ્તરના છે. વર્તમાનમાં, લોકશાહીના વરણ સ્તરના છે : કાર્યપાલિકા, ન્યાય પાલિકા અને વહીવટી તત્ત્વ.

અમને ખાતરી છે કે જ્ઞાન અને માહિતી ભવિષ્યાની લોકશાહીની ચાવી છે. જો કે આ સંદેશ મોટા ભાગના લોકો સુધી નથી પહોંચયો. આજે, એક તરફ આપણી પાસે એ જ બધાં કાયદાઓ છે, જે અછિતની અર્થવ્યવસ્થા પર આધારિત છે, જ્યારે આપણે એવી દુનિયામાં રહીએ છીએ, જચાં આપણી અર્થવ્યવસ્થા પ્રચુરતાની છે.

તમને એક દાખલો આપું, ભારતમાં આપણે બહુ અધિક માત્રામાં ખાદ્ય પદાર્થીનું ઉત્પાદન કરી શકીએ છીએ. આ વાત બહુ સમય પહેલાંની નથી, જચાં લોકોને કહેવામાં આવતું કે ભારત 60 કરોડ લોકોનું પેટ નહીં ભરી શકે. ભારતને ‘ ઝોળી ફર્વનાર’ (Basket Case) દેશ માનવામાં આવતો હતો. પરંતુ આજે ભારત ન કેવળ 120 કરોડ લોકોનું પેટ ભરી શકે છે, બલ્કે ભારતમાં અતિરિક્ત અનાજ છે. તેમ છતાં ભારતમાં 20 કરોડ લોકો ભૂખાં રહે છે કારણ કે આપણે લોળુસ્ટિક્સ (માલને એક જગ્યાએથી બીજું જગ્યાએ પહોંચાડવા) માં સૂચના પ્રોદ્ધ્યોગીકીનો ઉપયોગ થોડ્ય લોકોને ચોડ્ય સમયે અનાજ પહોંચાડવા માટે નથી કર્યો.

આ એવાં પડકારો છે, જેને માટે નવી માનસિકતા અને નવી વિચારણાની આવશ્યકતા છે.

આ વાત સાચે જ મને એ દિશામાં દોરી જાય છે, જચાં હું થોડા સમયથી કામ કરી રહ્યો છું. માણ માનવું છે કે દુનિયાની પુર્નર્યાના અનિવાર્યપણે કરવાની જલ્દ છે.

કાર્બે અને હું લગભગ બે વધીથી આ બાબત વાતચીત કરી રહ્યાં છીએ. છેલ્ટલી વાર આ દુનિયાની પુર્નર્યાના દ્વિતીય વિશ્વચુદ્ધ પછી થ્યું એસ. દારા કરવામાં આવી હતી, જચાં સંયુક્ત રાષ્ટ્રસંઘ ; વિશ્વ બેંક; અનર્દાષીય ગુદ્ધા ક્રોષ; નાટો; વિશ્વ વેપાર સંગઠન.; સકળ ધરેલું ઉત્પાદન ; સકળ રાષ્ટ્રીય ઉત્પાદન ; વ્યક્તિત્વીઠ આવક ; લેણાદેણાનું સરવૈયું; વેપારમાં ખાદ અને આવાં અનોક સૂચકો તૈયાર કરવામાં આવ્યા હતાં.

આ રચના તૈયાર કર્યો પછી તરત 20 વધીના સંક્ષિપ્ત ગાળામાં દુનિયામાંથી ઉપનિવેશવાદ સમાપ્ત થઈ ગયો. દેંગ શિયાઓપિંગ આવ્યાં અને કદ્દયું, “હું પૂંજીવાદ અને સામ્યાવાદને બેગાં કરવાનો છું.” ગોર્બાચેવ આવ્યાં અને સોવિયેટ સંઘની જલ્દતોથી એકદમ વિપરીત બોલ્યાં. એઓ પોતાના દેશમાં

આ પ્રયોગમાં અસફળ રહ્યાં, પણ આ પ્રયોગ દ્વારા ઘરાં બધાં નાના દેશોની ઉર્જા બહાર લાવવામાં એચો સફળ રહ્યાં.

આ બધાં લોકો લોકશાહી, મુક્ત બજાર, પૂજુવાદ, માનવાધિકારની એ જ આકંક્ષાઓ સાથે નવી રચના લઈ આવ્યાં, જે જૂની રચનાનાં જ મૂળભૂત સિદ્ધાંતો હતા. આ રચના ચુ. એસ. માટે બહુ સારી નીવડી. પણ દુનિયાનાં ઘરાં દેશો માટે આ રચના માપનીય, વાંઘનીય અને વ્યવહારિક નથી.

માહિતી (Information) આપણાને એક નવી રચના તૈયાર કરવાનો અવસર પ્રદાન કરે છે, જે સર્વસમાવશ, મનુષ્યની જરૂરતો, નવા આર્થિક ઉપાયો, પુનસંચારક્ષમ અણોવસ્થા, પર્યોવરણ અને ઉપભોગને સ્થાને સંરક્ષણ પર અને અંતરોગત્વા, અહિંસા પર વધારે કેંદ્રિત છે.

તાજીઓ.

વળી આ કાર્ય પણ ગાંધીવાદી વિચારો સાથે જોડાયોલું છે. માણ માનવું છે આજે દુનિયામાં ગાંધી અધિક પ્રાસંગિક છે, એટલા ઇતિહાસમાં પહોલાં ક્યારોય નહોતાં.

ઇન્ટરનેટના માદ્યમ વડે આપણે વાસ્તવમાં ગાંધીવાદી વિચારોને દ્યુવાઓના એક બહુ મોટા વર્ગ સુધી પહોંચાડી શકીએ છીએ. આજે આપણી પાસે દુનિયામાં જે બધું છે; નવી ટેકનોલોજી અને સંભાવનાઓ ; એટલે કદાચ લડવાનું કોઈ કારણ જ નથી. કારણ કે આવતાં 20 વર્ષીમાં દીર્ઘાયુ જીવન, ઉત્પાદન, અભિ, પરિવહન, સંચાર, યિકિત્સા, પર્યોવરણ, ઉર્જાનાં ક્ષેત્રોમાં ઘરાં પરિવર્તનો થવાનાં છે.

આને લીધે આપણા સમાજનો પુર્ણગાહિત કરવાનો એકદમ નવો જ માર્ગ મળશે.

આજે દુનિયાને નવું સ્વરૂપ આપવા વિશે બહુ જ ઓછી ચર્ચો થાય છે. દરેક વ્યક્તિ જૂની રચનામાં જ કેંદ્ર છે. દરેક વ્યક્તિ એમ જ વિચારે છે કે આપણે ચુ. એસ. ની નકલ કરવી જોઈએ અને એ જ કરવું જોઈએ જે ચુ. એસ. એ 70 વર્ષી પહોલાં કર્યું હતું. હું એવાં લોકોમાનો એક છું, જેઓ દફ્તાપૂર્વક માને છે કે એ રચના હવે બિલકુલ કામ નથી આવતી.

મને લાગે છે કે કાર્લ, ઇન્ટરનેટ આર્કાઈવ અને બીજાં બધાં લોકો એક દીતે તો માહિતીને લોકતાંકિક બનાવવા માટે, લોકોને સક્ષમ બનાવવા માટે, એમના પોતાના ભાવિ પર વધારે અધિકાર આપવા માટે અને લોકશાહીમાં ભાગ લેવા માટે પ્રેરિત કરવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યાં છે.

આજે ઘરાં દેશોમાં લોકશાહી છે, પણ કોઈ કાર્ય કરવા માટે બહુ આજાદી નથી.

ડૉ.સામ પિત્રોડાની ટિપ્પણીઓ

ઇન્ટરનેટ આર્કાઈવ અને ઇન્ટરનેટ આ પ્રકારનાં દસ્તાવેજો અધિકતર જનતા સુધી પહોંચાડે છે, જેથી આ દસ્તાવેજો ગમે તે સમયે, ગમે ત્યાં ઉપલબ્ધ હોય, સુલભ હોય, અને લગભગ મફત હોય. આનાથી દુનિયાને વાસ્તવમા વિનિષ્ટ આચામો પ્રાપ્ત થશે.

હું આ સંભાવના વિશે બહુ ઉત્સાહિત છું. હું પણ એમાં સામેલ થવા હુંચું છું. મને ખુશી છે કે મને આજે તક મળી છે કે હું કાર્લ સાથે અહીં છું.

કાર્લ અને હું ગયા વર્ષ ઓક્ટોબરમાં ભારત ગયાં હતાં. 2જી ઓક્ટોબરે ગાંધી આશ્રમમા અમારો સુખ્ય કાર્યક્રમ હતો, જેમાં મેં લગભગ 100 લોકોને બોલાવ્યાં હતાં.

અમે બધાંએ એક દિવસ એ વિચારવામાં ગાળ્યો કે આપણે ગાંધીવાદી વિચારોને કેવી રીતે ફેલાવી શકીએ? કેવી રીતે આપણે ઘરો, સમૃદ્ધાયો, શહેરો, રાજ્યો, દેશો અને વિનિષ્ટ દેશો વચ્ચે આપસમાં અહિંસા પહોંચાડી શકીએ?

કમનસીબે દુનિયામાં અહિંસા માટે ભાગ્યે જ કોઈ સંસ્થા કામ કરી રહ્યી છે. ટેબલ પર શાંતિની ચર્ચા કરનારાં બધાં લોકો મૂળ રૂપે સૈન્યના છે. એમને અહિંસામાં કોઈ રસ નથી. અહિંસા કયારેય શીખવી નથી શકતી.

હું શિકાગોમાં રહું છું. હું 53 વર્ષ શિકાગોમાં રહ્યો છું. હું તમને કહેવા માયું છું કે બધી ટેકનોલોજી અને સંપત્તિ હોવા છતાં, દરેક પ્રકારની કુશળતા હોવા છતાં, શિકાગો 53 વધીમાં બિલકુલ બદલાયું નથી. શિકાગોમાં ચારે બાજુ પહેલાથી વધારે ગોળીબાર થાય છે.

આ બધાંની પાછળ કોઈ કારણ પણ નથી.

તમને આ જાણીને નવાઈ લાગશે કે યુ. એસ.માં કુલ વસ્તીના લગભગ 1 ટકા લોકો જેલમાં છે. દર સો વ્યક્તિએ સૌથી વધારે કેદીએ યુ. એસ.માં છે. મને જાણાકારી આપવામાં આવી છે કે વિશ્વની સરેરાશ દર હજાર વ્યક્તિએ એક કેદી છે, જ્યારે યુ. એસ. માં દર સો વ્યક્તિએ એક કેદી છે, જે અકલ્પનીય છે.

મને લાગે છે કે માહિતી ટેકનોલોજીના માદ્યમથી આજે અમે જે કાંઈ કરી રહ્યાં હીએ, એ જ્ઞાન વધારેમા વધારે લોકો સુધી પહોંચાડવાની જરૂર છે. એમને દોષ્ય સાધનો વડે સજજ કરવાની જરૂર છે, અને અહીં અમે એ જ કરવાનો પ્રયાસ કરી રહ્યાં હીએ.

ભારતનાં 500,000 પુસ્તકો લઈને ઇન્ટરનેટ આર્કાઈવ પર મૂકવાં, એ બહુ મૌદું કામ છે. મને અભર છે કે ભારતીય ભાષાઓ, જેમ કે ગુજરાતી, બંગાળી, ઓଡિયા, તમિન, હિન્ડીમાં ઘરાં મહાન પુસ્તકો છે, જે આખી દુનિયાનાં વાયકોને વાંચવા નથી મળતાં.

એમને એ પણ ખબર નથી કે આ સાહિત્ય સાર્થક છે. જ્યારે પણ લોકો સાહિત્ય વિશે વાત કરે છે, તો કેવળ અંગ્રેજી સાહિત્ય વિશે જ વાત કરે છે. તમિન સાહિત્ય વિશે તો કોઈ વિચાર પણ નથી કરતું.

બે મહિના પહેલાં, હું મારાં એક નિત્રને મળ્યો. એમણે કદયું કે તામિલનાડુના એક પુસ્તકાલયમાં એમને એક પુસ્તક મળ્યુ, જે 600 વર્ષ જીનું હતું. એમણે જણાયું કે આ પુસ્તકમાં એમણે બાળ-ઉછેર પર એક પ્રકરણ વાચ્યું. એમણે કદયું, “જો હું આજે આ પ્રકરણ અંગ્રેજીમાં અનૂદિત કરું તો બધાં ડેક્ટરો અચંબામાં પડી જશે.” પરંતુ કોણ જણે કેમ, આ સાહિત્ય લુપ્ત થઈ ગયું કારણ કે એ સ્થાનિક ભાષામાં લખાયેલું હતું.

આપણને મશીનની અનુવાદ-ક્ષમતાઓની જરૂર છે, જે આ વિનિષ્ઠ ભાષાઓમાંથી ઘણાં સારા પુસ્તકોને અંગ્રેજીમાં અનૂદિત કરી શકે. કાર્લ અમૃત ભારતીય ભાષાઓના પુસ્તકોને ઇન્ટરનેટ આર્કાઈવ પર મૂકવાની જે અજમાયેશ કરી છે, એ એક મહાન યોગદાન છે. આ એક સારી શરૂઆત છે અને મને આશા છે કે અન્ય ભારતીય ભાષાઓનાં વધુ ને વધુ પુસ્તકો ઇન્ટરનેટ આર્કાઈવ પર ઉપલબ્ધ થશે.

કાર્લ, તમે કરેલાં સખત પરિશ્રમ માટે હું તમારો આભાર માનું છું અને તમે જે કર્યું છે, એની ખરેખર પ્રશંસા કરું છું. હું હરછું છું કે તમે ઇન્ટરનેટ આર્કાઈવ અને જે પુસ્તકો તમે ઇન્ટરનેટ પર મૂક્યાં છે, એ વિશે એમને કંઈક વધું જણાવો તથા જે કંઈ ચાલી રહ્યું છે, એ વિશે એમને થોડા વધુ શિક્ષિત બનાવો.

ઇન્ટરનેટ આર્કાઈવ પર હુાજર રહેવાની મને ખુશી છે. આ સાચે જ કોઈ મંદિરમાં આવવા જોવું છે. મારા માટે આ બહુ મહત્વપૂર્ણ છે, કેમ કે આ જ્ઞાનનું મંદિર છે. આ બિલિંગ વિશે મને કંઈજ ખબર નહોતી. મેં એને વિશે વાચ્યું હતું. કાર્લ પાસેથી મેં આને વિશે સાંભળ્યું હતું. પણ હું અહીં આવીને બહુ ખુશ છું.

હું આશા કરું છું કે અહીં વારેવારે આવું, તમારા બધાં સાથે કામ કરું અને વાસ્તવમાં અહીં જે થઈ રહ્યું છે, એ વિશે થોડું શીખી શકું. આ સાથે જ, ફરી એક વાર, હું આપ સહુનો આભાર માનું છું.

હું પેનલના મારા સાથીઓનો આભાર માનું છું. હું થોડાં પ્રભુભ લોકોની ઓળખ કરાવીને એમનાં નામ કહેવા માંગું છું, કારણ કે એઓ મારાં ગાઈ મિત્રો અને પરિવારજનો છે અને અહીં હુાજર છે. સોથી પહેલાં, મારી પૌત્રી, આરીયા અહીં છે, એ વાતની મને ખુશી છે.

તાજીઓ.

આ પહેલી વાર જ એણે માણ ભાષણ સાંભળ્યું છે. એ હુંમેશા મને પૂછતી રહે છે, એણે પૂછ્યું, “દાદા”. દાદા એટલે ચાન્ડ ફાધર. એણે કદયું, “તમે શોના વિશે વાત કરવાના છો?” મેં કહ્યું, “મને ખબર નથી.”

ડૉ.સામ પિત્રોડાની ટિપ્પણીઓ

એણો પૂછ્યું, “શું તમે નોટ્સ તૈયાર કરી છો?”. મેં કહ્યું, “નહીં”

હાસ્ય

એણો પૂછ્યું, “શું તમે ભારતમાં તમારા ટેલિફોન સંબંધી કાર્ય વિશે વાત કરવાના છો?”. મેં કહ્યું, “ના”.

એણો ફરી પાછું પૂછ્યું, “તો પછી તમે શેના વિશે વાત કરવાના છો ?”. મને ખુશી છે કે એ અહીં છે.

મારી દિકરી પણ અહીં છે અને જયારે હું સાર્વજનિક ભાષણો આપું છું, તો અને વિશે રિંતામાં રહું છું કે એને કેવી રીતે ખુશ કરું. જો હું સાલું ભાષણ ન આપું તો એ કહેશો, “ડેડ, આ સાલું નહોતું.”

હાસ્ય

મારી પત્ની અને મારી પુત્રવધૂ પણ અહીં છે. મારાં બહુ નજીકના મિત્ર, ભારતનાં સાંસદ, દિનેશ ક્રિવેદી સપરિવાર, પત્ની અને પુત્ર સાથે, અહીં હાજર છે.

તાળીઓ

મારાં અન્ય એક મિત્ર, રજત ગુપ્તા પણ અહીં છે. અહીં આવવા માટે ધન્યવાદ.

તાળીઓ

અંતમાં, મારાં અન્ય એક મિત્ર, નિશીથ દેસાઈ અને અમનો આખો પરિવાર મુંબઈથી આહી આવ્યો છે. આભાર, નિશીથબાઈ.

અને આપ સૌનો પણ અહીં આવવા માટે આભાર અને અમારા યજ્ઞમાન બનવા માટે ધન્યવાદ. આભાર.

જૂન 2017ના કાઈકમ વખતે આ અવસર નિમિત્ત બિલ્ડિંગની બહાર ગાંધીના પોસ્ટર લગાવવામાં આવ્યા હતાં. ડેવિડ ગ્રેનરીન હાઈ કારા લેવાએલો ફોટો.

સમોસા, નાન, કેરીની લસ્સી અને મુંબઈથી મંગાવવામાં આવેલાં વિવિધ અથારૂં તથા મસાલેદાર ફ્રાય ક્રૂટ્સ પીરસવામાં આવ્યાં હે. ડેવિડ બ્લેન રીનહાઉંડ દારા લેવાયોલા કોઠા.

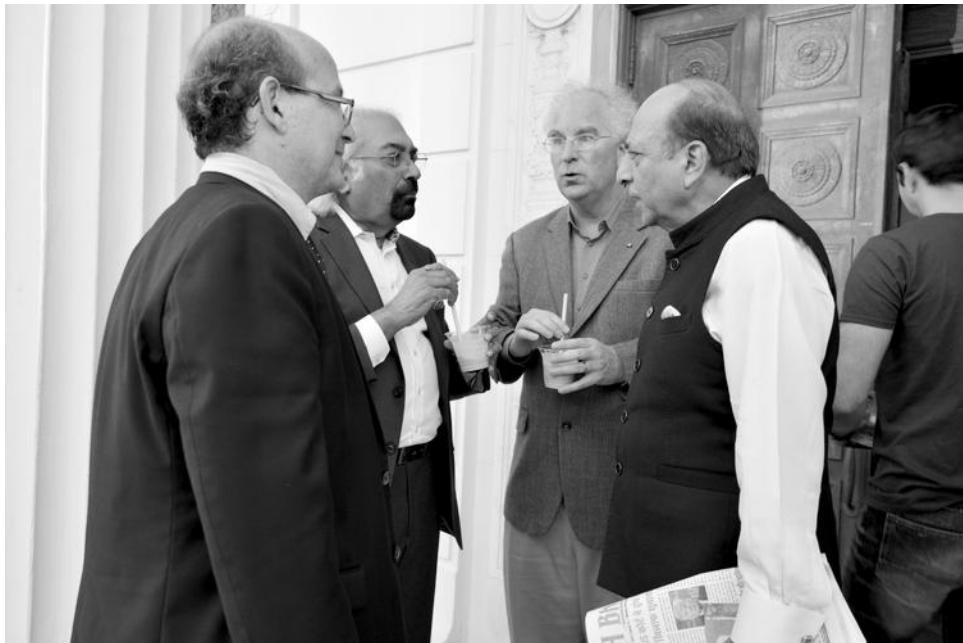
ઈન્ટરનેટ આર્કાઈવમાં, દિનોશ વિવેદી ડાની બાજુએ કાર્યક્રમ પહેલાં અથારૂં તેએ જ સમોસાની લિજનત માણી રહ્યાં છે. ડેવિડ બ્લેન રીનહાઉંડ દારા લેવાયોલા કોઠા.

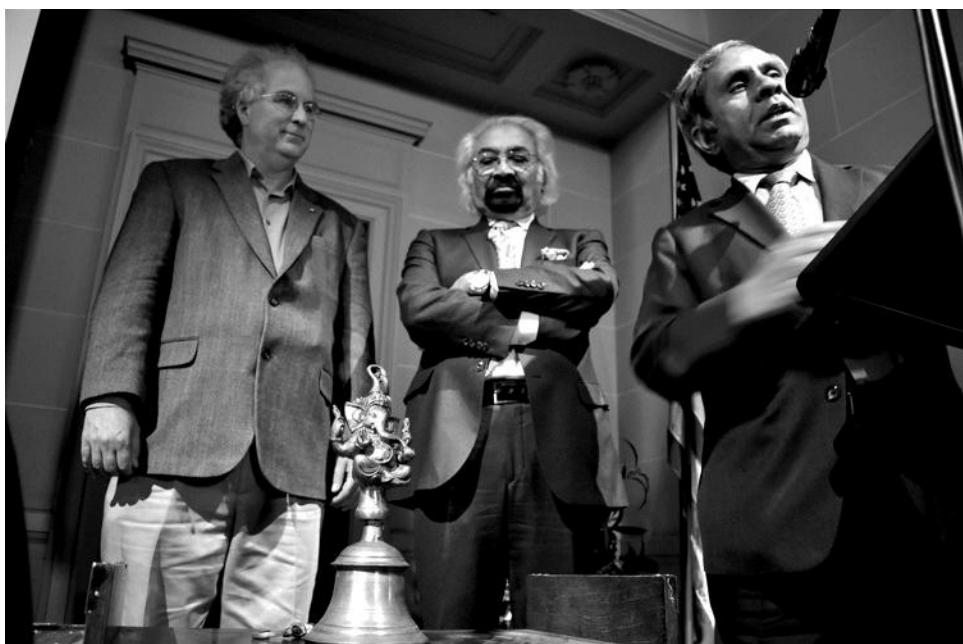
બ્રૂસ્ટર કાહલે(Brewster Kahle) અને સામ પિત્રોડા કાર્યકમ પહુંચાં વિચારવિમર્શી કરી રહ્યાં છે. ડેવિડ ગલેન રીનહાઈ દ્વારા લેવાયોલો ફોટો.

દિનંશ વિવેદી અને અમનો પરિવાર બાષ્પણ સાંબળી રહ્યાં છે. ડેવિડ ગલેન રીનહાઈ દ્વારા લેવાયોલો ફોટો.

ઇન્ટરનોટ આર્કાઇવમાં, કાર્યક્રમ પૂરો થયા પછી પગલિયાં પર કેરીની લસ્સીની લિંજનત માણતાં. ડેવિડ અલેન રીનહાઈ દ્વારા લેવાયેલો ફોટો.

ઇન્ટરનોટ આર્કાઇવમાં, માનનીય રાજકુમાર વેક્ટરેશન અશોક પુજના દંટન્ય મહારાજ સમજાવતાં. ડેવિડ અલેન રીનહાઈ દ્વારા લેવાયેલો ફોટો.

ઇન્ટરનોટ આર્કાઇવ, ઝાનજુ મંદિર છે, જે એક પરિવર્તિત ચર્ચામાં બનાવવામાં આવ્યું છે. એને માટે 20 પાઉન્ડના એક પૂજાંટની અર્પણાવિધિના કાર્યક્રમની અદ્યાક્ષતા કરી રહેલાં રાજકુમાર અશોક કેવિદ અલેન રીનહાઈ દ્વારા લેવાયેલો ફોટો.

ભારત અને અમેરિકામાં જ્ઞાન સુધી સાર્વત્રિક પહોંચ,
કાર્લ મલામુદની ટિપ્પણીઓ.

14 જૂન, 2017, ધ ઇન્ટરનેટ આર્કાઈવ, સૈન ફાંસિસ્કો

આભાર સામ ! હું બહુ ખુશ છું કે ઓક્ટોબર મહિના દરમાન આભાર ભારતમાં સામ સાથે જ જતો હતો, જયાં જયાં એસો વિચારમંથન માટે જતાં હતાં. અમે ગાંધીજીના જન્મદિવસે સાબરમતી આશ્રમમાં વ્યાખ્યાન આપ્યાં, ઇન્ડિયાન ઇન્સ્ટિયુશન ઓફ એન્જિનિયરસમાં ભાષણો આપ્યાં, મેયો બોયાર કોલેજમાં, રાજસ્થાન કેંદ્રીય વિશ્વવિદ્યાલયમાં ભાષણો આપ્યાં અને બધે જ પ્રશંસકોના ટોળાએ એમને ધેરી લીધાં હતાં. અમે જયારે ગાંધી આશ્રમમાં કારની બાહુર નીકળ્યાં, તો લગભગ 100 લોકો સેલ્ફી લેવા માટે એમને ધેરી વળ્યાં હતાં.

છેલ્લાં 50 વર્ષીથી એસો ભારતમાં પોતાનું યોગદાન આપી રહ્યાં છે. દરેક ગામમાં ટેલિફોન પહોંચાડવાથી માંડીને હાલમાં બાદય બેક અને એવી ધર્થી બાબતોમાં વડાપ્રધાનોને સલાહ આપવામાં એમનું વિપુલ યોગદાન છે. આજે રાતે અમારી સાથે હાજર રહેવા માટે તમારો આભાર.

હું મારા ભાષણનો નિષ્કર્ષ કહેતાં પહેલાં અનુક લોકોનો આભાર માનવા હીરછું છું, જેમના પ્રયાસોને લીધે આજે રાતે આપણો અહી એકઠાં થયાં છે. ‘ડિજિટલ લાયબ્રેરી ઓફ ઇન્ડિયા’ કાર્નેગી મેલન વિશ્વવિદ્યાલય અને મિલિયન બુક્સ પ્રોજેક્ટના અચ્છાદૂત પ્રોફેસર રાજ રેડી અને ડીન ગ્લોરિયા સેંટ. કલેયરનાં સ્વાનદર્શી પ્રયાસો વિના સંભવ ન થઈ શકી હોત.

ભારતમાં ડિજિટલ લાયબ્રેરી પરિયોજનાનાં અદ્યક્ષ પ્રતિષ્ઠિત કોમ્પ્યુટર વૈજ્ઞાનિક, પ્રોફેસર નારાયણસ્વામી બાલકૃષ્ણાન છે. ડિજિટલ લાયબ્રેરી ઓફ ઇન્ડિયા હવે ભારત સરકારની પરિયોજના છે અને દેશભરમાં એના 25 સ્કેન સેંટર છે. આ એક વિશ્ાળ ઉપકામ છે.

લાયબ્રેરીમાં 550,000 પુસ્તકો સ્કેન કરીને રાખવામાં આવ્યાં છે અને ઇન્ટરનેટ આર્કાઈવમાં 400,000 કરતાં પણ વધારે સ્પિનિંગ ઉપલબ્ધ છે. અમે આ પરિયોજના સાથે ધનિષ્ઠતાથી જોડાયાં છીએ, એનો અમને બહુ આનંદ છે.

આ સંચાહ અરેખર ઉલ્લેખનીય છે, ખાસ કરીને ભારતીય ભાષાઓના સંદર્ભમાં. એમાં લગભગ 45,000થી પણ વધારે પુસ્તકો હિંદીમાં, 33,000 સંસ્કૃતમાં, 30,000 બંગાળીમાં અને અન્ય ભાષાઓમાં પણ પુસ્તકો છે. એકદરે 50 વિનિષ્ઠ ભાષાઓમાં પુસ્તકો ઉપલબ્ધ છે.

જયારે ઇન્ટરનેટ પર પુસ્તકો મૂકવામાં આવે છે, તો તમે જોઈ શકશો કે મૂળ પી.ડી.એફ. ફાઈલ ઉપસાંત એ બધાને ઓપ્ટિકલ કેરેક્ટર રેક્રેનિશનમાંથી પણ પસાર કરવામાં આવે છે.

ઓપ્ટિકલ કેરેક્ટર રેકનિશન ઉપરાંત, આ પુસ્તકો એવાં ફોર્મેટમાં રૂપાંતરિત કરવામાં આવે છે જે તમારા ઈ-બુક રીડર, તમારા કિંડલ અને તમારા ટેલ્ફોનમાં પણ કામ કરી શકે. અતિ વિકસિત માપદંડોનો ઉપયોગ કરીને તમે આ સંગ્રહમાંથી કોઈ પણ પુસ્તક શોધી શકો છો અને પુસ્તકની અંદર સુદ્ધા કંઈ પણ શોધ કરી શકો છો.

પુસ્તકોના આ સંગ્રહમાં અમે જે કાંઈ કરવા હરછીએ છીએ, અમાંથી એક છે, મેટા ડાટાને સુધારવાની કોશિશ. ઇન્ટરનેટ આર્કાઈવનાં અમારાં એક એન્જનિયર શીર્ષકો, રચનાકારો અને અન્ય મેટાડેટા ફિલ્ડ્સના ફરી મેરિંગ(fuzzy matching) નાં પ્રયોગો કરી રહ્યાં છે, જેથી પ્રત્યેક પુસ્તક આઈ. એસ. બી. એન.(ISBN) સંખ્યા અને ઓપન લાયબ્રેરી કાર્ડ કેટેલોગ સાથે લિંક કરી શકાય.

ડિજિટલ લાયબ્રેરી ઓફ ઇન્ડિયાના પ્રત્યેક વિષયની નીચેના ભાગમાં “સમીક્ષા”માટે જગ્યા રાખવામાં આવી છે. અલબર્ટ વિશ્વવિદ્યાલયના પ્રતિષ્ઠિત સંસ્કૃત વિદ્યાન પ્રોફેસર ડોમિનિક વુજાસ્ટિક (Dominik Wujastyk) આ જગ્યાનો ઉપયોગ કરીને પોતાની જાણકારી અનુસાર ઘણાં પુસ્તકોમાં અધિક સારો મેટાડેટા ઉમેરી રહ્યાં છે.

તમે પણ આ કામ કરી શકો છો. દાખલા તરીકે, જો તમે ગુજરાતી જાણતા હો, તો તમે ગુજરાતીના 13,000 મૂળ લખાણોમાંથી અમૃતક વાંચી જુઓ અને ‘સમીક્ષા’ માટેના સ્થાનનો ઉપયોગ કરી અમને જણાવો કે કોઈ વધારે સાંચ શીર્ષક અથવા લેખક છે; કે પછી કદાચ અમે બધું ખોટું કર્યું છે! અમને તમારી મદદની જરૂર છે.

અમારો બીજો સંગ્રહ ‘હિંદ સ્વરાજ’ છે. આ યોજનાનું કામ કરતી વખતે મને બહુ મજા આવી. થોડા વખત પહેલાં જગ્યારે હું સૈમનો મળવા ગયો હતો, ત્યારે આની શરૂઆત થઈ. વાતચીત દરમયાન એમણે પોતાનું લેપટોપ બહાર કાટ્યું અને મને પૂછ્યું, “તમારી પાસે પેન ટ્રાઈવ છે?”

મેં એમને એક ધૂ.એસ.બી.ટ્રાઇવ આપ્યું અને અમે વાતચીત કરતાં રહ્યાં. અંતમાં એમણે મને 9 ગીગાબાઈટ્સની પી.ડી.એફ. ફાઈલ્સ આપી. મેં પૂછ્યું, આ શું છે? એમણે કહ્યું, “ મહાત્મા ગાંધીના લેખનસંગ્રહનાં 100 ખડકો, નવી ઇલેક્ટ્રોનિક આવૃત્તિમાં.” હું દંગ રહ્યી ગયો.

સાહિત્યસંગ્રહના 100 ખડકોનું સર્જન સાબરમતી આશ્રમમાં કરવામાં આવ્યું, ખાસ કરીને દીના પટેલ કારા. એમણે સ્વયંસેવકોની ટીમ સાથે મળિને વણીની મહેનત પછી આ સ્થાચી ઇલેક્ટ્રોનિક આવતી તૈયાર કરી છે. વાસ્તવમાં આ કાળજારી સિદ્ધ છે! હવે તેઓ આ 100 ખડકોની હિંદી આવૃત્તિનું સર્જન કરવા માટે સંસાધનો એકાં કરી રહ્યાં છે અને હું આ કામ પૂર્ણ થયોલું જોવા ઉત્સુક છું. એમની સાથે કામ કરવું, એ ખરેખર મારા માટે એક લ્હાવો છે.

જગ્યારે મેં આ સાહિત્યસંગ્રહ ઇન્ટરનેટ પર પોસ્ટ કર્યો, તો એવાં જ અન્ય સંગ્રહો નેટ પર શોધવા લાગ્યો. સરકારી સર્વર પર મને

કાર્લ મલામુદની ટિપ્પણીઓ.

જવાહરલાલ નેહાળનો સંપૂર્ણ લેખનસંગ્રહ મળ્યો, પણ એ બહુ ઉપયોગી ફોર્મેટમાં નહોતો. મેં એ બધાંને પી.ડી.એફ. ફાઈલ્સમાં એકત્રિત કર્યા. એમાં વરણ ખંડો નહોતાં જડતા. એમાંથી બે ખંડો મેં શોધી કાઢયાં અને એમને સ્કન કરીને કમબદ્ધ કર્યા. 78 ખંડોમાંથી 77 ખંડો અમે લગભગ પૂરા કરી લીધાં છે.

એ જ રીતે, સરકારી વેબસર્વર પર ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકરનાં લેખનસંગ્રહના શરૂઆતનાં 20 ખંડો પણ હતાં. અને હું આ જણાવતાં બહુ હર્ષ અનુભવું છું કે અમે આ સંગ્રહમાં આખરી 6 ખંડો ઉમેરી દીધાં છે, જે પહોલા ઉપલબ્ધ નહોતાં. એટલે હુવે આ સેટ પૂરો થઈ ગયો છે.

આ સંગ્રહમાં પુસ્તકો ઉપરાંત પણ ધણું બધું છે. ગાંધીજીએ આકાશવાણી પર આપેલાં ભાષણોની 129 ઓડિયો ફાઈલ્સ પણ આમા છે. આમાંની પ્રત્યેક ફાઈલ સાથે, મેં લેખનસંગ્રહમાંથી અંગેજ્ની અનુવાદ અથવા રિપોર્ટ કરીને, એની સાથે સંલગ્ન કરી દીધો છે. ભાષણ સાંભળ્યા પછી તમે એનો અનુવાદ પણ વાંચી શકો છો. વળી, લેખનસંગ્રહ પર કિલક કરીને ગાંધીજીએ બીજે દિવસે અથવા આગામી દિવસે શું કલ્યું હતું, એ પણ તમે જાણી શકો છો, જેથી એમના અદ્ભુત જીવનનાં અંતિમ વર્ષમાં આપેલાં સાર્વજનિક ભાષણો વિસ્તૃત રૂપે જાણી શકો.

ગાંધીજીની ઓડિયો ફાઈલ્સ ઉપરાંત નહેલે, રવિન્દ્રનાથ ટાગોર, રાજીવ ગાંધી, ઇન્ડિયા ગાંધી, નોતાજી સુભાષચંદ્ર બોઝ, પ્રોફેસર રાધાકિશાનન, સરદાર પટેલ અને અન્ય ધરણાં મહાનુભાવીની ઓડિયો ફાઈલ્સ છે.

હું સાચે જ બહુ ખુશ છું કે આ સંગ્રહમાં સન્ન 1988માં દૂર્દર્શન કર્યા નિર્મિત કાર્યક્રમ “ભારત - એક ઓજન”નાં બધાં જ 53 એપિસોડ પણ છે. આ કાર્યક્રમ ભારતના ઇતિહાસ વિશે નેહાળાએ લખેલા અસાધારણ પુસ્તક ‘Discovery of India’ પર આધારિત છે, જે એમણે પોતાની જોલ યાત્રા દરમ્યાન લખ્યું હતું.

આ બધાં જ 53 એપિસોડનાં સબટાઈટલ અંગેજ્નાં છે અને અમે હૈદરાબાદની એક નવીન સ્ટાર્ટ-અપ કંપની ઇ-ભાષા લૈંગવેજ સર્વિસેસ સાથે કામ કરી રહ્યાં છીએ. છ એપિસોડનાં, જેમાં ગાંધીના બંને અને રામાયણના બને એપિસોડ સામેલ છે, સબટાઈટલ્સ માત્ર અંગેજ્નાં જ નહીં, હિન્ડી, ઉર્ડૂ પંજાਬી અને તેલુગુ ભાષામાં પણ ઉપલબ્ધ છે. અમે આશા કરીએ છીએ કે બધાં જ 53 એપિસોડને આ રીતે સબટાઈટલ કરી લઈએ, જેથી આખા ભારત અને આખી દુનિયાનાં વિદ્યાર્થીઓ માટે ભારતનો ઇતિહાસ ઉપલબ્ધ થઈ શક.

અમારી પાસે ભારતને લગતા બે વધું સંસાધન છે.

સૌથી પહુલાં મને માહિતી મંત્રાલયના સર્વે પર એવાં 90,000 ફોટોગ્રાફ્સ મળ્યાં, જે સાર્વજનિક રૂપે જોઈ શકતાં હતાં, પરંતુ એ પ્રક્રિયા બહુ અનુકૂળ નહોતી. મેં આ બધાં ફોટોગ્રાફ્સમાંથી 12,000 ફોટોગ્રાફ્સ ચૂંટી કાઢ્યા, જે ઉચ્ચ ગુણવત્તાદ્યુક્ત અને ઐતિહાસિક મહત્વનાં હતાં. પછી આ

બધાંને વર્ગીકૃત કરીને ફ્લિકર (Flickr) પર મૂક્યાં . જો તમે ટ્રેનો, મંદિરો, ચામીણ ભારત, કિકેટ, નેહલ અને નાની બાળકીના રૂપમાં દિનદરા ગાંધીના ફોટો જોવા હરછો તો એ બધું અહી ઉપલબ્ધ છે.

અંતમાં, એક સંગ્રહ એવો છે જેને માટે મેં સૌથી વધુ સમય આપ્યો છે; અને એ છે, ભારતના ટેકનિકલ પલિયક સેફટી સ્ટાન્ડર્ડ; 19,000 થી પણ વધારે સરકારી ભારતીય માનકો. આ બધાં માનકો તમે ઇન્ટરનેટ આર્કાઇવ પર જોઈ શકો છો અને મારા સર્વર law.resource.org પર પણ જોઈ શકો છો.

આપણી દુનિયા આજે ટેકનિકલ દુનિયા છે. ટેકનિકલ પલિયક સેફટી સ્ટાન્ડર્ડ્સના નેશનલ બિલ્ડિંગ કોડ ઓફ ઇન્ડિયા, જંતુનાશકોના સુરક્ષિત ઉપયોગનાં માનકો, મસાલા અને ખાદ્યપદાણીની પ્રક્રિયાનાં માનકો, ટેક્ષાઇલ મશીનની યોજા કામગીરીનાં માનકો, પુલો અને રસ્તાઓની સુરક્ષાનાં માનકો વગેરે સામેલ છે.

આગાંથી ધરણાં માનકો કાયદા માટે આવશ્યક છે અથવા એમને જ કાયદામાં પરિવર્તિત કરવામાં આવ્યાં છે. એ બધાં જ કાયદાઓ છે. એવાં ધરણાં ઉત્પાદનો છે, જે તમે ભારતમાં ત્યાં સુધી ન વેરી શકો, જ્યાં સુધી એ વિશિષ્ટ ભારતીય માનકો અનુસાર ન હોય; જેમ કે સિમેન્ટ, ઘરગણ્યું ઇલેક્ટ્રોનિક્સ ઉપકરણો, ખાદ્યપદાણી અને વાહનોની સહાયક સામગ્રીઓ.

ભારતમાં અને આખી દુનિયામાં વ્યવસાય કરવા માટે એવાં કાયદાની જાળાકારી અનિવાર્ય છે, જે કારખાનાઓ અને ઉત્પાદનોને સુરક્ષિત રાખે. જો નિયમો અનુસાર ન બનાવો, તો ભારતમાં તમે એ ન બનાવી શકો. આ કોડ જ કાયદાઓ છે.

પરંતુ આ અર્થોવ્યવસ્થાની જ વાત નથી, એથી પણ વિશેષ છે. ભારતીય માનકો એ સ્પષ્ટ કરે છે કે ભારતીય શહેરો અને ગ્રામદાંઓ સુરક્ષિત કેવી રીતે રાખી શકાય, જોખમકારક વસ્તુઓનું પરિવહન કેવી રીતે થઈ શકે, આગ લાગે તો શાળાઓ અને સાર્વજનિક ઇમારતોમાંથી સલામત રીતે બહાર નીકળવાની સુવિધા કેવી રીતે આપી શકાય, ઇલેક્ટ્રિક વાયરો સુરક્ષિત કેવી રીતે રાખી શકાય. પ્રત્યેક શહેરી અધિકારી, શાળાના હુડમાસ્તર, ઇમારતના માલિક અને સંબંધિત નાગરિકને આ મહત્વપૂર્ણ સરકારી માહિતી મેળવવાનો હુક હોવો જોઈએ.

આ વાત માત્ર અર્થોવ્યવસ્થા અને સાર્વજનિક સુરક્ષા વિશે જ નથી, શિક્ષણ વિશે પણ છે. ભારતીય માનકો ભારતની ટેકનિકલ દુનિયાના શ્રેષ્ઠ સંહિતાબદ્ધ ડાનનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે. આ માનકો પ્રતિષ્ઠિત એન્જિનિયરિંગ, સરકારી અધિકારીઓ અને પ્રોફેસરો ડારા નિર્માણ કરવામાં આવ્યાં છે, જેમણે સ્વેચ્છાએ પોતાનો સમય આપીને આ કામ કર્યું છે. આ માનકો મહત્વપૂર્ણ શૈક્ષણિક સાધનો છે, જેમનો ઉપયોગ 60 લાખ એન્જિનિયરિંગ વિદ્યાર્થીઓ કરે છે.

કાર્લ મલામુદની ટિપ્પણીઓ.

ભારતીય માનકો માટે અમે દસ્તાવેજોને સ્કેન કરીને પોસ્ટ કરવા ઉપરાંત પણ ઘણું કામ કર્યું છે. અમે લગભગ 1000 મુખ્ય માનકોને મોર્ડન HTMLમાં બદલી નાખ્યાં છે. અમે આકૃતિઓને ફરીથી ઓપન SVG ફોર્મેટમાં દોરીને મૂકી છે, અમે કોષ્ટકોને ફરીથી સુયોજિત કર્યા છે. એનો અર્થ એ થયો કે તમે આ માનકો તમારા મોબાઇલ ફોન પર જોઈ શકો છો. સાથે જ ઉચ્ચ ગુણવત્તાચુક્ત આકૃતિઓ અને ટેક્સ્ટને તમારા લેખ અથવા સોફ્ટવેર પ્રોગ્રામમાં કર અને પેસ્ટ કરી શકો છો, આ રીતે આ માનકો વધારે ઉપયોગી બની ગયાં છે.

માત્ર ભારતમાં જ નહીં, બલ્કે આખી દુનિયામાં ટેકનિકલ સાર્વજનિક સુરક્ષા માનકો બહુ વધારે કિંમતમાં વેચાય છે અને નકલ રોકવા માટે આગામીથી ઘણાં સાથે સખત નોટિસ હોય છે. દાખલા તરીકે, નેશનલ બિલિંગ કોડ ઓફ ઇન્ડિયાનો ભાવ ₹ 13,760, એટલે કે \$213. એક પુસ્તક માટે! ભારતમાં! અને જો તમે એ ભારતની બહાર અરીદવા હોય તો વિદેશમાં ભાવ ₹1.4 લાખ. \$2000. એક અનિવાર્ય બિલિંગ કોડ માટે!

કોઈ પણ આ વાત સમજું શકે છે કે આ દસ્તાવેજો, જેની પાછળ કાયદાની તકાત છે અને જે સમાજની સુરક્ષા સુનિશ્ચિત કરે છે, એ બધાં જ સહજ ઉપલબ્ધ હોવાં જોઈએ, પરંતુ આખી દુનિયામાં આ સાર્વજનિક સુરક્ષા માનકો ગંભીર શરતો સાથે અને બહુ ઉચ્ચ કિંમતે વેચવામાં આવે છે. આ એક વૈશ્વિક સમસ્યા છે, એવી સમસ્યા જે પક્ષીય રાજકારણ અને રાજનૈતિક પક્ષોની હુદની બહાર છે.

આ પરિસ્થિતિ બદલવા માટે મેં દસ વર્ષ પહેલાં શરૂઆત કરી હતી અને આ બહુ લાંબી યાત્રા રહી છે. ભારતમાં, અમે આ સરકારી દસ્તાવેજોના સાર્વજનિક વિતરણ માટે અમારો કેસ એક ઔપચારિક યાયિકા દાસ મંત્રાલય માં દાખલ કર્યો હતો. આ યાયિકામાં મારી સાથે સૈમ, વિન્ટ સર્કારીન્ટરનેટના જનક- અને ભારતભરનાં એન્જિનિયરિંગનાં પ્રખ્યાત પ્રોફેસરોનાં સોંગંદનામાં પણ સંબળ હતાં.

જયારે આ યાયિકા અસ્વીકાર કરવામાં આવી, તો અમે નવી દિલ્હીની માનનીય હુઈકોર્ટમાં એક જનહિત મુક્કદમાનો દાવો રજૂ કર્યો છે. આ મુક્કદમો હજુ ચાલુ છે. ભારતમાં દાયર આ મુક્કદમામાં મારી સાથે મારાં બે ભારતીય નિત્રો, પરિવહન એન્જિનિયર શ્રી. શ્રીનિવાસ કોડાલી અને ડૉ. સુશાંત સિંહા, જેઓ ‘ઇન્ડિયન કાન્નૂન’ (Indian Kanoon) નાં સ્થાપક છે, અરજદાર તરીકે જોડાયાં છે. ઇન્ડિયન કાન્નૂન એક નિશ્ચિલ સાર્વજનિક વ્યવસ્થા છે, જે બધી કોઈનાં બધા અનિપ્રાયો અને કાયદાઓ ઉપલબ્ધ કરાવી આપે છે.

હુઈકોર્ટમાં અમારું પ્રતિનિધિત્વ શ્રી. નિશીથ દેસાઈ અને એમની કંપની તથા ભૂતપૂર્વ કાયદાપ્રધાન તેમ જ ભૂતપૂર્વ વિદેશ પ્રધાન માનનીય શ્રી. સલમાન ખુશીં કરી રહ્યાં છે. હ બહુ ખુશ છુ કે શ્રી. દેસાઈ આજે સાંજે આપણી સાથે છે.

કાયદાની ઉપલબ્ધતા માત્ર ભારતનો જ પ્રક્રિયા બલકે આ એક વૈચિક પડકાર છે. આવો જ એક કેસ અમે ચુનાઈટેડ સ્ટેટ્સની કોર્ટ ઓફ અપીલ્સમાં કર્યી છે. ચુરોપમાં અમે જર્મનીની કોર્ટમાં નાગરિકો માટે ચુરોપિયાન ચુનિયાન દ્વારા માન્યતાપ્રાપ્ત સુરક્ષા માનકો નિશુલ્ક વાંચન અને પોસ્ટ કરવા માટે લડત લડી રહ્યાં છીએ. ચુનાઈટેડ સ્ટેટ્સના કેસમાં અમારું પ્રનિનિધિત્વ ડિસ્ટ્રિક્ટ ઓફ કોલંબિયામાં EFF અને ફેનવિક & વેસ્ટ કરી રહ્યાં છે. અને હું પ્રસન્ન છું કે EFFનાં મિય સ્ટ્રોલટ્રા પરા આજે અહીં દર્શક-વર્ગમાં હાજર છે.

આ વૈચિક કાનૂની અભિયાનમાં એ વાત ઉલ્લેખનીય છે કે શ્રી દેસાઈ અને શ્રી ખુશીદ સમેત બધાં જ વકીલો નિશુલ્ક (Pro-bono) કામ કરી રહ્યાં છે. આખી દુનિયામાંથી નવ કાનૂની કંપનીઓ સરકારોને ચાચિકા દાયર કરવામાં અમારી સહાયતા કરી રહી છે અને હજારો કલાકોની કાનૂની સહાયતા નિશુલ્ક આપી રહી છે.

એનું કારણ એ છે કે તેઓ માને છે કે કાયદાના શાસન વડે ચાલતા દેશોમાં કાયદાઓ ઉપલબ્ધ હોવા જોઈએ કારણ કે કાયદાની અનબિજ્ઞતા કોઈ બહાનું ન હોઈ શકે. કાયદાઓ બધાંને વાંચવા માટે ઉપલબ્ધ હોવા જોઈએ, કારણ કે લોકશાહીનીં કાયદાઓ પર લોકોનું સ્વાગિત્વ છે, સરકાર આપણા માટે કામ કરે છે. આપણે જ કાયદાના સ્વાગતી છીએ. જો આપણે માહિતગાર નાગરિક બનતું હોય તો આપણને આપણાં અધિકારો અને દાયિત્વોની જાણકારી હોવી જોઈએ. લોકશાહી આના પર જ નિર્ણય છે.

જ્યારે ગાંધીજી દક્ષિણ આફ્રિકામાં હતાં, તો એક વકીલથી કંઈક વધુ હતાં. એઓ પ્રકાશક પરા હતાં. કોર્ટ અને ચાચિકાઓ દ્વારા એઓ દુનિયા બદલવા ઈચ્છાતાં હતાં, સાથે સાથે એમણે એ સમયના સોશિયલ મીડિયાનો પરા ઉપયોગ કર્યો. એઓ બ્લોગર હતાં, સમાચાર સિન્ડકેટર હતાં. પ્રકાશન ટેકનોલોજીના પ્રયોગમાં એઓ એ સમયના અગ્રણી હતાં.

એમણે જ્યારે ફીનિક્સ આશ્રમની સ્થાપના કરી, તો સૌથી પહેલું કામ જે કર્યું, એ હતું, ડરબનના છાપખાનાને તોડી પાડવાનું. ચાર વેગનોમાં બરીને 16 બળદો જોતરાયેલા હતાં.

એઓ ફીનિક્સની નવી જગ્યાએ પહુંચરા, તો ત્યાં હજુ કોઈ ઇમારત નહોતી. સૌથી પહેલી ઇમારત એમણે છાપખાનાની બનાવી. ઇમારત તૈયાર થઈ ત્યાં સુધી એઓ બહાર છાવણી નાખીને રહ્યાં. ફીનિક્સમાં બધાએ ટાઈપસેટ કરતાં શીખી લીધું હતું અને બધાં જ લોકો છાપખાનામાં થોડો સમય વિતાવતાં હતાં.

ગાંધીજી આને ‘બ્રેડ લેબર’ કહેતાં હતાં, અર્થાત્ રોજ પોતાના હાથેથી કોઈ કામ કરવું. Genesis 3:19 માં કહેવામાં આવ્યું છે કે “ માથાનો પરસેવો પાડીને તમારું પેટ ભરો.” (by the sweat of your brow you will eat

કાર્લ મલામુદની ટિપ્પણીઓ.

your food .) આ જ વાત એમના તત્ત્વજ્ઞાનનો મૂળ સિદ્ધાંત બની ગયો. ગાંધીજીએ કહ્યું છે:

“બુદ્ધિજ્ઞાની ઉત્પાદક શ્રમ (બ્રેડ લેબર) કોઈ પણ સમયમાં સૌથી ઉત્ત્યા પ્રકારની સામાજિક સેવા છે. આનાથી વધું સારું શું હોય શકે કે કોઈ વ્યક્તિત્વ પોતાના વ્યક્તિત્વની શ્રમ વડે દેશની ઉપયોગી સંપત્તિમાં વૃદ્ધિ કરી રહ્યો હોય. આપણું ‘અસ્તિત્વ’ જ ‘કાર્ય કરવા માટે’ છે.”

આ કથન ઉલ્લેખનીય છે, જેના પર આપણે દ્વારા આપવું જોઈએ. આપણે બધાંએ ઉત્પાદક શ્રમ (બ્રેડ લેબર) કરવો જોઈએ અને આપણે બધાંએ ગાંધીજી ના શબ્દોમાં ‘સામાજિક કાર્યકર્તા’ બનવું જોઈએ, એટલે કે એવાં લોકો જે આપણા સમાજને વધું સારો બનાવે એને ગાંધીજી, “પોતાનો સ્વાર્થ નહિ, પણ સેવાભાવ” કહે છે. ઉત્પાદક શ્રમ (બ્રેડ લેબર) અને સામાજિક કાર્ય, આ બંને ગાંધીના તત્ત્વજ્ઞાનના બે બુનિયાદી પાયાઓ છે. આ ઉપરેશોએ જ લોકોને પ્રેરિત કર્યો અને એક સહિયારા લક્ષ્ય માટે સંગઠિત થવા સક્રિય બનાવ્યાં.

આજનું વિશ્વ પેરીદું થતું જાય છે. હું વોશિંગટન ડી. સી.માં 15 વર્ષીથી કામ કરી રહ્યો છું અને મેં અમારી સરકારને આટલી ગ્રૂપવણીમાં કર્યારેદા નથી જોઈ. ચુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ એકમાત્ર દેશ નથી, જદ્યાં આવી અરાજકતા છે, જોકે અમે અરાજકતા ચોક્કસ જ એવા સતરે પહોંચાડી દીધી લા�杰 છે, જે પહેલાં અકલ્પનીય હતું.

આખી દુનિયામાં ચુક્ક ચાલી રહ્યાં છે, રાજ્યોમાં આપસમાં હિંસા થાય છે, એટલું જ નહીં, રાજ્ય કરાસ પ્રજા વિરુદ્ધ હિંસા, લોકોના આપસી હિંસા, સ્વીઓ અને બાળકો વિરુદ્ધ હિંસા, માત્ર અલગ હોવાને કારણે પણ હિંસા થાય છે. વળી, આતંકવાદના આધાતજનક અને ભયાનક કૃત્ય પણ થઈ રહ્યાં છે.

અહીં દુકાળ અને રોગો છે, જેમને આપણે ત્યારે જ રોકી શકીશું, જથારે આપણી ઈચ્છાશક્તિ હોય.

આપણાં ચાહું વિરુદ્ધ પણ ચોકાવનારી હિંસા થઈ રહી છે. એવી હિંસા, જે અતીતમાં કદાચ અજ્ઞાનતાને કારણે આપણે કરી હતી પરંતુ આજે આપણી બેદરકારીનાં પરિણામોની સંપર્ણ જાણકારી હોવા છતાં પણ કરીએ છીએ.

વ્યક્તિત્વની રૂપે પોતાની દિનર્યાદીમાં મળન રહેવું, આપણા સામદર્ય બહારની સમસ્યાને નજરઅંદાજ કરવી, સાર્વજનિક જીવનમાં સહભાગિતાથી દૂર ભાગવું, આપણાં નોતાઓને જવાબદાર ન ઠરાવવાં, આ બધું લોભામણું લાગે છે પણ એ ખોટું છે.

જોન એફ. કેનેડીએ એક વાર કહ્યું હતું કે જો આપણે કાંતિના શાંતિપૂર્વી ઉપાયો અસંભવ બનાવી દઈએ તો કાંતિના હિંસક ઉપાયો અવશ્યભાવી બની જાય છે. હું આપ સહુને એ કહેવા માંગુ છું કે આપણી દુનિયામાં અરાજકતા હોવા છતાં આશા પણ છે. ઇન્ટરનેટ વૈચિક

સંચારને સંભવ બનાવે છે અને બધાં જ પ્રકારના જ્ઞાનને સાર્વજનિક બનાવે છે. આ કાંતિના શાંતિપૂર્ણ સાધનો છે, પણ જો આપણે એમને અપનાવીએ તો જ.

શિક્ષણ વડે જ આપણે સમાજને બદલી શકીએ છીએ. આપણે પોતાના બાળકોને શિક્ષિત કરવાં જોઈએ. આપણે આપણાં શાસકોને પણ શિક્ષિત કરવાં જોઈએ. આપણે સ્વયં પણ શિક્ષિત બનનું જોઈએ.

જોન એડમસો (John Adams) લખ્યું હતું કે અમેરિકન કાંતિ એટલે જ સંભવ થઈ કારણ કે એનાં ઘડકૈયા એવાં સત્ત્રી-પુરુષ હતાં, જેમને ઇતિહાસની જાણકારી હતી. એમણે કહ્યું હતું, “અજ્ઞાનતા અને અવિબેક, એ બંને માનવજ્ઞનિના વિનાશનાં ગંભીર કારણો છે.” એમણે કહ્યું કે જો નાગરિકો માહિતગાર ન હોય તો લોકશાહી કામ નહીં કરી શકે. એમણે કહ્યું કે આપણે “કોમળતા અને સહજજતાથી જ્ઞાનના સાધનોને પુષ્ટ બનાવવા પડશે. આવો, આપણે વાંચવા, વિચારવા, બોલવા અને લખવાનું સાહસ કરીએ. પ્રત્યેક વર્ગ અને શ્રેણીનાં લોકોએ જાગૃત બનાવીએ. અને પોતાની વાતને મદ્દગરતાથી રજૂ કરવા દઈએ.”

ભારતમાં સ્વરાજ માટે જે સાહસિક અને દીર્ઘ સંઘર્ષ ચાલ્યો, જેને અંતે નવા રાષ્ટ્રનો જન્મ થયો; એવો સંઘર્ષ, જેણે નિયતિ સાથે આપણે મેળાપ કરાવ્યો; એ સંઘર્ષ, જેણે આખી દુનિયાને સક્રિય બનવા પ્રેરણા આપી; એ સંઘર્ષ પણ માહિતગાર નાગરિકો દ્વારા જ થયો હતો. ગાંધીજીએ ન્યાયાધીશ રાનકેને ઉદ્ઘત કરતાં કહ્યું હતું કે આપણે સ્વયંને શિક્ષિત કરવા જોઈએ, જેથી આપણે આપણાં શાસકોને પડકારી શકીએ.

જે પુરષો અને મહિલાઓ ભારતને આધુનિક વિશ્વમાં દોરી ગયાં, એઓ વિદ્યાન અને ઇતિહાસકાર ઉપરાત નેતા પણ હતાં. નેહાલાએ જેલમાં લખેલાં અદભૂત પુસ્તકો જુઓ. ડૉ. આંબેડકરની અતિ વિદ્તતા જુઓ, જેમણે દેશના બંધારણનો મુસદ્દો તૈયાર કરવામાં પ્રમુખ ભૂમિકા બજાવી. પ્રોફેસર રાધાકૃષ્ણનાની વિશ્વવિદ્યાત પ્રતિષ્ઠા જુઓ, જેઓ એક સંન્માનીય નેતા હતાં અને પોતાના કાર્યકાળ દરમયાન સૌથી વધુ સર્જનાત્મક લેખક હતાં.

ભારત અને અમેરિકા આપણી દુનિયાનાં સૌથી મોટાં લોકશાહી દેશ છે, એ દેશોનાં નાગરિક તરીકે આપણી વિશેષ જવાબદારી છે કે આપણે માહિતગાર હોઈએ. આપણે બધાંએ સક્રિય નાગરિક બનનું જોઈએ, આપણણે બધાંએ ઉત્પાદક શ્રમ (બ્રેડ લેબર) કરવી જોઈએ. આપણે બધાંએ સામાજિક કાર્યકર્તા બનનું જોઈએ.

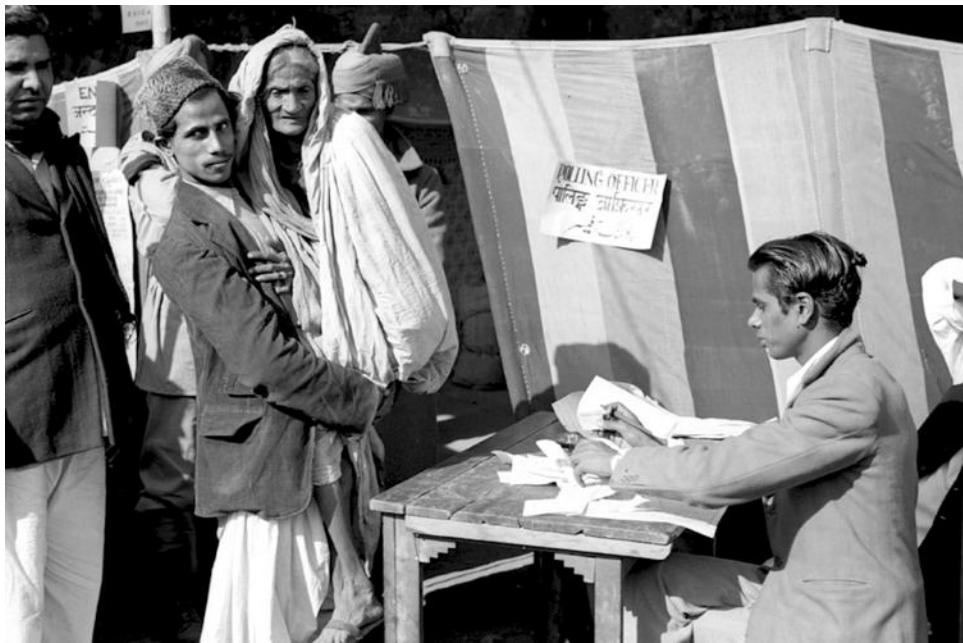
જ્ઞાન સુધી સાર્વત્રિક પહોંચ, એ આપણા યુગની મહાન સંભાવના છે, જે હજુ પૂરી નથી થઈ. આપણે પોતાને માહિતગાર બનાવીને, આપણાં બાળકોને શિક્ષિત કરીને, કાળ આપણને ઉદાસીનતાના ગર્તમાં ઘસડી જાય એ પહેલાં આ વિશ્વને બદલવા માટે સંઘર્ષ કરીને, આપણે બધાં સાથે મળીને પ્રગતિની રાહ પર ચાલી શકીશું. માટેન લ્યુથર કિંગ જે વાત વારેવાર કહેતાં હતા, “વાંકાચૂકા રસ્તાઓ સીધાં બનાવીશું અને ખાડાં-

કાર્લ મલામુદની ટિપ્પણીઓ.

ટેકરાવાળાં રસ્તાઓ સમતલ બનાવીશું .” આપણે ત્યાં સુધી કદમણી કદમ મિલાવીને ચાલતાં જઈશું, જ્યાં સુધી આપણે ખુશાહાલ દુનિયામાં પહોંચી ન જઈએ. એવી દુનિયા જેમાં પુસ્તકાલયમાં બધાં જ પ્રકારનાં જ્ઞાન સુધી સાર્વજનિક પહોંચ હોય, નિશુલ્ક પુસ્તકાલય હોય, એવું પુસ્તકાલય જે આપણે આગામી પેટીઓને બેટમાં આપી શકીએ.

કૃપા કરીને આ પુસ્તકાલયનું નિર્માણ કરવામાં અગારી મદદ કરો. આ ઉત્પાદક શરી (બ્રેડ લેબર) છે. આ જન કાર્ય છે.

જયાહિંદ! ઈંધર અમેરિકા પર કૃપા કરો. આભાર.

એક બુજુંગી ગુરુલિમાં મહિલાને મતદાનપત્ર આપવામાં આવી રહ્યું છે, જામા માર્ગિન પાસે, દિલ્હી જાન્યુઆરી 1952.

દિલ્હીમાં કેંદ્રીય વિધાનસભા ચૂંટણી માટે મતદાન ક્રદ. 1946.

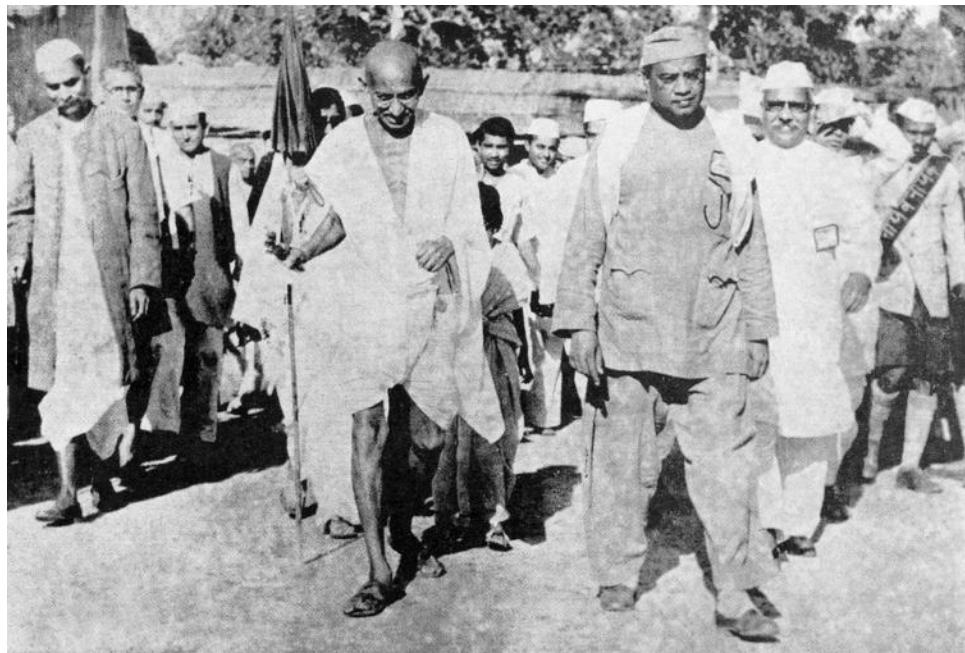
મિલ્ની નગરપાલિકા ચૂંદળી 15 ઓક્ટોબર, 1951.

બુંસાઈ નહી એવી શાહી લગાવવામાં આવી રહી છે, મિલ્ની જન્યુઆરી 1952.

દિલ્હી નાજુક નાગલોઇનાં ગામવાસીઓને મતદાન સ્વીપ આપવામાં આવી રહી છે.
સપ્ટેમ્બર 1951.

સી ડબલ્યુ. એમ.જી., બિડ 71 (1939-1940), પૃ.337, રામગાંડ કોંગ્રેસમાં ડૉ. ચાંદ્રપ્રસાદ સાથે.

સી ડબલ્યુ. એમ.જી., બિડ 72 (1940), ફિનિટસપિલ્સ, જમનાલાલ બજાર સાથે દિલ્હીમાં.

ડિજિટલ યુગમાં સત્યાગ્રહ : એક વ્યક્તિ શું કરી શકે?

કાર્લ મુદ, નેશનલ હેરાલ્ડ, 8 જુલાઈ, 2017, 75 વર્ષીની વિશેષ સારક આવૃત્તિ.

ઈન્ટરનેટ આપણી પેટીને નિશુલ્ક અને સુલભ જ્ઞાન પ્રદાન કરવાનો અનોએ અવસર આપ્યો છે. અમેરિકા અને બારતની સરકારોથી શુદ્ધ થઈને લેખક આ કેવી રીતે થઈ શકે, એ જણાવે છે.

આજે આખી દુનિયામાં અશાંતિ ફેલાયેલી છે. દુનિયામાં બધી જ બાજુએ ધ્વાકદા હિંસા અને આત્મ ફેલાયો છે, જો આપણો કોઈ કાર્યવાહી નહીં કરીએ (અને આપણે નથી કરતાં) તો દુનિયાએ આબોહવાની આપદાનો સામનો કરવો પડશે. આવકની અસમાનતા વધતી જશે અને ભૂખમરો તથા દુકાણ વ્યાપક બનતાં જશે. આવી આપદાનો સામનો વૈયક્તિક રૂપે કોઈ કેવી રીતે કરી શકે?

હું માનું છું કે આનો જવાબ એ મહાપુરુષોની શિક્ષામાં છે, જે એ આપણી આગળ ચાલતી મશાલ સમાન છે. એમણે દુનિયામાં જે કંઈ ઓટું જોયું, એને સુધારવા માટે દશકો સુધી સંઘર્ષ કર્યો. આધુનિક દુનિયાનાં બે સૌથી મોટાં અને મહુાન લોકશાહી દેશો, બારત અને અમેરિકામાં આપણો એવાં મહાપુરુષો જોઈ શકીએ હીએ. બારતમાં ગાંધી અને નહેલ તથા અન્ય સ્વતંત્રતા સેનાનીઓની શિક્ષા હંમેશા પ્રેરણા આપે છે. ચુનાઈટેડ સ્ટેટ્સના, આપણે માટીન બ્યુથર કિંગ, થુર્ગુડ માર્શાલ(Thurgood Marshall) અને અન્યા એ બધાને પ્રેરણાસ્પ જોઈ શકીએ છે, જે એ લાંબી અને મુશ્કેલ લડત લડયાં.

નિરંતર દ્રઢતા અને લગન, એ આપણી વૈયક્તિક કાર્યવાહીની કુંજી છે. નિરંતર દ્રઢતાનું તાત્પર્ય છે: વિશ્વમાં પરિવર્તન લાવવું, એ ફેસબુક યા ટ્વીટની એકાદ ક્ષણાથી ધણું વધારે છે. નિરંતર દ્રઢતાનો અથી છે, અનુયિતને ઉચિત બનાવવામાં, પોતાને શિક્ષિત બનાવવામાં અને આપણાં નોતાઓને શિક્ષિત બનાવવામાં દાયકાઓ વિતી શકે છે. ગાંધીજીએ દક્ષિણ આધ્લિકાના તેમ જ ભારતમાં કાંગેસનાં પોતાના અનુયાયીઓને સ્વયંને શિક્ષિત કરવાની અને નેતૃત્વા, આચાર અને ચરિત્ર પર દયાન કેન્દ્રિત કરવાની શીખ આપી. જે લોકો આજના યુગમાં નેતૃત્વ કરવાની હરદા ધરાવે છે, એમણે આ શીખ આત્મસાત કરવી જોઈએ.

ગાંધીજી અને અમેરિકાનાં માટીન બ્યુથર કિંગની એક સૌથી મહત્વપૂર્ણ સલાહ પણ દયાન કેન્દ્રિત રાખવાની છે. કોઈ એવી વિશેષ બાબત, જે જરૂરી હોય; એને બદલવાની કોશિષ કરો. કંઈક નકર કાર્ય કરો. લક્ષ્યને વિશિષ્ટ બનાવો: જેમ કે નમકના કરની નાલ્દી, કાઉન્ટર પર બપોરનું જમણ લેવાનો અધિકાર, શાળામાં ભરાવા જવાનો અધિકાર, ચૂંટણીમાં મત આપવાનો અધિકાર, ખેતીમાં બાળદારી-પ્રથાની સમાપ્તિ.

મેં એક દશકથી એક વિશિષ્ટ લક્ષ્ય, કાયદાના શાસનની વ્યાપકતા વધારવા પર દ્યાન કેદિત કર્યું છે. જહોન એક કેનેડીએ એક વાર કહ્યું હતું કે જો આપણે શાંતિપૂર્ણ કાંતિના ઉપાયો અસંભવ બનાવી દઈશું, તો અનિવાર્ય રૂપે કાંતિ હિસાક બની જશે. ન્યાયસંગત સમાજ અને વિકસિત લોકશાહીમાં આપણે, અર્થાત પ્રજા, એવાં નિયમો જાહીએ છીએ, જેમના દ્વારા આપણે સ્વયંને શાસિત કરી શકીએ અને આપણી દુનિયાને બહેતર બનાવવા માટે આ નિયમને બદલવાનું સામચર્ય પણ ધરાવીએ છીએ.

>સાર્વજનિક સુરક્ષા કોડસ સુધી પહોંચ સીમિત કેમ છે?

આપણી આધુનિક દુનિયામાં અનુક વિશિષ્ટ પ્રકારનાં નિયમ છે અને એ સાર્વજનિક સુરક્ષા કોડ તરીકે ઓળખાય છે. આ ટેક્નિકલ માનક છે, જે વિભિન્ન કાયોને નિયંત્રિત કરે છે. જેમ કે, આપણે સુરક્ષિત ધરો અને ઓફિસોનું નિર્માણ કરી રીતે કરી શકીએ, કારાબાનાઓમાં ચંત્રોથી શ્રમિકોની સુરક્ષા કરી રીતે કરી શકાય, જંતુનાશકોનો યોગ્ય ઉપયોગ, ઓટોમોબિલ્સની સુરક્ષા, આપણી નદીઓ અને સમુદ્રોની સ્વરચ્છતાની સુરક્ષા વગેરે. આ આપણાં અનુક અત્યંત મહત્વપૂર્ણ કાયદાઓ છે.

થોડાં અપવાદોને છોડી દઈએ, તો આખી દુનિયામાં કાયદાનું અમલીકરણ (force of law) થાય, એવાં સાર્વજનિક સુરક્ષા કોડ જાહીઝોઈને પ્રતિબંધિત કરી દેવાયાં છે. ચુનાાઈટેડ સ્ટેટ્સમાં ગેરસરકારી સંગઠનોની એવી શ્રુંખલા છે જે અમારા બિલ્ડિંગ અને આગાનાં કોડ નિર્ધારિત કરે છે અને પછી એમનો કાયદાસ્લાપે અમલ થાય છે. છતાં પણ આ કોડસની પત્યેક પ્રતિની કિર્મત સેકડો ડૉલર હોય છે અને, સૌથી વધુ મહત્વપૂર્ણ વાત એ કે આમાં કોપીરાઇટ લાગ્યુ કરવામાં આવે છે જેથી કોઈ પણ વ્યક્તિ, એક નિઝુ પાટી પાસેથી લાયસન્સ લીધા વગર કોઈને પણ કાયદા વિશે જાણકારી ન આપી શકે.

ભારતમાં પણ એ જ થયું છે, પરંતુ અહીં સરકાર જ મહત્વપૂર્ણ સાર્વજનિક સુરક્ષા માહિતીનું વિતરણ પ્રતિબંધિત કરે છે. ભારતીય માનક બ્યુરો(Bureau of Indian Standards) આ કોડસ પર કોપીરાઇટ લાગ્યુ કરે છે અને નેશનલ બિલ્ડિંગ કોડ ઓફ ઇન્ડિયાની પુસ્તકાના ₹ 13760 વસૂલ કરે છે. બ્યુરોનું કહેવું છે કે આ મહત્વપૂર્ણ સાર્વજનિક સુરક્ષા માનક એમની નિઝુ સંપત્તિ છે અને જેને પણ આ કોડસ વાંચવા હોય અથવા એને વિશે બોલવું હોય, તો એણે લાયસન્સ લેવું પડશે અને શુલ્ક બરદું પડશે. આનાથી પણ વધુ મહત્વપૂર્ણ એ કે કોઈ પણ વ્યક્તિ આ કોડસની અધિક ઉપયોગી આવૃત્તિ એમની અનુગતિ વિના નહીં બનાવી શકે અને એ અનુમતિ બ્યુરોએ કરાસેય નહીં આપે.

મને જાણકારી મળી છે કે સરકારી આપદા તૈયારી ટાસ્ક ફોર્સની બેઠક મળી હતી. ત્યારે જે સરકારી અધિકારીઓ પર આપાતકાણમાં સુરક્ષાની જવાબદારી છે, એમને આ મહત્વપૂર્ણ સુરક્ષા કોડની પ્રતિ આપવાનું સૂચન કરવામાં આવ્યું. તો બ્યુરોએ અધિકારીઓને જણાયું કે આ પ્રતિ એમને

ઇન્જિન્યુરીયાન્સ સત્યાગ્રહ

ત્યારે જ મળશે, જ્યારે પ્રત્યેક અધિકારી લાયસન્સ કરાર (license agreement) કરશે અને એની ફી ₹13,760 ચૂકવશે. આ પ્રતિની નકલ પણ તેઓ નહીં કઢાવી શકે.

એક દશક પહેલાં મેં આ પરિસ્થિતિ બદલવાનું કામ શરૂ કર્યું મેં એક નાનું ગૈરસરકારી સંગઠન શરૂ કર્યું એના માદ્યમથી મેં દુનિયાભરના કાયદાકીય સુરક્ષા કોડ ખરીદવાનું શરૂ કર્યું. યુ. એસ.માં મેં 1000 થી અધિક, સંઘ દ્વારા અનિવાર્ય સુરક્ષા માનકોને ખરીદ્યા, સ્કેન કર્યો અને પોસ્ટ કર્યો. ભારતમાં મેં બધાં જ 19,000 ભારતીય માનકો ખરીદ્યાં અને ઇન્ટરનેટ પર પોસ્ટ કરી દીધાં.

અમારું કામ આ કાગળની પ્રતિઓ માત્ર ખરીદીને સ્કેન કરવા સુધી સીમિત નાહોતું. અમે ઘણાં મુખ્ય દસ્તાવેજોને ફરીથી ટાઈપ કરીને આધુનિક વેબ પેજોમાં પરિવર્તિત કર્યો, બધી આકૃતિઓ ફરીથી દોરી અને મુદ્રણ (typography) આધુનિક રીતે કર્યું. અમે આ માનકોનું સાંકેતિક લિપિમાં રૂપાતર કર્યું, જેથી દાખિલીન લોકો આ દસ્તાવેજો પર વધારે અસરકારક રૂપે કામ કરી શકે. અમે આ માનકોને ઇ-બુકના રૂપમાં મૂક્યાં, સંપૂર્ણ ટેક્સ્ટને સર્યો કરી શકાય, એવી સુવિધા કરી. અમે બુક-માકર્સ આપ્યાં અને વેબસાઇટ સુરક્ષિત પણ કરી દીધી.

> યુ. એસ. અને ભારતની સરકારો આનાથી ખુશ નથી.

અધિકારીઓ ખુશ નથી. યુ.એસ.માં અમારી ઉપર છ વાદીઓ સાથે મુકદમો ચાલી રહ્યો છે. કાયદો જણાવવાના અધિકાર માટે અમારો કેસ યુ. એસ.ની કોઈ ઓફ અપિલ્સમાં ચાલી રહ્યો છે. ભારતમાં બયુરોએ અમને અન્ય કોઈ પણ દસ્તાવેજ વેચવાનો ઇન્કાર કરી દીધો છે. મન્ત્રાલયે 'રિલિફ'ની યાચિકા નાંબંજૂર કરી, પછી અમે ભારતના સહયોગીઓ સાથે મળીને એક જાહેર હિતનો મુકદમો દાખલ કર્યો, જે વર્તમાનમાં માનનીય દિલ્હી ઉચ્ચ ન્યાયાલય સમક્ષ છે. અમારા બધાં વકીલો નિશુલ્ક પોતાનો સમય આપે છે, બલ્કે અમારા કાર્યને સમર્થન આપવા માટે તેમણે લગભગ 1 કરોડથી પણ વધુંની નિશુલ્ક કાનૂની મદદ કરી છે.

અમે ન્યાયાલયમાં ન્યાયાની માંગ કરી રહ્યાં છીએ, સાથે સાથે અમે દર વર્ષ આ દસ્તાવેજોને લાખો દર્શકો માટે ઇન્ટરનેટ પર ઉપલબ્ધ કરાવી રહ્યાં છીએ. ભારતીય માનકો ભારતનાં એન્જિનિયરિંગ સંસ્થાનોમાં વિશેષ લોકપ્રિય છે. અહીના વિદ્યાર્થીઓ અને પ્રોફેસરો ખુશ છે કેમ કે એમના શિક્ષણ માટે આવશ્યક માનકો સહેલાઈથી મળી શકે છે.

પ્રત્યેક પેઢીને તક મળે છે. ઇન્ટરનેટે આપણી દુનિયાને સાચે જ એક અદ્ભુત તક આપી છે: બધાં લોકો માટે જ્ઞાનની સાર્વબોધિક પહોંચ. હું સરકારનાં અદ્યાદેશો, આપણી મહાન લોકશાહીનાં કાયદાઓ સુધી પહોંચ પર દર્યાન કેન્દ્રિત કરું છું પરંતુ આ તો વિસ્તૃત વાચાનો એક નાના દુસ્સો જ છે.

આપણાં વિચારો હુચા હોવા જોઈએ. આધુનિક દુનિયામાં વિદ્યાનોનું સાહિત્ય, ટેકનિકલ દસ્તાવેજો, કાયદાઓ અથવા જ્ઞાનનાં અન્ય બંડારો સુધી પહોંચવાની પ્રક્રિયાને પ્રતિબંધિત કરવાનું જોઈ બહાનું ન હોવું જોઈએ. બર્તૂહરિએ નીતિશાતકમું માં જેમ કહુયું છે, “જ્ઞાન એ ખજાનો છે, જેને કોઈ ચોરી નથી શકતું.” જ્ઞાન બધાં માટે નિશુલ્ક હોવું જોઈએ, સાધન બલે ગમે તે હોય.

જ્ઞાન અને કાયદાના શાસન સુધી સાર્વભૌમિક પહોંચ જ એ ઉપાય છે, જેનાથી આપણે દુનિયાનાં એ બધાં દુર્ગમ અવરોધો દૂર કરી શકીશું, જેનો સામનો આજે આપણે કરી રહ્યાં છીએ. પરંતુ, આ ત્યારે જ સંભવ છે, જ્યારે આપણે સાર્વજનિક કાર્ય કરીએ, જેવું ગાંધીજીએ ઘણીવાર આપણને કરવાનું કહુયું છે. અને એ ત્યારે જ સંભવ થશે જ્યારે આપણે બધાં વિશિષ્ટ લક્ષ્યો પર દ્યાન કેંદ્રિત કરીશું અને એ પણ સતત અને વ્યવસ્થિત રૂપે.

માટીન બ્યુથર કિંગે આપણને શીખવ્યું કે પરિવર્તન અનિવાર્યતાનાં પૈડાઓ ઉપર બેસીને સ્વયં નથી આવતું, એ તો માત્ર સતત સંધર્ષથી જ આવે છે. આપણે દુનિયાને બદલી શકીએ છીએ પણ આપણે સંધર્ષ કરવો પડશે. જો આપણે એમ કરીશું, તો આપણે એ માર્ગે પહોંચી જઈશું, જે આપણને બધાંને જ્ઞાન સુધી પહોંચાડશે અને એવી દુનિયા વસાવી શકીશું, જ્યાં ન્યાય પાણીની જેમ સહજ હોય અને સરચાઈ શકિતશાળી પ્રવાહ જેવી હોય.

28 ઓક્ટોબર, 1954ના દિવસે શાંધાઈમાં 'યંગ પાયોનિયર્સ' પેલેસની ભૂલાકાત.

16 ડિસેમ્બર, 1956ના દિવસે પેનિસલવેનિયામાં રાષ્ટ્રપતિ આઈજેનહાવરના ફાર્માં.

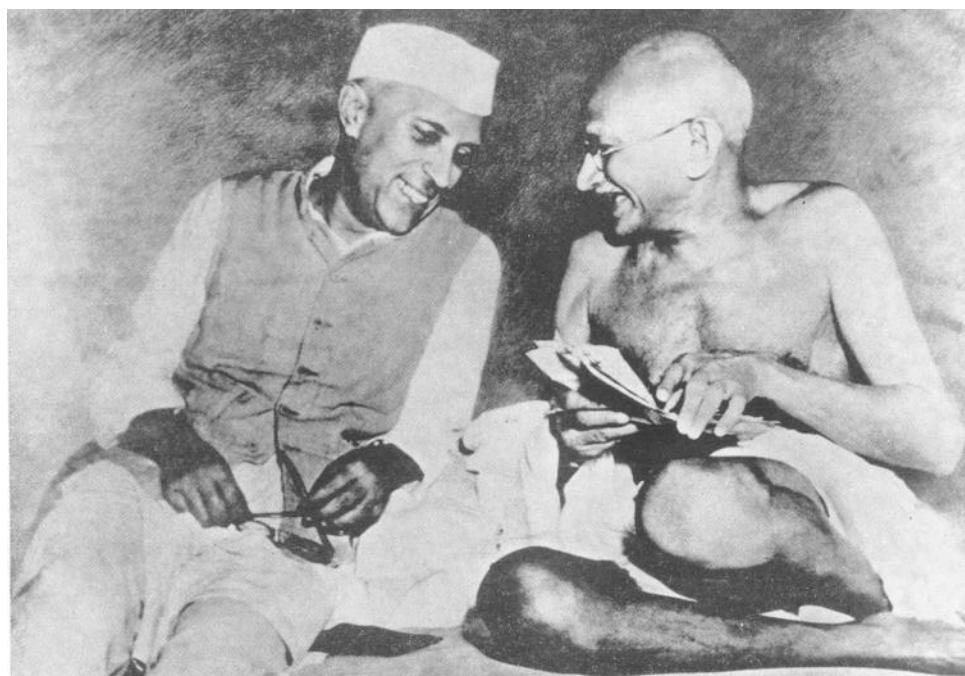
14 નવેમ્બર, 1957ના દિવસે નવી દિલ્હીમાં બાલ દિવસ સમારંભમાં વડાપ્રદાન નેતૃાં.

16 સપ્ટેમ્બર, 1958ના દિવસે વડાપ્રધાન એ મજૂરો સાથે, જોમણે ઓમની બૂટાનચાત્રા માટે રસ્તો બનાવ્યો.

CWMG, અંદ 73, (1940-1941), ફંટિસપીસ, વાઈસરોયને મળવા જતાં, શિમલા.

CWMG, અંદ 84 (1946), પૃષ્ઠ 81, જવાહરલાલ નહેર સાથે.

માહિતીનો અધિકાર, જ્ઞાનનો અધિકાર. ડૉ. સામ્બ પિત્રોડાની ટિપ્પણીઓ

(સાર્વજનિક ભાષણ: અતિથિ કોમ્પ્યુટર વિદ્યાન છારો) , NUMA
બેંગલુરુ, 15 ઓક્ટોબર, 2017.

ગુડ આફ્ટરનુન, મિત્રો! અરેખર, તમને બધાંને મળવાનો મને વિશેષ લાભ
મળ્યો છે.

મને હ્યાલ નહોતો કે હું શેની સાથે જોડાઈ રહ્યો છું. જયારે હું અહીં
આવ્યો, તો કાર્ય મને કહુંસું કે આજે બપોરે આપણી એક મિટિંગ છે.
કાલે એમણે મને થોડી પૃષ્ઠભૂમિ સમજાવી હતી કે અમે શું કરવાનાં
ઈચે, એટલે હું અહીં NUMA માં આવ્યો અને પૂછું, “તમને ખાતરી
છે કે આપણે યોગ્ય જગ્યાએ આવ્યાં છીએ?”

પણ હું તમને બધાંને મળીનો બહુ ખુશ છું. આજે ભારતમાં તમે યુવા
વર્ગનાં લોકો જે કરી રહ્યાં છો, એ જોઈને હું આશ્ચર્યકિંત છું. મને
તમારા પર બહુ ગર્વ છે. હું એક વ્યક્તિને મળ્યો, જે આદિવાસી લોકો
પર કામ કરી રહ્યાં છે. અન્ય એક ‘કાન્ફૂ’ પર કામ કરી રહ્યાં છે.
હું તમારા જેવાં ઘણાં લોકોને મળું છું, જે વાસ્તવમાં નવા ભારતનાં
નિર્માણમાં ઘણાં રસ લે છે.

જયારે હું તમારા જેવાં અભૂક લોકોને મળું છું, તો ભારતના ભવિષ્ય વિશે
બહુ ઉત્સાહી બની જાઓ છું. મારી જીવનયાત્રા ઘણી લાંબી રહી છે. મારો
જન્મ 1942 માં થયો. હવે હું 75 વર્ષનો થવા આવ્યો છું અને એ
દિવસો ભારતની સ્વતંત્રતાનાં પ્રારંભિક દિવસો હતાં.

જેમ જેમ અમે મોટાં થતા ગયાં, ગાંધી, નહેલ, પટેલ, કલામ આઝાદ,
સુભાષચંદ્ર બોઝ અમારા અસલી આદર્શ વ્યક્તિ બનતા ગયાં. અમે ગાંધીનાં
આદર્શી વરયો મોટાં થયાં છીએ અને અમને હુણી-મળીને રહેવાની તથા
સત્ય, અરસપરસ વિજ્ઞાસ, આત્મનિર્ભરતા, સાદગી, ત્યાગ અને સાહસની
શિક્ષા આપવામાં આવી હતી.

બાળપણમાં આ બધાં શબ્દોનું અમારે મન બહુ મહત્વ હતું. મારાં પિતા
ભલેલાં નહોતાં. પણ અમારા ઘરમાં આ પાંચ નેતાઓની મોટી તસવીરો
હતી; આટલી મોટી; અને ભારત વિશેની એમણી વિભાવના જ સ્કૂલ-
કોલેજોનાં દિવસોનાં અમારાં મનમાં પ્રગુખ રૂપે કંડાયોલી હતી.

હું સન 1964 માં યુ. એસ. બયો હતો અને 60ના દરશકમાં હું ત્યાં જે
કઈ શીખ્યો, એનાશી મને સમજાયું કે ભારતમાં વણ મુખ્ય મુદ્દાઓ છે:
અસમાનતા, જનસાંચિયકી અને વિકાસ. વળી મને એ પણ સમજાયું કે
આ સમસ્યાઓને સમાપ્ત કરવા માટે સૌથી પહેલાં આપણે પરસ્પર
સંપર્કનાં સાધનો (કનેક્ટિવિટી) ની જરૂર છે.

1979 માં હું દિલ્હી આવ્યો, ત્યારે શિકાગોમાં મારી પત્ની સાથે ફોન પર વાત ન કરી શક્યો, એ પણ એક ફાઈચ સ્ટાર હોટલમાંથી !

એટલે, મેં કંઈક મગાસ્ટરીમાં અને બહુ અજાણતાં કહ્યું, “હું આ વાહિયાત ચીજ દુરસ્ત કરીને જ રહીશા.” અને ત્યાર પછી મારા જીવનના 10 વર્ષ મેં ભારતની ટેલિફોન વ્યવસ્થા દુરસ્ત કરવામાં વિતાવ્યાં.

રાજીવ ગાંધીએ મને રાજનૈતિક હચ્છાશક્તિ આપી અને મને લાગ્યું કે કનેક્ટિવિટી વિના, કંઈ નહીં થઈ શકે. પછી અમે વીસ લાખ ટેલિફોન જોડણ આપ્યાં, એ અગાઉ એક ટેલિફોન જોડણ માટે 15 વર્ષ લાગી જતાં હતાં, કદાચ તમને ખ્યાલ નહીં હોય, પણ તમારા દાદા જસ્ત જાણતાં હશે, કદાચ તમારા પિતા પણ નહીં જાણતાં હોય. અને આજે આપણે ત્યાં 1.2 અબજ ટેલિફોન જોડણ છે. આજે આપણું દેશનાં 100 કરોડ લોકો એકબીજાં સાથે જોડાયેલાં છે.

મ્યૂન પ્રક એ છે કે આ કનેક્ટિવિટીનો આપણે કઈ રીતે ઉપયોગ કરીએ છીએ?

બીજો પડકાર જ્ઞાનનો છે. જ્ઞાનને સાર્વજનિક અધિકાર ક્ષેત્ર (ઓપન ડોમેન)માં લાવવા માટે, આ કનેક્ટિવિટીનો ઉપયોગ કરીને માહિતીનું લોકશાહીકરણ જરૂરી છે. એટલે અમે જ્ઞાન આયોગ, માહિતીનો અધિકાર, જ્ઞાનનો અધિકાર વળોરેની શરૂઆત કરી. જે લોકો સાથે અમે કામ કરી રહ્યાં હતાં, એમને માટે આ બધી વાતોનું કોઈ મહત્વ નહોતું. એમને જરા પણ ખ્યાલ નહોતો કે અમે શેની વાત કરી રહ્યાં છીએ. મને દ્યાદ છે, જ્યારે મેં ટેલિફોન પર કામ શરૂ કર્યું, તો ભારતમાં પ્રથમ પૂર્ણનાં સમાચારોમાં ટીકા કરવામાં આવી હતી કે વિદેશાથી પરત ફરેલાં આ લોકો ભારતમાં અજ અને કૃષિની રિંતા કરવાને બદલે ટેલિફોનના જોડણ પાછળ કેમ પડ્યાં છે?

અને એમને મારો જવાબ હતો, “ મને કૃષિની સમસ્યાઓનું સમાધાન ખબર નથીએના માટે કોઈ અન્યાને શોધો. મને માણ પોતાનું કામ કરતાં આવડે છે. હું ટેલિફોનની સમસ્યા દુરસ્ત કરવાની કોશિશ કરી શક્કું છું. પણ હું ખાતરી નથી આપતો કે હું કરી જ શકીશા. પરંતુ ભારતમાં દરેક નાની કોશિશ પણ મહત્વપૂર્ણ છે. તમે એ કામ કરો, જે તમે સૌથી વધુ સારી રીતે કરી શકો છો, બીજું કોઈ બીજા કોઈ કામમાં નિપુણ હશે. એવી રીતે આપણે બધાં પોતપોતાનું થોડું યોગદાન આપીએ, તો આશા છે કે વ્યાપક ઉદ્દેશ પ્રાપ્ત થશે.”

ઘરણાં વર્ષી પહેલાં આપણે જે સ્વાનો જોયાં હતાં, તમે એ હકીકતમાં સાકાર કરી રહ્યાં છો. તમારા સહયોગ વિના અમારું બધું કામ વ્યર્થ જરો. એ કોઈ નહીં સમજું શકે.

મારા માટે પારદર્શક સરકાર મહત્વપૂર્ણ છે. ઓપન ડેટા એનો પાયો છે. એટલે જ્યારે ઓબામા અહીં આવ્યા હતાં, મને અડધો કલાક એમની સાથે વિતાવવાનો અવસર મળ્યો, અને મેં એમને સમજાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો

ડૉ. સામ પિત્રોડાની ટિપ્પણીઓ

કે અમે ભારતમાં ચાંગીણ પ્રદેશોની કનેક્ટિવિટી માટે વધુ ફાઈબર લગાવી રહ્યાં છીએ. અમે એમને રાજ્યસ્થાન સાથે કનેક્ટ કર્યો, અને જયારે મેં એમને સગળાંયું કે અમે ઘણાં પ્રકારનાં પ્લેટફોર્મ બનાવી રહ્યાં છીએ; જેમ કે કનેક્ટિવિટી પ્લેટફોર્મ, જી. આઈ.એસ., ચુ. આઈ. ડી., ડેટા સેન્ટર્સ, સાઈબર સિક્યુરિટી એપ્લિકેશન્સ, તો તેઓ દંગ થઈ ગયાં.

એમણે પૂછ્યાં, “સામ, તમે બધાં આવી બધી ચીજો વિશે કેવી રીતે વિચારી લો છો?” અને મારો ઉત્તર હતો, “જો અમે આવી રીતે ન વિચારીએ તો અમે નવા ભારતનું નિર્માણ નહીં કરી શકીએ.” નવા ભારતનું નિર્માણ જૂનાં સાધનોથી કરવું, એ બધું મુશ્કેલ છે.

આપણી એકમાત્ર આશા છે; નવાં સાધનોનો ઉપયોગ અને આપણી ચુવા પ્રતિબાના. ભારતની ચુવા પ્રતિબાના પર મારો દટ વિચાસ છે. જયારે મેં 1984માં CDOT (Centre for Development of Telematics) શરૂ કર્યું, ત્યારે સંગાઠનમાં ભરતી કરાયેલાં લોકોની સરેરાશ ઉમર 23 વર્ષ હતી. તેઓ સૌથી વધારે પ્રતિભાશાળી, મહેનતું, નિષ્ઠાવાન, પ્રામાણિક, પ્રતિબદ્ધ, સાહસિક, સમાપ્તિ, રાષ્ટ્રવાદી હતાં અને એમણે જ બધું સાકાર કર્યું.

લોકો પૂછ્યાં હતાં, “તમે માત્ર ચુવાઓને જ કેમ લો છો?” હું કહેતો, “કારણ કે તેઓ નવાં છે, ઉર્જાવાન છે, ઉત્સાહી છે અને માનસિક રીતે બ્રાષ્ટ નથી.”

ભારતમાં ઘણી સમસ્યાઓ છે, વળી ઘણાં પડકારો પણ છે. એટલે જયારે લોકો મને ભારતની સમસ્યાઓ વિશે પૂછે છે, તો હું એમને કહું છું, “ભારતમાં સમસ્યાઓ ઓળખવા માટે તમારે વિશેષ પ્રતિબાની જરૂર નથી.” ન તો સમસ્યાઓને ઉકેલવા માટે માટે પ્રતિબાની જરૂર છે. અરેખર તો તમને એવાં સાહસિક લોકોની જરૂર છે, જેઓ કંઈક આપવા માટે તૈયાર છે, પાછાં આવીને ભારતનાં લોકો માટે કંઈક કરવા તૈયાર છે.

હજુ આપણો ઘણી લાંબી મજલ કાપવાની છે. આવનારાં પચાસ વર્ષીનાં કામો બાકી છે. છેલ્લાં ચાલીસ વર્ષીની હું કહેતો આપ્યો છું, “ દુનિયાનાં સૌથી વધુ પ્રતિભાશાળી લોકો અમીરોની સમસ્યાઓના નિવારણામાં વ્યસ્ત છે, જેમની વાસ્તવમાં કોઈ સમસ્યા જ નથી.”

પરિણામ સ્વરૂપ, ગરીબોની સમસ્યાઓના નિવારણ માટે યોગ્ય પ્રતિબાન નથી મળતી. ભારતમાં એવાં પ્રતિભાશાળી લોકો છે, જેમની સરખામણી દુનિયાની કોઈ પણ પ્રતિબાન સાથે થઈ શકે છે અને જેઓ ગરીબોની સમસ્યાઓનું નિરાકરણ કરવા માટે થોડી સંવેદના ધરાવે છે. ભારત જ એકમાત્ર દેશ છે જ્યાં ગરીબીની રેખા નિર્યે જીવતાં 40 કરોડ લોકોનું જીવનસ્તર સુધારવા માટે ઉપાયો શોધી શકાશે અને આ ઉપાયો દુનિયાના અન્ય ભાગોમાં લાગ્યો કરી શકાશે.

આપણો દેશ વિરોધાભાસોનો દેશ છે. હું ભારત વિશે કંઈક કહું, તો તમે એનાથી બિલકુલ વિરોધી વાત કહી શકો છો અને છતાં તમે 100% સાચાં હોઈ શકો છો. અને આ જ ભારતની વિશેષતા છે. નવોત્થાન (innovations)

માટે વિવિધતા એક ફળદૂપ ભૂમિ છે અને આપણો દેશ દુનિયાનો સૌથી વધુ વિવિધતાપૂર્વી દેશ છે. કદાચ ભારતનાં અમુક રાજ્યોનાં લોકો સામાન્ય ભારતીય જેવા ન પણ દેખાતાં હોય.

મને યાદ છે, એક વાર હું મેડિસિસ્ટોમાં ભારતીય રાજ્યદૂતને મળવાની રાહ જોઈ રહ્યો હતો. 500 લોકોની સભામાં હું પ્રમુખ વક્તા હતો અને કોઈક કહ્યું, “ભારતીય રાજ્યદૂત આવી રહ્યાં છે.” એટલે હું એમને મળવા ગયો, પણ એ મળ્યાં નહીં. આખરે મેં પૂછ્યું, “તેઓ ક્યાં છો?” એક વ્યક્તિને કહ્યું, “ઓહ, તેઓ તમારી રાહ જોતાં હતાં, તેઓ આગળની પંક્તિમાં બેઠાં છે.”

અને હું ત્યાં ગયો, તેઓ ચીની જેવાં દેખાતાં હતા, કેમ કે તેઓ ઉત્તર-પૂર્વનાં હતાં. અને મારાં આટલાં અનુભવ છતાં પણ મેં લગભગ માની લીધું હતું કે ભારતનાં રાજ્યૂત છે, તો તેઓ મારા જેવાં જ દેખાતાં હોવાં જોઈએ.

આ જ ભારતની વિશેષતા છે. ભારતમાં એવું ઘણું છે જે વખાણવા ચોગય છે પરં આજે હું ભારતને જોઉ છું તો ઘણી વાર મને ચિંતા થાય છે.

આજે લોકો માહિતીને પહેસામાં સુરક્ષિત રાખવા માંગે છે, સોશયલ મીડિયા પર જૂડાણાંઓ ફેલાવે છે, સ્વતંત્રતા પર હળવા કરે છે, તો બહુ અસર પડે છે. ત્યારે જ તમારે બધાંએ સક્રિય થતું પડશે. પ્રત્યેકની પ્રગતિ માટે, તમારે વાસ્તવમાં આ ભરોસો કાયામ રાખવો પડશે, કબે સે કબે સાઈબર સ્પેસમાં. અહીં અસ્પૃષ્યતા નથી, બેદભાવ નથી, પ્રોગ્રામ કોઈ પણ ક્ષેત્રવિશેષનો હોય કે જાતિવિશેષનો; બાધણા, હિંદુ, અથવા મુસ્લિમ હોય, આપણાને કોઈ ફરજ નથી પડતો.

આપણે બધી રીતે સમાવેશક (inclusive) હીએ. માહિતી પ્રત્યેક વ્યક્તિ માટે છે. ભારતમાં આજકાલ જે ચર્ચાઓ થઈ રહી છે, એ બહું નિમન સરની છે. ખરેખર આપણે ભારતમાં ચર્ચાઓનું સતર ઊંચું લાવવાની જરૂર છે.

હું આજકાલ એક પુસ્તક લખી રદ્દ્યો છું. થોડાં વધી પહેલાં મેં મારા જીવન વિશે એક પુસ્તક લખ્યું હતું. એ પુસ્તક મેં મારી પૌત્રી માટે લખ્યું હતું, કારણ કે મારી છ વર્ષની પૌત્રી, જે સાનજ્ખાનિસ્કરોમાં રહે છે, કયારેક મોટી થઈને પૂછશો, “આ બુદ્ધો માણસ કોણ છે, જે 100 વર્ષ પહેલાં, 75 વર્ષ પહેલાં અગેરિકા આવ્યો હતો?

અને એના પિતા, જેનો જન્મ અને ઉછેર અમેરિકામાં થયો છે, એને જે કાઈ પણ કહેશે, એ બધું બહુ અલગ હુશે; કારણ કે એના પિતાને એ ગરીબીનો જરા પણ ખ્યાલ નથી, જે મેં જોઈ છે. એ તો સમજ્ઞ પણ નથી શકતો કે હું ભારતના એક નાના એવા ગામડામાં જન્માયો, જ્યાં મારી માતાએ આઠ બાળકોને ઘરમાં જ જન્મ આપ્યો. કોઈ ડોક્ટર નહીં, કોઈ નર્સ નહીં હોસ્પિટલ નહીં, દવાની દુકાન નહીં, કાંઈ જ નહીં શાળા પણ નહીં. અને જો હું આ વાત કહું, તો પણ તેઓ એમ માનશે કે મેં વાત ઉપજાવી કાઢી છું.

ડૉ. સામ પિત્રોડાની ટિપ્પણીઓ

હવે આ વાસ્તવિકતા બદલવી પડશે. આ ભારતને આપણે બદલવું પડશે. જો આપણે ગરીબની રેખા નીચે જીવતાં 40 કરોડ લોકોને ટેકનોલોજીનો ઉપયોગ કરીને થોડું સંભાન્જનક જીવન ન આપી શકીએ, તો એનો અર્થ એ કે આપણે આપણું કામ નથી કર્યું.

અમે એવા ભારતનું નિર્માણ નથી કરવા માંગતા, જ્યાં વધારે અરબપતિ હોય. અને જો હોય, તો બલે વધારે શક્તિશાળી હોય. હું એમની વિલલ્ફ નથી. પરંતુ હું ભારતમાં ટેકનોલોજીનો ઉપયોગ દરેક ચીજને બદલવા માટે કરવા માંગું છું, અને એ માત્ર જ્ઞાન વડે જ સંભવ છે.

તમારા જેવાં લોકો જ આ કરી શકે છે. એ માત્ર નિખાલસતાથી જ સંભવ છે. હું માનું છું કે માહિતીથી નિખાલસતા, પહોંચ, દાયિત્વ, નોટેવર્ક, લોકશાહીકરણ, વિકેન્દ્રીકરણ આવે છે. આ બધાં જ મૂલ્યો ગાંધીવાદી છે.

જો આજે ગાંધીજી હોત, તો તમને મળીને બહુ ખુશ થાત. પરમ દિવસે હું અમદાવાદમાં ભાષણ આપવાનો છું. અસલમાં, હું અને કાર્ય ગયા વર્ષ 2 ઓક્ટોબરે સાબરમતી આશ્રમમાં હતાં અને અમે આજના માહિતી થુગમાં ગાંધીનાં વિચારોના પ્રચાર પર દ્યાન કેન્દ્રિત કરવાનો પ્રયાસ કર્યો અને લોકોને એ બતાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો કે માનવજાતિના ઇતિહાસમાં ગાંધીજીનાં વિચારો આજે જેટલાં પ્રાસંગિક છે, એટલાં અગાઉ કયારેય નહોતાં.

અગાઉ મારા બીજા પુસ્તકની વાત કરતી વખતે હું ભૂલી ગયો. હું દુનિયાની પુર્નરચના પર પુસ્તક લખી રહ્યો છું. આપણે જે દુનિયા રચી છે, એ એકદમ જ્ઞાની થઈ ગઈ છે. છિલ્લી રચના દ્વિતીય વિચચ્ચુલ્લ પછી ચુંચેસ. દ્વારા નિર્માણ કરવામાં આવી હતી. ચુંચેસ. એન., વિચ્ચ બેંક, નાટો, આઈ. એમ. એફ., જી. ડી. પી., જી. એન. પી., વ્યક્તિગત વાસ્તિક આવક, લેણદેણાનું સરવૈચ્ચુ, લોકશાહી, માનવાધિકાર, મૂડીવાદ, ઉપભોગ અને થુર્ડ જેવાં સિદ્ધાંતો અને સંગઠનોની સ્થાપના કરવામાં આવી.

આ બધી ચીજોનો હવે કોઈ અર્થ નથી રહ્યો. જી. ડી. પી. હવે મહત્વપૂર્ણ નથી રહ્યું. પણ આપણે હજુ એનો ઉપયોગ કરીએ છીએ. આજે બધાં પરિમાણો (measurements) બિગ ડેટા, કાઉડ કોમ્પ્યુટિંગ અને એનલિટિકસથી લાભ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. ત્યારે એ સંભવ નહોતું, એટલે કોઈએ જી. ડી. પી. કહ્યું, અને બધાં સહમત થઈ ગયાં. આજે તમે કેટલી બધી નાની નાની વિગતો સુધી પહોંચી શકો છો કારણ કે તમારી પાસે વિશ્લેષણ માટે વિશ્લાણ ડેટા છે.

હું બહું ખુશ છું કે અહીં કોઈ કોઈંગાંથી ડેટા લઈને વેબ પર મૂકી રહ્યું છે. હું સાત વધી સુધી આપણાં બધાં મુખ્ય ન્યાયાધીશો સાથે લડતો રહ્યો. દર વખતે જ્યારે બુખ્યા ન્યાયાધીશની નિમણુંક થતી, તો હું બીજો જ દિવસે એમને ફોન કરીને એમના ઘરે પહોંચી જતો. અમે ચા પીતાં અને હું એમને દૃટપણો સમજાવવાની કોશિશ કરતો કે ન્યાય મેળવવા માટે 15 વર્ષ કેમ લાગે છે? કેમ આપણે બધાં રિપોર્ટ્સ કોમ્પ્યુટરાઇઝ ન કરી શકીએ, અને કેમ ન્યાય વ્રણ વર્ષમાં ન મળી શકે? અને તેઓ કહેતાં, “ બિલકુલ, સામ, હું તમારી વાતથી સહમત છું. મિ. પિત્રોડા, અમે

બધાં તમારી સાથે છીએ. શાનદાર વિચાર છે. ચાલો આપણે કરીએ.” પણ અંતે કંઈ જ ન થાય.

સરેરાશ દર આઈ મહિને નવા બુઝ્ય ન્યાયાધીશ આવે છે. તો ફરી હું એમની પાસે જતો. વળી એઓ કહેતાં, “તમે એકદમ સાચું કહો છો. આ વખતે આપણે આ કરીશું.” એમનો હરાદો તો સારો હતો. એઓ સારું કરવા હરચિતા હતાં પણ કંઈ કરી નહોતાં શકતાં.

ભારતમાં એક કોઈ કેસ પૂરો થવામાં 15 વર્ષ કેમ લાગે છે? તમારી પાસે જે પ્રકારનાં નિષ્ણાત વિશેષજ્ઞો છે, આ કામ એક વર્ષમાં થઈ શકે, કદાચ બે વર્ષમાં, અથવા કદાચ વરણ વર્ષમાં થઈ શકે. મતલબ કે તમારે દરેક જગ્યાએ પરિવર્તન માટે આઈ. ટી.નો ઉપયોગ કરવાની જરૂર પડશે. તમે આ સમાજનું પોત બદલવા માટે તૈયાર છો. ઘરમાં, ઓફિસમાં, પુલિસમાં, કોટમાં, સરકારમાં, શિક્ષણમાં, સ્વાસ્થ્ય સેવામાં, કૃષિમાં, અને તમારા મૂળભૂત સાધનો છે, માહિતી, માહિતી, માહિતી! માહિતીને જ્ઞાન, ડાયાપણ, કર્મ સાથે જોડીને સાહસિક ચુવાઓ કરી પણ કરવા માટે સજજ હુંશે.

ભારતમાં તમે 45 થી વધારે ઉમરના લોકોને છોડી શકો છો, મારા સહિત. એ લોકો આ દુનિયાને સંબંધિત માટે સજજ નથી. ભારતમાં હું કોઈ ભૂતકાળની વાતો કરે છે. કોઈ નવિષ્યાની વાત નથી કરતું. અહીં રામના હિતિહાસની બહુ વાતો થાય છે. તો તરત વળી કોઈ હુનુમાન વિશે બોલવા માંડશે, કોઈ બીજું વળી અન્ય દેવની વાત કરશે. બધાં કહેશે કે આ અમારો વારસો છે.

કોઈ જ નવિષ્યાની વાત નથી કરતું. આપણો વારસો મહત્વપૂર્ણ છે. અમને આપણા વારસા, આપણી કળા, આપણી સંસ્કૃતિ, આપણું સંગીત, બધાં પર ગર્વ છે અને અમે એમાંનું ઘણું બધું કોમ્પ્યુટરાઇઝડ કરવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યાં છીએ.

15 વર્ષ પહેલાં અમે 10 લાખ પાંડુલિપિઓ લઈને એમને ડિજિટાઇઝ કરી. 40 વર્ષ પહેલાં કે 37 વર્ષ પહેલાં, અમે ઇન્ડિયા ગાંધી સંસ્થાનમાં કપિલા વાત્સયાયન સાથે મળીને આપણી બધી કળાઓ માઈકોફિલ્મમાં સ્ટોર કરી હતી. આ બધી કૃતિઓ હવે સુરક્ષિત અને સાર્થક સ્વસ્થપમાં છે. અગાઉ આપણી પાસે યોગ્ય સાધનો નહોતાં. પણ હવે સ્ટોર કરવું બહું જ સસ્તું થઈ ગયું છે.

તમને એક દાખલો આપું. મેં 16 બિટ RAM 16 ડોલરમાં બરીદીયું હતું. આશા છે કે તમારામાંથી થોડાં લોકો આ સમજી શકશે. મેં ચાર ઇનપુટ NAND ગેટ્સ બરીદ્યા હતાં, પ્રત્યેકની કિંમત 37 ડોલર હતી. જ્યારે ઇન્ટેલે (Intel) પહેલા માઇકોપ્રોસેસરનું નિર્માણ કર્યું, ત્યારે હું ત્યાં હતો. ઇન્ટેલનાં બધાં સ્થાપકો, બોબ નોસે, લેસ્ટર હોંગન, ગોર્ડન મ્યૂર મારાં મિત્રો છે. પહેલું ચાર બિટ પ્રોસેસર મેં ટેલિફોની માટે વાપર્યું હતું.

ડૉ. સામ પિત્રોડાની ટિપ્પણીઓ

અમને થયું કે આ એક અમતકાર છે. અને અમે વિચાર્યું, “હે ભગવાન, આ કેટલું શક્તિશાળી યંત્ર છે.”

અને હવે જુઓ, આજે તમારી પાસે શું છે? તમારી પાસે તમારા સેલ ફોનમાં જ ગીગા બિટ્સ અને ટેસ બિટ્સ અને એટલો પ્રોસેસિંગ પાવર છે, જે ભારતને બદલી રહ્યો છે. પરંતુ એ બદલાવ એવી રીતે જ થવો જોઈએ, જેવી રીતે તમે હરછો છો. એવી રીતે નહીં કે જેમ ચુ.એસ.માં બેઠેલો કોઈ બદલવા ધારે. આપણાને સ્થાનિક વિષયવસ્તુ, સ્થાનિક એપિલકેશન્સ, સ્થાનિક ઉકેલો અને વિકાસની ભારતીય આવૃત્તિની આવશ્યકતા છે, પણ્ણો આવૃત્તિની નહીં.

આ એકદમ ખોટી વાત છે કે હર કોઈ ચુ. એસ. જેવું બનવા માંગે છે. આ મોડેલ ન તો વ્યાપક સ્તર પર ઉપયોગી છે, ન ટકાઉ છે, ન એને પુર્નરચિત કરી શકાય છે, ન તો એને દુરસ્ત કરી શકાય છે. આપણે વિકાસનું ભારતીય મોડેલ ઘડવાની જરૂર છે અને અહીં જ ગાંધી આપણાને માર્ગદર્શન આપે છે.

ચુવાઓ સાથે વાત કરતી વખતે મેં અમને કહ્યું, “શું તમે દરેક જીલ્લાનો ડેટા સેટ લાવી શકો છો?” હું હરછું છું કે બધાં જીલ્લાઓની બધી જ માહિતી ઓનલાઇન ઉપલબ્ધ હોય. કોઈ કેસ, પુલિસ, અદ્યાપક, ઈઝ્યુલ, હોસ્પિટલ, ડોક્ટર વગેરે બધી જ. હું ભારતના રાષ્ટ્રીય ડેટા બેઝની પરવા નથી કરતો. યોક્કસ, એ મહત્વપૂર્ણ છે, હું એમ નથી કહેતો કે એ મહત્વપૂર્ણ નથી. પણ હું જીલ્લા સ્તર પર કામ કરવા માંગ્યું છું. જીલ્લામાં જો મને 500 અદ્યાપકોની આવશ્યકતા હોય, તો મારે દિલ્હી જઈને પૂછવાની જરૂર ન હોવી જોઈએ કે, “હું એમની નિયુક્તિ કર્યાંથી કર્લાં?” મારે એમની નિયુક્તિ ત્યાંથી (જીલ્લામાંથી) જ કરવી પડશે.

આપણે વ્યાપક સ્તર પર વિકેંદ્રીકરણ કરવાની જરૂર છે. આજે ભારતમાં સત્તા બે લોકો પાસે છે, વડાપ્રધાન અને મુખ્યમંત્રી.

આજે સવારે મારી બિંટિગ બેંગલુરુના મેયર સાથે હતી. ત્યારે મેં કહ્યું, “જુઓ. પહેલું કામ જે આપણે કરવાનું છે, તે એ કે મેયરને વધુ સત્તા આપીએ.” મેયરને ભારતમાં કોઈ સત્તા નથી. કોઈને ખબર નથી હતી કે મેયર કોણ છે? તેઓ માત્ર એક વર્ષ માટે મેયર બને છે. નવાઈની વાત છે. એક વર્ષમાં તો એ પણ જાણ નથી થતી કે બાધાનું કર્યાં છે. લગભગ વરષાથી ચાર વર્ષ લાગે છે, એ સમજવામાં કે તમારું કામ શું છે. પણ, આ એક વર્ષનું કારણ એ છે કે એમે તમને બધી ચીજો સમજવાનો સમય નથી આપવા માંગતા. જેણી અમે એ કરી શકીએ, જે અમે કરતાં રહ્યાં છીએ. એટલે જ બધી ચીજો એવી ને એવી જ છે. તો મેં તેમને આ વાત કહી, કોશિશ કરો કે મેયરની મુદ્દત પાંચ વર્ષની હોય. એવી જ રીતે જીલ્લામાં પણ આ લાગૂ થાય. જીલ્લાનો પ્રમુખ ક્રીએ હોય છે? કલેક્ટર. જીલ્લા સત્તરે કોઈ નિર્વાચિત સભ્ય નથી હોતો. તમે જે પણ કામ કરો છો, એ બધાંમાં ખરેખર (સત્તાના) વિકેંદ્રીકરણ માટે આપણે જીલ્લા સત્તરનું વિકાસ મોડેલ કેમ ન અપનાવી શકીએ?

ફું તમારો વધુ સમય નહીં લઈ, પણ મારી પાસે ઘણાં આઇડિયા છે જે તમને કહુવા માંગુ છું, હું તમારી સાથે જોડાઈ રહેવા માંગુ છું. તમે જી કરી રહ્યા છો, અને માટે સાચો જ મને ગર્વ છે, હું તમારી મદદ કરવા માંગુ છું. ફું જાણું છું કે હું વીતી ગયેલા સમયનો માણસ છું, હું એનું સનભાન કરું છું. ઇતાં પણ હું કામ કરવા માંગુ છું અને વ્યસ્ત રહેવા માંગુ છું એટલે રોજ મારો દિવસ સવારે આઠ વાગ્યો શરૂ થાય છે અને દરરોજ શનિવારે, રવિવારે રાતના 11, 12 વાગ્યા સુધી કામ કરું છું કારણ કે એ જ કામ મને કરતા આવડે છે. મેં ક્યારેય રજા નથી લીધી, 50 વધીમાં ક્યારેય વેકેશન નથી લીધું કારણ કે અહીં ભારતમાં ઘણું કામ છે. સંગ્રહકિનારે જઈને શરાબ પીવામાં મને કોઈ આનંદ નથી મળતો. એનાથી મને રોમાંચ નથી થતો..

રવિવારે બપોરે તમને મોટી સંખ્યામાં આવેલાં જોઈ મને ખૂબ આનંદ થયો. અને હું બરેખર બહુ કદર કરું છું કે રવિવારે બપોરે તમે અહીં આવ્યા, કેમ કે એ જ સમય મારા માટે ઉપલબ્ધ હતો. એટલે મેં કાર્ટને કદયું, કાર્ટ મારાં મિત્ર છે અને એક દિલયસ્પ વ્યક્તિ છે. મને બબર નથી, તમે કાર્ટને ઓળખો છો કે નહીં, પણ તમારે અમને ગૂગલ પર સર્ચ કરવાં જોઈએ. કાર્ટ મારો બહુ ગાડ મિત્ર છે અને અમે બંને ઘણી ઝનૂની રીજો કરતાં રહીએ છીએ.

અમે હુલમાં જ સાનહાનિસસ્કોમાં બ્રિઝિસ્ટર કાહલે સાથે મળીને એક ઇન્ટરનેટ આર્કાઈવ શરૂ છે, જ્યાં અમે ભારતની 4,50,000 પુસ્તકોને નેટ મૂકી છે. તો ભારત સરકારે ગભરાઈને કદયું, “થોબો, તમે આ કેવી રીતે કરી શકો? આ હજુ કોપીરાઇટને આધીન છો.” અને કદયું, “રિંતા ન કરો. અમને અમારી સામે કેસ કરવા દો, અમે નિર્ણય લાદશું. એ અમારી રિંતાનો વિષય હુશે.” કારણ કે ભારત સરકાર અમને એ ન કહી શકે કે અમારે શું વાંચવું અને શું ન વાંચવું.

તમારે એવાં લોકોની જસ્ત છે જે આખી દુનિયામાં સિસ્ટમનો સામનો કરે. એક વાર મેં અને કાર્ટ ભારતીય માનક બ્યુરોનો બધો ડેટા ઓનલાઈન મૂકવાનો નિર્ણય કર્યો. માને બબર નથી કે તમે જાણો છો કે નહીં, પણ ભારતીય માનક બ્યુરોનું એક માનક ભારતમાં 14,000 માં મળે છે અને વિદેશીને 1.4 લાખમાં મળે છે. આ આપણાં સુરક્ષા માનકો છે, અનિન માનકો છે, આ આપણાં કાયદાઓ છે, અને એક નાગરિક તરીકે, તમારી પહોંચ ત્યાં સુધી નથી પણ તમારી પાસેથી અપેક્ષા રખાય છે કે તમે એનું પાલન કરો. આ બહુ વિચિત્ર છે.

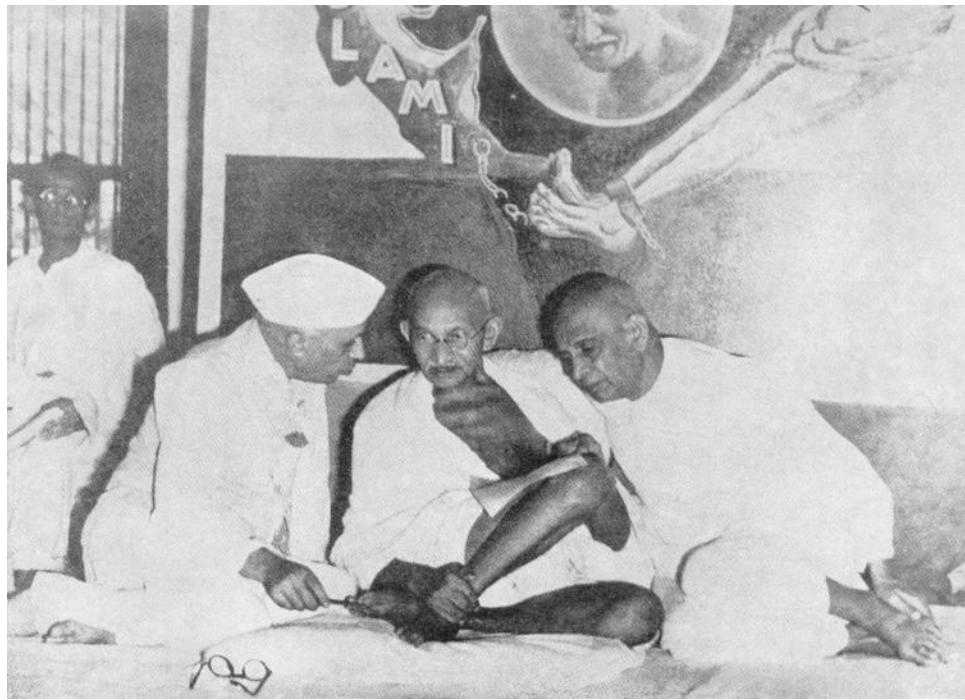
અને જયારે તમે એને ઓનલાઈન મૂકો, સરકાર કહે છે, “અરે, થોબો, તમે આ ન કરી શકો.” આનો ઉત્તર દુર્ભાગ્યપૂર્વી છે. અમે એ કરવા જઈ રહ્યાં છીએ.

આ જ વલણ તમે અપનાવો, એમ હું ઈરછું છું. હું ઈરછું છું કે તમે યોદ્ધાઓ જેવું વર્તન કરો. પોતાને કોઈથી પણ કમતર ન સમજો. કોઈને એમ ન કહુવા દો કે તમે અનુક કામ નહીં કરી શકો. એવી રીતે લડો, જેવી રીતે ગાંધી લડયાં.

ડૉ. સામ પિત્રોડાની ટિપ્પણીઓ

ફરક માત્ર એટલો જ છે કે તમે તમારા બાઈઓ (દેશાવાસીઓ) સાથે લડી રહ્યા છો, એથી એ લડત વધારે મુશ્કેલ છે. તમને સહુને શુભેરણાઓ , મને આ સમય આપવા માટે આભાર.

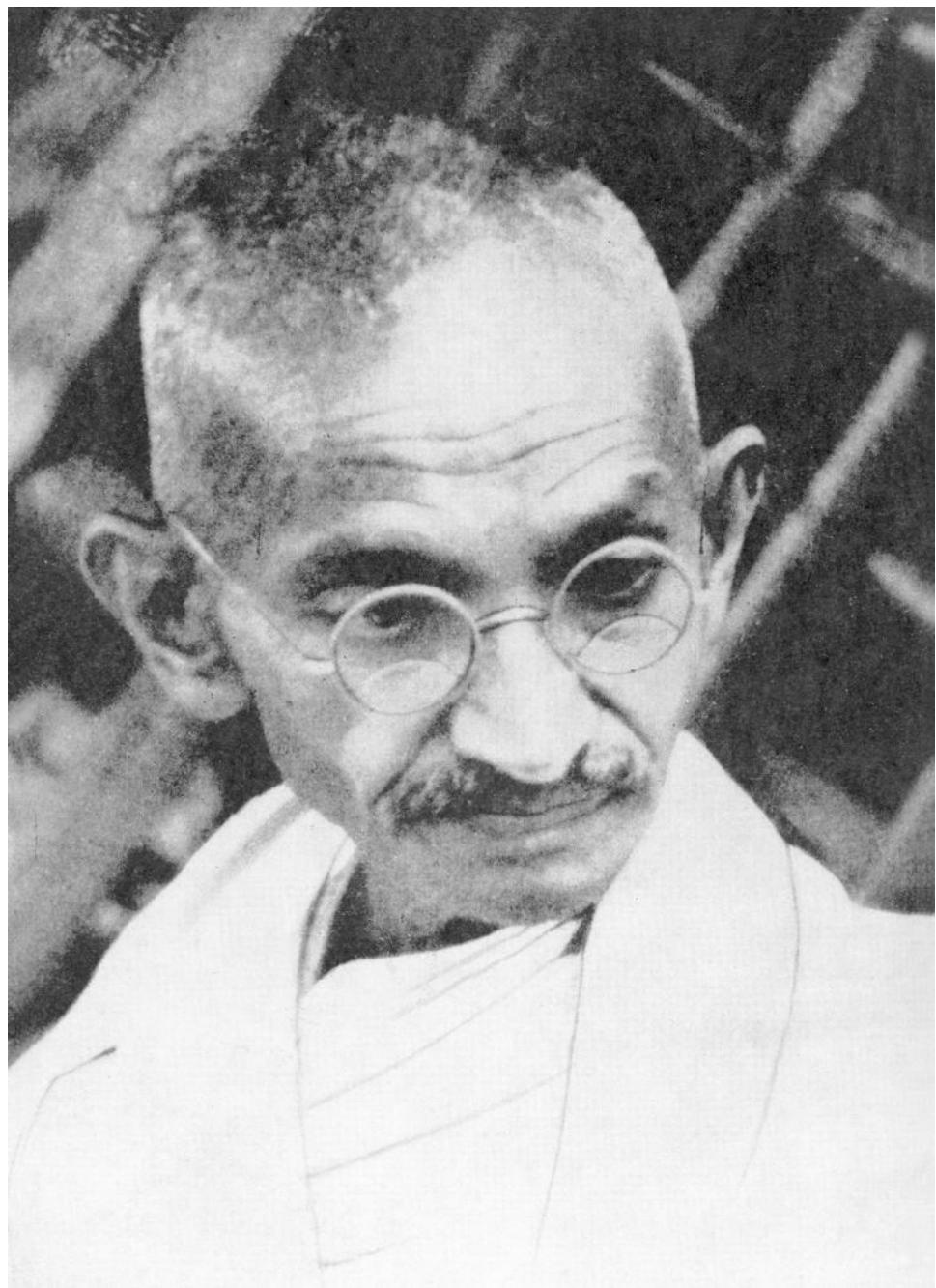
હું કાર્લને સાંભળવાની રાહ જોઈ રહ્યો છું, પછી આપણે વિસ્તૃત યર્યા કરીશું, હું જણું છું કે મને 15 મિનિટ આપવામાં આવી હતી, સંભવ છે કે મં પાર્ય મિનિટ વધારે લીધી. પણ તમારાં જેવાં દર્શકો મને કર્યાં મળશો? તમને ખૂબ ખૂબ સનેહ !

સીડબલ્યુ. એમ.જી., બંડ 84 (1946), પૃષ્ઠ 161, જવાહરલાલ નહેલ અને સરદાર પટેલ સાથે.

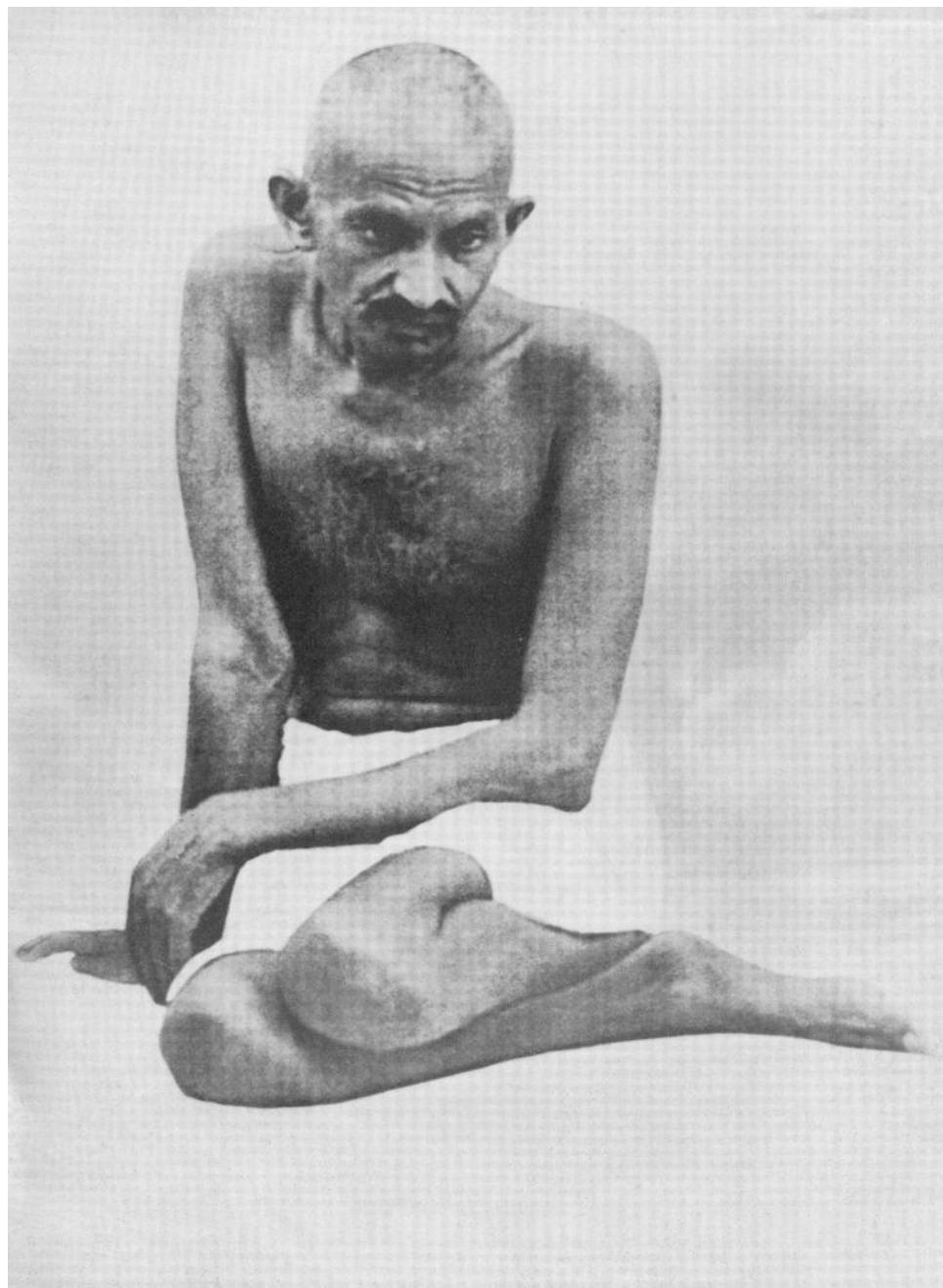
સીડબલ્યુ. એમ.જી., બંડ 86 (1947), પૃષ્ઠ 224, આરા પાણીના સરોવર ઓપર વાસના પુલ પર.

સીડબલ્યુ. એમ.જી. બિડ્સ (1928-1929), ફિલ્મસ્પિસ.

સી ડબલ્યુ. એમ.જી., પંડ 86 (1946-1947), ફંટિસપીસે, કેંદ્રાન રીડસ “એકલા ચાલો”.

સીડબલ્યુ. એમ.જી., બંડ100, ફંટિસપિલ્સ, “ગાંધી રિંટનની ભુવામાં” , સાબરમતી આશ્રમ, 1931.

માહિતીનો અધિકાર , જ્ઞાનનો અધિકાર : કાર્બ મલામુદની ટિપ્પણીઓ

“હૈજિક નિકઅપ” (અતિથિ કોમ્પ્યુટર વિદ્યાન દ્વારા સાર્વજનિક બાપ્ણા), NUMA બેંગલુરુ, 15 ઓક્ટોબર, 2017.

આભાર, સામ. મને સાંભળી શકો છો? બહુ સરસ. આ સારી સગવડ છે.

અમારી યાજમાની કરવા માટે હું ન્યુમા (NUMA)નો આભાર માનું છું અને હૈજિકનો વિશેષ આભાર, આ કાર્યક્રમ આયોજિત કરવા માટે. સંદર્ભે રહેશે, ખાસ કરીને, બધું સારી રીતે સંયોજિત કર્યું છે. પ્રણેશ, બહુ સરસ પરિચય આપવા બદલ આભાર, અને શ્રીનિવાસ અને ટીજે., તમારો પણ આભાર, તમારા બોધદાયક પ્રસ્તુતિકરણ માટે. અને નિશ્ચિત જ, સામનો પણ આભાર, મને ફરી ભારત જેણી લાવવા માટે.

અહીં આવવા બદલ હું બહુ ખુશ છું.

તો, મારો વ્યવસાય વિધિવ છે. હું સાર્વજનિક પ્રિટર છું.

તમે નિઝું પ્રિટર વિશે સાંભળ્યું હોશે, બરાબર? તેઓ હોલિવુડમાં નવલકથાઓ લખે છે અને પ્રકાશનનું કરે છે.

સાર્વજનિક પ્રિટિંગની શરૂઆત બહુ વધી પહેલાં થઈ છે. એ સમયે એક સાર્વજનિક પ્રિટર હતો, જેનું નામ અશોક હતું. આ લોકપ્રિય સમાટે થાંબલાઓ પર સરકારના આદેશો અંકિત કરાવ્યાં અને આખા ભારતમાં પ્રસારિત કર્યાં. એમણે આવું એટલા માટે કર્યું, જેથી લોકો કાયદાઓ અને ધર્મ વિશે જાણી શક, એ પણ જાણી શકે કે પ્રાણીઓ સાથે યોગ્ય વ્યવહાર કરવો જોઈએ. એ પણ સમજું શકે કે વિનિષ્ઠ ધર્મી સાથે સહિષ્ણુતાપૂર્ણ વ્યવહાર કરવો જોઈએ.

થોડી શતાબ્દીઓ પહેલાં, રોમમાં લોકોએ પોતાના શાસકો વિરુદ્ધ વિદ્રોહ કર્યો અને કહ્યું, “તમારે કાયદાઓ લખી રાખવા પડશે. દર વખતે જયારે અમે કોઈમાં જઈએ ત્યારે તમે કાયદો ન બનાવી શકો.” એમણે રોમન કાયદાઓનાં 12 કોષ્ટકો લીધાં, એમને કાંસા અને લાકડાનાં પાટિયાં ઉપર કોતરાવીને રોમ સામ્રાજ્યની દરેક બજારમાં મૂકી દીધાં, જેથી લોકોને એમના કાયદાની જાણકારી મળે.

આવું એટલા માટે કરવામાં આવ્યું, કારણ કે સાર્વજનિક પ્રિટિંગ એવી ચીજ છે જે આપણાં બધાંની છે. એ નિઝું પ્રિટિંગથી અલગ છે, જ્યાં તમે પૈસા કમાવા માટે કંઈક કરો છો, અને પછી કદાચ 70 વધી કે 150 વધી પછી, એ જ દિવસે એ સાર્વજનિક બની જાય છે. પણ સાર્વજનિક પ્રિટિંગ એવી વસ્તુ છે જે આપણાં બધાની છે. અને હું છેલ્યાં 37 વધીથી થું એસ. માં આ કરી રહ્યો છું, બધી જ ચીજો, સાસ્કૃતિક પુરાલેખોથી માડીને કાનૂની દસ્તાવેજો સુધી.

મેં 6000 સરકારી વીડિયો લીધાં, જે સરકારે ઓનલાઇન મૂક્યાં હતાં . એ બધાં કોપી કર્યાં અને ચુંટયુલ પર મૂક્યાં, અને 5 કરોડથી પણ વધુ લોકોએ જોયાં. આ બધાં વીડિયો ત્યાં ફાજલ પડ્યાં હતા.

દાખલા તરીકે, ‘ધ સિક્યોરિટીઝ એન્ડ એક્સચેન્જ કમિશન’ માંથી કોઈ પણ સાર્વજનિક નિગમનો આદ.પી.ઓ. રિપોર્ટ પ્રાપ્ત કરવા માટે 30\$ ની કિંમત ચૂકવવી પડે છે. અમે એને નિશુલ્ક રાખ્યું છે. હવે લાખો લોકો આ જાણકારીનો ઉપયોગ કરે છે.

લગબગ પાંચ વર્ષ પહેલાં મેં ભારતીય ડેટા પર કામ કરવાનું શરૂ કર્યું. મેં ચુ.એસ. માં કામ ચાલુ રાખ્યું પણ હવે ચુ. એસ. અને ભારત બને જગ્યાએ હું કામ કરું છું અને પાંચ સંગ્રહો જાળવવાનું (maintenance) કામ કરું છું.

પહેલો સંગ્રહ ફોટોગ્રાફ્સનો છે: માહિતી મંત્રાલય પાસે ફોટોગ્રાફ્સનો વિશાળ સંગ્રહ છે, જે ઓનલાઇન છે પણ તમે એ જોઈ નહીં શકો. એ hidden છે. તમે ઈડેક્સ પૂછ જુઓ તો હજારો ફોટોગ્રાફ્સ જોવાં મળશો. અસાધી ફોટોગ્રાફ્સ જોવા માટે તમારે ત્યાં કિલક કરવું પડશે. એટલે મેં 12,000 ફોટોગ્રાફ્સ પરંદ કરીને ફિલ્કર (Flicker) પર મૂકી દીધાં. આ ફોટોગ્રાફ્સ અદભુત છે. આગામી નહેલનાં 1947, 1948, 1949નાં, ગણતંત્ર દિવસ સમારંભનાં, કિકેટ રમતાં લોકોનાં, ઓલિમ્પિક્સ, પ્રાણીઓ, ભારતના મંદિરો, બધાં ખૂબ સુંદર છે. હજુ વધુ ફોટોગ્રાફ્સ હોવાં જોઈએ અને એ પણ ઉચ્ચ રિઝોલ્યુશનમાં હોવા જોઈએ.

બીજો સંગ્રહ ભારતીય માનક બ્યુરોનો છે: ભારતીય બિલ્ડિંગ કોડ, કિંમત 14,000\$. પ્રતિ વર્ષ 6,50,000 જેટલાં એન્જિનિયરિંગનાં વિદ્યાર્થીઓ આ દસ્તાવેજોમાંથી માહિતી મેળવવી પડે છે. આ માટે એમણે પુસ્તકાલયમાં જવું પડે છે અને CD-ROM લેવી પડે છે અથવા એ ખાસ પુસ્તક લેવું પડે છે. અમે એ બધું ઓનલાઇન મૂકી દીધું અને એને પ્રતિ માસ લાખોની સંખ્યામાં વ્યૂઝ (views) મળે છે.

અસલમાં, ભારત સરકારે અમારા ઉપર કોઈ કેસ નથી કર્યો. ચુ.એસ. અને ચુરોપમાં વિભિન્ન માનક સંગ્રહનો દારા અમારા ઉપર કેસ કરવામાં આવ્યો છે. ભારતીય માનક બ્યુરોએ અમને હવે વધુ માનક વેચવાની મનાઈ કરી દીધી છે. એનું કારણ એ કે મેં એમને પત્ર લખ્યો છે. મેં માનકો માટે એક વર્ષના 5,000\$ ચૂક્યાં અને લગબગ બે વર્ષ સુધી ચલાયાં. પછી એમણે મને નવીનીકરણાની (renewal) નોટિસ મોકલી. મેં કહ્યું, “જણર, માંને નવીનીકરણ કરવું ગમશે. અલબત્ત, મારી પાસે બધાં માનકો છે, શું એ સારી વાત નથી? શું હું આપને આ માનકો એચ.ટી.એમ.એલ. (HTML) માં મોકલી આપું?”

કેમ કે આગામીના ધરાં માનકો, જે ભારતનાં છે, એમને HTML માં ફરી ટાઈપ કર્યાં, રેખાકૃતિઓ ફરીથી SVGમાં દોરી, ફોર્મ્યુલાઓને MathMLમાં કોડ કર્યાં. જેથી તમે એ તમારા સેલફોન પર જોઈ શકો, વધારે મોટાં કરી શકો અને તમારા દસ્તાવેજોમાં ચોંટાડી (paste) શકો.

કાર્લ મલામુદની ટિપ્પણીઓ

હવે, અમે ભારત સરકાર ઉપર જાહેર હિતનો મુકદમો કર્યો છે. શ્રીનિવાસ ક્રોડલી મારા એક સહ-અરજદાર છે. મારાં બિવ સુશાંત સિનહા પણ અહી હાજર છે, જેઓ ન્યાયાલયમાં બધાં માભલાઓની સેવા 'ઈન્ડિયન ક્રાન્કુન' ચલાવે છે, એઓ મારા સહ-અરજદાર છે. નિશીથ દેસાઈ અને સહયોગીઓ હિલ્હી ઉચ્ચ ન્યાયાલયમાં નિશુલ્ષ રૂપે અમારું પ્રતિનિધિત્વ કરી રહ્યાં છે. સલમાન ખુશીં આ કેસમાં અમારા વરિષ્ઠ વકીલ છે.

ફરીથી અમારે નવેમ્બર મહિનામાં કોર્ટમાં હાજર થવાનું છે. આ સંબંધમાં બધું પેપરવર્ક તૈયાર છે અને કેન્દ્ર સરકાર યોથી વાર પ્રતિક્રિયા આપવામાં નિષ્ફળ રહી છે. અમને આશા છે કે મૌખિક ચર્ચા પછી અમે આ કેસ જીતી શકીશું કારણ કે ભારતમાં સરકારી માહિતીનો અધિકાર બંધારણ પર આધારિત છે, અને આ માનકો સરકારી દસ્તાવેજો છે, જેને કાયદાનું બન પ્રાપ્ત છે.

ત્રીજો સંચાહુ, સરકારી રાજપત્રો (gazette) નો છે, જેને વિશે શ્રીનિવાસે હુમણીનું જ વાત કરી. અમે આના પર કામ શરૂ કર્યું છે. ભારતના રાજપત્રો અમે ઓનલાઇન મૂકી દીધાં છે. હવે મારી પાસે કર્ણાટક, ગોવા, હિલ્લી અને અન્ય રાજ્યોના રાજપત્રો પણ અપલોડ કરવા માટે તૈયાર છે. અને અમે બાકીનાં રાજપત્રો મેળવવાની કોશિશ કરી રહ્યાં છીએ.

ઓશો સંચાહુ છે, “હિંદ સ્વરાજ”. એક દિવસ હું સામ પિત્રોડાને મળવા ગયો, ત્યારે એમણે મને પૂછ્યું, “તમારી પાસ પેનટ્રાઇવ છે?”

“શું ?” અને મેં એમનો ચુંઅસ.બી. ટ્રાઇવ આપી. એમણે એ કોમ્પ્યુટરમાં લાગવી અને લગભગ 15 મિનિટ પછી મને પાછી આપી. મેં પૂછ્યું, “આ શું છે?”

એમણે જવાબ આપ્યો, “મહાત્મા ગાંધીનો લેખનસંચાહુ છે, કુલ 100 અંડો, 50,000 પૃષ્ઠ.” મેં પૂછ્યું, “સરસ, તમે આ કર્યાંથી પ્રાપ્ત કર્યો?”

“ઓહ, આ મને આશ્રમે આપ્યો.”

“અરણા, આનું શું કરશો એ લોકો?”

સામે કહ્યું, “એ લોકો આને વેબસાઈટ પર મૂકશો.”

અને એટલે, મેં ફરી પેનટ્રાઇવ જોઈ અને પૂછ્યું, “અરણા, શું હું આને વેબસાઈટ પર મૂકી શકું?”

સામે આત્મવિશ્વાસથી કહ્યું, “હા, જરૂર! ”

“એ લોકો નારાજ નહી થાય?”

“ના, કોઈ આની પરવા નહી કરે.”

અને એટલે, મેં એ ઓનલાઇન મૂકી દીધો. મેં આ નિર્ણય પણ ત્યારે લીધો હતો, જ્યારે અમે આ સંગ્રહનાં કુલ 100 ભાગો પર કામ કરી રહ્યા હતા, કે તમે આને સર્વી કરી શકો, ઇન્ફોરેમેન્ટ ક્રાઉન્ડલોડ પર કરી શકો. હું બીજા સરકારી સર્વર પર ગયો અને મને જવાહરલાલ નહેઠનાં ચુનંદા લખાણો મળ્યાં. પરંતુ એમાં વરણ બંડ ગાયબ હતાં, જે મેં શોધીને બધાં ઓનલાઇન મુજબ્યાં.

હું અમારી પાસે નહેઠણુંનાં લખાણોનો સંપૂર્ણ સંગ્રહ છે. ડૉ. નીમારાવ આંબેડકરનાં લખાણોનો સંપૂર્ણ સંગ્રહ મહારાષ્ટ્રના સર્વર પર હતો. પણ એમાંથી છ સૌથી વધુ પ્રચાલિત બંડો ગાયબ હતાં. મેં સર્વર પરથી દસ્તાવેજો લીધાં, બાકીનાં બંડો ખરીદ્યાં. હું અમારી પાસે આંબેડકરનો સંપૂર્ણ સાહિત્યસંગ્રહ ઇન્ટરનેટ આર્કાઈવ પર “હિંદુ સ્વરાજ સંગ્રહ”માં ફરી ઉપલબ્ધ છે.

મહાત્મા ગાંધીનાં આકાશવાણી દ્વારા પ્રસારિત 129 ભાષણો પણ ઉપલબ્ધ છે. ગાંધીજી પોતાના જીવનના અંતિમ વર્ષમાં લગભગ દરશેજ પ્રાર્થના પછી ભાષણ આપતાં હતા. તો તમે વાસ્તવમાં એમના અદ્ભુત જીવનના અંતિમ વર્ષ દરમ્યાન આપેલાં ભાષણો સાંભળી શકો છો. તમે એમનાં લેખન સંગ્રહને જોઈ શકો છો. એમના ભાષણની અંગેજુ આવૃત્તિ પણ જોઈ શકો છો. અને પછી, બીજા દિવસ પર જઈને એમણે લખેલાં પત્રો જોઈ શકો છો. એમના જીવનને નજીકથી જોવાનો આ અદ્ભુત ઉપાય છે.

અમે દૂરદર્શનનો આર્કાઈવ પણ જોયો. એમાં નહેઠ દ્વારા લિખિત “ધ ડિસ્કવરો ઓફ ઇન્ડિયા” પર આધારિત, 1980ના દરશકની સીરિયલ “ભારત એક ખોજ” પોસ્ટ કરી. હું એના બધાં જ એપિસોડ ઓનલાઇન ઉપલબ્ધ છે. એમાંના ઘણાં એપિસોડમાં અમે તેલુગુ અને ઉર્દૂ ભાષામાં ઉપશીર્ષક (subtitles) તૈયાર કર્યા છે. હું અમારી પાસે પાંચ ભાષાઓમાં એમનાં ઉપશીર્ષક તૈયાર છે. બાકી બધું કામ પણ અમે આ જ રીતે કરવા માંગીએ છીએ.

પણ હું ‘ડિજિટલ લાયબોરી ઓફ ઇન્ડિયા’ વિશે કહેવા બાંચુ હું કારણ કે આ વર્તમાન સમયનો સૌથી મહત્વપૂર્ણ મુદ્દો છે, જેના પર અમે કામ કરી રહ્યાં છીએ. ત્યાં એક એવું સરકારી સર્વર છે, જેમાં 5,50,000 પુસ્તકો છે. કમસે કમ, એમણે તો એવું કદચું હતું.

એક વર્ષ પહેલાંની વાત છે. હું સામને સાથે બેઠો હતો. અમે ભારતભરમાં એક સપ્તાહ સુધી વ્યાસ્ત ભાગણ પુછું કર્યું હતું અને યુ.એસ. પાણી જવા માટે મોડી રાતની ફ્લાઇટ માટે રાહ જોઈ રહ્યા હતાં અને હું બીમાર હતો. સામને ઘણી મિટિંગોમાં વ્યાસ્ત હતાં અને એમને મળવા બંધુ લોકો આવી રહ્યાં હતાં. હું નેટ પર સર્કિંગ કરી રહ્યો હતો, ત્યાં મેં આ ડિજિટલ લાયબોરી ઓફ ઇન્ડિયા જોઈ.

મેં જોયું તો મને લાગ્યું કે ત્યાંથી અસુક ચીજો લઈ શકાય છે. ત્યાં ઘણાં પુસ્તકો હતાં પણ એ બધું સરળતાથી જોઈ નહોતાં શકતાં. એટલે

કાર્લ મલામુદની ટિપ્પણીઓ

મેં એક નાની એવી સ્ક્રીપ્ટ લખી અને એ કામ કરી ગઈ. હવાઈ યાવા પૂરી કર્યા પછી અમે જયારે ધરે ગયાં, તો મેં સર્વર જોયું. નિશ્ચિત જ, અમને થોડા પુસ્તકો મળી ગયાં હતાં, પછી વરણ મહિનામાં, મેં અમનાં પુસ્તકોને મારા સર્વર પર ઉતારી લીધાં.

આ કામનાં થોડો સમય લાગ્યો. આ ડેટા લગભગ 30 ટેરાબાઈટનો હતો. હું અમનાં 4,63,000 પુસ્તકો પ્રાપ્ત કરવાનાં સફળ રહ્યો. અમુક મને ન મળ્યાં, અને અમુકનાં URL અધૂરા હતાં, પણ અમને 4,63,000 PDF ફાઈલો પ્રાપ્ત થઈ.

આ ગયા ડિસેમ્બરની, એટલે કે 2016ની વાત છે અને જાન્યુઆરીમાં મેં ઇન્ટરનેટ આર્કાઈવ અપલોડ કર્યો અને એ બધાં પુસ્તકો અપલોડ કર્યો. જયારે તમે આટલું મોટું કામ કરતાં હો, તો આટલો સમય લાગે છે. હું એ સંગ્રહને હું જીણવટથી જોઈ રહ્યો છું. જયાં સુધી મને વાસ્તવમાં ડેટા ન મળે ત્યાં સુધી હું અરેખર કર્ય જ ન કહી શક્યું.

અહીં 50 વિભિન્ન ભાષાઓનાં પુસ્તકો ઉપલબ્ધ છે. મારું માનવું છે કે અહીં 30,000 પુસ્તકો સંસ્કૃત ભાષાનાં છે. ગુજરાતી, બંગાળી, હિન્દી, પંજાબી અને તેલુગુ - તમે કોઈ પણ નામ લો, બધાં પુસ્તકો અહીં છે. આ સંગ્રહમાં લગભગ અડધાં પુસ્તકો અંગેજ્ઝ, ફેન્ય અને જર્મન ભાષાઓમાં છે, પણ છતાં એ અનોખો સંગ્રહ છે.

હજુ એમાં ઘણી સમસ્યાઓ હતી. જયારે મેં આ બધું જયારે “મિરર સર્વર” પર કોપી કર્યું, તો સર્વરે કોડ 500 સિસ્ટમ એર્સ્ટ બતાવી. અનેક વાર પ્રોગ્રામ બંધ પડી ગયો અને એને કારણે મારી સ્ક્રીપ્ટ પણ. વળી બીજે દિવસે હું સ્ક્રીપ્ટ શરૂ કરતો, તો અમુક ડેટા મળી જતો. પાછો અમનું DNS કામ બંધ કરી દેતું. અમનું DNS સર્વર હુંમેશા ડાઉન થતું રહેતું.

એટલે જયારે તમે DNS ને નામથી શોધશો, તો એ કહેશો, “હોસ્ટ નોટ ફાઉન્ડ” અને એવું જ કર્યક. મેં આઈ.પી. એફ્રેસનો હાર્ડ કોર્ટિંગ કરવાનું શરૂ કર્યું, કારણ કે મારી પાસે દસ્તાવેજો પ્રાપ્ત કરવાની આ જ એકમાત્ર રીત હતી. ખરાબ હોસ્ટિંગ (hosting) સિવાય અન્ય ભાગીઓ પણ હતી. મેટાડેટા અવ્યવસ્થિત છે. અધિકારી શરીષ્ક અંડિત છે. સ્કેનિંગ પણ અમુક બરાબર છે, અમુક બરાબર નથી.

અહીં અનેક પ્રતિલિપિઓ બે વાર મૂકવામાં આવી છે, પણ તે છતાં આ સંગ્રહ અનોખો છે. મેં એ પણ જોયું કે ત્યાં એવાં પુસ્તકો છે, જે કોપીરાઇટના આધાર પર બહુ રોયક લાગે છે. મેં એ જોઈને કદ્યું, “ઓહ, તમે જાણો છો, આમાં નાં ઘણાં પુસ્તકો હાલમાં છપાયેલાં છે.” પણ જયારે મેં નીચે કોપીરાઇટના સ્થાને જોયું, તો લખ્યું હતું, “કોપીરાઇટ નથી.” મેં વિચાર્યુ, “તેમને જાણ હુશે જ કે તેઓ શું કરી રહ્યાં છે.”

હું આર્કાઈવ પર એવું કરું છું કે અમે એ ઇન્ટરનેટ પર મૂકી દઈએ. પછી જો લોકો ફરિયાદ કરે તો કહેવાનું કે, “ઠીક છે, હું એ હટાવી લાઉ છું.” એમ મેં અને ઇન્ટરનેટ પર મૂકી દીધું છે અને એ આ વર્ષના ફેલ્બુઅારી મહિનાથી એ ઓનલાઇન થઈ ગયું છે. મને લાગે છે કે આ સંગ્રહને પંચયાસી લાખ લોકોએ જોયો છે.

તો આમ આ સંગ્રહ ઓનલાઇન છે. ગૂગલે આને જોવાનું શરૂ કરી દીધું છે, લોકો પણ એ જોઈ રહ્યાં છે. લગભગ છ લોકોએ અમને લખીને જણાવ્યું છે કે, “ઓહ, તમારી પાસે મારું પુસ્તક છે!” જો કોઈએ ચુંએસ.ના ડીએમ.સી.એ. (DMCA) માનક વિશે વાંધો ઉઠાવશે તો ઠીક છે. અમે એ બધાં પુસ્તકો હટાવી લાયશું.

થુનિવર્સિટી ઓફ નોર્થ કરોલીના પ્રેસે અમને એક પત્ર મોકલ્યો. એમણે 35 પુસ્તકોની સૂરી સાથે બહું સુંદર પત્ર લખ્યો જોગાં લખ્યું કે, “અમને એ વાતનો વાંધો નથી કે તમે અમારાં પુસ્તકો પહેલાં જ ઓનલાઇન મૂકી દીધાં છે. પણ અમે અમારાં જનાં પુસ્તકો ઓનલાઇન મૂકવાનું અને વૈચારિક શરૂ કરી રહ્યાં છીએ, એટલે અમે હરછીએ છીએ કે તમારી પાસે એ ન હોય.”

અમે સૂરી જોઈ અને પછી અમારો ડેટાબેઝ સર્વી કર્યો અને બીજા થોડા પુસ્તકો પણ શોદ્યાં, જે એમણે નહોતાં જોયાં. અમે એમણે એક સરસ પત્ર લખીને જણાવ્યું, “અમે જણા સહયોગ કરીશું. જો તમારી કોઈ બીજી સમસ્યા હોય તો અમને જણા કરો.” બધાં મળીને લગભગ 127 પુસ્તકો અમે હટાવી દીધાં છે, જે કોઈ બહુ મોટી વાત નથી.

રશિયાના એક માણસને ઇન્ટરનેટ આર્કાઈવ પર પોતાના પિતાનું એક પુસ્તક મળ્યું. એ ‘ડિજિટલ લાયબોરી ઓફ ઇન્ડિયા’ માં સામેલ એક પ્રોફેસરને ઓળખતો હતો. એ ગુસ્સે થયો અને કેસ કરવા તૈયાર થઈ ગયો. એ બહુ, બહુ જ ગુસ્સે થયો અને એના પરિણામે જે વરિષ્ઠ પ્રોફેસરોએ આ પ્રોજેક્ટ શરૂ કર્યું હતું, તેઓ ડરી ગયાં અને સરકાર પણ પરેશાન થઈ ગઈ. મને પણ એવાં પત્રો મળવા લાગ્યાં, જેમાં લખ્યું હતું, “તમારે આ બધાં પુસ્તકો ડિલીટ કરવાં જ પડશે. તમારે એ હટાવવાં જ પડશો.”

મેં વિચાર્યુ, “ના, અમે એવું નહીં કરીએ.” અને પછી વાસ્તવમાં એમણે પોતાનું સર્વર ડાઉન કરી દીધું. એટલે હવે અમારી પાસે ઇન્ટરનેટ પર “ડિજિટલ લાયબોરી ઓફ ઇન્ડિયા” ની એકમાત્ર આવૃત્તિ છે. મેં ફરીથી એનું નામકરણ કર્યું કરાણ ક તેઓ ધ્યાનિત હતાં ક અમે એની સાથે કોઈ પણ રીતે જોડાયોલાં છે, એવું લાગતું હતું. મેં કહ્યું, “ઠીક છે, આ અમારી “પાલિક લાયબોરી ઓફ ઇન્ડિયા છે.” એટલે તમણે બધાં પુસ્તક પ્રાપ્ત નહીં કરી શકો છો પણ.

પછી એમણે નીચે એક નોટિસ મૂકી હતી. એમાં લખ્યું હતું કે, “કોપીરાઇટ અતિકમણાને કારણે હમણા આ ઉપલબ્ધ નથી. જલ્દી ઉપલબ્ધ

કાર્લ મલામુદની ટિપ્પણીઓ

હુશો.” અને મેટાડેટા ફરી ઉપલબ્ધ થઈ ગયો પણ સર્વે એકદમ ગાયબ થઈ ગયો અને કોપીરાઇટ નોટિસ ફરી આવી ગઈ અને આ હવે ફરી ગાયબ છે. નેટ પરથી એ સંપૂર્ણપણે ગાયબ છે.

હું આ વિશે જે સમજયો, તે એ કે સરકારી અધિકારીઓનો એક સમૂહ આ દસ વિભિન્ન લાયબ્લેરીમાં, સ્કેનિંગ સેન્ટરમાં પહોંચી ગયાં, જ્યાં તેઓ પુસ્તકો પ્રાપ્ત કરી શકે. એઓ આ સૂરીને દ્યાનથી જોઈને નિર્ણય લઈ રહ્યાં છે કે એમાંથી કચ્ચાં પુસ્તકો ઉપલબ્ધ હુશો અને કચ્ચાં નહીં? એમણે કદયું કે એઓ અમને જાણ કરશે કે કચ્ચાં પુસ્તકો ઉપલબ્ધ હોવા જોઈએ.

જ્યારે એઓ નારાજ થયાં, તો મેં સિસ્ટમ પર દ્યાનથી નજર નાંખી મને અંદરથી એમ લાગતું હતું કે અમારે કંઈ પણ ન હુટાવવું જોઈએ. મેં કદયું, “ના, અમે પ્રતિ માહ એક મિલિયન વ્યુઝ અને 5,00,000 પુસ્તકો હુટાવીશું નહીં. અમે બિલફુલ એવું નહીં કરીએ.”

એમણે કદયું, “ઠીક છે. સન 1900 પછીનું બધું હુટાવી લો.” આમ કરવાથી અમારી પાસે 60,000 પુસ્તકો બરચાં. મેં કદયું, “સન 1900 જ કેમ?” એમણે કદાચ એમ જ એક અંતિમ તારીખ નક્કી કરી લીધી હતી. એટલે મેં કદયું, “ઠીક છે. હું સન 1923 પછીનું બધું હુટાવી લઈશ.” અને હવે અમારી પાસે 2,00,000 પુસ્તકો બરચાં છે.

પછી મેં બાકી બરેલાં 2,50,000 પુસ્તકો જોયાં અને એ સૂરીને દ્યાનથી જોઈ. એમાંનાં ઘણાં આધિકારિક રાજપત્રો હતાં. અથવા મહાત્મા ગાંધીનાં બધાં લખાણો હતાં, જેના વિશે આપણે જાણીએ હીએ કે એમાંનાં કોપીરાઇટ નથી. અથવા અન્ય ચીજો પણ હતી.

એમ, આ સૂરીને દ્યાનથી જોયાં પછી, મને કુલ 3,14,000 પુસ્તકો મળ્યાં. આ બધાં હવે તમે જોઈ શકો છો. એઓ હજુ પણ અમને કહેવા માંગો છે કે બધું નેટ પરથી હુટાવી લો. પણ મને નથી લાગતું કે આ સરકારનું કામ છે કે એ આપણને કહે કે શું વાંચવું અને શું ન વાંચવું.

અહીં કંઈક વધું મહત્વપૂર્ણ વાત છે: કોપીરાઇટ એ ડિગ્રુલી (binary) વાત નથી. દાખલા તરીક, હું એ બધાં પુસ્તકો દાખિલીન વ્યક્તિ માટે ઉપલબ્ધ કરાવી શકું છે. કારણ કે એક એવી આંતરરાષ્ટ્રીય સંવિ છે કે જેમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે જો તમે પુસ્તકો દાખિલીન વ્યક્તિ માટે ઉપલબ્ધ કરાવી આપો તો એના પર કોપીરાઇટ લાગ્યું નહીં થાય. કોપીરાઇટ કાયદામાં પ્રગતિશીલ વાતોમાંથી આ એક છે. અમુક સમયે તો કોપીરાઇટ નહીં હોય કારણ કે કોપીરાઇટની અવધિ સમાપ્ત (expires) થાય છે. મને જબર નથી, એ કારારે થશે. એટલે અમે એ હુટાવી નથી રહ્યાં કારણ કે અંતઃ: અમે એ ઉપલબ્ધ કરાવી શકીશું.

તમે કદાચ દિલ્હી ચુનિવર્સિટીના કેસથી પરિયિત હુશો. દિલ્હી ચુનિવર્સિટીનો મામલો કોપીરાઇટ અધિનિયમ સાથે સંબંધિત છે, જે કહે છે કે તમે

શૈક્ષણિક સંસ્થાઓમાં શિક્ષણ માટે, શિક્ષક અને વિદ્યાર્થીઓ માટે ઉપલબ્ધ કરાવી શકો છો. એટલે કે અમે આ બધાં પુસ્તકો વિશ્વવિદ્યાલયના પરિસરમાં ઉપલબ્ધ કરાવી શકીએ છીએ.

પુસ્તકો હટાવી લેવાં (ડિલીટ કરવાં) , એ સાચો ઉત્તર નથી. મેટાડેટાને વ્યવસ્થિત કરીને બહેતર બનાવવાનો છે. અમે અનુવાદ પર કામ કરી રહ્યાં છીએ. વધારે સાણ ઓ. સી. આર. તૈયાર કરી રહ્યાં છીએ કારણ કે અમે અનુક ભાષાઓનું (OCR) કરી શકીએ છીએ પણ અમુકને નથી કરી શકતાં. આને બહેતર બનાવવું છે. કોપીરાઇટ મામલાની પ્રતિક્રિયા આપવાની છે.

જ્યારે ડિજિટલ લાયબ્રેરી ઓફ ઇન્ડિયા (DLI) નું સર્વર ઓનલાઇન હતું અને એ બધાને મિરર કરતી વખતે , મેં વાસ્તવમાં એ બધું લખવાની કોશિશ કરી. મને કોઈ જવાબ ન મળ્યો. અંતમાં એક વિષ્યાત્ર પ્રોફેસર મારી પાસે આવ્યાં અને કહેવા લાગ્યાં, “ અરણા, તો તમે અમારી સલાહ લીધાં વિના જ આ કરી નાખ્યું.” મેં કહ્યું, “જુઓ, આ ડેટા સન્ન 2015થી અહીં છે.

અમે અનુમાન કર્યું કે ત્યાં કોઈ જોવાવાળું નથી. અમે કોઈની સાથે વાત કરવા તૈયાર હતાં પણ કોઈએ વાત ન કરી. એટલે જ હું આગળ વદ્યો અને હાંસિલ કરી લીધું.

એટલું જ નહીં આ પુસ્તકો છે. એક વાર આ ઇન્ટરનેટ પર હોય તો હું તમારા સર્વરને હૈક ન કરી શકું, પરંતુ જો આ સાર્વજનિક ડેટા હોય - અને સાર્વજનિક ડેટાનું સંચાલન સરકાર દ્વારા કરવામાં આવે છે-- એટલે મને એ પ્રાપ્ત કરવાનો અને જોવાનો અધિકાર છે. હુવે જો કોઈ કોપીરાઇટનો મામલો આવે તો દેખીતી રીતે જ હું એની જવાબદારી લેવા તૈયાર છું. અમે એવી સમસ્યાઓ સામે લડી લેવા તૈયાર છીએ. એટલે આ પુસ્તકાલયને ઓનલાઇન કરવામાં આવ્યું છે.

હુવે, તમે પૂછી શકો છો કે “આ ચીજો કેમ મહત્વપૂર્ણ છે? આપણે પબ્લિક પ્રિંટિંગની જરૂર કેમ છે?” આજે દુનિયાની સ્થિતિ ખરાબ છે. આના વિશે તમે શું વિચારો છો, એ હું નથી જાણતો. પરંતુ આવકની અસમાનતાને કારણે ગરીબી, બિમારી, ભૂખમરાની સમસ્યાઓ વધી છે. ભારતમાં સરપલ્સ બાદય છે, ઇતાં પણ અહીં 20 કરોડ લોકો પાસે ખાવા માટે અખ નથી.

આપણે આ સમસ્યાઓનો ઉકેલ લાવી શકીએ છીએ. જળવાયુ પરિવર્તન જેવાં મુદ્દાઓ આપણા ચાહ પ્રત્યે અપરાધ કરવા જેવાં છે. જ્લોબલ વાર્મિંગથી આપણે આ વાત જોઈ શકીએ છીએ, આ કોઈ અવસ્તવિક વાત નથી, હુકીકત છે. આ વિજ્ઞાન છે.

અસહિષ્ણુતાનો મુદ્દો જ જોઈ લો. અન્ય ધર્મનાં લોકો પ્રત્યે હિંસાની ભાવના. અન્ય વશીયતાનાં લોકો પ્રત્યે હિંસા. મહિલાઓ અને બાળકો

કાર્લ મલામુદની ટિપ્પણીઓ

પ્રત્યે હિંસા, અસહિષ્ણુતા, વિનિષ્ઠ વિચારો પ્રત્યે અસહિષ્ણુતા, ગૌરી લંકેશની હત્યા જેવાં બયાનક કાંડ.

બનાવટી સમાચાર? ફેસબુક પર નાગીવાદ ફેલાઈ રહ્યો છે. બનાવટી સમાચારોને લોકો ફેલાવે છે, ચુ.એસ.માં અમારા રાષ્ટ્રપતિની થૂટણી જીતવામાં મદદ કરે છે? અને પ્રક્ર એ છે કે આવી સ્થિતિમાં તમે શું કરી શકો છો?

માણ માનતું છે કે દરેક પેટીને કોઈ સ્વરૂપે અવસર પ્રાપ્ત થાય છે. જો તમે ટેકનિકથી સંબંધિત વ્યક્તિ છો અને 1960ના દશકની શરૂઆતના છો તો તમે સામની ઉમરના છો. તમે ડિજિટલ ફોનની સ્વચ અથવા કોમ્પ્યુટરના આવિજ્ઞારમાં સહાયતા કરી હશે. જો તમે 1950ના દશકમાં જન્મ્યા હશો તો કદાચ તમે એરોસ્પેસમાં કામ કરી રહ્યાં હશો. સામાજિક ક્ષેત્રમાં પણ આવું જ થતું હોય છે. એવી ઘણી ચીજો છે, જે આપણે કરી શકીએ છીએ. જો તમે 1880ના દશકનાં છો તો તમે અનૈચિક દાસતા વિલ્દ લડી રહ્યાં હશો. તમે ગાંધીજીના અનુયાયી બન્યાં હશો.

હું માનું છું કે આપણી તક, આપણી અધૂરી સંભાવના છે, જ્ઞાન સુધી સાર્વત્રિક પહોંચ. આ આપણે કરી શકીએ છીએ. આપણે આ પૂરી કરવાની છે. એનું મહત્વપૂર્ણ કારણ એ છે કે લોકશાહીમાં સ્વામિત્વ જનતાનું હોય છે.

નાગરિકોને બધી ચીજોથી અવગત કરાવવાં, એ લોકશાહીની કુંજુ છે. અને એ જ પરિવર્તનની કુંજુ છે, એવું હું માનું છું. આજે આપણે ગ્લોબલ વાર્ષિકની સમસ્યાને ઉકેલી નથી શક્યા. પરતુ જો આપણે સમજુ જઈએ કે આપણા પર્યાવરણ સાથે શું થઈ રહ્યું છે, તો માણ માનતું છે કે આપણે એના માટે કામ કરવાનું શરૂ કરી દેશું. હું માનું છે કે પરિવર્તન માટે બે ચીજો જરૂરી છે. ગાંધીએ આપણાને કદયું કે પરિવર્તનની એક કુંજુ પ્રેમ છે. નાગીઓને જોઈને તમે એમને મારવા દોડી ન જાઓ. વર્તમાનમાં ચુ.એસ.માં ચાલી રહેલા વાદવિવાદની એક વાત, જે મને પસંદ નથીએ છે, અતિ દક્ષિણપંથ, બરાબર? વળી બીજુ તરફ એવાં લોકો પણ છે જેઓ કહું છે, “નાગીઓને ખતમ કરો.”

વાલં, સમાધાન એ નથી, ગાંધી અને ક્રિંગ બંનેએ આપણને શીખવ્યું કે પ્રેમ જ આ સમસ્યાને ખતમ કરી શકે છે. એમણે બીજું પણ કઈક શીખવ્યું હતું કે જો આપણો દુનિયાને બદલવા ઈરછતા હોઈએ તો —અહી અને જલ્દિસ રાન્ડેના કથનને થાદ કરીએ છીએ—જો આપણો દુનિયાને બદલવા ઈરછતા હોઈએ તો આપણો સ્વયં શિક્ષિત થવું પડશે અને આપણાં શાસકોને પણ શિક્ષિત કરવા પડશે.

ક્રિંગ અને ગાંધી, બંનેએ આ વાત સ્વીકાર કરી છે કે સત્યાગ્રહ કરતાં પહેલાં એમણે ઘણો સમય સ્વયંને અને પણી પોતાના શાસકોને શિક્ષિત કરવામાં વિતાવ્યો હતો. ગાંધીએ દાંડી જતાં પહેલાં આશ્રમમાં એક મહિનો પોતાને અને પોતાના અનુયાયીઓનો પ્રશિક્ષિત કર્યો હત્તાં. એમણે સરકારને

ધાર્યિકાઓ મોકલીને કદ્યું હતું, “હું આ કરવા જઈ રહ્યો છું.” અને એટલે જ, હું માનું છું કે શિક્ષા અને પ્રેમ, એ બંને પ્રમુખ ચીજો છે. રવિન્દ્રનાથ ટાગોર પણ એમ જ માનતાં હતા. ગાંધી જ્યારે મૂળ શિક્ષણને હૃતાવવાનો પ્રયાસ કરી રહ્યાં હતાં, કારણ કે એમને લિટિરા વિદ્યાલયો પસંદ નહોતાં, ત્યારે ટાગોર એમનો નિબંધ ‘સત્યનું આવાહન’ પ્રકાશિત કર્યો અને કદ્યું, “આપણા મરિન્ઝ્કે જ્ઞાનના સત્યને સ્વીકાર કરવું જોઈએ. એવી જ રીતે આપણા હુદદો પ્રેમનું સત્ય શીખવું જોઈએ.” તમારે આ બંને કામ કરવા પડશો.

અને એટલે, હું માનું છું કે બનાવટી સમાચારોની સમસ્યાનો જવાબ જ્ઞાન છે. તમે બનાવટી સમાચારોને સેંસર કરીને એનો ઉકેલ નહીં લાવી શકો. પણ તમે વધું સારાં સમાચાર, સાચાં સમાચાર લાવીને એનો ઉકેલ લાવી શકો છો. જો તમે આંશિક અવસરની સમસ્યાઓનો ઉકેલ લાવવા માંગો છો તો આપણે મદદ કરવી પડશો, એ એની મેળે નહીં થાય.

ગાંધીજી “બ્રેડ લેબર” (bread labor) ના પ્રશંસક હતાં. આ અવતરણ બાઈબલમાંથી લેવામાં આવ્યું છે. અને એમના માટે બ્રેડ લેબર એમનું પ્રિટિંગનું કામ હતું.

જ્યારે એઓ ફિનિક્સ આશ્રમાં ગયાં તો બધાંએ એમના પ્રિટિંગ પ્રેસમાં કામ કરવું પડતું હતું. દરરોજ બધાં પ્રિટિંગ પ્રેસમાં શારીરિક શ્રમ કરતાં. ત્યાર પછી રેન્ટિયો ચલાવવાનું શરૂ થયું. વારુ, આજે ગાંધી કહેત કે દરરોજ ઓપન સોર્સ સોફ્ટવરેની કોરિંગ કરવી, એ બ્રેડ લેબર છે. બરેખર એવું જ છે. આ માનવીય શ્રમ છે અને એ તમારી દુનિયાને વધું સારી બનાવી શકશો. આનાથી તમે વાસ્તવમાં કંઈક સાચું કરી શકશો.

ગાંધીએ જે બીજી વાત આપણાને શીખવી છે, એ સાર્વજનિક કાર્યથી સંબંધિત છે, જેના માટે આપણે થોડો સમય જરૂર ફાળવવો જોઈએ. વ્યવસાય કરવો, એ સારી વાત છે, પૈસા કમાવા, એ પણ સારી વાત છે. પરંતુ જો આપણાને આપણી પોતાની સરકાર જોઈતી હોય, અને લોકશાહીમાં આમ જ હોય છે, તો આપણે એનો હિસ્સો બનાવું પડશો.

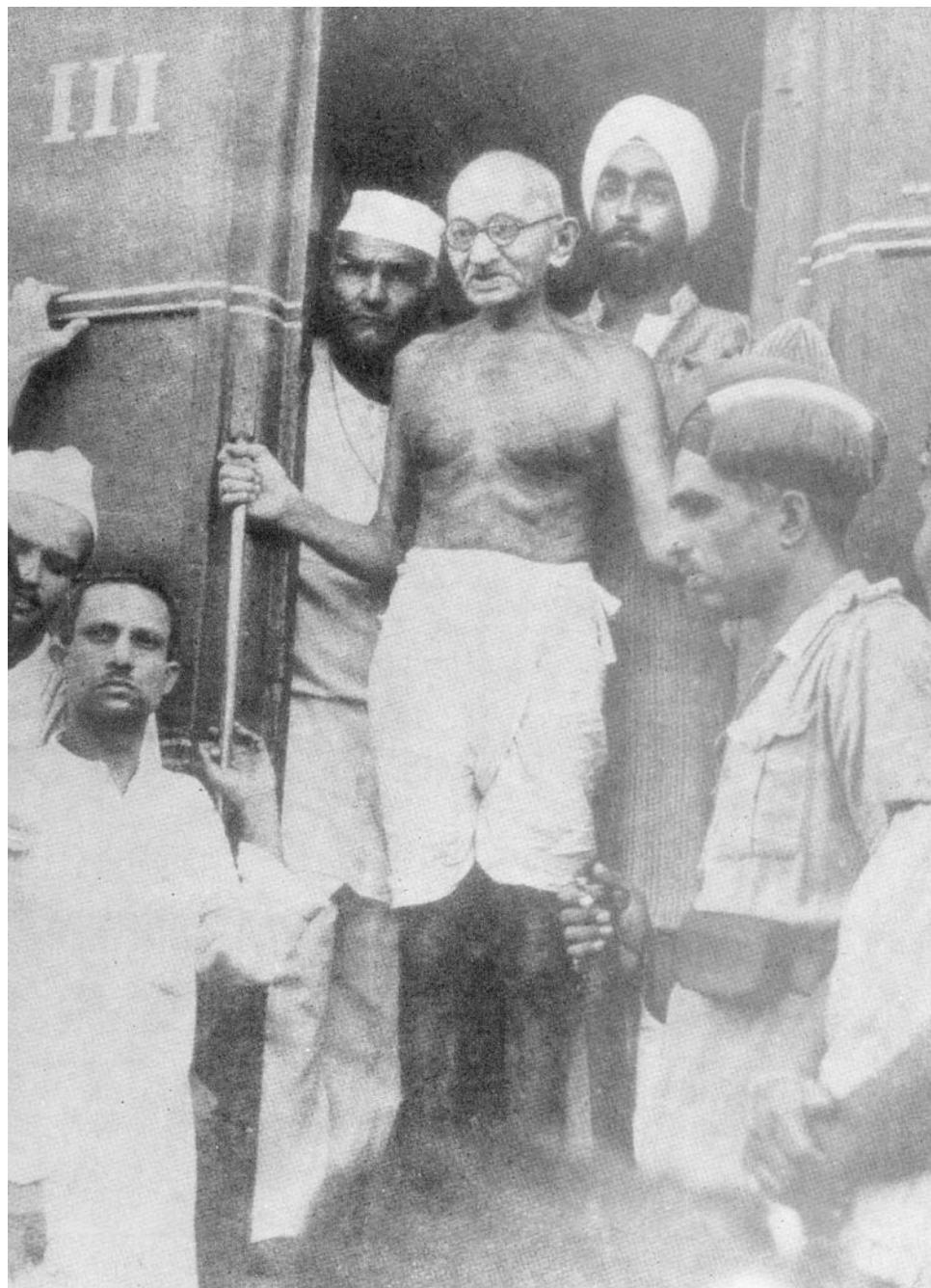
મેં જે જે માનકો પ્રકાશિત કર્યાં, એ બધાં સાથે કવર શીટ હતી. એમની ઉપર હૃથીઓનાં ચિત્ર હતાં, લોગો પણ હતાં અને સજાવટની અન્ય ચીજો પણ હતી. પણ એની નીચે ‘નીતિ શતકમ’નું એક અવતરણ હતું, જેમાં કહેવામાં આવ્યું છે, “જ્ઞાન એવો બજાનો છે, જેને કોઈ ચોરી નથી શકતું.” અને હું આ વાતથી સંપૂર્ણપણે સહમત છું. જ્ઞાનને વહેંચવું જોઈએ અને મારું માનવું છે ક આપણા માટે આ તજ છે. તમારો ખૂબ ખૂબ આભાર. હુવે સામ અને હું તમારો પ્રફેનાં ઉત્તર આપીશું.

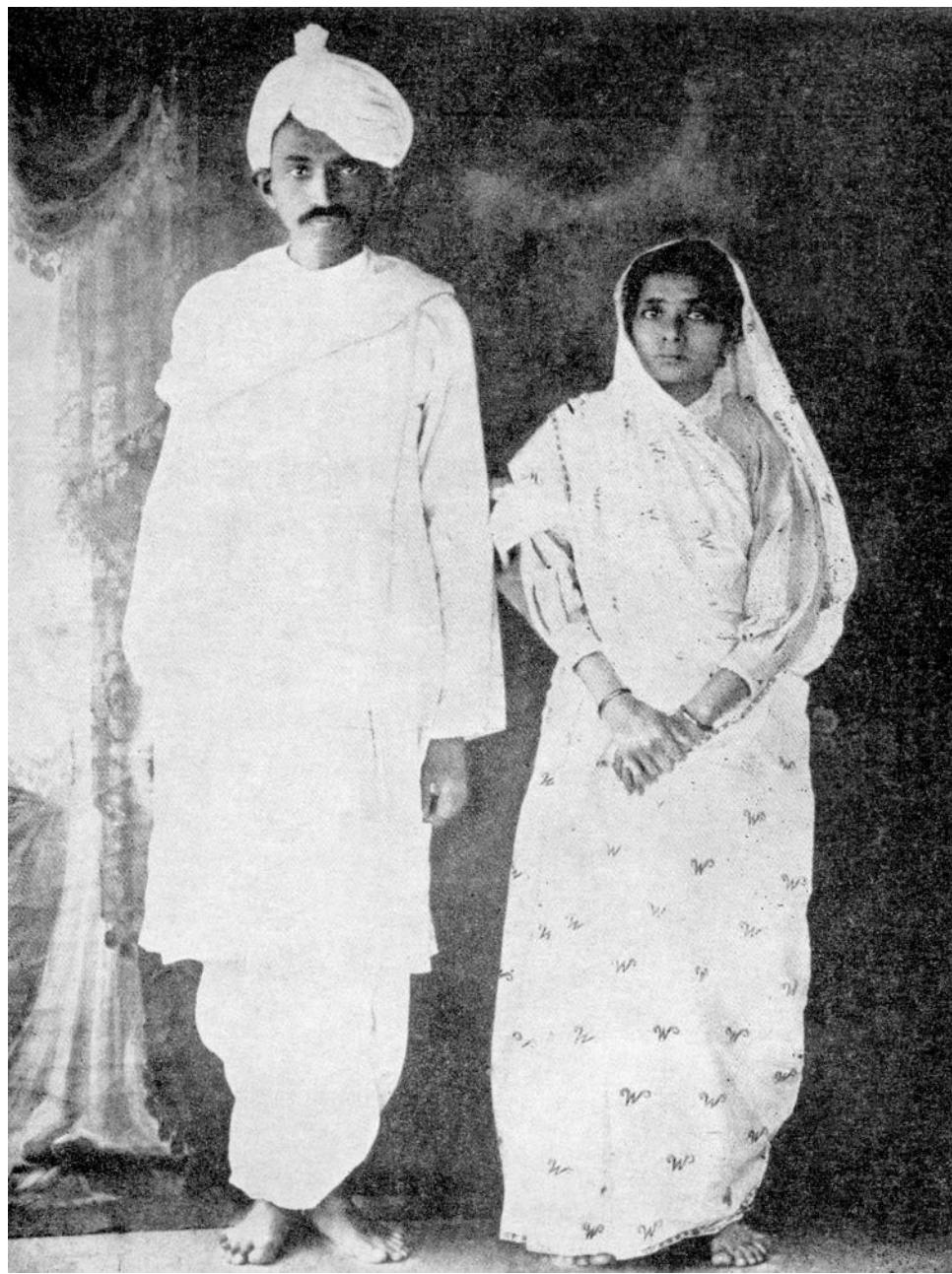
સીડબલ્યુ. એમ.જી., પિડ 87 (1947), પૃષ્ઠ 193. અન્દલ ગફાર આન સાથે સવારે ફરતી વખત.

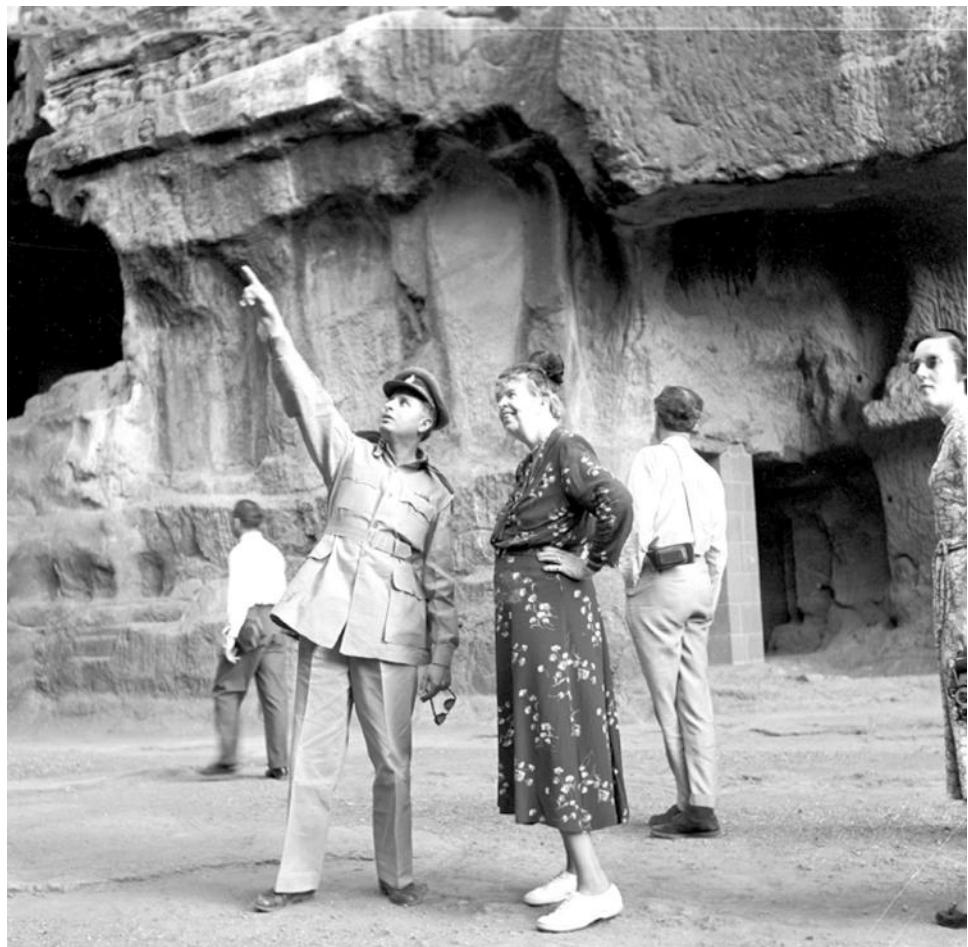
સીડબલ્યુ. એમ.જી., પિડ 90 (1947-1948), પૃષ્ઠ 449. પ્રાર્થનાસભામાં આવતી વેળા.

સ્ટીલબલાન્ડ, ઓમાન્ના, અંડ 88 (1947), ફિલીસપીલ્સ, કાશ્મીર જાતી વાયતે લાહોર રેલવે સ્ટેશન પર.

સીડબલ્યુ. એમ.ન્યુ. અંડ 13 (1915-1917), ફંડિસપીસ, ભારતમાં આગામન વખત,
1915.

શ્રીમતી અલનોર સર્જવેલ્ટ ૭ માર્ચ 1952 ના દિવસે અલોરા ચુહાઓની મુલાકાત.

શ્રીમતી એલેનોર લોડવેલન્ઝુન્ઝ મૈચ્યુર એરપોર્ટ પર મૈસ્ક્રોના વિત અને ઉદ્યોગમંત્રી શ્રી એચ.સી દસપા દ્વારા સ્વાગત .

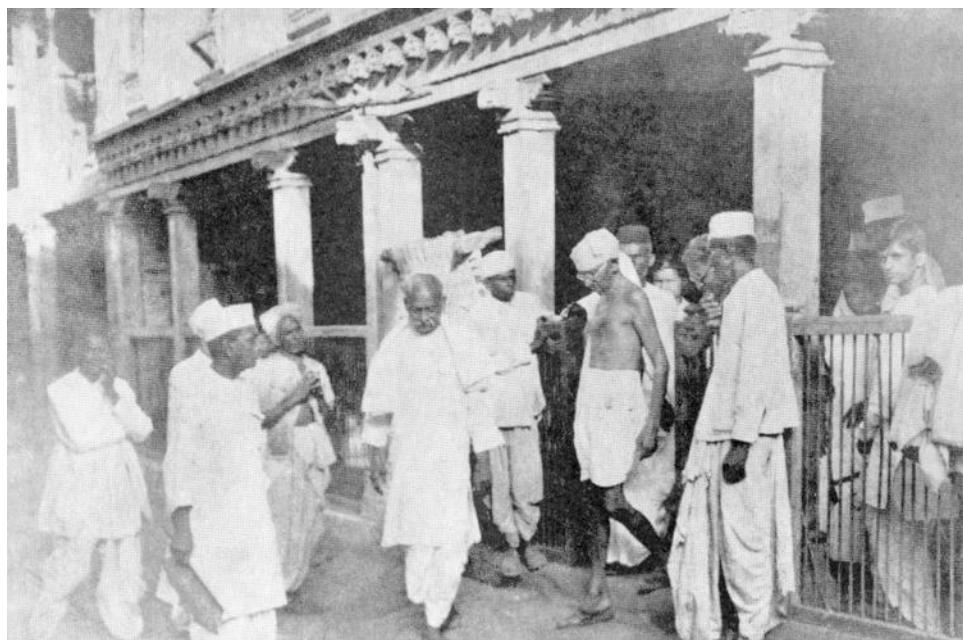
7 માર્ચ 1952ના દિવસે, શ્રીમતી અલેનોર લારવેલ્ટ મૈસ્યુરની કેંદ્રીય ખાદ્ય પ્રોદ્યોગિક સંશોધન સંસ્થાની એક પ્રયોગશાળામાં .

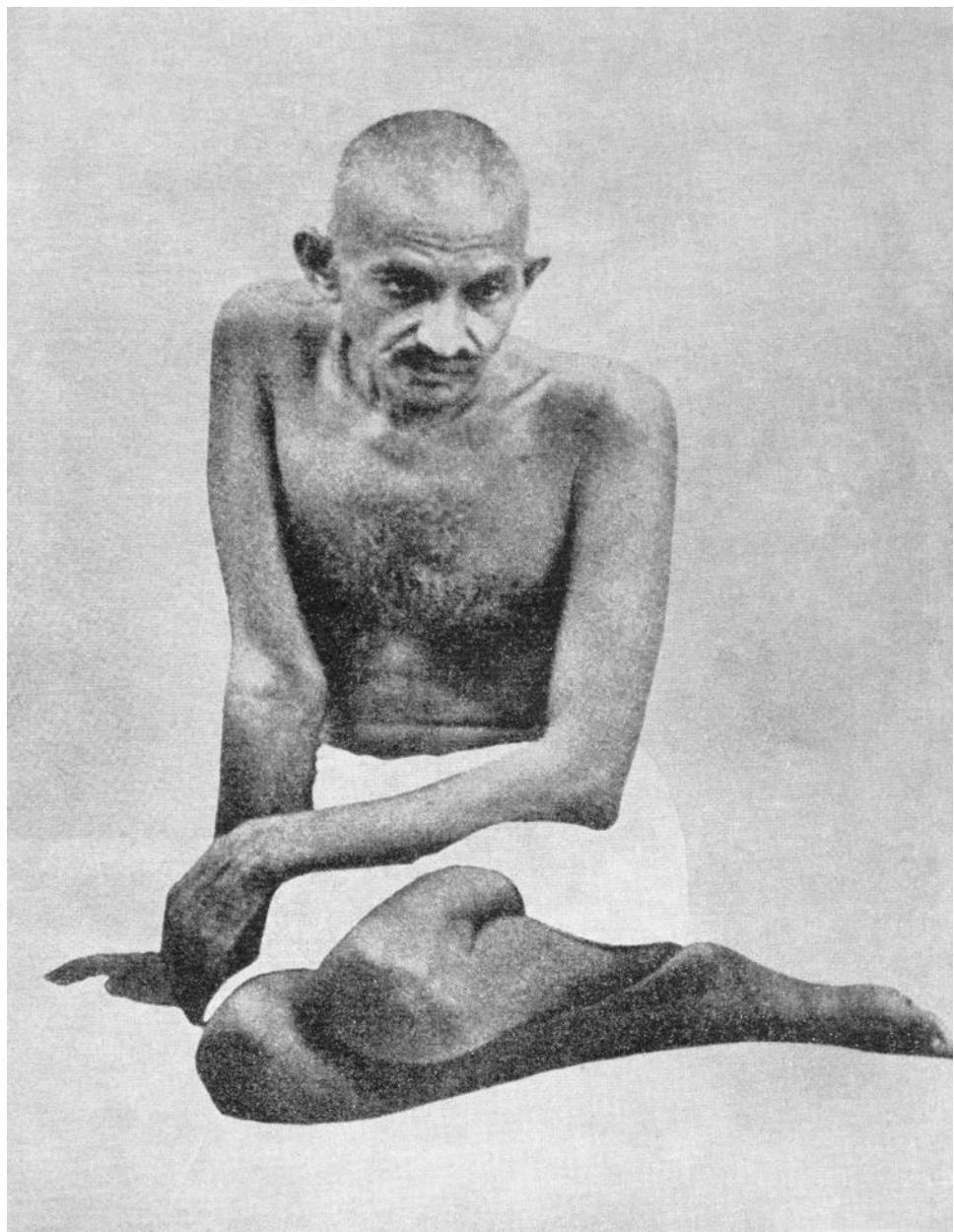
13 માર્ચ 1952ના દિવસે શ્રીમતી અલેનોર લારવેલ્ટ જયપુરની મહારાણી ગલ્સ્ સ્કૂલની મુલાકાત દરમ્યાન .

સીડબલ્યુ . એમ.જી., બિડ 57 (1934), ફંટિસપીસ.

સીડબલ્યુ એમ.જી., બિડ 61 (1935), ફંટિસપીસ. પણગાંધી અસરથાસ્ત ગામની થુલાકાતે, બોરસાદ.

સીડબલ્યુ. એમ.જી., એડ 24 (1924), કંદિસપીસ, 1924માં ગાંધીજી.

સાબરા મુલાકાત: આ નાના યુ.એસ.બી.માં 19,000 ભારતીય માનકો છે. એ બધાં સાર્વજનિક ક્રેમ ન કરવાં જોઈએ?

ધ વાયર, અનુજ શ્રીનિવાસ, 26 ઓક્ટોબર, 2017 (અનુમતિ લઈને ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે.)

Public.Resource.Org ના સ્થાપક કાર્લ મલાભુદનો ઇન્ટરવ્યુ જેમણે ભારતીય માનક બ્યુરો દ્વારા અધિસૂચિત કોડ અને વિનિયમોનું કાનૂની અદયારાન કરીને એ બધાં નિશુલ્ક રૂપે જનતા માટે ઉપલબ્ધ કરાવ્યાં.

[અનુજ શ્રીનિવાસ] નમસ્તે! આજે 'ધ વાયર'ની ચર્ચામાં આપનું સ્વાગત છે. આજનો વિષય છે, 'સાર્વજનિક જાળકારી દરેક વ્યક્તિ માટે ઉપલબ્ધ કરાવવી.' હું અનુજ શ્રીનિવાસ અને આજના અમારાં અતિથિ છે, કાર્લ મલાભુદ.

કાર્લનો પરિચય છે, ઇન્ટરનેટના 'સ્વ-પ્રેરક'થી માંડીને 'અમેરિકાના અનૌપયારિક સાર્વજનિક પ્રિંટર' સુધી છેલ્લાં 25 વર્ષીમાં કાર્લનું મિશન છે, ઇન્ટરનેટનો ઉપયોગ કરીને માહિતીને સાર્વજનિક બનાવવી અથવા ઉપલબ્ધ માહિતીને વધુમાં વધુ લોકો સુધી પહોંચાડવી છેલ્લાં દસ વર્ષીમાં, એમનું ઘણુંખલું કામ કાયદા, કાનૂની કોડ માનકો વગેરે પર કેદિત છે. એને લીધી તેઓ સરકારી અધિકારીઓ વિરુદ્ધ સંદર્ભની સિથિતિમાં આવી જાય છે, જેઓ માહિતીનું પસંદગીયુક્ત રીતે નિયમન અથવા પ્રસારણ કરવા માગે છે.

આભાર કાર્લ, અમારી સાથે જોડાવા માટે અને આજે અહીં આવવા માટે.

[કાર્લ મલાભુદ] મને પણ ખુશી છે.

[અનુજ શ્રીનિવાસ], અમારા એ દર્શકો માટે, જેઓ તમારાં કાચીથી પરિચિત નથી, તમે જણાવશો કે જે માહિતી સાર્વજનિક હોવી જોઈએ, તે જનતા માટે વધુ ઉપલબ્ધ કેવી રીતે કરાવવી.

[કાર્લ મલાભુદ] વારં, હું જે માહિતી માટે કામ કરી રહ્યો છું, તે વિશે મૌટા બાગના લોકો એમ માને છે કે એ સાર્વજનિક હોવી જોઈએ, પરંતુ ક્રોઈ કારણસર એ સાર્વજનિક નથી. આ શુલ્કની દિવાલોગાં કેદ છે. એનું કારણ છે, નિષ્ક્રિયતા અથવા સરકારી એજન્સીનું, સમસ્યાનો ઉકેલ લાવવા માટે ટેકનિકલી સક્ષમ ન હોવું અથવા કોઈ વ્યક્તિ પોતે એનો વિક્રેતા બનવા માંગે છે અને એ પોતે એકમાત્ર (exclusive) બનવા માંગે છે. યુ.એસ. પેટન્ટ ડેટાબેઝની જેમ હું વિશાળ ડેટાબેઝ શોધું છું. આ મામલામાં મેં બધો ડેટા ખરીદી લીધો. પેટન્ટ ઓફિસ આ વેચી રહી હતી. આ ડેટા ખરીદવા માટે મેં લાખો ડોલર લોકો પાસેથી એકઠાં કર્યો. મેં એ ડેટા ખરીદીને ઓનલાઇન મૂકી દીધો. લાખો લોકો એનો ઉપયોગ કરવાં

માંડયાં, ત્યારે મેં પેટન્ટ ઓફિસનો દરવાજો અખડાવીને કદચું, “શું તમે જાણો છો કે આ તમારું કામ છે? આ કામ તમારે કરવું જોઈએ.”

મારે કચારેય પેટન્ટ વ્યવસાય કે બીજા કોઈ વ્યવસાયમાં જવું નથી; માણ લક્ષ્ય હુંગેશા એ રદ્યું છે કે સરકારને બહેતર બનાવવી એમને એ જણાવવું કે લોકોને બેસેબર આ માહિતીમાં રસ છો. પેટન્ટ ડેટાબેઝ વિશે પેટન્ટ કળિશનરે વાસ્તવમાં મને કદચું કે એમણે વિચાર્યું નહોતું કે સામાન્ય અગેરિકન લોકોને આ માહિતીમાં રસ હુશે. એને ઇન્ટરનેટ પર મૂક્યાં પછી લાખો લોકોએ એનો ઉપયોગ કરવાનું શરૂ કરી દીધું છે.

[અનુજ શ્રીનિવાસ] અમુક માગલામાં આ માહિતી જનતા માટે ઉપલબ્ધ છે, પરંતુ એક નિર્ધારિત શુલ્ક પર. જે સરકારી એજન્સી આમાંથી પૈસા કર્માય છે, એ વિશે તમે શું વિચારો છો?

[કાર્લ મલાભુદ] હા, કોઈ પણ સરકારી એજન્સી અથવા ગેરસરકારી સંગઠન માટે રાજસ્વ બહુ મહત્વપૂર્ણ છે. પેટન્ટ ઓફિસના માગલામાં, તેઓ પ્રતિ વર્ષ 4 કરોડ ડોલરનાં પેટન્ટ વેરી રહ્યાં હતાં. તમે જાણો છો, પેટન્ટનો સંપૂર્ણ ઉદ્દેશ્ય શું છે - આ એકમાત્ર ડેટાબેઝ છે, જે ચુ.એસ.ના બધારણામાં વિશેષ રૂપમાં સાગેલ છે. એ વેરવા માટે નથી. એઓ અન્ય કાઢી કરીને ધન કર્માદ્ય શકે છે અને વાસ્તવમાં એઓ ડેટા વેરી શકે છે. સવાલ એ છે કે એક વાર હું આ ડેટા બરીદી લઉં, પછી શું હું એને વધુ બહેતર અને વધુ ઉપયોગી બનાવીને ફરીથી પ્રકાશિત કરી શકું. મને એ વાતનો પણ કોઈ વાંધો નથી કે માહિતી આપવા માટે કોઈ શુલ્ક હોય. સવાલ એ છે કે શું તમને અનુમતિ છે કે લાયસન્સ વિના તમે માહિતીનો ઉપયોગ કરી શકો, બહેતર બનાવી શકો, તમારાં સાથી નાગરિકોને સૂચિત કરી શકો, માહિતી સાથે કંઈ કરી શકો?

[અનુજ શ્રી નિવાસ] હા, આ સાચું છે. છેલ્લાં લગભગ બે વષીમાં તમારું કામ અહીં ભારતમાં પણ વધી ગયું છે. જેમ કે, જેટલું હું જાણું છું, તમે ભારતીય માનક જ્યુરો સાથે કાનૂની લડત લડી રહ્યાં છો. આ વિશે તમે થોડી વાત કરશો અને આની શરૂઆત કેવી રીતે થઈ?

[કાર્લ મલાભુદ] અહીં ઘણાં પ્રકારનાં કાનૂન, અધિકાર અને કાયદા સંબંધી સામચી ઉપલબ્ધ છે. એમાં સરકારી આઈશ, લોકસભાનાં નિયમો, સરકારી નિયમો છે, પણ સુરક્ષા માનક આપણી આધુનિક દુનિયાનાં મહત્વપૂર્ણ કાયદાઓમાનો એક છે. નેશનલ બિલ્ડિંગ કોડ ઓફ ઇન્ડિયા, ટેક્સટાઇલ મરીનોમાં માનકો, જે શરીકોને સુરક્ષિત રાખે છે, અથવા જંતુનાશકોનો સુરક્ષિત ઉપયોગ. આ બધાં ભારતીય માનકો સત્તાવાર રાજપત્રોમાં જોઈ શકાય છે. એમને કાયદાની શક્તિ પ્રાપ્ત છે. ઘણાં માગલાઓમાં, તમે ભારતમાં ઉત્પાદનો ત્યાં સુધી ન વેરી શકો, જયા સુધી એ પ્રમાણિત ન હોય; અને એ ઉત્પાદનો ભારતીય માનક જ્યુરો ત્યાં સુધી પ્રમાણિત નહીં કરે, જયા સુધી એ માનકોનું પાલન ન થયું હોય. અને એ બધાં સરકારી પ્રકાશન છે.

આ નાના ચુ.એસ.બીમાં 19,000 ભારતીય માનકો છે.

તેમ છતાં, આ માત્ર એક કોપીરાઇટ સંબંધી નોટિસ નથી. આ નોટિસ છે કે અમારી અનુમતિ વિના આ માનકોની પ્રતિલિપિ ન લઈ શકો; અને એ લોકો એને વેચો છે. નેશનલ બિન્ડિંગ કોડ ઓફ ઇન્ડિયાની કિંમત ભારતમાં 14,000 ₹ છે. એક એવી પુસ્તિકા માટે આ કિંમત બહુ વધારે છે, જે ભારતના એન્જિનિયરિંગના દરેક વિદ્યાર્થીને ભણવાની જરૂર પડે છે. જો તમે કોઈ બીજા દેશમાં એને ખરીદો, તો એની કિંમત લગભગ 1.4 લાખ ₹ છે, દસણણાં વધું! જો તમે ભારત સાથે વેપાર કરવા દરછો, તો ભારતનાં સુરક્ષાસંબંધી કાયદાઓ તમારે જણાવા પડશે.

[અનુજ શ્રીનિવાસ] હા, આ સાચું છે. સન્ન 2013 માં, તમે અનુક ડેટા લીધા અને એને સાર્વજનિક કરી દીધાં; પરતુ ભારતીય માનક બ્યુરો આને યોગ્ય નથી માનતો.

[કાર્લ મલાભુદ] હા, ભારતીય માનક બ્યુરોનું આ વાત પર દ્યાન નહોતું ગયું. સૌથી પહેલાં મેં ઘણાં ભારતીય માનકો ખરીદ્યાં. હું કોઈ પણ કામ છાડ્યોક કરું છું, ચોરીછૂપે નથી કરતો. મેં શ્રી સામ પિત્રોડાને ફોન કર્યો. એ વખતે તેઓ મનગોહન સિંહની સરકાર માટે કામ કરી રહ્યાં હતાં. મેં એમને કદયું, “પિત્રોડાજી, હું આપને મળવા માગુ છું.” હું જઈને એમને મળ્યો અને સાથે માનકોની પ્રત પણ લીધી હતી. મેં એમને આખી પરિસ્થિતિ સમજાવી અને કદયું, “હું આ ઇન્ટરનેટ પર મૂકવાનો છું. આ વિશે તમારો શું અભિપ્રાય છે?” એમણે કદયું, “હા, આ તો સારો વિચાર છે.” મેં કદયું, “પણ તમે જાણો છો કે ભારતીય માનક બ્યુરો આનાથી નારાજ થઈ શકે છે.” એમનું કહેવું હતું, “આ મહત્વપૂર્ણ માહિતી છે. આ ઉપલબ્ધ હોવી જોઈએ.” એ લોકોએ દ્યાન ન આપ્યું. મેં બધાં 19,000 માનકો લઈ લીધાં અને ઓનલાઇન મૂકી દીધાં. મેં આ માનકોની ડીવીડી માટે એક વર્ષનું 5000 \$ શુલ્ક ચૂકાવ્યું. પછી, મારા સભ્યપદના નવીનીકરણનો સમય થયો.

[અનુજ શ્રીનિવાસ] અરછા!

[કાર્લ મલાભુદ] મેં એમને એક પત્ર મોકલ્યો. મેં કદયું, “હા, આ ખરીદી સંબંધી ઓડીર છે. મારા સભ્યપદનું નવીનીકરણ કરાવીને મને ખુશી થશે. આમ તો, આ બધાં માનકોમાંથી અમે 971 લીધાં, અને અમે એ એચ.ટી.એમ.એલ.(HTML)માં બદલી નાંખ્યાં છે. અમે એસ.વી.જી. (SVG) ચાન્ફિક્સના રૂપમાં ડિઝાઇનને ફરીથી તૈયાર કરી છે. અમે સૂત્રોને પણ મૈથ.એમ.એલ. (MATHML)ના રૂપમાં રિ-કોડ કર્યો છે. શું તમે આ બધી માહિતીઓની પ્રત લેવા દરછો છો?” મને એનો જવાબ પત્ર ડારા મળ્યો, જેમાં મૂળ રૂપે એ લખ્યું હતું કે આ બંધ કરો, તમારે આ તરત જ રોકવું પડશો. એમણે મારા સભ્યપદનું નવીનીકરણ કરવાનો ઇન્કાર કરી દીધો. એમણે માંગ કરી કે અમે એ માનકો હુટાવી લઈએ.

મેં એમને પ્રત્યુત્તર મોકલ્યો અને સમજાવ્યું, કે શા માટે, મારા માનવા ભુજબ, ભારત સરકારની વ્યવસ્થા હેઠળ, ભારતીય બંધારણ હેઠળ, માહિતીના અધિકાર અધિનિયમ હેઠળ આ માહિતી સાર્વજનિક છે. એ લોકો આ વાતથી અસંગત છે. અમે મંત્રાલયમાં અરજી દાખલ કરી, જે અમારું

આગામી પગલું હતું. એકદમ કલ્પનાશક્તિથી ભરપૂર અરજી. પિત્રોડાએ શપથપત્ર (affidavit) આપ્યું હતું. ઇન્ટરનેટના પિતા, વિનટન સર્ક્ષે પણ શપથપત્ર આપ્યું હતું. વોટર એન્જિનિયરિંગ અને ટ્રાન્સપોર્ટેશનના ઘણાં પ્રમુખ પ્રોફેસરોએ શપથપત્ર પર સહી કરી હતી. અમારી પાસે એવાં ઉદાહરણો હતાં કે આ માનકો કેમ બહેતર લાગી રહ્યાં છે અને શા માટે અમે એની મહત્વાં વધારી દીધી છે.

આ અરજી મંત્રાલય પહોંચી. અને થોડા સમય પછી અમને જવાબ મળ્યો. “ના, તમે આ નહીં કરી શકો.” હવે અમારું આગામી પગલું હતું, એક જાહેર હિતનો મુકદ્દમો. મારા સહુકાર્યકર શ્રીનિવાસ કોડાલી, જેઓ એક ચુવા પ્રતિભાશાળી ટ્રાન્સપોર્ટેશન એન્જિનિયર છે અને ડૉ. સુશાંત સિંહા, જેઓ ‘ઈન્ડિયન કાન્ફૂન’ નાં અસાધારણ પ્રકાશક છે, એમની સાથે મળીને અમે કેસ દાખલ કર્યો. નિશીથ દેસાઈની કાન્ફૂની કંપનીએ નિશ્ચિક અમારું પ્રતિનિધિત્વ કરવાનું સ્વીકાર કર્યું. એઓ કોઈ પણ પ્રકારની ફી નથી લેતાં. ભૂતપૂર્વ કાયદામંત્રી, સલમાન ખુશીં વરિષ્ઠ વકીલ તરીકે અમારું પ્રતિનિધિત્વ કરવા સંમત થયાં. માનનીય ઉર્ય ન્યાયાલય દિલ્હીમાં અમારી યાચિકા દાખલ કરવામાં આવી છે.

મામલાને ટૉકવાની કોશિશ થઈ, એ અર્થમાં કે ભારતીય માનક બચ્યુરોએ અમારી ફરિયાદનો જવાબ આપ્યો છે. અમે પ્રત્યુત્તર આપ્યો. કેન્દ્ર સરકાર જવાબ આપવામાં નિષ્ફળ રહી. અમે 13 નવેમ્બરે ફરી કોઈમાં હાજર રહીશું અને અમને આશા છે કે મુખ્ય ન્યાયાધીશ અથવા જજ, જેઓ અદ્યક્ષતા કરી રહ્યાં હશે, તેઓ આગામી વસંતમાં મૌખિક દલીલનો આદેશ આપશે. ત્યારે અમે અમારો પક્ષ રજૂ કરીશું અને સરકાર પોતાનો પક્ષ રજૂ કરશે અને કોઈ ફેસલો આપશે.

[અનુજ શ્રીનિવાસ] બરાબર. હું જે સમજયો છું, એ પ્રમાણે બી.આઈ.એસ. (ભારતીય માનક બચ્યુરો)નો બચાવ કોપીરાઇટ પર નિર્ભર છે. બીજી વાત, બચ્યુરો આ તથ્ય વિશે કરે છે કે બી.આઈ.એસ.ને આ માનકોનું નિર્માણ કરવા માટે વળતર આપવાની જરૂર છે. ચુ.એસ. અને ભારત વર્ચે ફરક એ છે કે ચુ.એસ. ના માનકો, જે અંતઃ કાયદો અને વિનિયમન (regulation) બને છે, એ બધાં નિજી સંસ્થાઓ દ્વારા ઘડવામાં આવ્યાં છે. ભારતમાં, બી.આઈ.એસ. એક વૈધાનિક સસ્થા છે, જેમનાં અભૂક, મારા માનવા મુજબ મોટા ભાગના માનકો અંતઃ કાયદાની સત્તા પ્રાપ્ત કરે છે. આ માનકો કંપનીઓ, મહાવિદ્યાલયો, અને નિજી વ્યક્તિઓને વેચીને બી.આઈ.એસ. એક નિશ્ચિત સીમા સુધી રાજ્યસ્વ પ્રાપ્ત કરે છે. તો શું તમે બી.આઈ.એસ.ના આ રાજ્યસ્વ મોડેલનો પણ વિરોધ કરો છો? શું તમે માનો છો કે આજના ચુગાં આને સાર્વજનિક કરવાં જોઈએ અને આપણો એ અર્થની રિંતા ન કરવી જોઈએ, જે આ માનકોને મૂળ રૂપે બનાવવામાં થયો હતો?

[કાર્લ મલાભુદ] ચાલો, આપણે પહેલાં ભારતમાં આ મામલાની વાત કરીએ, પછી બાકીની દુનિયાની વાત કરીએ.

[અનુજ શ્રીનિવાસ] જરૂર.

આ નાના ચુ.એસ.બી.માં 19,000 ભારતીય માનકો છે.

[કાર્ય મલાભુદ] ભારતમાં, આ સરકારી દસ્તાવેજો છે. એમના કુલ રાજસ્વના 4% થી ઓછું રાજસ્વ માનકોના વેચાણાથી ઉત્પદ્ધ થાય છે. જો તમે ભારતમાં કોઈ ઉત્પાદન વેચવા માણો છો, તો એ પ્રમાણિત હોવું જોઈએ. તમે જાણો છો, પ્રમાણપત્ર પ્રાપ્ત કરવા માટે તમે કોને ચૂકવણી કરો છો? ભારતીય માનક બચ્ચુરોને. એમને ઘણાં પેસા મળો છે. એટલું જ નહીં, આ એમના મિશન માટે પણ મહુત્વપૂર્ણ છે, બરાબર. આ સાર્વજનિક સુરક્ષા માટે છે. માનકો સુધી કમ પહોંચને કારણો, તમે એનજીનિયરોને એટલાં શિક્ષિત નથી કરી રહ્યાં, જેટલાં તમે કરી શકો છો. તમે સ્થાનિક અધિકારીઓને બિલિંગ કોડ એ રીતે લાગુ નથી કરવાં દેતાં, જે રીતે એમણે લાગુ કરવા જોઈએ, કેમ કે એમણે આગાંથી એક માનક ખરીદવા માટે 14,000 રૂ ખર્ચ કરવા પડે છે. સાર્વજનિક સુરક્ષા માહિતી સુધી મર્યાદિત પહોંચ એમના મિશનની વિરોધ જાય છે. અને ભારતીય માનક બચ્ચુરોએ આગાંથી પેસા કમાવાની જરૂર નથી. એમને અન્ય ઘણી રીતે પેસા મળી રહે છે.

હવે, બાકીની દુનિયામાં નિંજુ ગેરસરકારી સંગઠનો માનકો વિકસિત કરે છે, અને પછી સરકાર એમને કાયદા તરીકે અપનાવે છે. હું થોડી વાતો જણાવું ગેરસરકારી સંગઠનો આને કાયદા બનાવવા માંગો છે. નેશનલ ઇલેક્ટ્રિકલ કોડ ઓફ થુનાઇટેડ સ્ટેટ્સનો આ જ સંપૂર્ણ ઉદ્દેશ્ય છે, અને એઓ બડાઈ હુંકે છે કે 50 રાજ્યો અને સમવાયી સરકારમાં આને કાયદા રૂપે લાગુ કરી ચૂક્યા છે. એઓ આન જ દીરછે છે. એઓ આ માનકો ખૂબ મૌખિક બાવે વેચે છે. પણ શું તમે જાણો છો, એમની પાસે આ સિવાય, પ્રમાણપત્ર, માર્ગદર્શિકા(હેન્ડલ્બુક) અને પ્રશિક્ષણાનું ક્રામ પણ છે. જથ્યારે સમવાયી સરકાર કહું છે કે “નેશનલ ઇલેક્ટ્રિકલ કોડ” દેશનો કાયદો છે, તો એમને અગેરિકન લોકોની સ્વીકૃતિની મહોર મળી જાય છે. અને સાર્વજનિક સુરક્ષા માહિતીનું નિયાંવિત વિતરણ (રેશનીંગ) કર્યો વિના, સ્વીકૃતિની આ સ્વર્ગ મહૂરથી જરૂર પેસા કમાઈ શકે છે. એઓ એવો દાવો કરે છે કે એમને પેસાની જરૂર છે, પણ હું નથી માનતો કે આ કારણ છે. મને લાગે છે કે આ નિયંત્રણ (કંટ્રોલ) નો માબલો છે.

મને એવું લાગે છે કે એઓ હુંમેશા આ રીતે જ કામ કરે છે પણ શું તમે જાણો છો, ઇન્ટરનેટે દુનિયામાં બધાં ઉદ્યોગોને પોતાના વ્યવસાય નું સ્વરૂપ બદલવા વિવશ કરી દીધાં છે. સમયની સાથે સાથે આપણાં વ્યવસાયનું સ્વરૂપ બદલતું રહે છે. સન્ 1970 માં એક માનક વાજબી બાવે વેચવું, એ તરીકે સંગત હતું. આજના થુગમાં એક બિલિંગ કોડ, એક પુસ્તિકાનું 14,000 રૂ માં વેચાણ ! આ ચીજ, આ નાની એવી ચીજ ચુ.એસ.બી.માં બધાં જ 19,000 માનકો છે. બધાં જ ! ભારતમાં દરેક વિદ્યાર્થી માટે આ ઉપલબ્ધ કેમ ન હોવાં જોઈએ; ઓછાંમાં ઓછું, શિક્ષણના અવાણિન્ધ્યક ઉપર્યોગ માટે. પણ મને લાગે છે, આ દરેક ઉદ્યોગ, દરેક સ્થાનિક અધિકારી માટે ઉપલબ્ધ હોવાં જોઈએ, કેમ કે આ રીતે જ આપણે સાર્વજનિક સુરક્ષાને અમલમા મૂકી શકીએ છીએ. દરેક વ્યક્તિ કાયદો જાણો છે.

[અનુજ શ્રીનિવાસ] બરાબર, સારી વાત છે. કાર્લ, પણ તમારા મિશનનો એક હિસ્સો અને સાર્વજનિક અધિકારક્ષેત્રના હિમાયતીઓના કાર્યાલયનો હિસ્સો કેવળ લોકો સુધી માહિતી નિશ્ચિલ્ક પહોંચાડવાનો જ નથી, બલ્કે આ માહિતીની પહોંચની ચુણવતા વધારવા અંગે પણ છે. દાખલા તરીકે તમે જણાશો છો કે દસ્તાવેજો એવાં હોવાં જોઈએ કે તમે એને ઝૂંબ (zoom) કરી શકો અથવા એના પ્રારૂપને વધારે સૌદર્યોળકી બનાવી શકો, જોથી લોકો વાસ્તવમાં એનો ઉપયોગ સંશોધનમાં કરી શકે. તમારું આ પ્રકારનું કામ આગળ વધીને ડિજિટલ લાયબેરી ઓફ ઇન્ડિયા સુધી પહોંચ્યું છે, અને એ કામ તમે છેલ્લાં બે વણીથી કરી રહ્યાં છો; એને વિશે તમે થોડી જાણકારી આપશો?

[કાર્લ મલામુદ] હા, અમે આમાંથી ઘણાં માનકોને ફરી ટાઈપ કરીને HTMLમાં લખ્યાં, જોમાં બિલ્ડિંગ કોડ સામેલ છે. અમે આકૃતિઓ ફરીથી દોરી અને સૂત્રો (formule) ને ફરીથી કોડ કર્યો છે. દ ડિજિટલ લાયબેરી ઓફ ઇન્ડિયા દાવો કરે છે કે સરકારી સર્વર પર 5,50,000 પુસ્તકો હતાં. આખા ભારતમાં ઘણા વખતથી પુસ્તકો સ્કેન થઈ રહ્યાં છે.

[અનુજ શ્રીનિવાસ] અને એ પુસ્તકો કર્યાં છે?

[કાર્લ મલામુદ] ઇલેક્ટ્રોનિક અને માહિતી ટેકનોલોજી મંત્રાલય, ભારત સરકાર આ યોજનાઓની પ્રાયોજક છે. આ ડિજિટલ લાયબેરી ઓફ ઇન્ડિયા પર માણ દ્વારા દ્વારા ગયું અને મેં એ દ્વારાનથી જોઈ. બે વાતો મારા દ્વારાનમાં આવી. એ આસાનીથી ઉપલબ્ધ નહોંની. અને સર્વે કરવું, પણ મુશ્કેલ હતું. અનું સર્વર બહુ ધીંબું હતું. DNS પણ સતત ઓવાઈ જતાં હતાં. સર્વર ગાયબ થઈ જતું હતું, એટલે મેં એને કોપી કરીને ઓનલાઇન મૂકી દીધાં. મેં એને દ્વારાનથી જોયાં. ડેટાબેઝિન્માં કોપીરાઈટ સંબંધી અમુક મામલા હતાં. એ બધાં બેકાળજીથી મૂકાયેલાં હતાં. પણ મેટાડેટા ખરાબ હતો. શીર્ષકો ઓટાં હતાં. સ્કેનિંગ પણ થોડી બેપરવાઇથી કરેલું હતું. એમના પૃષ્ઠો વાંકા હતાં. એ ઉપરાંત અમુક પૃષ્ઠો ગાયબ હતાં, કયાક અડધું પુસ્તક ગાયબ હતું, તો કયાંક રિઝોલ્યુશન બહુ ઓછું હતું.

અમે એક કોપી બનાવી છે અને માત્ર એને બહેતર બનાવવાના ઇરાદાથી ઓનલાઇન મૂકી છે. અમે એ ઇન્ટરનેટ આર્કાઈવમાં મૂકી દીધી છે. એક મહિનામાં એને લગભગ દસ લાખ લોકોએ જોઈ. આ જોવા માટે લોકોની સંખ્યા વધવા માંડી. અમને થોડી નોટિસો પણ મળી કે અમે આ હુટાવી લઈએ. આવું ઉર્યા સરની સંસ્થાઓમાં થતું હોય છે. તમને એ હુટાવવાની નોટિસ મળો અને તમે એનો જવાબ આપો કે, “ઠીક છે, હું એ હુટાવી લઈ છું.”

[અનુજ શ્રીનિવાસ] અમુક મામલામાં એનું પાલન કરીને તમે ખુશ છો.

[કાર્લ મલામુદ] હા, બિલક્સુલ. જો કોઈ વ્યક્તિ એમ કહે કે પુસ્તકોનો કોપીરાઈટ છે, તો કંઈ વાધો નહીં. અમે એને તરત જ હુટાવી લઈશું.

આ નાના ચુ.એસ.બીમાં 19,000 ભારતીય માનકો છે.

આ કંઈ મોટી વાત નથી. જયારે તમે ભુવસ્ટર કાલ્હે જેવાં લાખો પુસ્તકો ઇન્ટરનેટ પર મૂક્તાં હો, તો ભૂલો તો થાય જ.

સરકાર નારાજ હતી કારણ કે આ ડેટા ઇન્ટરનેટ પર ઘણાં લોકો જોઈ રહ્યાં હતાં. એમને ઘણાં લોકો તરફથી નોટિસ પણ મળી, જેમાં કહેવામાં આવ્યું હતું, “એ ભગવાન, તમારી પાસે માલ પુસ્તક છે.” એમણે સંપૂર્ણ ડેટાબેઝ બધ કરી દીધો. એમણે અમને પણ સંપૂર્ણ ડેટાબેઝ બંધ કરવાનું કહ્યું. મેં કહ્યું, “નહીં, નહીં, અમે એવું નહીં કરીએ.” એમણે કહ્યું, “ઠીક છે, સન્ 1900 પછીનાં બધાં પુસ્તકો હુટાવી લો.”

[અનુજ શ્રીનિવાસ] આ સંગ્રહમાં કેવાં પ્રકારનાં પુસ્તકો છે?

[કાર્લ મલામુદ] આ સંગ્રહ 50 વિભિન્ન ભાષાઓનો શાનદાર સંગ્રહ છે. એમાંથી આડધાં પુસ્તકો અંથેજી, જર્મન, ફેન્ચ જેવી રોમાનસ ભાષાઓ (લેટિનમાંથી નીકળની અનેક પ્રાદેશિક ભાષાઓ)માં છે. આમાં ઐતિહાસિક પુસ્તકો, કથાવાર્તા, સિવાયાનું સાહિત્ય (નોન ફિક્ષન), ભારતનું રાજપત્ર વગેરે સામેલ છે. આમાં બધાં રાજ્યોનાં રાજપત્ર અને સેસ્ક્રૂતમાં 50,000 પુસ્તકો છે. 30,000 પુસ્તકો ગુજરાતીમાં છે. આ આંકડાઓ વિશે હું ચોક્કસ નથી કહી શકતો, પણ એ લગભગ એક લાખ જેટલાં છે. પણબી ભાષામાં હજારો પુસ્તકો છે. નિબબતી ભાષામાં પણ પુસ્તકો છે. આ પુસ્તકો હજારો વર્ષ જૂના છે. આ અદ્ભુત, અનોખો સંગ્રહ દુનિયામાં બીજે ક્રાંતિ નહીં મળે. મને આખી દુનિયામાંથી ભારતીય વિદ્યાનોનાં પત્રો મળ્યાં છે, જેમાં લખ્યું છે, “ઓહ ભગવાન, આ તો બહુ મોટો સંગ્રહ છું!”

અમે આને અલગ રીતે ઉપલબ્ધ કરાવ્યું છે. તમે એને સરળતાથી શોધી શકો છો. લોકો આસાનીથી નોટિસ મોકલી શકે છે અને કહી શકે છે, “ઓહ, તમે મેટાડેટા ઓટી રીતે નથી છો છું.” અને અમે એને ઠીક કરવા સમર્થ છીએ. અમે એને બહેતર બનાવવા પ્રયાત્ન કરી રહ્યાં છીએ. સરકારે કહ્યું, “નહીં, નહીં, નહીં. તમારે એને હુટાવવાં (ઓફ લાઈન)પડત્રો. અને અમે તમને જણાવીશું કે કયાં પુસ્તકો રાખવા યોગ્ય છે કારણ કે અમે એક પણ બધાં પુસ્તકોનું પરીક્ષણ કરીશું અને નક્કી કરીશું કે કયાં પુસ્તકોનો કોપીરાઇટ છે અને કયાં નો નથી.”

સૌથી પહેલાં તો, મને આ વાતની ચોક્કસ ખાતરી નથી, પણ હું માનું છું કે એઓ વિશેષજ્ઞ છે, જે કહી શકે કે કયાં પુસ્તકો પર કોપીરાઇટ લાગ્યો છે અને કયાં પર નથી. પરંતુ કોપીરાઇટ કોઈ દ્વિગુણી માભલો નથીબસાબર. જો તમે દ્વિટ્હીન હો, તો આંતરરાષ્ટ્રીય સંઘ હુઠળ, તમે કોઈ પણ પુસ્તક મેળવી શકો છો. ભારતીય કોપીરાઇટ અધિનિયમ હેઠળ, જો શિક્ષણ અને વિદ્યાધીન વરદે શૈક્ષણિક હેતુ માટે હોય તો એ કાયદેસર છે. દિલ્હી વિશ્વવિદ્યાલયનો માભલો આવો જ હતો. એટલે આ દ્વિગુણી (binary) નથી. હું એવું બિલકુલ નથી માનતો કે આ સરકારનું કામ છે કે એ આપણને કહું કે શું વાંચવું અને શું ન વાંચવું. એવી જ રીતે, આ સરકારનું કામ નથી કે મને કહું કે કયાં પુસ્તકો ઇન્ટરનેટ પર મૂકવા જોઈએ અને કયાં નહીં.

[અનુજ શ્રીનિવાસ] હા, સારી વાત છે.

[કાર્લ મલાભુદ્દ] આનાથી કોઈ રાષ્ટ્રીય સલામતીનો બુદ્ધો અથવા એવું જ કંઈક હોય તો જુદી વાત છે, નહીં તો તમે માત્ર એમ કહો કે, “અમને પસંદ નથી.” તો અમારે કહેવું પડશો, “સોરી, હું તમારી વાતની પરવા નથી કરતો.”

[અનુજ શ્રીનિવાસ] બરાબર. હવે સ્થિતિ એ છે કે માહિતી પ્રોફ્યુઝનિકી મન્ત્રાલયો પોતાના આ પુસ્તકાલયને ઇન્ટરનેટ પર બંધ કરી દીધું છે અને માત્ર આપની આવૃત્તિ જ છે જે લોકોને માહિતી આપી રહી છે.

[કાર્લ મલાભુદ્દ] હા, આ સારી વાત નથી. સરકાર સાથે આ લડત લડવાને બદલે મને ડેટાબેઝ બહેતર બનાવવું ગમશે, જેને માટે હું એમની સાથે કામ કરી રહ્યો હતો જ્યાં હું વધારે પુસ્તકો સ્કેન કરી રહ્યો હતો. આ જ કામ એમે અમારા હિંદ સ્વરાજ સંચહુ માટે કરીએ છીએ, જે બહુ જ ઉર્ચા ગુણવત્તાની સામગ્રી છે. તમને એ વિશે વધુ જણાવું?

[અનુજ શ્રીનિવાસ] હા, જણા.

[કાર્લ મલાભુદ્દ] હિંદ સ્વરાજ સંચહુના કામની શરૂઆત મહાત્મા ગાંધીના લેખનસંચહુ, સર્વ 100 બડોથી થઈ. આ ઓનલાઇન ઉપલબ્ધ છે, કોઈ પણ એ વાંચી શકે છે. તમે આની પી.ડી.એફ. ફાઈલ ડાઉનલોડ કરી શકો છો. ભારતમાં આકાશવાડી દૂરસા પ્રસારિત ગાંધીના 129 રેડિયો કાર્યક્રમ મળ્યાં, જે એમના જીવનના અંતિમ વર્ષમાં, દર એક-બે દિવસે કરેલાં એમનાં ભાષણો છે. તમે એમના જીવનના અંતિમ વર્ષ વિશે વિસ્તૃત જ્ઞાણકારી મેળવી શકો છો. આ દરેક કાર્યક્રમ માટે, મેં સંચહુમાંથી પ્રાસંગિક ભાગ લઈને એને HTMLમાં મૂક્યો, જેથી તમે એમને હિંદી અથવા ગુજરાતીમાં સાંભળી શકો. તમે એનો અંગેજુ અનુવાદ વાંચી શકો છો. વળી, તમે લેખનસંચહુ પર ક્લિક કરીને એ દિવસે એમણે લખેલાં પત્રોને જોઈ શકો છો. એ પણ જોઈ શકો કે એમણે બીજે દિવસે શું કર્યું, આગામી દિવસે શું કર્યું હતું, વગરે.

અમારી પાસે જવાહુરલાલ નહેલનાં ચુનંદા લેખનનો સંચહ છે. એમાંના ઘણાં સરકારના સર્વર પર હતાં, પણ અમુક બંડો ગાયબ હતાં. મેં એ બંડો પ્રાપ્ત કર્યા, એટલે હવે આપણી પાસે એમની એકદમ સંપૂર્ણ આવૃત્તિ છે. બીમારાવ આંગેડકરનો લેખનસંચહ મહારાષ્ટ્ર સરકારના સર્વર પર હતો, પણ એમાં આખરી છ બંડો ગાયબ હતાં. એ પણ હવે પૂર્ણ છે.

“ભારત, એક ખોજ” અતિ સુંદર કાર્યક્રમ હતો, જે “ડિસ્કવરી ઓફ ઇન્ડિયા” “પર આધારિત હતો. બહુ સારી રીતે બનાવાયો હતો. 1980ના દરશકમાં દૂરદર્શન સરકારી એજન્સી તરીકે કામ કરતું હતું; એટલે એને એનો માત્ર ઓનલાઇન જ નથી મૂક્યો, બલ્કે વિભિન્ન ભાષાઓમાં ઉપશીર્ષક (સબ ટાઈટલ્સ) પણ મૂક્યાં. બધાં એપિસોડ માટે નહીં, માત્ર પાંચ એપિસોડ માટે, કારણ કે અમારી પાસે પૂરતાં પૈસા નહોતાં. હવે તમે હિંદી ઉપશીર્ષક વાંચી શકો છો, જે એમની પાસે નહોતાં. એમની પાસે

આ નાના ચુ.એસ.બીમાં 19,000 ભારતીય માનકો છે.

અંગ્રેજીમાં હતાં. અમે ઉર્દૂ તેલુગુ અને અન્ય ભાષાઓમાં પણ ઉપરિષ્ઠ મૂક્યાં. અમે આ કાર્યકરણે વધુ સારો અને વધુ ઉપરોગી બનાવવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યાં છીએ.

[અનુજ શ્રીનિવાસ] જસ્ટ, જસ્ટ, કાર્લ. અમુક લોકો સાર્વજનિક ક્ષેત્રના સર્વેન સંબંધી કાર્ય, જે કાર્ય તમે કરી રહ્યાં છો, એ કોપીરાઇટની એકદમ વિલુદ્ધ માને છો.જેમ કે, એઓ માને છે કે કચારેક તમે કોપરાઇટની સીમા ઓળંગિને ચોરી તો નથી કરવા હરદાતા ?

[કાર્લ મલામુદ] હું કોઈ ચોર નથી, લૂંટારો પણ નથી.

[અનુજ શ્રીનિવાસ] તમે કેવી રીતે નક્કી કરો છો કે તમારે કચારે, કઈ દોજનામાં સામેલ થાવું છુંશું આ સાર્વજનિક હિત સાથે જોડાયોલું હોય છે? શું આ કસોટી તમારી પોતાની હોય છે?

[કાર્લ મલામુદ] હા, આંશિક રૂપે એ સાર્વજનિક હિતનો મામલો હોય છે. હું બધી વાતોનો વિચાર કરું છું. સૌથી પહેલાં, મને આ કહેવા દો. હું એક વ્યવસાયિક લેખક તરીકે જીવનયાપન કરતો હતો. બરાબર? હું સંપીતકાર હતો. હું કોપીરાઇટમાં માનું છું. મને લાગે છે કે આ અદભુત ચીજ છે પણ કોપીરાઇટનો ઉદ્દેશ્ય ઉપરોગી કલાઓનો વિકાસ કરવાનો છે. એ યાદ રાખું જોઈએ. જ્ઞાનને અધિક ઉપલબ્ધ કરાવવું હોય, તો અહીં કોપીરાઇટની સીમા પણ છે અને અપવાદ પણ છે. જો તમારી પાસે નિઝું સંપત્તિ હોય, તો એની વરચે સાર્વજનિક પાર્કની પણ આવશ્યકતા છે. આ બંને વિના તને શરૂરની કલ્પના ન કરી શકો. તમને વેપાર-વાહિઝય જોઈએ, પણ તમને નાગરિક જીવન પણ જોઈશે.

મેં આ દ્યાનથી જોયું અને મારી જાતને પૂછ્યું, “ શું આ સરકારી ડેટા છે? શું આના ઉપર કોપીરાઇટનો દાવો કાયદેસર છે? શું આ લોકહિતમાં છે? શું આ માહિતીની અનિવાર્ય આવશ્યકતા છે? જો આ એવી સરકારી માહિતી છે, જે સાર્વજનિક સુરક્ષા અથવા નિગમોના સંચાલન અથવા સરકારના કાચી વિશે નાગરિકોને જણાવવાની અધિકૃત પદ્ધતિનું નિયમન કરતી હોય તો એ સ્પષ્ટ જ સાર્વજનિક છે; બિલકુલ સ્પષ્ટ સાર્વજનિક.

હું બહુ સાવધાનીપૂર્વક આનું અદ્યાયન કરું છું. તમે જાણો છો, ધણાં લોકો આ પ્રકારનું કામ કરે છે અને એઓ એમ વિચારે છે, “ઓહ, તમે હુકર છો!” ડીક છે, મારી પાસે ટેકનિકલ કૌશલ્ય છે,એમાં કોઈ શક નથી. પરંતુ એટલું સાંચ પણ નથી, જેટલું આજકાલનાં જીવાનિયાઓ પાસે છે, પણ હું ધણા વખતથી આ કરી રહ્યો છું. હું વિશાળ ડેટાબેઝ અને શાબ્દિક સાગ્રહિના મામલામાં બહુ નિપુણ છું. કોઈ પણ ચીજ હિન્ટરનેટ પર ગૂજતાં પહેલાં હું બહુ સાવધાનીથી વિચાર કરું છું. હું એનું અદ્યાયન કરું છું. એ વિશે વિસ્તૃત સંશોધન કરું છું.

તમે જાણો છો, મેં ભારતીય માનકોને સીધેસીધાં નથી લીધાં. મેં એની ઉપર ધણો સમય વિતાવ્યો છે. મેં બંધારણીય કાયદાનાં વર્ણ બંડો લીધાં અને બહુ દ્યાનથી વાંચ્યાં. હું વક્રીત નથી પણ મેં એ વાંચ્યાં. હું સામ

પિત્રોડા પાસે ગયો. ઘણાં લોકો સાથે વાત કરી. ત્યાર પછી જ, મેં નક્કી કર્યું, “ બારાબર, હું માનું છું કે આ સાર્વજનિક માહિતી છે.” તમે જાણો છો, જો હું ખોટો હોઉં, તો મારે એનાં પરિણામ બોગવાં પડશો. આ પ્રકારનું કામ કરવાનો આ બીજો પક્ષ છે. જો તમે કોઈ બૂલ કરો, તો તમારે કદાચ દંડ પણ નરવો પડે અને તમારે એ માટે તૈયાર રહેવાની જરૂર છે.

[અનુજ શ્રીનિવાસ] સારી વાત, સારી વાત છે. અહીં વાતને જરા વળાંક આપતા હું સરકાર વિશે વાત કરવા માનું છું. માત્ર નારત સરકાર જ નાહીં, આખી દુનિયામાં અન્ય સરકારો દ્વારા તગારા કામની પ્રતિક્રિયાની વાત. હાલમાં, ભારતની મોદી સરકાર અને પાછળી સરકાર; બંને સરકારો સાર્વજનિક રીતે એમ કહેતી આવી છે કે અને ટેકનોલોજીનો ઉપયોગ વધારે પારદર્શિતા માટે કરવા માગીએ છીએ, અને ટેકનોલોજીનો ઉપયોગ સાર્વજનિક માહિતી સુધી વધુ સરળ રીતે પહોંચવા માટે કરવા માગીએ છીએ. ઈ-ગવર્નન્સ અને એવું બધું, તમે જાણો છો. કોઈ વ્યક્તિ જયારે આ પ્રકારનું કામ કરે, તો કયારેક એમની પહેલી પ્રતિક્રિયા વિરોધધની હોય છે.

અમે ભારતમાં તમારા જેવાં ઘણાં લોકોને કાચદેસર નોટિસ પ્રાપ્ત કરતા જાણ્યાં છે. તમે સ્વયં, કાનૂની લડત લડી રહ્યાં છો, જેનો તમે ઉત્ત્લેખ કર્યો. આ મામલે સરકાર જે સિદ્ધાંતના સમર્થનનો દાવો કરી રહી છે, અને સરકારની વાસ્તવિક કાર્યવાહી વરએ કોઈ વિરોધાભાસ છે? અને આમાં તમે તમારી ભૂમિકા વિશે શું વિચારો છો?

[કાર્લ મલામુદ] નોકરશાહી વાસ્તવમાં આ પ્રકારની વાતો વિશે તુંની થઈ જાય છે. હું સામ પિત્રોડાને મળ્યો. એમણે કહ્યું, “ આ જરૂર કરો.” પરંતુ ભારતીય માનક બ્યુરોનો જવાબ કંઈક આવો હતો, “ના, ના, ના. અમે હુંમેશા આમ જ કર્યું છે. અન્ય લોકો પણ આમ જ કરે છે.” જો તમે પારદર્શિતાના હિમાયતી તરીકે અથવા ખાસ કરીને મંત્રી તરીકે એમની પાસે જાવ, તો ભારતીય માનક બ્યુરોના 15 જેટલાં અધિકારીએ 8 કલાક લાંબી મિટિંગાં તમને સમજાવવશે કે આનાથી આખ ટૂટી પડશો. જો તમે શાસ્ત્રનમાં હો, તો તમારે સતક રહેવું પડે. તમે કોઈ પણ નિયમનું ઉત્ત્લંઘન ન કરવા ઈચ્છાની એટલી હુદ સુધી કે તમે જો પારદર્શિતા લાવવાની ભરપૂર કોશિશ કરો - ઓબામા પ્રશાસન આનું સાલ ઉદાહરણ છે તો પણ અમુક હુદ સુધી જ સફળ થઈ શકો.

નાગરિક સમાજ સાથે કામ કરવું, એ મહત્વપૂર્ણ છે અને વળી, કયારેક તમારે વિરોધનો સામનો કરવો પડે છે. મારું ઘણુંબલું કામ તો એ સમજાવવાનું છે કે અમે જે કરી રહ્યાં છીએ, એ શા માટે કરી રહ્યાં છીએ. શા માટે એ સાચું છે. આના સમર્થનમાં મારી એક મુખ્ય દલીલ એ છે કે આ માહિતીનો લાખો લોકો ઉપયોગ કરી રહ્યાં છે. પછી અચાનક એવું નહીં થાય કે કોઈ પારદર્શક સરકારી માર્ગાસ કહું કે “વાહ, વાહ, વાહ, તમારે આથી પણ સાલ કરવું જોઈએ.” આ તો એવું છે કે “ભારતમાં ઓનજુનિયરીંગનાં લાખો વિદ્યાર્થીએ દરરોજ આ માહિતીનો ઉપયોગ કરે છે. એટલા માટે જ આ માહિતી ઉપલબ્ધ હોવી જોઈએ.

આ નાના ચુ.એસ.બીમાં 19,000 ભારતીય માનકો છે.

અને જુઓ, આભ નથી ટૂટી પડ્યું, બરાબર. તમે હજુ પણ માનકો વેચી રદ્દ્યાં છો.” તમે જણો છો, જો હું બધાં માનકો સાર્વજનિક કરી દઉં, તો પણ એવા ઘણા લોકો હશે, જેમને માનકોની પ્રમાણિત કોપીની જસ્તી હશે, જેમને અગાઉની બધી આવૃત્તિઓની સંપૂર્ણ પ્રતની જસ્તી હશે. હું એ મામલામાં સાવધાની રાખું છું, જેનો આશાય કાનૂની હોય.

[અનુજ શ્રીનિવાસ] અરણા, તો તમે સ્વર્યાંને એક બાગીદારના રૂપમાં જુઓ છો, જે સરકારને એનું સાર્વજનિક પહોંચાનું કામ વધુ સારી રીતે કરવામાં મદદકરે?

[કાર્ટ મલામુદ] આ જ કામ હું કરવાની કોશિશ કરી રદ્દ્યો છું. હું પોતે વ્યવસાયથી બહાર રહેવા માંગું છું. હું ભારતીય માનકો સંબંધી કામ નથી કરવા હીરછતો. ભારતીય માનક જ્યારો એને મારા કરતાં વધુ સારી રીતે સમજે છે. મારી પાસે સોર્સ કોડ (source code) નથી, બરાબર. મારે એક પી.ડી.એફ. (PDF) ફાઈલ લેવી પડે છે અને એને એચ.ટી.એમ.એલ. (HTML) માં બદલવા માટે ફરીથી ટાઈપ કરવી પડે છે. જો મારું નસીબ જોડે કરે તો ડિજિટલ સ્વરૂપમાં મળી જાય છે; છતાં પણ મારે એને રિ-ફોર્મેટ કરવી પડે છે. પી.ડી.એફ.માંથી પેરાગ્રાફ માર્ક્સ (paragraph marks), ઈટૈલિક્સ (italics), ફૂટનોટ્સ (footnotes), સુપરસ્ક્રિપ્ટ્સ (superscripts) ને હટાવવા પડે. આ બહુ મૌટું કામ છે. જો મારી પાસે એમની મૂળ વર્ડ (Word) ફાઈલ હોય, હું ધારું છું કે એ વર્ડમાં છે, તો આ કામ એકદમ આસાન થઈ જાય. આ કામ એમનું છે. એમણે કરતું જોઈએ. એમણે અપાર જનસમૂહની પહોંચ માટે ઉપલબ્ધ કરાવવું જોઈએ, જેથી કોઈ પણ એ ડાઉનલોડ કરી શકે. પછી, ‘ઈન્ડિયન કાનૂન’, દાખલા તરીકે, પોતાના સર્વે એનજીનિયરમાં સાગેલ કરી શકશે. આ સારી વાત છે કારણ કે અચાનક બધાં માનકો બધી જગ્યાએ ઉપલબ્ધ થઈ જશે. દરેક વ્યક્તિ સુરક્ષા માનકો વિશે જાણકારી પ્રાપ્ત કરી લેશે; આપણી દુનિયા વધુ સુરક્ષિત હશે.

[અનુજ શ્રીનિવાસ] જસ્તી. સારી વાત છે. એક સુરક્ષિત દુનિયાની સંકલ્પના સાથે આ યર્થો પૂરી કરીએ. સામાન્ય રીતે, તમારા અગાઉનાં બાષપ્ણો અને વાર્તાલાપો, જે મેં સાંભળ્યાં છે, એમાં તમે સાર્વજનિક માહિતીની વધુ પહોંચ અને આજના ચુગાની વર્તમાન સામાજિક, આર્થિક, રાજનૈતિક સમસ્યાઓની યથાર્થી સમજ તથા એમનાં ઉકેલો વરયેની કડીને સમજવાની વાત કહી છે. તમે શા માટે માનો છો કે આ બંને એકબીજાની સાથે જોડાયેલાં છે?

[કાર્ટ મલામુદ] હું માનું છું કે આપણી દુનિયામાં ઘણી સમસ્યાઓ છે, જે હુઠીલી જણાય છે, જે વણાઉકેલી છે. જેમ કે ગ્લોબલ વાર્મિંગ. ઘણાં લોકો એ નથી માનતાં કે આ સાચું છે અથવા એઓ કોઈ કાર્યવાહી નથી કરતાં અથવા એમનું સ્વ હિત છે—“હું કોઈ કાર્યવાહી નહીં કરું કારણ કે હું કોલસાની ખાણમાં કામ કરું છું; અને મારા માટે પ્રદૂષણ સાચું છે, કારણ કે આનાથી હું વધુ પૈસા કર્માઈ શકું છું.” અન્ય લોકો પ્રત્યે અસહિષ્ણુતા. ગરીબી. બરાબર! શિક્ષણથી ગરીબી દૂર થઈ શકે છે, દુકાણ અને રોગ પણ! પ્રત્યે એ છે કે આપણે આ સમસ્યાઓને દૂર

કરવા માટે શું કરી શકીએ? હું દૃટપણે માનું છું કે જ્ઞાન સુધી પહોંચવું, એ જ એક માત્ર ઉપાય છે, જેનાથી આપણે આગળ વધી શકીએ છીએ.

જો બધાં નાગરિકો જગત-વાયુ પરિવર્તનની સમસ્યા સમજવા માંડે તો કચારેક એઓ માંગ કરશે કે આપણે કોઈ પગલું લઈએ. કારણકે આ સાચે જ એક વૈચિક સંકટ છે.આપણે બધાંએ આ બાબત પગલાં લેવાં જોઈએ. વધુમાં વધુ લોકોએ આ સમજવું જોઈએ- હું એ પરવા નથી કરતો કે કઈ સરકાર છે? એ બધાં રાજનેતા છે. જો પ્રત્યેક વ્યક્તિ એમ કહે, “અલોબલ વાર્નિંગ ! હું જગતવાન, આપણે કઈક કરવું જ પડશો. આ વાવાઝોડાં જુઓ, આ દાવાનળ જુઓ, આ દુકાન જુઓ.” ત્યારે જ પરિવર્તન આવશે.

હવે શિક્ષણ મહત્વપૂર્ણ મુદ્રાઓમાંનો એક છે. રોગ, તમે એ કદાપિ નથી જણાતાં કે રોગાની સમસ્યાઓનો ઉકેલ કચાંદી મળશે. ઇન્ટરનેટથી હું જે શીખ્યો, એમાંથી એક એ કે જયારે હું અટળક માહિતી ઓનલાઇન મૂક્યું છું, તો કોઈ અજાણી વ્યક્તિ કચાંકથી હમેશાં એને બહેતર બનાવે છે. એવી વ્યક્તિ, જેને વિશે તમે વિચાર્યું પણ નહીં હોય.

મને વિશ્વાસ છે કે પ્રત્યેક પેઢીની એક સંભાવના હોય છે. આ વૈમાનિકી (એરોનોટિક્સ) ની હોય શકે છે, આ અનૈરિક દાસતાના ઉન્નતુલનની પણ હોઈ શકે છે, બરાબર. અથવા તો બધાં નાગરિકો માટે મતાધિકાર યા ટેકનોલોજીની અથવા તો સામાજિક પરિવર્તનની પણ હોઈ શકે છે. મને લાગે છે, આપણી મહાન સંભાવના- ઇન્ટરનેટ છે, જે કામ કરે છે. એના માદ્યમથી ને આપણે કરી શકીએ છીએ, એ છે, બધાં પ્રકારનાં જ્ઞાન સુધી સાર્વક્રિક પહોંચ; અને હું દૃટપણે માનું છું કે આનાથી દુનિયા વધુ સારી બનશે.

[અનુજ શ્રીનિવાસ] ઠીક છે, સરસ. ધન્યવાદ, કાર્લ. તમારો સમય આપવા માટે અને-

[કાર્લ મલામુદ] તમારો ખૂલ ખૂલ આભાર.

[અનુજ શ્રીનિવાસ] અમે તમારો કેસ અને એ મુદ્રાઓ, જેનાં ઉપર તમે કામ કરી રહ્યાં છો, એમનું અનુસરણ ‘ધ વાયર’ પર કરીશું. ધન્યવાદ.

© ધ વાયર, 2017, અનુમતિથી ઉપયોગ કરાયો.

<https://thewire.in/191059/interview-little-usb-holds-19000-indian-standards-not-made-public/>

માર્કોફોન પર પંદ્રિત જવાહરલાલ નહેલ, 1947-07-20

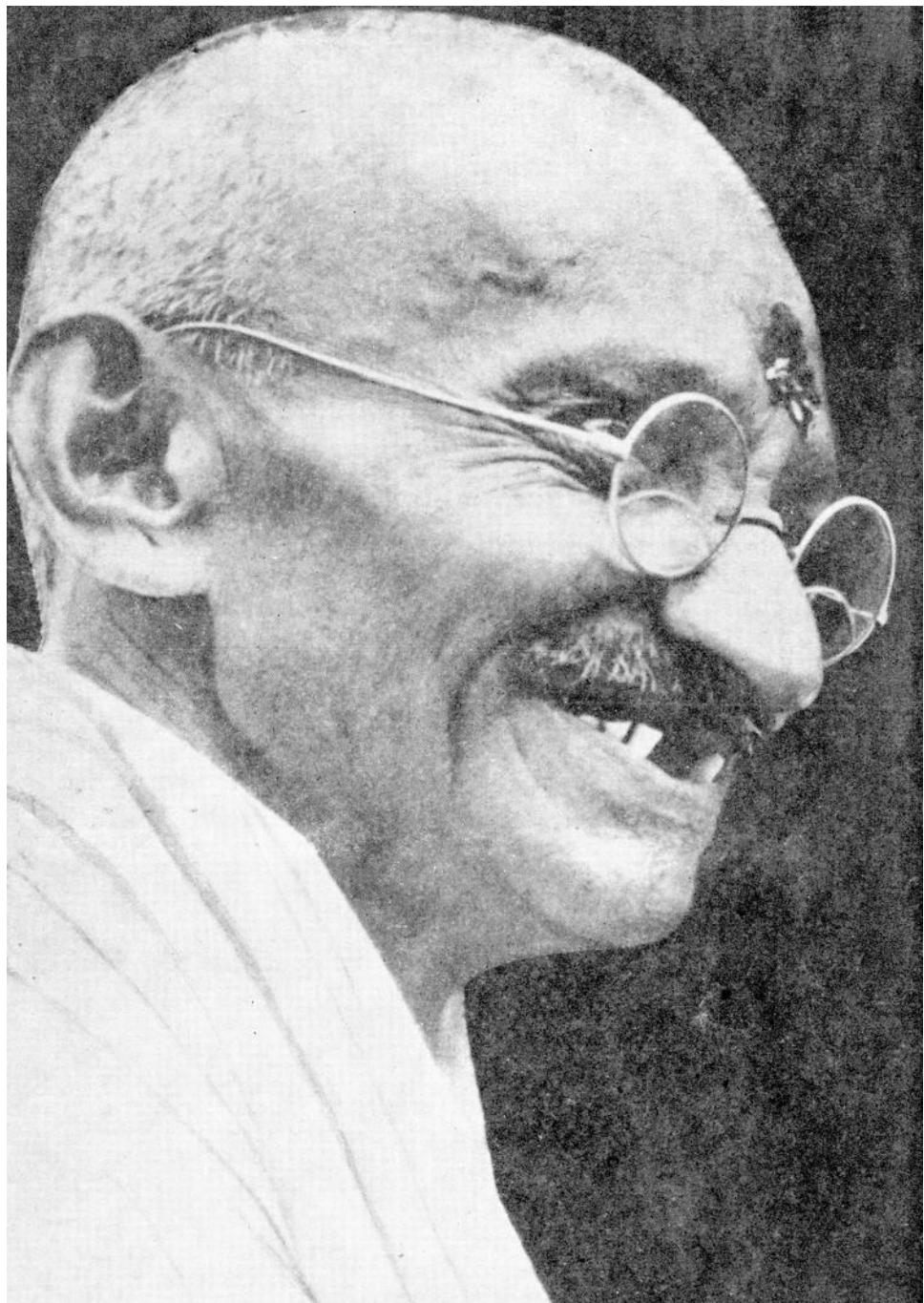
મે, 1948માં જમ્બૂદ્વાં આર.એ.એફ. મૈસમાં અધિકારીઓ સાથે બિલિયાર્ડ્સ રમતી વેળા.

મે 1948માં, કાશ્મીરમાં નૌકા દીડ વખતે.

મે 1948માં રજાઓ દરમદાન વાઈસરીઝાલ લોઝ, શિમલામાં.

સી ડાલ્યુ. એમ.ન્યુ. 21343 (1930), પૃષ્ઠ 185. ઇન્ડિય એફીન

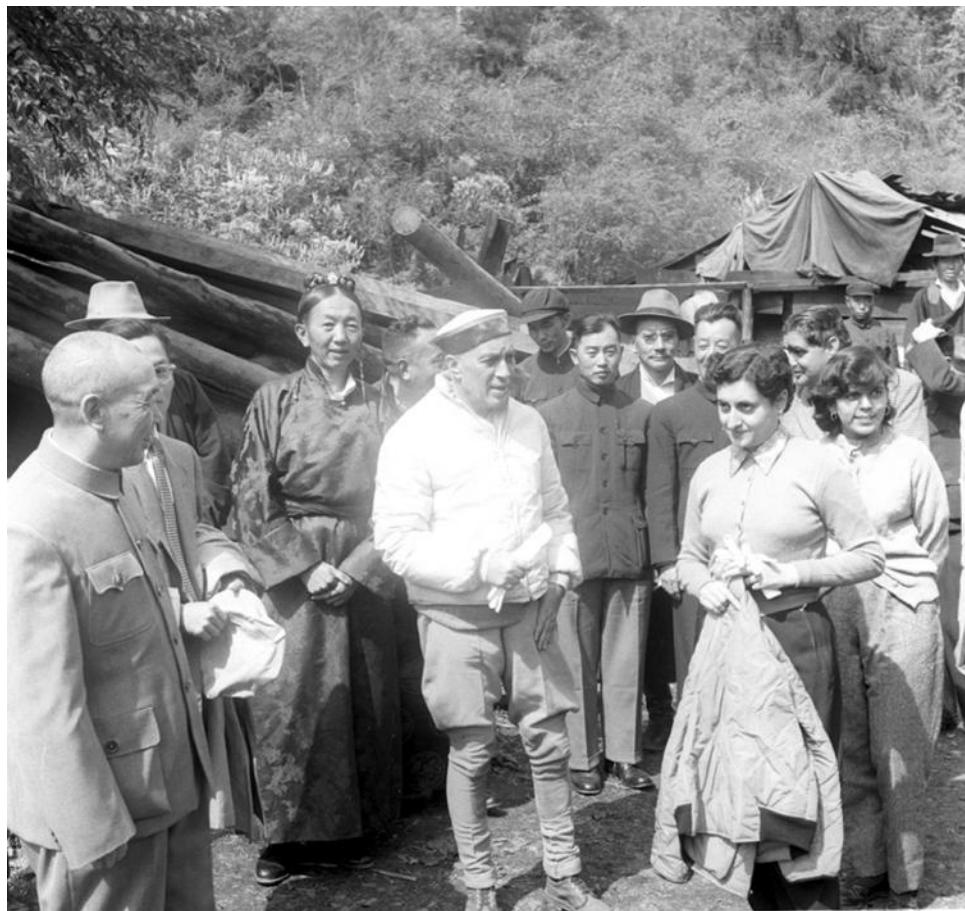
ઇન્ડિયા ગાંધી ભૂતાન જતી વખતે યાક ઓપર, 20 સપ્ટેમ્બર, 1958.

6 ડિસેમ્બર, 1954 ના દિવસે ચીની પ્રતિનિધિમંડળને વળાવતી વખતે.

ભારતના વડા પ્રધાન, માનનીય પંડિત જવાહરલાલ નહેલ, યુ.એસ.માં લારતીય રાજ્યદત્ત માનનીય શ્રીમતી વિજયાલક્ષ્મી અને શ્રીમતી ઇન્ડિસ ગાંધી સાથે 28 ઓક્ટોબર, 1949ના દિવસે એમની શિકાગો દ્વારા દરમયાન શ્રી વિલ સ્થિરથના ફાર્મની મુલાકાતે .

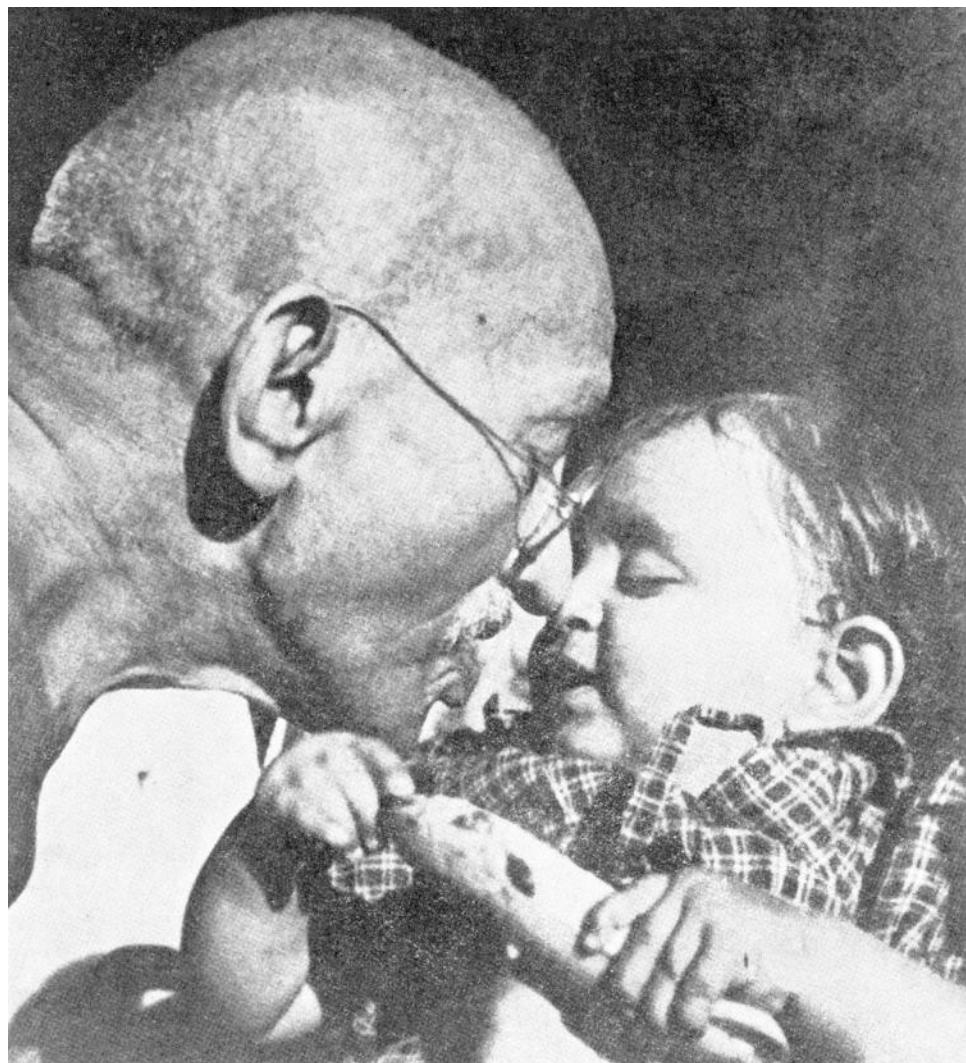
વડાપ્રધાન શ્રી જવાહેરલાલ નહેલ અને શ્રીમતી ઇન્ડિયા ગાંધી ભૂગાન જતી વિષા
પિપલ્સ રિપલિક ઓફ ચાઇનાના જનરલ ટેંગ ક્વાંટ સાન (એકાદમ ડાની બાળ)
સાથે રિચનગેંગ, તિબેટ-ભૂતાન સીમા પર. (સાટેમનર, 1958)

શ્રીમતી ઇન્ડિયા ગાંધી પ્રણાસતાક દિન સમાર્ચણના, કુલ્લૂ ખીલાનાં લોકનર્તકો સાથે ,
29 જાન્યુઆરી 1958.

સીડબલ્યુ. એમ.જી. એડ 14 (1917-1918), ફંટિસપિસ, 1918માં ગાંધીજી.

સ્વાધ્યાત્મિક અભિનાન, અમદાવાદ, પાદ 78 (1944), ફિલીસપીલા.

‘કોડ સ્વરાજ’ પર નોંધ

કાર્લ મલામુદ, કેલિફોર્નિયા, ડિસેમ્બર 4-25,2017.

ઓક્ટોબરના અંતમાં હું ભારતથી પાછો ફર્યો ઘણાં કામો હું અધૂરાં મૂકી ગયો હતો અને યાત્રા દરમ્યાન નવાં કામો પણ બાકી રહી ગયા હતા. સૌથી વધુ તાકીદના તો નિશ્ચિત જ મારા કોઈ કેસ હતા, એ બધાં પર દ્યાન આપવાની જરૂર હતી. પરંતુ સૌથી પહેલાં મેં મારી પસંદનું કામ કર્યું.

મારા કાર્યાલયની બહુર નવ મોટાં ખોખાંઓ મારી રાહ જોઈ રહ્યાં હતાં, જેમનું કુલ વજન 463 પાઉન્ડ હતું. એ બધાંમાં કુલ 312 પુસ્તકો હતાં. આ એ જ પુસ્તકો હતાં, જેમનો ઉપયોગ લોડ રિયર્ડ એટનબરોએ ‘ગાંધી’ ફિલ્મ બનાવવા માટે કર્યો હતો. એમના મૃત્યુ પછી, એમના એક નિર્માતાએ 2015 માં આ પુસ્તકો લિલામાં અરીદયા હતાં, અને હાલમાં એમણે કોન્સલ-જરૂરલ, રાજકૂત અશોકનો સંપર્ક સાદ્યો અને પૂર્ણથી ક્રું એમને એવી કોઈ ઉપયોગી જગ્યા વિશે જાણકારી છે, જ્યાં આ પુસ્તકો દાનમાં આપી શકાય. રાજકૂતે નિર્માતાને મારે ત્યાં મોકલ્યાં અને અંતે પુસ્તકો મારી પાસે આવ્યાં.

આ સંગ્રહ વાસ્તવમાં બહુ અસાધારણ છે. એક ડલ્બામાં ફિલ્મની શૂટિંગ સ્ક્રીપ્ટની મૂળ પ્રત, સેટનું બજેટ, કોલ-શૈટ્સ અને લિલામ ધરની રસીદ અને સૂરીપત્ર (ક્રેટેલોગ) હતાં. એગાંધી અનુક પુસ્તકો મારી પાસે પહેલેથી હતાં, જેમ કે પ્યારેલાલ નાયારનું આઈ અડોનું જીવનચરિત અને એમના સાહિત્યસંગ્રહનાં અડો. પણ આ ખોખાંઓમાં નવજીવન ટ્રસ્ટનાં ગાંધીજી દારા લિખિત અને ગાંધીજી વિશે ઘણાં પુસ્તકો હતાં, જે મેં પહેલાં ક્યારેય નહોતાં.

મેં આ પુસ્તકોમાંથી 47 પુસ્તકો પસંદ કર્યાં, જે ચોક્કસ પોસ્ટ કરી શકાય, એવાં હતાં. એમાં ઉદ્યોગપતિ જી.ડી.બિરલાના ગાંધીજી સાથે પત્રવ્યવહારના 4 અડોના સંગ્રહ જેવાં અનુક રણો હતાં. ગાંધીજી દિલ્હીમાં શ્રી. બિરલાના ધરે રોકાયાં હતાં, તે દરમ્યાન એમની હત્યા થઈ હતી અને એઓ બંને 44 વષીથી એકબીજાને સાથે અવારનવાર પત્રવ્યવહાર કરતાં હતાં.

મારી ઓફિસની બહુર નહેલનાં લેખનસંગ્રહની નવીનતમ આવૃત્તિનાં નવ અડો પણ હતાં, જે મેં ઓક્ટોબર કર્યા હતાં. આની સાથે જ સ્વાતંત્ર્ય સંચાબના મૂળ દસ્તાવેજોનો ઘણાં અડોનો, દણદાર ચંદ્રોનો મોટો સેટ પણ હતો. આ દસ્તાવેજો સવ્યસાચી બટાચાર્ય સંપાદિત કર્યો છે, જે મારાં પ્રિય હિતિહાસકારોમાંનાં એક છે. મેં આ બધાં પુસ્તકો બેંગાં કર્યાં અને એમને સ્કેન કરાવવા માટે ઇન્ટરનેટ આર્કાઈવ લઈ ગયો.

જ્યારે હું આ પુસ્તકો જમા કરી રહ્યો હતો, ત્યારે રાજકૂત અશોકે મારી ઓળખાણ એક બીજા સજજન સાથે કરાવી, જેમની પાસે ભારત સંબંધી

પુસ્તકોનો વિશાળ સંગ્રહ હતો અને એઓ એ દાન કરવા હિચાટાં હતાં. હું એ પુસ્તકોને લાવવાનો બર્યો કરવા તૈયાર થયો અને થોડા સમયમાં જે 25 ખોખાઓ મને મળી ગયાં, જેમાં 212 મોટાં પુસ્તકો હતાં અને વજન 763 પાઉન્ડ હતું. આટલાં બધાં પુસ્તકો રાખવા માટે મારે વધારે અલગારી બરીદવી પડી, પણ એ બર્યો બદ્ધ રોગ્ય હતો.

કોઈનાં મામલાઓ, જેમની ઉપર દયાન આપવાની જરૂર હતી.

નવેમ્બરમાં મારું મુખ્ય કામ કોઈ કેસ જોવાનું હતું. સૌથી પહેલાં ભારતનાં કેસ જોવાનાં હતા. અમે ડિસેમ્બર 2015માં ડિલ્હી હાઈકોર્ટમાં જાહેર હિનો મુકદમો દાખલ કર્યો હતો. ભારતમાં, સાધારણ રીતે બે પક્ષો વિલ્લદ મુકદમો દાખલ કરવામાં આવે છે: સંબંધિત એજન્સી (આ કેસમાં ભારતીય માનક બ્યુરો) અને ભારત સરકાર સ્વયં. બ્યુરો જવાબ આપવામાં નિષ્ફળ રહ્યો, પણ કોઈના કહેવાથી જૂન 2016 માં અમારી યાચિકાનો જવાબ આપ્યો. જો કે કેન્દ્ર સરકાર વારેવાર જવાબ આપવામાં નિષ્ફળ રહી. એટલું જ નહીં, એ ન્યાયાલયમાં હાજર પણ ન રહી.

નિશ્ચિથ દેસાઈની ફર્મનાં વકીલો ઘણી વાર આ કોઈ ચૂક્યા હતાં. દર વખતે એઓ કોઈમાં હાજર રહેતાં અને અભર પડતી કે કેન્દ્ર સરકારની તરફથી કોઈ હાજર ન હોય. વાસ્તવમાં, પહેલાં તો બ્યુરો તરફથી પણ કોઈ હાજર નહોતું રહેતું. મને યાદ છે, એવી સ્થિતિમાં એક વાર કોઈની હાજરી પછી ભારતથી મને ફોન આવ્યો હતો. વકીલોએ મને કદચ્યું કે અરેખર સામા પક્ષ તરફથી કોઈ હાજર હતું. પણ કોઈ એને પૂછ્યું કે એ ભારતીય માનક બ્યુરોનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે કે કેન્દ્ર સરકારનું. એ જાણતો નહોતો, એટલે એને એ જાણકારી પ્રાપ્ત કરવા માટે પાછો મોકલી દેવામાં આવ્યો કે એ કોનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે.

13 નવેમ્બરે એક વધુ સુનાવણી થઈ. ચોથી વાર કેન્દ્ર સરકારને જવાબ આપવાનું કહેવામાં આવ્યું. અને સાચો જ, ચારનો આંકડો જાહીર છે. કોઈ ફેસલો આપ્યો કે બ્યુરોનો જવાબ, કેન્દ્ર સરકારના જવાબના રૂપમાં કામ કરશે અને 27 ફેબ્રુઆરી, 2018ના દિવસે મૌખિક દલીલનો આદેશ આપવામાં આવ્યો. આ પ્રોત્સાહક હતું. બે વર્ષના પેપરવર્ક અને પ્રક્રિયાઓ પછી, અમે આખરે વિષયની ગુણવત્તાના આધારે કોઈમાં અમારા કેસની સુનાવણી માટે તૈયાર હતાં.

એ જ દિવસે બપોરે હું બીજા મામલા માટે અટલાન્ટા, જયોર્ઝિયા પહોંચવા વિમાનમાં બેઠો. આ મામલામાં જયોર્ઝિયા રાજ્યો મારા પર “એક પ્રકારના આતંકવાદ” નો આરોપ મૂક્યો કારણ કે મેં કોઈ પણ શૂલ્ક વિના, બધાં માટે ઇન્ટરનેટ પર જયોર્ઝિયાના સરકારી માનક (કોડ) ને પોસ્ટ કર્યો હતો. રાજ્યને લાગ્યું કે આ એમના કોપીરાઇટનું ઉલ્લંઘન છે. મેં જયોર્ઝિયાના સ્પીકરને ઘણાં પત્રો લખ્યાં કે ચુ.એસ.માં કાયદા પર કોઈ કોપીરાઇટ નથી કારણ કે કાયદા પર લોકોનું આધિપત્ય છે, પરંતુ મારા સ્પષ્ટીકરણથી અધિકારીઓ પર કોઈ અસર ન થઈ.

‘કોડ સ્વરાજ’ પર નોંધ

હવે આપણે સપણ સમજુએ. જ્યોર્જિયા વિધાનસભાનો કોઈ પણ અધિનિયમ (act) આ શબ્દોથી શરૂ થાય છે: “એક અધિનિયમ: જ્યોર્જિયાના સરકારી માનક સુધારવા માટે એક અધિનિયમ.” જ્યોર્જિયાનો એક જ કાયદો છે અને એ આ છે. કોપીરાઇટ રાજ્યના નામે છે. એ આ દેશનો કાયદો છે. ઘણો વિચાર કર્યો પછી હું માનું છું કે આ સરકારનો આદેશ છે.

રાજ્યનું કહેવું હતું કે એમણે જ્યોર્જિયાના સરકારી માનકની વ્યાખ્યા તૈયાર કરવા માટે વિકેતા નો ઉપયોગ કર્યો હતો. એમણે સ્વીકાર કર્યું કે કાયદા પર કદાચ કોઈ કોપીરાઇટ નથી, પર એમનું માનવું છે કે વ્યાખ્યા પર રાજ્યના નામે આધિપત્યના દાવાનો અધિકાર છે.

સરકારી માનકમાં ઘણાં પ્રકારની વ્યાખ્યાઓ છે, પરંતુ રાજ્યે ન્યાયાલય સમક્ષ જે મુદ્રા ઉઠાવ્યો, એ હતો, કાયદાથી સંબંધિત કોઈ કેસોનો સારાંશ. આ એમના વિકેતાએ તૈયાર કર્યો હતો અને રાજ્યનું માનવું હતું કે વિકેતાને સૈકડો ડૉલરમાં માનક વેચવાનો અધિકાર આપ્યા વિના, કોઈને પણ સરકારી માનકનું નિર્માણ કરવા માટે પ્રોત્સાહન નહીં મળે. અને એને લીધે, એના નિર્માણનો ખર્ચ, જે લાખો ડૉલર છે, કરદાતાઓ પર પડશે. એમનું કહેવું હતું કે નિઝું પાટીને વેચાણના એકાવિકારની સવલત આપીને એમણે કરદાતાઓ માટે સારો સોઢો કર્યો છે.

આમ તો આ સ્પષ્ટીકરણ જ્યોર્જિયાના સ્ટેટહાઉસની અંદર સુધી સીમિત હતું. પણ હું ટેક્સી કે બારમાં બેઠેલાં લોકો અને વિદ્યાર્થીઓ સાથે વાતચીતના અનુભવને આધારે કહી શકું છું કે રાજ્યનું આ સ્પષ્ટીકરણ કોઈને સમજાયું નહીં. તમે રાજ્યના એકમાત્ર માનકને ટુકડાઓમાં ન વહેંચી શકો, જેમાંથી અમુક વિશે તમે વાત કરી શકો અને અમુક વિશે ન કરી શકો.

રાજ્યે આ તર્ક સમજાવવાની બહુ કોશિશ કરી કે માનક વાસ્તવમાં ઉપલબ્ધ છે કરણ કે એની પ્રત્યક્ષી કોઈની કોઈની કાનૂની અમુક કાનૂની પુસ્તકાલયોમાં રાખવાનાં આવી છે. એન.બી.સી. ન્યૂજ તપાસકર્તા રિપોર્ટ તૈયાર કર્યો અને કોઈ હુાઉસ લાયબ્રેરીઓમાં આ પ્રતો શોધી કાઢી એમને જાળવા મયયું કે ઘણાંખરા માભલાઓમાં આ પ્રતો પાછળના રૂમમાં બંધ હતી. ઘણાં ખર્ચ ગાયબ હતાં અથવા ખરાબ થઈ ગયાં હતાં. એન.બી.સી.ને આ રિપોર્ટ માટે એમી (Emmy) પુરસ્કાર મળ્યો.

હું એકલો જ એવો નહોતો જે જ્યોર્જિયાના સરકારી માનકનો પરવાનગી વિના ઉપયોગ ન કરી શક્યો હોય. જીલ્લા ન્યાયાલયમાં દાખલ અગારા જાહેરનામાઓમાંથી એક જાહેરનામું કાનૂની પ્રદાતા ‘ફાસ્ટ કેસ’ તરફથી હતું. ‘ફાસ્ટકેસ’ના સી.ઇ.ઓ. અને સહ-સંસ્થાપક એડ વાલ્ટર્સ, મારા બોડ આઓક ડિરેક્ટર્સના ઘણાં લાંબા સમયથી સભ્ય છે. ‘ફાસ્ટકેસ’ બધા 50 રાજ્યોના કાનૂની અને વૈધાનિક માભલાઓ ચકાસવાની સગવડ કરી આપે છે. આ કરવા માટે એની મુખ્ય પદ્ધતિ છે, રાજ્યનાં બાર એસોસિએશનો સાથે સોદાબાળું કરવી.

રાજ્યાનાં બધાં વકીલોનું પ્રતિનિધિત્વ કરનારી સંસ્થા ‘સ્ટેટ બાર ઓફ જ્યોર્નિંચિયા’ માટે “ફાસ્ટકેસ” ને કાયદાનો સત્તાવાર પ્રોવાઇડર બનાવવામાં આવી હતી. બધાં વકીલોને બારમાં એમના સંબંધપદને કારણે “ફાસ્ટકેસ” સુધી નિઃશુલ્ક પહોંચ પ્રદાન કરવામાં આવી છે. ફાસ્ટકેસે રાજ્ય અને એના વિક્રતા સાથે સંપર્ક કર્યો અને સત્તાવાર માનકર્ણ લાયસન્સ કરવા માટે કદયું જેથી જ્યોર્નિંચિયાના વકીલોને જ્યોર્નિંચિયાનો એકમાત્ર અધિકૃત કાયદો વિતરિત કરી શકે. એમને કહેવામાં આવ્યું કે ફાસ્ટકેસને કોઈ પણ બોગે જ્યોર્નિંચિયાના અધિકૃત કાયદાઓનો ઉપયોગ કરવાની અનુમતિ નાહીં આપવામાં આવે.

જુલ્લા ન્યાયાલયનાં અમે હારી ગયાં. ન્યાયાધીશો અમારી દલીલ ન માની અને ફેસલો આપ્યો કે ન્યાયાલયના પુસ્તકાલયોમાં રાખવામાં આવેલી પ્રતો પર્યોપ્ત છે. એમણે એ વાત પર જોર આવ્યું કે જો નિજી વિક્રતાએ કાયદાઓ લીધાં હોય, અને એના પર પોતાના ન્યાયિક (જ્યુડિશિયલ) સારાંશ લખ્યાં હોય, તો એ વાસ્તવગમાં કોપીરાઇટને આધીન હશે. ન્યાયાધીશો મને મારી સાઈટ પર સત્તાવાર કોડના વિતરણ અથવા એનો ઉત્ત્લેખ કરવા પર મનાઈનો આદેશ આપ્યો. એક સમવાયી મનાઈ હુકમ (federal injection) હારા મને કાયદા વિશે જણાવવાથી રોકવામાં આવ્યો છે.

અમે એ વાત માની લીધી કે અદાલતના મામલાનો, નિજી રીતે નિર્મિત સારાંશ કોપીરાઇટને આધીન હોય શકે છે. અમારી દલીલ હતી કે જ્યોર્નિંચિયાના સત્તાવાર કોડ કોઈ અનાધિકૃત નિજી સંકલન નથી, એ કાયદાનું નિર્ધિત અને સત્તાવાર નિવેદન છે, જે જ્યોર્નિંચિયા રાજ્યના નામ અને સત્તા હુઠળ બહાર પાડવામાં આવ્યું છે. હુકીકતમાં, સત્તાવાર કોડની કલમ 1-1-1 માં લખવામાં આવ્યું છે કે જે લોકો કોડના અનાધિકૃત સંકલનને અનુસરે છે, તેઓ “પોતાના જોખમે” કરે છે.

હવે અમે ચુ.એસ. કોર્ટ ઓફ અપીલ્સ ફોર ધ ઇલેવન્થ સર્કિટ સમક્ષ ઉપસ્થિત થયા. આ કેસમાં માગલો ઝડપથી આગળ વધ્યો. 7 એપ્રિલ, 2017ના દિવસે અને અપીલની નોટિસ દાખલ કરી. અને અમારી અપીલની બિઝુ 17 એપ્રિલે ગોકલવામાં આવી. અપીલની બિઝુ દાખલ કર્યો પછી, જે લોકો અમારું સમર્થન કરવા હૃદાન્તાં હોય, એમણે ફેંડસ ઓફ કોર્ટ એટલે કે “એમિક્સ જ્યુર્સ”ની બિઝુ 24 મે સુધીમાં દાખલ કરવાની હતી.

અમારી તરફથી ત્રણ બિઝુ દાખલ કરવામાં આવી હતી. પહેલી નાગરિક સ્વતંત્રતા સમુદ્ધાર્ય વતી, જેના એ. સી. એલ. ચુ.એ નેતૃત્વ કર્યું અને સાથે જ ‘સર્ટન પોવરી લો સેન્ટર’ (Southern Poverty Law Center) જેવા સમૂહ સામેલ થયાં. સ્ટેનફોર્ડ લો સ્ક્રૂલના લીગલ ઇન્ફિલ્ડ લાભકારી અને બિનલાભકારી પરિવર્તનશરીલ (innovative) સમૂહો તરફથી એક બીજુ બિઝુ દાખલ કરી, જેઓ સામાન્ય લોકો માટે કાયદાને વધુ સુલભ બનાવવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યાં છે. ‘પાલિક નોલેજ’ વાશિંગટન ડી.સી.નીતિસમૂહે (policy group) કાનૂની પ્રોફેસરો, ચંદ્રપાલોના એક વિશ્વાણ સમૂહ અને અમેરિકન લાયબ્રેરી એસોસિએશન, અમેરિકન એસોસિએશન ઓફ લો લાયબ્રેરીસ જેવા પુસ્તકાલય સંગઠનો વતી એક બિઝુ દાખલ કરી. આ બહુ શક્તિશાળી પ્રદર્શન હતું. હું બહુ ખુશ થયાં.

‘કોઈ સ્વરાજ’ પર નોંધ

અમે દસ્તાવેજો જમા કર્યો પછી રાજ્યે પણ જમા કરવાનાં હતાં. એમણે 30 જૂન, 2017ના એમની બિફ દાખલ કરી. દેખીતી રીતે જ, રાજ્યાના સમર્થનમાં એમના કોઈ મિત્ર ન હતાં કારણ કે એમની તરફથી કોઈ અમિકસ બિફ દાખલ ન થઈ.

એ.સી.યુ.એલ.એ મૌખિક ચર્ચામાં અમારી સાથે જોડાવા માટે અદાલતમાં એક વિશેષ પ્રસ્તાવ દાખલ કર્યો હતો. અમે તરત માની ગયાં ! એઓ અમારા વકીલ, જયોર્જિયાની સૌથી પ્રમુખ કાન્નૂની ફર્મ અલ્સ્ટન એન્ડ બર્ડ ની પ્રસિદ્ધ બૌદ્ધિક સંપત્તિ વિશેષજ્ઞ એલિઝાબેથ રેડર સાથે જોડાયાં. એલિઝાબેથ અને અલ્સ્ટનના એમના સહુ-કાર્યકરોએ જિલ્લા અને એપલેટ કોર્ટમાં આ કેસ સંભાળવા માટે ધર્મો સમય આપ્યો છે અને મહેનત કરી છે. હું એમના કાર્યની બહુ પ્રશંસા કરું છું.

હું એટલાન્ટા બહુ પહેલાં જ પહોંચી ગયો હતો, જેથી અદાલતમાં બંસવાની જગ્યા મળી શકે. સાથે સાથે એ પણ જોઈ શકું કે ન્યાયાધીશ મૌખિક ચર્ચાને કેવી રીતે સંભાળે છે. કોઈ ઓફ આપિલ્સની સુનાવણીમાં, તમને ધર્મી વાર “હોટ બેચ” (hot bench) મળે છે જેનો અર્થ છે, ન્યાયાધીશો ધરણાં સવાલો પૂછે. કયારેક કયારેક વકીલ માત્ર એટલું જ કહેવાનું શરૂ કરે કે, “કોઈ કદાચ આનાથી ખુશ થશો” (May it please the court), ત્યા જ ન્યાયાધીશ પ્રકાર પૂછવાનું શરૂ કરી દે છે, આ નિશ્ચિત જ હોટ બેચ હતી અને વરણ ન્યાયાધીશોએ વકીલોની જે રીતે કસોટી કરી, એ જોઈને મને મજા આવી.

16 નવેમ્બર, ગુરુવારે અમારો વારો હતો. અમે વરણ ન્યાયાધીશોના એક બેંચની સમક્ષ હાજર થયાં. અને એઓ સંપૂર્ણ રીતે તૈયાર હતાં. એમણે અમને બહુ મુશ્કેલ સવાલો પૂછ્યા પણ જયોર્જિયા રાજ્યાને વધારે મુશ્કેલ સવાલો પૂછ્યાં. એઓ જાણવા ઈચ્છાતાં હતાં કે જો તેઓ વ્યાખ્યાઓને અધિકૃત નહોતાં કરવા ઈચ્છાતાં તો સત્તાવાર માનકમાં વ્યાખ્યાઓ સામેલ શા માટે કરી છે. એમણે સત્તાવાર માનકમાંથી અમુક કલમો કાઢીને બતાય્યું કે એ સંપૂર્ણ માનક કાયદો છે અને રાજ્યાના વકીલોને ફટકારીને કહ્યું કે એ આ શાંદોનો અર્થ સ્પષ્ટ કરે. એમણે માનકની ઉપલબ્ધતા વિશે પૂછ્યું.

અમને પણ આસાનીથી કંઈ ન મળ્યું, પણ દિવસને અંતે આ સ્પષ્ટ થઈ ગયું કે અદાલતે અમારો દાખિકોણ સમજ્ઞ લીધો છે. કદાચ એઓ અમારી સાથે સહુગત ન થાય પણ ઓછામાં ઓછું એમને એ તો સમજાયું કે અમે શું કહેવા માગતાં હતાં. એ સ્પષ્ટ નહોતું કે રાજ્યે જે પક્ષ લીધો છે એ શું કામ લીધો છે. એમણે રાજ્યાને પૂછ્યું કે જો તમને એવું લાગે છે કે વ્યાખ્યાઓ આસાનીથી (છૂટથી) ઉપલબ્ધ ન હોવી જોઈએ તો તમે સત્તાવાર માનકને વ્યાખ્યાઓ વગર શા માટે પ્રકાશિત નથી કરતાં.

મૌખિક ચર્ચા એક કલાકથી પણ વધુ ચાલી, જે એ સપ્તાહમાં કોર્ટ સાંબનેલા બીજાં કોઈ પણ કેસ કરતાં બમણો સમય હતો. અંતે મુખ્ય ન્યાયાધીશ બીજા થયાં અને કહ્યું, “હિલચસ્પ કેસ !” મેં એને સકારાત્મક સંક્રતાના રૂપમાં જોયું. ન્યાયાધીશોને હિલચસ્પ મામલાઓ ગમે

છ. આગળ શું થશે, એ તો કોઈ કહી નથી શકતું, પણ કોઈસમની બહાર નીકળતી વખતે મને આશા હતી કે અમારી પાસે તજ છે. બીજે દિવસે સવારે, 6 વાગ્યે હું પ્લેનમાં બેઠો અને પાછો ખાડી ક્ષેત્ર (Bay area)માં આવી ગયો.

“માનકો કાયદા છે.” એક મહત્વપૂર્ણ કેસ.

અમારે એક અન્ય કોઈનો માનલો લડવાનો હતો. એ હતો, કોલંબિયા ડિસ્ટ્રિક્ટની દ્યુ.એસ.કોઈ ઓફ અપીલ્સમાં દાખલ માનકો સંબંધિત એક મોટો કેસ. ભારતની જેમ મેં કાનૂની કસ્તાવેજોને સાવધાનીપૂર્વક જોયાં અને પછી ટેકનિકલ સાર્વજનિક સુરક્ષા માનકો, જેને કાયદાનું સમયેન પ્રાપ્ત છે, એ ખરીદ્યાં અને એ બધા ઇન્ટરનેટ પર પોસ્ટ કર્યો. મેં જોયું કે બિલિંગ કોડ, જોખમકારક સામગ્રીની સુરક્ષા, કારખાનાઓમાં કર્મચારીઓની સુરક્ષા, પાણીમાં સીસાના પરીક્ષાની પદ્ધતિઓ વગેરે, આ બધું જ દ્યુ.એસ.માં સમવાયી સ્તર પર અથવા રાજ્ય સ્તર પર કાયદામાં સામેલ કરવામાં આવ્યું છે. મેં 1400થી અધિક આવાં કાયદાઓ પોસ્ટ કર્યો હતાં.

આ કામ 2008 માં શરૂ થયું જયારે મેં કેલિફોર્નિયા બિલિંગ કોડ પોસ્ટ કર્યો, જે મેં 979.95 ડૉલરમાં ખરીદ્યો હતો. સન 2012 સુધીમાં મેં બધાં રાજ્યો માટે અનિવાર્ય બિલિંગ કોડની સાથે સાથે પ્લાનિંગ, આગ, ઇલેક્ટ્રિક, ઇંઘણ અને ગેસ તથા અન્ય કોડ પોસ્ટ કર્યો. મેં સમવાયી કાયદા માટે આવશ્યક માનકો મોટી સંખ્યામાં પોસ્ટ કરવાનું શરૂ કરી દીધું, જેમાં મેક્સિકોની ખાડી અને આર્કટિક મહાસાગરમાં તેલના રિસાવને રોકવા માટે કાનૂની આવશ્યકતા જેવાં દસ્તાવેજો, રેલ સુરક્ષાનું વિશ્વિષ્ટ વિગતવર્ણન, રમકડાના સુરક્ષા માનકો, બાળકો અને શિશ્યના ઉત્પાદો જેમ કે કાર સ્ટિટ્સ, કિલ્સ, પ્લેપેન્સ, સ્ટ્રોલર્સ, સિવંસ અને બાથટબ વગેરે સામેલ હતાં.

સન 2013 માં, વરણ માનક સંગઠનોએ મારા પર સેંકડો સાર્વજનિક સુરક્ષા કાયદાઓ પોસ્ટ કરવા માટે મુકદમો દાખલ કર્યો. પછીના વર્ષ, વધુ વરણ ફરિયાદીઓએ બીજો કેસ દાખલ કર્યો. આ છ ફરિયાદીઓ અને એમની ચાર ફેન્સી વ્હાઈટ શ્યૂ(fancy white shoe) કાનૂની કંપનીઓને કારણે અદાલતમાં ચાલી રહેલા આ બે માનલાઓમાં બહુ પ્રગતિ થઈ હતી.

ફરિયાદીઓ અને અમારી વરયે નિર્ણાયક બિંદુ પર કોઈ અસંગતિ નથી: જે દરેક કોડ માટે એમણે મારા પર કેસ કર્યો, એ બધાં દેશના કાયદા છે. જો કે ફરિયાદીઓને લાગતું હતું કે એમને જે રોગ્ય લાગે એ પ્રમાણે આ કાયદાઓના વિતરણનો વિશેષાધિકાર એમનો હોવો જોઈએ. એમનું કહેવું હતું કે જો કોઈ સાધારણ નાગરિક અથવા સરકારી અધિકારીને આ કાયદાનો ઉપયોગ કરવાની જરૂર પડે તો એમણે પહેલાં અનુમતિ લેવી પડશે. આ અનુમતિ મનસ્વી રીતે આપવામાં આવતી હતી. જેમ કે, એમણે વિદ્યાર્થીઓને વર્ષ પ્રકલ્પો (class projects)માં સુરક્ષા કાનૂનોના સૂત્રો (formulas) સામેલ કરવાનો ઇન્કાર કરી દીધો.

‘કોડ સ્વરાજ’ પર નોંધ

જ્યારે અમે માનકોને પોસ્ટ કર્યા તો એમને સ્કેન કરવા અને ડેપ રન કરવાનું કામ સરળ નહોતું. આપણી સરકાર ધીરેધીરે કામ કરે છે એટલે જે કોડ પર કાયદાનું અમલીકરણ લાગ્ય થાય છે, એ બધાં માનક સંગઠનો વેચી ન શકે કારણ કે એમની નવી આવૃત્તિઓ આવી ગઈ હતી. મેં એમેઝોન, એબેબુક્સ (Abebooks) અને ઈ બે (eBay) પર જ્ઞાન પુસ્તકોના વિભાગમાંથી આ દસ્તાવેજોની પ્રત મંગાવી.

એક વાર દસ્તાવેજો મળી ગયાં પછી એ બધાં પોસ્ટ કરવા માટે વિસ્તૃત પ્રક્રિયામાંથી પસાર થવું પડે છે. બધાં માનકોને સ્કેન કરીને ઓફિશિયલ ફેરેજટર રિકોર્ડિનશન (ઓ.સી.આર.) ના માદ્યામણી ઓળખવામાં આવ્યા અને પછી કવરશીટ દ્વારા કહેવામાં આવ્યું કે આ બધાં કાયદામાં સામેલ કરવામાં આવ્યા છે. એ પણ કહેવામાં આવ્યું કે કઈ એજન્સી દ્વારા આ કરવામાં આવ્યું છે. સુરક્ષાની દિલ્લી વિશેષ ભાહીવ્યરૂપી સેંકડો માનકોના સંપૂર્ણ કોડને અમે આધુનિક એચ.ટી.એમ.એલ.માં બદલી નાખ્યાં, આવૃત્તિઓ ફરીથી દોરી, દસ્તાવેજોનું ફરીથી કોડિંગ કર્યું, જેથી દિલ્લી હિન્દુન લોકો વધુ સારી રીતે એનો ઉપયોગ કરી શકે પછી આ બધાં દસ્તાવેજો અમારી સાઈટ પર અને “ઈન્ટરનેટ આર્કાઈવ” જેવાં સાર્વજનિક પહોંચના સ્થળોએ મૂક્યાં.

પછી, ઇન્ટરનેટ આર્કાઈવે પણ પોતાની સાઈટ પર અન્ય દસ્તાવેજોની જેમ આ દસ્તાવેજોમાં પણ અન્ય ઉપયોગિતાઓ સંલગ્ન કરી દીધી એમણે આ બધાંને ઈ-બુકના સ્વરૂપમાં (ફોર્મેટ) બદલી નાખ્યાં. ગ્રૂપ જેવાં સર્વે એન્જીનિયર્માં મૂક્યાં, જેથી એ આસાનીથી શોધી શકાય, અને પાઈક એના વિશે વધુ માહિતી સાથે પોતાના કોમેન્ટ્સ અને રિવ્યુ પણ લખી શકે.

માનકોના સંગઠનો ખુશ નહોતાં અને મુક્યાંનો જોરશોરથી ચાલી રદ્દ્યો હતો. સન્ન 2015 માં અમારે 23 દિવસ સુધી કાનૂની જુબાની આપવી પડી હતી. જેમાંથી વરું દિવસ મેં જુબાની આપી મારી જુબાની દરમયાન દર દિવસે 12-14 કલાકોની પૂછીતાછ થતી મારા પક્ષે ચાર વકીલ હતાં. એમાના પક્ષે છ વકીલ હતાં. સાથે સાથે સ્ટેનોગ્રાફર અને વિડિયોગ્રાફર પણ હતાં. પૂછીતાછ તીવ્રતાથી ચાલી રહી હતી.

જુલ્યા કોર્ટમાં અમે હારી ગયાં. મહિલા જજ અમારી દલીલ સાથે સંગત ન હતાં. એમણે માન્યુનું કે આ બધા “કાયદા” છે પણ એમનું કહેવું હતું કે જો કાંચેસ એમ કહેવા ઈચ્છતી હોય કે આ કાયદાઓ કોપીરાઇટને આધીન નથી તો એમણે એવો કાયદો પાસ કરવો જોઈતો હતો. એક વાર તો જજે ચુ.એસ.ની રાજધાનીની દિશામાં ઈગ્રિટ કરીને “ટેક્સી પર મૌટી સફેદ ઈમારત”ના દરવાજા પર ટકોરા મારવાનું અમને સૂચન કર્યું.

અમે ફેબ્રુઆરી 2017માં આપીલની નોટિસ દાખલ કરી પણ ડિસ્ટ્રિક્ટ ઓફ કોલંબિયામાં કામ ધીરેધીરે થાય છે. કોર્ટને શેડયુલ નિર્ધારિત કરવામાં ખાસ્સો સમય લાગ્યો. આખરે અને ઓગસ્ટમાં અમારી ભીફ દાખલ કરી. સપ્ટેમ્બરના અંતમાં અમારા ન્યાયમિત (amicus)ની ભીફ દાખલ કરવામાં આવી. અમારું પ્રદર્શન બદ્ધ શક્તિશાળી હતું. અગેરિકન લાયબેરી એસોસિયેશન અને અમેરિકન એસોસિયેશન ઓફ લો લાયબેરીસ ઉપરાંત, ઘણાં પ્રભ્યાત લો પ્રોફેસરો અને લો લાયબેરીઅન્સ પણ ભીફમાં જોડાયાં.

આ બ્રીફમાં ઘણાં પૂર્વ અધિકારીઓના હસ્તાક્ષર પણ સામેલ હતાં, જેમાં એમન્ડ મોસલે, જેમણે ઓફિસ ઓફ ધ ફેડરલ રજીસ્ટરમાં 18 વર્ષ કામ કર્યું હતું, અને રાષ્ટ્રપતિ જયોર્જ ડબલ્યુ. બુશ દરાં નિયુક્ત થ્યુ.એસ.ના બે સાર્વનિક પ્રિન્ટર પણ સામેલ હતાં. ઓફિસ ઓફ ફેડરલ રજીસ્ટર ગવર્મેન્ટ પ્લાન્ટિશિંગ ઓફિસ સાથે કામ કરીને સરકારની સત્તાવાર જર્નલ્સ પ્રકાશિત કરે છે, જેમાં કોડ ઓફ ફેડરલ રેગ્યુલેશન્સ સામેલ છે. આ લોકો સમવાયી કાનૂન (ફેડરલ લો)ના પ્રચાર કરવા માટે સત્તાવાર રીતે જવાબદાર હતાં અને આ લોકો જ મારો સાથ આપી રહ્યાં હતાં.

મારા પૂર્વ બોસ જોન ડિ.પોડેસ્ટા, શ્રમ વિભાગના પૂર્વ સચિવ રોંબર્ટ રીચ અને ઓક્યુપેશનલ સેફટી એન્ડ હુલ્થ એડમિનિસ્ટ્રેશન (OSHA) ના પૂર્વ ડિરેક્ટર ડૉ. ડેવિડ માર્કલ્સ પણ સામેલ હતાં. આ બધાં સરકારી કર્મચારીઓ આ પ્રસ્તાવ માટે એકમત હતાં કે સામાન્ય જનતા, જે આ કાનૂનને વાંચવા હરછે છે, એમને પહેલાં કોઈ નિયુ પાટીની અનુમતિ લેવા માટે મજબૂર કરવાં, એ બરાબર નથી. જોન પોડેસ્ટાએ એક વાર મારી સાથે ફોન વાર્તાલાપમાં આને 'પાગલપન' કહ્યું.

ટ્રેડમાર્ક પ્રોફેસરોના એક જાહીતા સમૂહે પણ એક બ્રીફ દાખલ કરી. મહિલા સાંસદ લોફ્ટ્યોન અને પુરુષ સાંસદ ઈસાએ પણ અમારા માટે બ્રીફ દાખલ કરી કે લોકશાહીમાં કાનૂન સહજ ઉપલબ્ધ હોવો જોઈએ. આ બંને સાંસદોએ સંસદની ન્યાયિક સમિતિમાં ઘણાં વધી સુધી સેવા આપી છે. સાંસદ ઈસા કોઈ, બૌધ્ધિક સંપત્તિ અને ઇન્ટરનેટ સંબંધી ઉપસમિતિની અદયક્ષા છે, અને આ મુદ્દો આ ઉપસમિતિના કાનૂની અધિકાર ક્ષેત્રમાં આવે છે. આ બંધુ પ્રોત્સાહક હતું.

નવેમ્બરમાં ફરિયાદીઓએ એમની બ્રીફ દાખલ કરી. એમણે એક નવા વક્તીલ રોક્યાં હતાં, જે થ્યુ.એસ. ના પૂર્વ સોલિસીટર જનરલ હતાં અને ડિસેમ્બરના પ્રારંભમાં એમના બિત્રો પણ જોડાયાં. સરકાર વાસ્તવમાં વ્યાકુળ હતી. અમેરિકન ઇન્સ્યુરન્સ એસોસિએશન અને ઇન્ટરનેશનલ ટ્રેડમાર્ક એસોસિએશન બંનેએ બ્રીફ દાખલ કરી. અમેરિકન મેડિકલ એસોસિએશન, અમેરિકન ડેન્ટલ એસોસિએશન અને અમેરિકન હોસ્પિટલ એસોસિએશન પણ સાથે જોડાયાં.

અંતમાં એમિક્સ બ્રીફ દાખલ કરવાવાળા સંગઠનોમાં અમેરિકન નેશનલ સ્ટાન્ડર્ડ્સ ઇન્સ્ટટ્યુટ તથા 10 અન્ય માનક સંગઠનો હતાં, જેમાં ઇન્ટરનેશનલ ઓર્ગનાઇઝેશન ફોર સ્ટાન્ડર્ડ્ડીઝેશન ઇન જીનિવા સામેલ હતું. એમની દલીલ સરળ હતી: અમને પેસા જોઈએ. અમને પેસાની જરૂર છે. જો અમારી પાસે કાયદા વેચવાનો વિશેષાધિકાર ન હોય તો અમે ઉર્ય ગુણવત્તાનાં સુરક્ષા માનકોનું નિર્માણ નહીં કરી શકીએ.

હું આ દલીલ સાથે એકદમ અસહમત છું. માનક સંગઠનો ઘણાં બધાં માનકો બનાવે છે, પણ એમાંથી અમુક જ કાયદા બની શકે છે. જયારે નેશનલ ઇલેક્ટ્રિકલ કોડ જેવો કોઈ કોડ 50 રાજ્યોમાં કાયદો બને, ત્યારે એઓ પ્રેસ રિલીઝ બહાર પાડે છે અને પોતાની વાર્ષિક રિપોર્ટ્માં એની બડાઈ હુંકે છે. માનકોનાં સંગઠન આ દસ્તાવેજોનો શિથ્ર કાનૂન

‘કોડ સ્વરાજ’ પર નોંધ

બનાવવા માંગે છે. આમ કરવાથી એમને અમેરિકન લોકોની સ્વીકૃતિ મળે છે અને એચો પોતાની સેવાઓના વેચાણ માટે બહુ લાભ ઉધારે છે.

ભારતમાં માનક દસ્તાવેજોના વેચાણથી વધુ પૈસા નથી મળતાં. અસલમાં તો પૈસા મહેસૂલના સ્વોતમાંથી આવે છે, જેમ કે ઉત્પાદનોનું પ્રમાણન (certification). દાખલા તરીકે, અંડરાઈટર્સ લેબોરેટરીઓ, જે ઇલેક્ટ્રિક બટ્ટબ અને વોલિંગ મશીન જેવાં ચાહુક ઉત્પાદનો પ્રમાણિત કરે છે, પ્રમાણન મહેસૂલનું પ્રતિ વર્ષ 20 લાખ ડોલર કમાય છે. ભારતમાં જ્યુરોના મહેસૂલનો એક મોટો હિસ્સો એમના અનિવાર્ય પ્રમાણન કાર્યકમણી આવે છે. પ્રમાણન ઉપરાંત હેન્ડબુક, પ્રશિક્ષણ, સન્યાપદ શુલ્ક અને અન્ય ઘણાં આકર્ષક મહેસૂલ સ્થોત્ર છે.

અદાલતોએ જેવું ભૂતકાળમાં દ્યાન દોય્યુ છે, આ માનકોનું મહત્વ માત્ર કાનૂન બનાવવા માટે જ નથી, બલ્કે એ કાનૂન એટલા માટે બને છે કારણ કે એમના ઉદ્યોગના સન્યોગે કાનૂન લખવામાં મદદ કરી છે. થોડાં દસ્તાવેજો વેરીને વધુ પૈસા કમાઈ ન શકાય. વધુ પૈસા કમાવાનું માદ્યામ એ લાલ છે, જે ઉદ્યોગને આ કહેવાથી મળે છે કે “અમે કાયદાનું પાલન કરીએ છીએ.”

અધિક ધન કમાવવાનો બીજો દાખલો છે, જે સ્પષ્ટ રૂપે દર્શાવે છે કે શા માટે માનક સંગઠનોને પૈસાની જરૂર નથી, પણ તેઓ કેવળ લાલચી બની ગયાં છે. રોસ પેરોટે એટલી સરસ રીતે આવાં ઓવરપેઇડ અને આણસુ અધિકારીઓના એક વધુ બેચાનું વર્ણન કરતાં કહ્યું છે કે એઓ “નાડાં, ખુશ અને કિંચિત બેવકૂફ” બની ગયાં હતાં. અમેરિકન નેશનલ સ્ટાન્ડર્ડ ઇન્સ્ટટ્યુટ, અન્ય બધા માનક સંગઠનોની જેમ આંતરિક મહેસૂલ સેવા (Internal Revenue Services) સાથે પ્રમાણિત ગેરસરકારી ચોરિટી તરીકે નોંધાયેલી છે. 2015 માં એચો 44.2 મિલિયન ડોલર મહેસૂલ કમાયાં. આ મહેસૂલમાંથી લાખો ડોલર થોડાંક વરિષ્ઠ મેનેજર્સે વસૂલે છે. સી.ઈ.ઓ. વાસ્ત્વિક વેતન રૂપે 2 મિલિયન ડોલર કમાય છે, અને બધાં વરિષ્ઠ મેનેજર પોતાને સપ્તાહના 35 કલાક કામ કરનારા ગણાવે છે. એવી જ રીતે, નેશનલ ફાયર પ્રોટેક્શન એસોસિએશને પોતાના આખરી સી.ઈ.ઓ.ને 1 મિલિયન ડોલરથી પણ વધુ વાસ્ત્વિક વેતન ચૂકવ્યું, એટલું જ નહીં, નિવૃત્તિ વખતે એમને 4 મિલિયન ડોલરનો નિવૃત્તિ ચેક પણ આપ્યો.

ચોરિટી ઇન્સ્ટટ્યુટ માટે આ બહુ વધુ સમૃદ્ધ વેતન પેકેજ છે. એમણે દયોય (મિશન) થી અધિક મહત્વ પૈસાને આપ્યું છે અને સેવાની ભાવના ખતમ થઈ ગઈ છે. તો પણ મને એક વાત સ્પષ્ટ કહેવા દી: આમાંના ઘણાં સંગઠનો બહુ ઉર્યા ગુણવત્તા ધરાવતા કોડ અને માનકો બનાવે છે. એઓ આશ્વર્ય પમાડે એવું વાસ્તવિક કાર્ય કરે છે, પણ આ બધું કાર્ય સમપિત સ્વયંસેવકો દ્વારા કરવામાં આવે છે, બેક(back) ઓફિસના ઓવરપેઇડ અધિકારીઓ દ્વારા નહીં. કોઈને પણ નેશનલ ઇલેક્ટ્રિક કોડ લખવા માટે પૈસા નથી મળતાં. એ તો હજારો સ્વયંસેવકોની વ્યવસાયિક અને સાર્વજનિક સેવાની ભાવનાથી નિર્મિત થાય છે, જેમાં મોટી સંખ્યામાં સમપિત ફેડરલ, રાજ્ય અને સ્થાનિક કર્મચારીઓનો સમાવેશ છે.

...

મારે આ વાત સ્પષ્ટ કરી દેવી જોઈએ કે મારી કાનૂની લડતમાં અત્યારે, ધર્મ ખલ્લે કામ સાર્વજનિક સંસાધન (રિસોર્સ) નું પ્રતિનિધિત્વ કરનારી લો ફર્મસ કરી રહી છે. અલબત્ત મારે બધી બીજસ વાંચવી પડે છે, અને હું ધર્મનો સમય મારો કેસની કાનૂની પ્રક્રિયા અને એની ચોંચાતા વિશે પોતાને શિક્ષિત કરવામાં વિતાવું છું. ખાસ કરીને જયારે અમે શોધ અને જ્ઞાનાની ઓડી પ્રક્રિયામાંથી પસાર થતાં હતાં, ત્યારે હું બહુ લાગણીપૂર્વક સામેલ હતો. જો કે આ હુમેંના સારી વાત નથી. વકીલ ન હુવાને કારણે (જ્યારો ટાઉન લો સ્કૂલમાંથી પહેલું વર્ષ પૂર્ણ કરીને મેં બણાવાનું છોડી દીધું.) , હું મારો વકીલોને ઝૂલવડ જોવાને સવાલો અને અનુભવની કમીને કારણે પાગલ બનાવી દઉં છું. પરંતુ તેઓ મને બર્દાશત કરી લે છે કેમ કે હું મારો કેસનાં તથયોને જાણું છું અને બહુ મહેનત કરું છું.

અમુક લોકોને એમ લાગે છે કે જયારે તમે કોઈ તો ફર્ભ પાસે તમાં કામ કરાવો છો, તો તમે ગ્રાહક છો અને તમે એમને જો કરવાનું કહેશો, એ તમારો હુકમ માનશો. આવી રીતે કામ ન થાય. વકીલો, ખાસ કરીને, જેમની સાથે હું કામ કરી રહ્યો છું, એ વરિષ અનુભવી વાદી વકીલો કાયદાઓ વિશે મારો કરતાં નિશ્ચિત વધુ જાણે છે. ઘણી વાર એમનું કામ મને એ સમજાવવાનું છે કે કેસનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ કેવું હશે.

તમે તમારો વકીલને આદેશ આપી શકો છો, એ વાત નિશ્ચુલ્ક કાનૂની પ્રતિનિધિત્વની દુનિયામાં બહુ ઓછી સાચી છે. હું નસીબદાર છું કે દુનિયાભરની નવ પ્રમુખ કાનૂની ફર્મસ, સાર્વજનિક સ્તોતોનું પ્રતિનિધિત્વ કરવા તૈયાર થયાં છે. 2015માં, એમણે કાનૂની સમયના રૂપમાં 2.8 મિલિયન ડોલરનું દોગાંન આપ્યું, 2016 માં 1.8 મિલિયનથી વધુ અને 2017 માં 1 મિલિયનથી વધુ થશ્યું. અમારી લડત એમના સહકાર વગર સંભવ નથી. મારી પાસે એટલાં પૈસા નથી એટલે મારે અંતમાં આ લડત પાછી લેવી પડત.

પુનઃ હું ‘રિયલ ટેટા’ પર કામ કરવા લાગ્યો, મારી “બ્રેડ લેબર”.

નવેમ્બર અત્યાર થવા માંડયો અને મેં ભારતમાં રહીને બાકીનાં કાનો પૂરા કરવાનું ચાલુ રાખ્યું. સૌથી વધુ તાત્કાલિક દ્યાન ડિજિટલ લાયબ્રેરી ઓફ ઇન્ડિયા પર આપવાનું હતું, જેને મેં “પલિક લાયબ્રેરી ઓફ ઇન્ડિયા” “નામ આપ્યું હતું. સરકારે એમની આવૃત્તિ ફરીથી ઓનલાઈન મૂકી નહોતી અને સંસ્કૃત વિદ્યાનો અતિરિક્ત સામગ્રીઓ માટે મારી સમક્ષ માગણી કરી રહ્યાં હતાં. આર્કિયોલોજીકલ સર્વે ઓફ ઇન્ડિયા ની 4,500 પુસ્તકો મળીને અમે કુલ 400,000 પુસ્તકો ઓનલાઈન મૂક્યાં.

આ ઉપરાંત, ભારતના અવિકૃત રાજપત્રો ઓનલાઈન મૂકવામાં ધર્મનો સમય લાગી રહ્યો હતો. કેન્દ્ર સરકારનો રાજપત્ર સરળ હતો. પલિક લાયબ્રેરી રિપોર્ટરી (સંગ્રહ) માં ખોજ દરમાન મને સ્વાતંત્ર્ય પહેલાના સેંકડો

‘કોડ સ્વરાજ’ પર નોંધ

જ્ઞાનાં રાજપત્રો મળ્યાં અને એ બધાં પણ સંગ્રહમાં સામેલ કરી દીધાં. પણ મુજકેલ તો, રાજ્ય સરકારો અને ઘણાં મોટાં શહેરોનાં રાજપત્રો હતાં.

એક દાખલો ઓરિસા રાજપત્રનો છે, જે 4.3 કરોડ લોકોના રાજ્યાનું સત્તાવાર પ્રકાશન છે. મેં એક સ્ક્રીપ્ટ લખી, જેથી રાજપત્રનાં 38,073 મામલાઓ પી.ડી.એફ. ફાઈલમાં આવી ગયાં. પણ જ્યારે મેં સ્ક્રીપ્ટ ચલાવી અને અમૃત ફાઈલો જોઈ તો મારા દ્યાનમાં આવ્યું કે આ ફાઈલો ઓડિયા બાધાના ફોન્ટનો સંદર્ભ આપે છે, જે પી.ડી.એફ. માં એમબેડેડ (embedded) નહોતાં. એનો અર્થ એ કે તમે જે પણ જોઈ રહ્યા છો, એ બધું નકામું છે કારણ કે તમારું કોમ્પ્યુટર, ફાઈલમાં એમબેડેડ ફોન્ટને બદલે સિસ્ટમમાં ઇન્સ્ટોલ કરેલાં ફોન્ટને શોધે છો.

ઘણી રિક્ટ ચલાવ્યા પછી મેં નક્કી કર્યું કે 35,705 ફાઈલોમાં આ સમસ્યા હતી. અને ઇન્ટરનેટ આર્કાઇવ પર અપલોડ કરતાં પહેલાં મારે ફોન્ટને એમબેડ કરવાનાં હતાં. પણ જે ફોન્ટ તમારું સિસ્ટમમાં હોવાનું મનાય છે, એ બધું અસ્પષ્ટ હશે, જે ઘણાં વધી પહેલાં એક નારતીય સંશોધન સંસ્થા દ્વારા નિર્મિત હતાં. ઘણાં દિવસો સુધી શોદયાં પછી પણ હું આ ફોન્ટ બરીદિવા અથવા ડાઉનલોડ કરવા માટે શોધી ન શક્યો, એટલે હાલ પૂર્તું ઓરિસાનું કામ મુલતવી રાખ્યું છે.

અન્ય રાજ્યાનું કામ વધુ મુજકેલ હતું. ઓરિસાના મામલામાં હું રાજપત્રનાં મુદ્રાઓની લાંબી સૂરીઓની સાથે ઇડેક્સ ફાઈલોને ખેંચી શકતો હતો અને એ ઇડેક્સ ફાઈલમાં પ્રત્યેક પી.ડી.એફ. ફાઈલ સાથે એક ચુ.આર.એલ. હતું. ઇડેક્સને પહેલાં નીચે લાવીને, પછી મેટાડેટા અને ફાઈલ એન્ફેસિસમાં પાર્સ (parse) કરીને, બધી પી.ડી.એફ. ફાઈલોને લેવી, એ ઘણું સરળ હતું. પણ ઘણાં ખરાં સાજ્યાની બાબતમાં આટલું સરળ નહોતું.

ઘણાં સાજ્યાનાં રાજપત્રો અમૃત માઈક્રોફોટ સર્વર સોફ્ટવેર પર આધારિત છે, જે પી.ડી.એફ. ફાઈલોનું ચુ.આર.એલ. (નેટવર્ક એફ્રેસ) નથી બતાવતું. સમસ્યા એ છે કે દરેક રાજ્યામાં અલગ અપારદર્શક પદ્ધતિ છે. નારતગાં ડાનનબંધ સત્તાવાર રાજપત્રો છે, દરેક રાજ્યાનો અને ડિલ્હી જેવી પ્રગ્રબ નગરપાલિકાઓ માટે પણ. દરેકને અલગ રીતે પ્રોગ્રામ કરવામાં આવ્યો છે.

અમે આ સંગ્રહમાં કુલ 163,977 પી.ડી.એફ. ફાઈલો બેંગી કરી હતી. પણ એ સ્પષ્ટ હતું કે આ કામ સારી રીતે કરવા માટે અમારે 2018 માં કેટલાંક ગંભીર કામ કરવા પડશે. બધાં રાજપત્રો માટે ફાઈલો લાવવી પડશે, એટલું જ નહીં, સંગ્રહને હક્કિતમાં ઉપયોગી બનાવવા માટે એને અપડેટ કરવો પડશે. સાથે સાથે રાજપત્રોમાં સર્ચ કરવા માટે એ બધાં એવાં સ્વર્ણપમાં વ્યવસ્થિત પણ કરવા પડશે, જે અમે બરેખર જોવા માંગીએ છીએ. અમારે સ્કેન કરેલાં રાજપત્રો પર ઉચ્ચ ગુણવત્તાયુક્ત ઓપ્ટિકલ ફ્રેન્કટર જેવાં મુદ્રાઓનો પણ સામનો કરવો પડશ્યો. પણ લાયલેરી ઓફ ઇન્ડિયા બનાવતી વખતે પણ અમારે આ મુદ્રાનો સામનો કરવો પડશ્યો. એ ઉપરાંત, કેન્દ્ર, રાજ્ય અને શહેરોના રાજપત્રો ડાઉનલોડ કરતી વખતે એ સ્પષ્ટ થયું કે એમાંનાં કેટલાંક અભ્યવસ્થિત હતાં અથવા ગાયબ હતાં, એટલે એમની ગુણવત્તાની બાતરી હોવી પણ જણારી હતી.

કોઈ પણ દેશાની સરકારી સત્તાવાર પવિકાઓનો ઉદ્દેશ્ય નાગરિકોને જણાવવાનો હોય છે કે અમની સરકાર શું કરી રહી છે. સમવારી સરકાર (federal government) ની અધિકૃત પવિકા “ચુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ ઓફ ફેડરલ રજીસ્ટર” થી આની શરૂઆત થઈ. સુપ્રીમ કોર્ટમાં એક પ્રસિદ્ધ કસમાં સરકારે થેટ ડિપ્રેશન દરમાન એક સમૃદ્ધ પર નિયમોનું પાલન નહીં કરવા બદલ મુક્કદમો દાખલ કર્યો હતો, પરતુ કોઈ પણ વાસ્તવમાં આ નિયમો શોધી ન શક્યાં કારણ કે એ કચારેય પ્રકાશિત થયાં જ નથી.

સુપ્રીમ કોર્ટના જન બ્રેડિસના આગ્રહથી હાર્વર્ડના એક કાનૂની પ્રોફેસરે “ગવર્નેન્ટ ઈન ઇનોરન્સ ઓફ લો- એ પલી ફોર બેટર પલિલક્રેશન ઓફ એકજીક્યુટીવ લેજીસ્લેશન” નામે એક પ્રમુખ પેપર લખ્યું હતું. એના પછી એક ઓપચારિક પ્રક્રિયા શરૂ થઈ, જેવાં બધાં સરકારી નિયમો પહેલાં એનાં પ્રારંભિક રૂપમાં પ્રકાશિત થાય, જે “પ્રસ્તાવિત નિયમ બનાવવાની સૂચના” ના રૂપમાં ઓળખાય છે. આને લીધે નાગરિકોને ખબર પડે છે કે શું થવાનું છે, પછી અંતિમ (ફાઈનલ) નિયમો પણ પ્રકાશિત થાય છે. સંપૂર્ણ વિનિયમન એક એકચિત દસ્તાવેજ, એટલે કે સમવારી વિનિયમન કોડ (કોડ ઓફ ફેડરલ રેગ્યુલેશન્સ) માં સામેલ કરવામાં આવે છે, જેને બધાં સુધારાઓ, લોપ અને સહૃદાયક ઐતિહાસિક નોટ્સ અને પોઈન્ટ્સ સાથે અપડેટ કરવામાં આવે છે.

સમવારી (ફેડરલ) સ્તર પર જે ટેકનિકલ માનકોને કાયદાનો દરજનો પ્રાપ્ત છે, અમને ઉપલબ્ધ કરાવવાની મારી લડતમાં સમવારી નિયમન કોડ (કોડ ઓફ ફેડરલ રેગ્યુલેશન્સ) માં મને બહુ વિસ્તૃત કરી દેખાઈ. મારું અનુમાન છે કે કોડ ઓફ ફેડરલ રેગ્યુલેશન ના 30% કોડ નાગરિકો માટે મોટો બર્ચ કર્યો વિના અને નિજી પાટીની અનુગતિ પ્રાપ્ત કર્યો વિના ઉપલબ્ધ નથી. આ એવાં મોડેલ કોડ અને માનક છે, જે કાનૂન નથી પણ અન્ય કાનૂનનો દરજનો પ્રાપ્ત નિયમોમાં “સંદર્ભ દરાર સામેલ” કરવામાં આવ્યાં છે. આ પ્રક્રિયાનો પહેલાં ઉદ્દેશ્ય હતો, જીએ બચાવવાનો, પણ નિજી સંગઠનો દરાર નાગરિકો પાસેથી અન્યાયપૂર્ણ રીતે શુલ્ક લઈને એમની પહુંચને નિયંત્રિત કરવા માટે એક સારો અવસર બની ગયો છે.

યુ.એસ.ગ્રામાં કાનૂનની સાર્વજનિક પ્રિટિંગના ગુંદે ઘરાં વખતથી મને દિલયસ્પી રહી છે. એટલી હદ સુધી કે યુ.એસ.ના પલિલક પ્રિટરની સૂર્યી માટે મેં મારું નામ પણ આપ્યું હતું. પલિલક પ્રિટર એકનિષ્ઠ અધિકારી હોય છે જે સમવારી (ફેડરલ) સ્તર પર કાનૂનનો પ્રયાર કરે છે અને સરકારી પ્રિટિંગ કાર્યાલયનો નિદેશક (ડિરેક્ટર) હોય છે. મને નોકરી ન મળી પણ શોર્ટલિસ્ટમાં મારું નામ હતું. એટલે મને જોવા મળ્યું કે વ્હાઈટ હાઉસના રાષ્ટ્રપતિ ના કર્મચારીઓ કંવી રીતે કામ કરે છે. એ દરમાન મને પ્રિટિંગ કાર્યાલય વિશે બહુ શીખવા મળ્યું અને આ અનુભવ અમૃત્ય હતો.

પલિલક પ્રિટિંગમાં મારા રસને કારણે હું આ ક્ષેત્રમાં કામ કરનારા દુનિયાભરનાં લોકો સાથે સંપર્કમાં હતો. અમાંના એક જોન શેરિડન છે, જેમણે યુનાઈટેડ કિંગડમના રાષ્ટ્રીય અનિલેખાગારના તત્ત્વાધાનમાં, કાયદાના પ્રયાર માટે કદાચ દુનિયાના સૌથી સારી વ્યવસ્થા કરી છે. આ એક

‘કોડ સ્વરાજ’ પર નોંધ

અદભુત પ્રણાલી છે, જે દૂંહેન્ડના બધાં કાયદાઓને શબ્દશા: વાંચવા શક્યે બનાવે છે. તમે મેળના કાર્ટીના શબ્દોને એ જ શબ્દોમાં જોઈ શકશો, જેવી રીતે એ નિયમો બનાવવામાં આવ્યા હતાં, પુનઃ બનાવવામાં આવ્યા અને સમયની સાથે કેવી રીતે બદલતાં ગયાં.

ભારતમાં કાયદા સુધી લોકોની પહોંચનો સવાલ સ્પષ્ટ સામે આવી ગયો છે. નિશીથ દેસાઈ એસોસિએટ્સનાં બે વકીલો, ગૌરી ગોખલે અને જયદીપ દેશીએ “વાંટેજ એશિયા” પત્રિકામાં (Vantage Asia Magazine) “એ પુશ ફોર પ્રોસિડ્યુરલ સટ્ટન્ટી” શીર્ષક હેઠળ એક લેખ લખ્યો, જેમાં એમણે નિયમો અને અધિનિયમોની સ્થિતિનું આકલન કરવાના અસમર્થતનાં ઘણાં ઉદાહરણ આપ્યાં. માનક કેસમાં મારાં બિત્ર અને સહદ્યાયિકાકર્તા સુશીાત સિંહાચે આ વિષયાં તાડો રસ લીધો. એમણે “ભારતીય કાનૂન” પત્રિકામાં બધા અદાલતી મામલા અને કાયદાઓનો સંગ્રહ ઓનલાઇન મૂક્યાં છે. શ્રીનિવાસ કોડલી મારાં બીજાં સહદ્યાયિકાકર્તા છે, એમણે અધિકૃત રાજપત્રોના સંઘર્ણી શરૂઆત કરી હતી.

અમે એકલાં નહોતાં . સપ્ટેમ્બર 2017 માં, દિલ્હી ઉદ્યા ન્યાયાલયના માનનીય જસ્ટિસ મનમોહનને એક સુનાવણી દરમયાન કાનૂન સુધી પહોંચની સ્થિતિ વિશે સાંભળીને કાનૂન મંવાલયને એક બહેતર પ્રણાલી લાવવા આદેશ કર્યો હતો, જે બધાં કેંદ્રીય અધિનિયમો અને આધીનસ્થ કાનૂનો એક કેંદ્રીય પોર્ટલ પર ઉપલબ્ધ હોય. ઓર્ડરમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે કાનૂનને “મશીન રીડેબલ પી.ડી.એફ. ફાર્મેટ” ના રૂપમાં ઉપલબ્ધ કરાવવામાં આવે. એનો અર્થ એ થાય કે પી.ડી.એફ.ફાઈલ્સમાંથી ટેકસ્ટ કાઢી શકાય, અને એનો ઉપયોગ નિગ ડેટા એનાલિસિસ, ઓચ. ડી.એમ.એલ., બહેતર મેટાડેટા અને અન્ય ચીજો માટે કરી શકાય. આ સ્પષ્ટ છે કે આ મામલો વર્ષ 2018 માં અને ત્યાર પછી મહત્વપૂર્ણ બની રહેશે.

હું સરકારનાં કાયીની ઉપેક્ષા શા માટે કરી રહ્યો હતો?

મેં ગાંધીને સ્કેન કરવામાં, ચુ.એસ. સરકારની 6000 કિલોમોના આર્કાઈવને સંભાળવામાં અને સત્તાવાર રાજપત્રો વાંચવામાં વિતાવ્યા.આ બધાં કામોમાં કોઈ કામ એવું નહોતું જે મારે કરવું જોઈતું હતું. એને બદલે મારે અમેરિકાની સરકારનાં કામો પર મારી રિસર્ચના પરિણામો પ્રકાશિત કરવાનાં હતાં.

અમેરિકામાં પણ અન્ય ઘણાં ખરાં રાષ્ટ્રીય કોપીરાઇટ સિસ્ટમની જેમ એવાં ઘણાં કામોની એક સૂચી છે, જેમનો કોપીરાઇટ નથી. ચુ.એસ.મા અપવાદોમા સોથી વધુ ઉલ્લેખનીય છે, અમેરિકાની સરકારનું કામ, જે અમેરિકન ફેડરલ કર્મચારીઓ અને અવિકારીઓએ એમના સરકારી કર્તાલોના પાલન દરમયાન કર્યું છે. આ અપવાદની પાછળનો ઉદ્દેશ્ય એ છે કે કર્મચારી જનતાનાં સેવક છે, લોકો એ સેવકોને વેતન આપે છે અને એમણાં કામનું ઉત્પાદન એમણાં નિયોજાત (એમ્પલોયર) , અણોત્ત જનતાનું છે, આ સંકલ્પના સરળ છે પણ શક્તિશાળી છે.

સરકારનું કામ છે કે એ તપાસ કરે કે 1990ના દશકના પ્રારંભમાં પેટેટ એન્ડ સિક્યુરિટી એન્ડ ડેટાબેઝને સરકાર મહેસૂલના સ્લોતના રૂપમાં ભૂચી કિંમતે કણારે અને ક્રેમ વેરી રહી હતી જણારે હું એ ડેટાબેઝને સ્વતંત્ર બનાવવામાં સક્ષમ હતો. ડેટાબેઝ બરીદિવા માટે પ્રતિ વર્ષ લાખો ડૉલરો બર્યાવા પડે છે, પણ જો હું એટલા પૈસા જમા કરી શકત, તો હું બરીદી લેત. એક વાર ડેટા મારા હુથમાં આવી જાય, પછી કોઈ કોપીરાઇટ નથી એટલે હું આ ડેટાબેઝને ઇન્ટરનેટ પર પોસ્ટ કરી શકતો હતો.

વિટ્બણી એ છે કે યુ.એસ. સરકાર પાસેથી દસ્તાવેજો બરીદીને યુ.એસ.નાં લોકોને આપી શકું, એ માટે એક જ રસ્તો હતો કે હું સરકારના જ એક અન્ય અંગ, નેશનલ સાયન્સ ફાઉન્ડેશન (NSF) પાસેથી જ અનુદાનની અરજી કરું. એ સમયગાળમાં ઇન્ટરનેટના વિકાસમાં નેશનલ સાયન્સ ફાઉન્ડેશનને મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા નિભાવી હતી અને એના ડિવિઝન ડિરેક્ટર સ્ટીફન વોલ્ફ એક નીડર વ્યક્તિ હતાં, જેમણે મને અનુદાન આપ્યું.

જણારે આ નવી પરિયોજના વિશે ખબર ફેલાઈ, તો શક્તિશાળી “હાઉસ એનજી કબિટીના અદ્યાક્ષ ડિગેલ નેશનલ સાયન્સ ફાઉન્ડેશનને કડક પત્ર લખીને પૂછ્યું કે એઓ આ માહિતી વહેંથીને, નિજી ક્ષેત્ર સાથે “પ્રતિસ્પદ્ધી” શા માટે કરી રહ્યાં છે. આ વિશે ન્યૂયોર્ક ટાઇમ્સમાં ઉપરાષ્ટપતિ અલ ગોરેની ટિપ્પણી કે “અમેરિકન જનતા માટે આ મોટી જીત છે” પ્રકાશિત થયાં પછી વિવાદ શાંત થઈ ગયો હતો. ત્યાર પછી હું અલ ગોરે નો પ્રશંસક બની ગયો છું.

માનકોને ઓનલાઇન કરવાના મારા કામ દરમ્યાન, મેં જોયું કે ફેડરલ કર્મચારીઓએ આ મહત્વપૂર્ણ સુરક્ષા કાન્નો બનાવવામાં ઘણું યોગદાન આપ્યું છે, છતાં પણ નિજી માનક સંગઠનો એના પર કોપીરાઇટનો દાવો કરે છે. આ જ પ્રચલન અન્ય વિદ્યતાપૂર્ણ પ્રકાશનો (scholarly publishing) માં અધિક વ્યાપક રૂપે છે. કાયદાના ક્ષેત્રમાં મારા કામને કારણે હું રાષ્ટ્રપતિ ઓબામાનાં વિદ્યતાપૂર્ણ કાર્યોને નજીકથી જોતો આવ્યો છું અને ‘હાર્વેટ લો રિટ્યુંગ’ પ્રકાશિત અભના લેખને દ્યાનથી વાંચ્યો હતો. મને એ વિધિત લાગ્યું કે હાર્વેટ લો રિટ્યુંગ અભના કામ પર કોપીરાઇટનો દાવો કરે છે. અને મારા દ્યાનમાં આવ્યું કે ‘સાયન્સ’ જેવી અન્ય પત્રિકાઓમાં પણ આ જ પ્રથા લાગૂ હતી, જયાં અભના લેખો પ્રકાશિત થયાં હતાં.

વર્ષ 2016 માં એક પ્રમુખ સંસ્થાએ આ પરિસ્થિતિ માટે કંઈક કરવા મારો સંપર્ક કર્યી હતો. આ ક્ષેત્રમાં કામ કરવા માટે ઓક્ટોબર 2016 માં એમણે વર્ષ 2017 માટે 500,000 \$ અને વર્ષ 2018 માટે 400,000 \$ આપવાની ઓફર કરી. જો કે આંગા એક ચાલ હતી. એમણે અમારા બોર્ડ ઓફ ડિરેક્ટર્સમાં એક સીટની માંગ કરી અને એઓ મારા કામ પર સંપૂર્ણ નિયંત્રણ કરવા હિચાતા હતાં, જેમાં લક્ષ્ય અનુસાર વારંવાર પૈસાની ચૂકવણી માટે રકમ ઉપલબ્ધ કરવાનું પણ સામેલ હતું. મને ચાદ છે, હું દિનેશ ક્રિવેદીના બંગલામાં બેઠો હતો, ત્યારે અમેરિકાથી ફોન આવ્યો અને મને આ શરતોની જાણ કરવામાં આવી. પછી હું બહાર લિવિંગ

‘કોઇ સ્વરાજ’ પર નોંધ

સમાં આવ્યો અને દિનેશ તથા સામને કદ્યું કે મેં હમણાં જ 900,000 \$ ના અનુદાનને અસ્વીકાર કરી દીધું છે.

મેં એ સંસ્થાને સમજાવ્યું હતું કે એમના પૈસાથી અમને સરકારનાં કાયોનું ગહન અદ્યારાન કરવાનું, પદ્ધિલશર્સ અને સરકારને કોઈ પણ પ્રકારના ઉત્તલંઘન વિશે સૂચિત કરવાનું અને જે સ્પષ્ટ રૂપે પદ્ધિલક ડોમેનમાં હોય, એવાં કોઈ પણ લેખ પ્રસિદ્ધ કરવાનાં કાયોમાં મદદ મળશે. જો કે એમાંના અધિકાંશ પૈસા કોઈ પવિકાના લેખને સ્કેન કરવા માટે (જો તમે આ વ્યાપક સ્તર પર કરી રહ્યા હો) પુસ્તકાલય વિજ્ઞાન (library science) ના સ્નાતક છાત્રોને ચૂકવવામાં અને એવાં જ અન્ય કામોમાં ખર્ચ થઈ જશે.

જો કે અનુદાનમાં કોઈ કાનૂની ખર્ચ સામેલ નહીં હોય. ત્યાં સુધી કે જો અમને મોટી સંખ્યામાં, કાઈ પવિકામાં એવાં લેખ મળે છે, જે સ્પષ્ટ રૂપમાં પદ્ધિલક ડોમેનમાં છે અને એમે પ્રકાશિત કરીએ છીએ તો એની કોઈ ગેર્ટી નથી કે પ્રકાશક, જે લગભગ હમેશા ઝાડાખોર હોય છે, એ અમારા પર કેસ નહીં કરે. બેધમાનીથી મળોલાં મહેસૂલના પ્રવાહને ચાલુ રાખવા માટે, અથવા માત્ર બદલાની ભાવનાથી, યા અમારા કામમાં વિલંબ થાય એ માટે તેઓ કેસ કરવાની રહુનીતિ અપનાવશે.

અન્ય શબ્દોમાં, આ અત્યારી સંકટનું કામ હતું. અનુદાન ન સ્વીકારવાનું માણ કારણ એ હતું કે હું સંસ્થાના અધિકારીને અમારા બોર્ડના સભ્ય બનવાની અને અમારી પ્રવૃત્તિઓ પર નિયંત્રણ રાખવાની અનુમતિ ન આપી શકું, ખાસ કરીને જ્યારે મેં એની સાથે કર્યારેય કામ નહોતું કર્યું. અમુક સંસ્થાઓ કોઈ કામ કરાવીને પૈસા આપે છે. જો તમે એમની પરિયોજના પર કામ કરો તો તમને પૈસા આપશો પરંતુ એમે એવી રીતે કામ નથી કરતાં અને એમે અમારા ભિશનને હમેશાં પૈસાથી વધુ મહત્વ આપ્યું છે.

આખે સંસ્થાએ હરી સંપર્ક કર્યી અને જાન્યુઆરી 2017 માં અમને 250,000 \$ નું અનુદાન આપવા માટે સહમત થઈ ગઈ. એમણે કદ્યું કે રિપોર્ટ જમા કર્યા પછી જુલાઈમાં વધુ 250,000 \$ આપશે. અને બાકીના 400,000 \$ 2018 અને 2019માં હૃતા રૂપે આપશે. આટલું મોટું અનુદાન ધરણાં હૃતાઓમાં મળવાનું હતું, જે મને પરંદ નહોતું. પણ મેં કાગળો પર હુસ્તાક્ષર કરી દીધાં.

પ્રકાશકોનાં શંકાશીલ કાયોની તપાસ.

વર્ષ 2017ના શરૂઆતનાં છ મહિના સુધી મેં સરકારનાં કાયો પર સતત સંશોધન કર્યું. યુનિવર્સિટી ઓફ નોર્થ કેરોલીનાનાં બે પ્રોફેસરો અને સ્નાતક છાત્ર સાથે કામ કરીને અને યુનિવર્સિટી ઓફ કેલિફોર્નિયા અને સ્ટાન્ફોર્ડનાં પુસ્તકાલય અદ્યક્ષોની સહાયતા વડે એમે વિદ્તતાપૂર્ણ સાહિત્યનાં લેખકોની સંબંધધતા (author affiliation) ની તપાસ કરી.

વાસ્તવમાં આ જર્નલ ડેટાબેઝની જાણકારી પ્રાપ્ત કરવી, એ આસાન કામ નથી કારણું કે લેખકોની સંબંધતાને ઘણી રીતે લખી શકાય છે.

અમે અસલમાં દરેક સરકારી એજન્સીને પુસ્તકાલયો દ્વારા વપરાતાં એક પછી એક ત્રણ વિભિન્ન વાણિજ્યિક સર્વો એન્જીનોમાં મૂકી દીધાં અને પછી એનાં પરિણામોનું અદ્યાયન કર્યું દાખલા તરીકે, જો તમે “રોગ નિયંત્રણ કેંદ્ર” સર્વો કરો, તો તમને માત્ર યુ.એસ. ની એજન્સીનાં લેખો નહીં મળે, બલ્કે ચીનનાં એવાં જ કેંદ્રોના લેખો પણ મળશે. એટલે તમે એજન્સીનું નામ સર્વો કરતી વખતે ‘અમેરિકા’ અથવા ‘યુ.એસ.’ અથવા ‘અટલાન્ટા’ શાન્દ ટાઈપ કરીને શોધને સ્કૂલમાં બનાવી શકો છો.

અમને જે પરિણામો મળ્યાં, એ અસાધારણ હતાં. અમારા પ્રારંભિક ઓડિટમાં 1,264,429 લેખો – સંગઠનનું મળ્યાં, જે ફેડરલ કર્મચારીઓ દ્વારા લિભિટ હતાં. પ્રારંભિક સ્કૂલમાંથી અમે બીજા સ્તરનું વિશ્લેષણ કર્યું, જેમાં વિભિન્ન પ્રક્રીતીઓમાં આવ્યાં હતાં. ફેડરલ કર્મચારી પોતાના સમયમાં અને ફેડરલના નંદોળનો ઉપયોગ કર્યો વિના લેખ લખી શકે છે. એટલે સુધી કે જો એ લેખ કર્મચારીની વિશેષજ્ઞતા અનુસાર હોય તો પણ એ સરકારી કામ નથી માનવામાં આવતું. આવા લેખને કોપીરાઇટ થી મુક્ત કામ માનવા માટે એ કર્મચારીના સરકારી કર્તવ્યો દરમ્યાન લખેલો હોવો જોઈએ. અમારો પ્રફુલ્લ એ હતો કે શું પ્રકાશિત લેખોને યોગ્ય રીતે કોપીરાઇટ-મુક્ત રિટિનાની કરવામાં આવ્યા છે, જે કાનૂની રૂપે આવશ્યક હોય છે.

અમારા વિશ્લેષણથી અમને 1.2 મિલિયન લેખોને બે રીતે ગોઠવવામાં મદદ મળી. પહેલી, એમણે ડિજિટલ ઓફિસ આયડેટીફિયરનો ઉપયોગ કર્યો હતો, જેનાથી અમે નિર્ધારિત કરી શકતાં હતાં કે સરકારનાં કેટલાં કામો કર્યાં પ્રકાશકથી મળ્યાં હતાં. દાખલા તરીકે, રીડ એલ્સેવીયરની એક કોપીરેટ શાખામાં 293,769 લેખો હતાં, જ્યારે અમેરિકન મેડિકલ એસોસિએશનની પાસે 5,961 લેખો હતાં. એ ઉપરાંત, અમે સર્વો કરતી વખતે એજન્સીઓનાં નામ એન્ટર (enter) કર્યો હતાં, એટલે અમે દરેક એજન્સી દ્વારા પ્રકાશિત લેખોને અલગ અલગ પ્રાપ્ત કરી શક્યાં. દાખલા તરીકે, આમી કોર્સ ઓફ એન્જીનિયરના કર્મચારીઓ દ્વારા લખાયેલાં 20,027 લેખો અને નેશનલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ્સ ઓફ હેલ્થના કર્મચારીઓનાં 45,301 લેખો મળ્યાં.

29 પ્રમુખ પ્રકાશકો માટે, આંકડાકાય રીતે સ્વીકૃત, લેખોનાં નમૂના કાઢવામાં આવ્યાં, જેમાં નાનાં પ્રકાશકો માટે 50 અને મોટાં પ્રકાશકો માટે 500 લેખામાં આવ્યાં. 22 સરકારી એજન્સીઓમાંથી દરેક માટે આ જ પ્રક્રિયા કરવામાં આવી. અંતમાં, અમે લગભગ 10,000 લેખો કાઢ્યાં અને દરેકનું અલગથી પરીક્ષણ કરીને પુરાવા માટે તપાસ કરી કે શું શીર્ષક પૃષ્ઠ પર કોપીરાઇટના દાવાનું સાક્ષય છે. એની સાથે સાથે અમારે અમારી શોધનાં પરિણામોની ચોક્સાઈને પરખવાની હતી, જેથી ખોટાં હકારાતમક (false positives) પરિણામો દૂર કરી શકાય અને લેખકોની “અધિકૃતતા” (officialness) ના સંકેતો શોધવાના હતાં, જેવાં કે લેખકોએ પોતાના લેખની સમીક્ષા માટે પોતાના સહ-કર્મચારીઓનો આભાર માન્યો છે અથવા ઓથી

‘કોઈ સરકાર’ પર નોંધ

ઉલ્લંઘન શું લેખ એ દર્શાવે છે કે એમણે સરકારી સેવામાં પ્રવેશ કરતા પહેલાં એ લખ્યો હતો.

પરિણામો બહુ સ્પષ્ટ હતાં. જેટલાં લેખ અમને મળ્યાં, એમાંથી ઘણાં ખરાં અમેરિકન સરકારને આધીન હતાં. અને કોઈ પણ મામલામાં પ્રકાશકે અને “કોપીરાઇટ વિના” નહોતો બતાવ્યો. લગભગ બધાં મામલાઓમાં, લેખ સાવધાનીથી એક “પે વોલ” (paywall) ની પાછળ છુપાયેલાં હતાં અને નિશ્ચિત રૂપથી કોઈ પણ લેખ સરકારની વેબસાઇટ પર ઉપલબ્ધ નહોતો. દરેક એજન્સી દ્વારા નેશનલ આર્કાઇવ પર મૂકવામાં આવેલાં રેકોર્ડસના પરીક્ષણાથી આ સ્પષ્ટ હતું કે આર્કાઇવમાં પણ આ લેખોની પ્રત નહોતી.

ઘણાં શોધ વિષયો માટે, વ્યાપક રીતે કરવામાં આવેલાં ગ્રંથસૂરી શોધ (bibliographic search) સફળ રહ્યાં છે. પરંતુ કાનૂની (લીગલ) વ્યવસાય માટે આવું નથી, કારણ કે એઓ પ્રોફેચરિશનિયની અજ્ઞાનતા પર જાણકારીને ગર્વ કરે છે. કાનૂની સાહિત્ય સામાન્યપણે વિશેષ વિક્રેતાઓ પાસે એવી રીતે કેદ છે કે સામાન્ય ગ્રંથસૂરી સર્વ એન્જિનોમાં શોધી નશી શકતાં. જો કે હું વાસ્તવમાં એ જાણવા હરછતો હતો કે કાનૂની પત્રિકાઓમાં કઈ પ્રથા હતી, કેમ કે આ મામલો કાનૂન સંબંધિત હતો. દેશભરનાં કાયદાનાં નાં વિદ્યાર્થીઓને અનુક લો જર્નાલ્સનાં દરેક અંકમાં પ્રકાશિત એવાં લેખોની સૂર્યો બનાવીને સ્પેડશીટ બનાવવાનું કહ્યું, જે ફેડરલ કર્મચારીઓએ લખ્યા હતાં. આ વિદ્યાર્થીઓનું નેતૃત્વ મારી એક સ્વયંસેવિકા, યોલ તો સ્કૂલની નિશા ગુટેનટેંગે કર્યું હતું.

વિશ્વવિદ્યાલય કાનૂની સમીક્ષા (university law reviews) પત્રિકા ઉપરાંત, કાનૂની પ્રકાશનોમાં એક અન્ય પ્રમુખ પત્રિકા છે, અમેરિકન બાર એસોસિએશનની. આ કામ મેં ખૂદ હાથમાં લીધું અને ડાનબંધ અલગ અલગ પ્રકાશનોમાં ઘણાં લેખો વ્યક્તિગત રીતે તપાસ્યાં. મને 552 લેખો મળ્યાં, જે નિશ્ચિત રૂપે ફેડરલ કર્મચારીઓ દ્વારા લખાયેલાં લાગતાં હતાં અને જે સંભવત: એમણે પોતાના આધિકારિક (સરકારી) કર્તવ્યો દરમયાન લખ્યાં હતાં.

આવું જ એક ઉદાહરણ છે, સમવાચી વેપાર આયોગ (ફેડરલ ટ્રેડ કમિશન) ના કમિશનરનો, જેમાં આગલાં વર્ષ માટે એજન્સીનાં વિનિયાગક કાય્યો અને સુધારાઓ વિશે એન્ટી ટ્રસ્ટ (Anti Trust) બારને બીજી કર્યો હતાં. અન્ય ઉદાહરણો છે, સૈન્ય આધિકારીઓનાં, જેમણે પોતાના આધિકારિક કર્તવ્યો દરમયાન પ્રબંધ કાનૂન (procurement law) ની ઉરચ ડિગ્રી પ્રાપ્ત કરવા માટે એક પત્રિકામાં લેખ લખ્યો હતો. આ મામલાઓમાં કોઈ પણ લેખ સરકારી કામ રૂપે નહોતો લખવામાં આવ્યો..

સામાન્ય શોધ સાહિત્ય અને કાનૂની સાહિત્યમાં શોધ કરવા અને ઘણાં પુરાવાઓ જીવા ઉપરાંત, હું ‘સરકારી’ કલમ (clause) ની ઉત્પત્તિ સમજવા માટે કાનૂની સાહિત્યનું બિંદુ અદ્યાયાન કરી રહ્યો હતો. અને એ પણ સમજવાની કોશિશ કરી રહ્યો હતો કે આ ‘સરકારી’ કલમનું અદાલતોએ અર્થધટન કઈ રીતે કર્યું. મને આ કલમનું ઉત્પત્તિસ્થાન 1895 ના પ્રિટિંગ એકટમાં જણાયું અને જણાડે એક સિનોટેરે રાષ્ટ્રપતિ ના

લેખોના સંકલન પર કોપીરાઇટનો દાવો કર્યો તો વિવાદ શરૂ થઈ ગયો. પછી મેં આ 'સરકારી' કલમનો કાયદાકીય અને ન્યાયિક ઇતિહાસ જાતાવ્યો, જે કોપીરાઇટ અધિનિયમ 1909નો એક હિસ્સો બની ગયો હતો, જેનું પાછળથી અદાલતો અને આગામી કાનૂનોમાં આવું જ અર્થાટન કરવામાં આવ્યું છે.

હું બારમાં ગયો અને મને બહાર જવાનું કહેવામાં આવ્યું.

મેં આ મામલાના સમાધાન માટે એક રણનીતિ બનાવી આ રણનીતિમાં અમેરિકન બાર એસોસિએશન ના હાઉસ ઓફ ડેલિગેટ્સ સમક્ષ એક પ્રસ્તાવ લાવવાનો હતો.આમ કરવા માટે, સામાન્ય રીતે પ્રસ્તાવકર્તા કોઈ વક્તિલ હોવો જોઈએ. મારા બોર્ડનાં બે સભ્યો એ. બી.એ. (અમેરિકન બાર એસોસિએશન)નાં સભ્ય હતાં. હું વિચારતો હતો કે હું એમની સાથે મળીને એક સહ-લેઝકની જેમ એક પેપર લખ્યું, જેમાં આ મામલો રજૂ કરવામાં આવે અને એના આધાર પર અમે હાઉસ ઓફ ડેલિગેટ્સ સમક્ષ એક પ્રસ્તાવ પ્રસ્તુત કરી શકીએ જેમાં એ.બી.એ. પાસેથી સમર્થનની માંગ કરીએ કે આપણે બધાંએ કોપીરાઇટ કાનૂનોમાં બધી જોગવાઈઓનું પાલન કરવું જોઈએ. આ પ્રસ્તાવ વિવેકપૂર્વી લાગી રહ્યો હતો.

ગેર-વક્તિલ તરીકે હું 2017 માં હાઉસ ઓફ ડેલિગેટ્સના 'સંસદના વિશેષાધિકાર' ને કારણે ભાષણ આપવા માટે સક્ષમ હતો. એ વર્ષે માનકોને સમવારી કાનૂનોમાં સામેલ કરવાનો પ્રસ્તાવ પણ રજૂ કરવામાં આવ્યો હતો. અમેરિકન બાર એસોસિએશનને સમાધાનનો એક પ્રસ્તાવ આપ્યો કે જેથી ટેક્નિકલ કાનૂનોને સાર્વજનિક રીતે ઉપલબ્ધ કરાવી શકાય પણ "માત્ર વાંચવા માટે ઉપલબ્ધ." એનો અર્થ એ થયો કે કોઈ પણ વ્યક્તિ આવા કાનૂનોને એક ઉપયોગી ફોર્મેટમાં, ચૂકવણી વિના ઉપયોગ ન કરી શકે. સાથે સાથે આ સિસ્ટમને આધિન, કોઈ પણ વ્યક્તિ નિયું સંસ્થાની અનુમતિ વિના કોઈપણ કાનૂનની વાત ન કરી શકે. મેં પ્રસ્તાવનો વિરોધ કર્યો, માનક સંગઠનોએ પણ વિરોધ કર્યો કે આ સંગઠનો નિશ્ચલ્ક ઉપયોગનો વિરોધ કરે છે. અમે બંનેએ આ પ્રસ્તાવનો બે વિપરીત કારણોસર વિરોધ કર્યો તો પ્રસ્તાવના રજૂ કરનાર દળને લાગ્યું કે એમણે સોલોમનના ફેસલાની જેમ બાળકોને બે હિસ્સામાં કાપીને ન્યાય કર્યો છે. મારા જબરજસ્ત વિરોધ છતાં આ પ્રસ્તાવને પાસ કરવામાં આવ્યો,પણ ઓછામાં ઓછું એમણે મને પોતાની વાત કહેવાનો ગોક્રો તો આપ્યો.

માણ એ માનવું હતું કે જો કાનુની પ્રકાશનની સંરચના અંતર્ગત બધાં વિષયો પર પ્રમાણિક ચર્ચા થાય અને એ ચર્ચાના વ્યાપક ક્ષેત્ર અંતર્ગત અદયાયનશીલ જ્ઞાન અને શિક્ષણનાં વિષયો પણ સહિત કરવામાં આવે, તો અમેરિકન બાર એસોસિએશન એને યુ.એસ.ના કોપીરાઇટ અધિનિયમની કાનુની આવશ્યકતાઓના સમર્થનમાં અવાજ ઉઠાવવાના એક સુઅવસર સ્નેપ જોઈ શકે.

મેં યુ.એસ. સરકારનાં અદયાયનશીલ પેપર્સ પર આખી વસંત જીતું દરમયાન કામ કર્યું અને પછી મેં એક પ્રસ્તાવને 15 પૃષ્ઠોમાં (અધિકતમ

‘કોડ સ્વરાજ’ પર નોંધ

સ્વીકાર્યી અને 69 કૂટનોટ્સ સાથે પૂરો કર્યો છે. આ અમારા દ્વારા કરવામાં આવેલાં પરીક્ષણોનાં પરિણામો પ્રસ્તુત કરે છે, જે આ કાનૂનની ઉત્પત્તિ અને અન્ના ઉપયોગના ઇતિહાસ વગેરે પણ જણાવે છે. આ પ્રસ્તાવ એકદમ સરળ હતો કે જો કોઈ કર્મચારી પોતાના આધિકારિક કર્તવ્યો દરમ્યાન કોઈ લેખ લબે તો અની એક પ્રત સરકારી પ્રકાશન કાર્યાલય (government publishing office) માં જમા કરવામાં આવે. આ વાત સરકાર દ્વારા મુદ્રિત પ્રકાશનો માટે પુહુલાંથી જ જરૂરી છે. આના દ્વારા અને પહુલેથી જ સ્થાપિત વ્યવસ્થામાં અન્ય જરૂરોનાં લેખોનો સમાવેશ કરવાની કોશિશ કરી રહ્યાં છીએ.

આ પ્રસ્તાવમાં બીજુ ભલામણ એ હતી કે બધાં પ્રકાશકોએ (અમેરિકન બાર એસોસિએશન સહિત) સરકારના કોઈ પણ કામના પ્રકાશકને સાચી રીતે લેબલ કરવું જોઈએ. આનાથી એ વાતનો સંકેત મળશે કે કર્યો હિસ્સો, કાનૂનાનુસાર, કોપીરાઇટને આધિન નથી. વળી આ એક વર્તમાન સ્થાપિત માંગ હતી, કોઈ નવા અથવા આગૂલ પરિવર્તનની માંગ નહોતી. આ પ્રસ્તાવ સંબંધિત (ભાવિ) હતો: આ નવિષ્ટમાં પ્રકાશિત થનારાં લેખો પર લાગુ હુશે અને જૂની ફાઈલો પર લાગુ નહીં થાય જેમાં ખોટાં લેબલો લાગેલાં હોય શકે છે.

મારા પ્રસ્તાવને ‘કમિટી ઓન સલ્સ એન્ડ કેલેન્ડર’માં રજૂ કરવામાં આવ્યો. મારે એમનાં બહુ સુસ્પષ્ટ નિયમોનું પાલન કરવા માટે સંશોધનની વ્યાપક પ્રક્રિયામાંથી પસાર થતું પડ્યું. ડેઢારણ તરીકે, હું અમેરિકન બાર એસોસિએશનનો સહ-સભ્ય હતો, પણ પૂર્ણ સભ્યોને જ પ્રસ્તાવ રજૂ કરવાનો અધિકાર હતો. વકાલતની પ્રેક્ટિસ કરનાર વકીલ ન હોવાને કારણે હું એને માટે લાયક નહોતો. આની શરૂઆત મેં પેપરના એકમાત્ર લેખક સાપે કરી અને પછી જયારે એને અસ્વીકાર કરવામાં આવ્યો, તો મેં મારા લોર્ડના એક સભ્ય અને મને, એમ બંનેને લેખકો તરીકે પ્રસ્તુત કર્યો. પણ એને પણ અસ્વીકાર કરવામાં આવ્યો. જયારે મેં મારું નામ એમાંથી હટાવી લીધું, ત્યાર પછી જ એ સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો. આખરે, મારો પ્રસ્તાવ વિચાર કરવા માટે સ્વીકૃત થયો અને ન્યુયોર્ક ખાતે ઓગસ્ટના મદદમાં થનારી વાણિક સભામાં મારા પ્રસ્તાવ પર ચર્ચા કરવાનું નક્કી થયું.

અમેરિકન બાર એસોસિએશનોની કાર્યો પ્રક્રિયામાં ઘણાં વિભાગો હોય છે, જેમાંથી દ્રેકમાં પ્રતિનિધિ, અધિકારીણાં અને સમિતિઓ અને એમનાં નિયમો વગેરેનાં વિભિન્ન સ્તર હોય છે. વિભિન્ન વિભાગો અને નિયમોની ગાહનતા વાસ્તવમાં પ્રભાવશાળી છે. સામાન્ય રીતે, પ્રસ્તાવ એક ખાસ વિભાગમાં રજૂ કરવામાં આવે છે. દરેક સભ્યને આવું કરવાની છૂટ હોય છે, પણ એ લગભગ દુર્લભ છે. જયારે એક વિભાગ એક પ્રસ્તાવ પ્રસ્તુત કરે છે, તો એ બધાં વિભાગોને સહ-પ્રયોજન માટે મોકલે છે. અમેરિકન બાર એસોસિએશનની કાર્યાંસંસ્કૃતિમાં ઘણાં પ્રસ્તાવો ઘણાં વિભાગો દ્વારા કરવામાં આવે છે, અને અધિકતમ વિભાગો એનો વિરોધ નથી કરતાં.

મારા પ્રસ્તાવને મે મહિનામાં સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો. પણ ત્રણ મહિના સુધી મને કોઈ પણ વિભાગ તરફથી કોઈ સૂચના ન મળી મેં ઘણાં

વિભાગો, જેમને ઇટલેક્ચરચ્યુઅલ પ્રોપટી, એન્ટી ટ્રુસ્ટ, સાયન્સ એન્ડ ટેકનોલોજી વરેનાં અદ્યાક્ષો અને પ્રતિનિધિઓ સાથે સંપર્ક કર્યો અને પ્રસ્તાવના કોઈ પણ મુદ્દે, જો અમને શંકા હોય તો ચર્ચા કરવાની ઓફર કરી. પણ કોઈએ મારી સાથે વાત ન કરી.

જો કે કોઈએ મારી સાથે વાત ન કરી પણ એ અબર પડી કે એની બહુ ચર્ચા ચાલી રહી છે. ન્યુયોર્કની મિટિંગમાં જવાના એક સપ્તાહ પહુંલાં મને એક તત્કાળ પત્ર મળ્યો કે એ પ્રસ્તાવ વિશે ફોન પર ચર્ચા કરવા માટે મારી ઉપસ્થિતિ જરૂરી છે. મને કહેવામાં આવ્યું કે ફોન પર હું એકલો જ ન હોઉં. પ્રસ્તાવમાં અધિકૃત રીતે, અમેરિકન બાર એસોસિએશનના જે ખરા સભ્યનું નામ આપવામાં આવ્યું હતું, એ પણ હાજર રહેવો જોઈશે કારણ કે મને ખરેખર વચ્ચે પર્યવેક્ષણ (એડલ્ટ સુપરવિઝન)ની આવશ્યકતા છે.

અમે ફોન કર્યો. એક કલાક સુધી વાત ચાલી પણ સુખદ ન રહી. મારી સાથે ટિમ સ્ટેન્લી અને મિશા ગુટૈન્ટેગ હતાં. ટિમ સ્ટેન્લી મારા બોર્ડના સંસ્થાપક સભ્ય છે અને અમેરિકન બાર એસોસિએશનના સભ્ય છે અને મિશા ગુટૈન્ટેગ યોલ લો સ્કૂલનાં સ્વયંસેવિકા છે, ફોનમાં બીજું તરફ, બાર એસોસિએશનના આઠ કોષિત સભ્યોમાં ઇટેલેક્ચરચ્યુઅલ પ્રોપટી, એન્ટી ટ્રુસ્ટ, સાયન્સ અને એડમિનિસ્ટ્રેટીવ લો વિભાગનાં પ્રતિનિધિ હતાં.

અમની રિચિત્ર સ્પષ્ટ હતી. અમારે પ્રસ્તાવ પાછો લેવો પડશે અથવા બારના ક્રોપનાજન બનાવું પડશે. એન્ટી ટ્રુસ્ટ વિભાગના પ્રતિનિધિએ કદચિંતા કે એહો એન્ટી ટ્રુસ્ટ જર્નલનાં 75 લેખો, જે મેં મોકલ્યાં હતાં, જોઈએ છે અને એ ખાતરીપૂર્વક કહી શકે છે કે એ બધાં લેખો સરકારી કર્મચારીઓએ પોતાના નિઝું સમયમાં લખ્યાં હતાં અને સરકારી કામકાજનાં સમયમાં નહીં. મેં એ વાત પ્રત્યે અવિશ્વાસ પ્રકટ કર્યો કે એ બધાં લેખોમાંનો દરેક લેખ નિઝું સંપત્તિ હતો, પરંતુ એ પોતાની વાત પર અડગા હતો. મેં ફેડરલ ડ્રેડ કમિશનના વર્તમાન કમિશનરના ઓછામાં ઓછાં 17 પ્રકાશનો સૂરીમાં ગણાવ્યા. હું એ જોઈને બહુ ગ્રૂપ્યવણમાં હતો કે એક કાર્યરેત વર્તમાન સભ્ય કેવી રીતે બારને એફ.ટી.સી.ની પ્રાથમિકતાઓની અમલ બજ્જાવણી વિશે ભીફ કરે, એ વાત “અમનાં સરકારી કામો” સિવાય બીજું શું હોઈ શકે.

સાયન્સ વિભાગની મહિલાએ કદચિંતા કે જો મેં આ પ્રસ્તાવને રજૂ કર્યો તો એ મારે માટે ‘સ્વાર્થીના ટકરાવ’ (conflict of interest) હેઠળ સમસ્યા ભિન્ની કરશો. આ સાંભળીને હું દંગ રહી ગયો અને મેં એને પૂર્ણાંત્રી કે એ ટકરાવ કેવાં હોઈ શકે. તો એણે જવાબ આપ્યો કે મેં સરકારી માહિતીને ઉપલબ્ધ કરાવવા માટે આખી કેરિયર દાંવ પર લગાવી દીધી છે અને હું જયોળ્ઝિયા સાથે કેસ લડી રહ્યો છું, એટલે મારો આંસુ સ્વાધી છે, પણ મેં આ કેસ વિશે જણાવ્યું નથી. એહો આ વાત બહુ ગંદી અને હલકી રીતે કહી અને એ સ્પષ્ટ હતું કે એ પોતાનો આ વ્યવહાર સભાગૂહમાં પણ રજૂ કરી શકે છે.

‘કોડ સ્વરાજ’ પર નોંધ

ઈટેલેક્ચરચુઅલ પ્રોપટી વિભાગના પ્રતિનિધિઓએ દરેક વાત બહુ ફેરવી ફેરવીને કહી એમણે કદચું કે હું કાનૂનને બહુ ખોટી રીતે સમજયો છું કારણ કે કર્મચારીઓનાં લેખો, જો કે કદાચ સરકારી કામ છે, પણ એક વાર પૂછ સંખ્યા સાથે ફોન્ટમાં ટાઈપ થયાં પછી એનાં ઉપર પ્રકાશનના કોપીરાઇટનું પડ ચઢી જાય છે, જો કે એનું બીજ (કોર) પાઠિલક ડોમેન હોય છે. એટલે પ્રકાશકોના કોપીરાઇટના ઉલ્લંઘન વિના આ લેખો ઉપલબ્ધ કરાવવા શક્ય નથી. માણ માનવું છે કે આ બકવાસ છે અને ચુ.એસ. કોપીરાઇટ એક્ટ આનું સમર્થિન નહીં કરે. ફોન્ટનું ચચાન અને પૂછ પર સંખ્યા મૂકવામાં કોઈ કોપીરાઇટ નથી. માત્ર કોઈ વાસ્તવિક સહલખક જ કોપીરાઇટમાં હિસ્સો પામવાનો હુકદાર છે.

હવે મેં ચર્ચાને માત્ર કાનૂની વાતોથી જ પૂરી નથી કરી. આ ગહુન સંશોધન પર આધારિત હતું અને આની સમીક્ષા કોપીરાઇટ વિશેષજ્ઞોની એક વિશિષ્ટ પેનલ ડ્રારા કરવામાં આવી હતી, જે આ પ્રોજેક્ટ માટે મારા સલાહકાર બોર્ડમાં સાગેલ થયાં હતાં. હું એ વાતે આજ્વસ્ત હતો કે અમારી પાસે કાનૂની આધાર હતો. અમે હવામાં વાતો નહોતાં કરી રહ્યાં.

એ સ્પષ્ટ હતું કે અમને સભાગૃહની ચર્ચાના કાદવમાં જેંચવામાં આવશે. હું સહન કરી શકતો હતો પણ આ સ્થિતિ બહુ ખરાબ હતી. એમણે મને જણાવ્યું કે ઓછાંમાં ઓછાં આઠ વિભાગોએ પોતાના પ્રતિનિધિઓને સૂચના આપી છે કે પ્રસ્તાવનો વિરોધ કરે. એટલે હું ગમે તેટલો વાક્પદ અથવા પ્રેરક વક્તા હોઉં પણ વોટ પહેલેથી જ નક્કી હતો. મને લાગે છે, એઓ દરેક બિંદુ પર ખોટાં હતાં પણ મેં એમના પર વિચાસ કર્યો જણારે એમણે કદચું કે જો અને આ પ્રસ્તાવને પ્રતિનિધિસભા (house of delegates) ના પટલ પર પ્રસ્તુત કરવાની ધૂષ્ટતા કરીશું તો એઓ અમને બહુ ખરાબ રીતે હુંચાવી દેશે. મને જીતનો કોઈ અણસાર દેખાતો નહોતો અને ન્યુયોર્ક જવાના બે દિવસ પહુલાં મેં મારી યાત્રા રફ કરી દીધી.

પેસાની સમસ્યા ફરી ડાની થઈ.

હું કડવી હાર સહન કરવા હાઉસ ઓફ ડેલિગેટ્સમાં જઈ શકતો હતો, પણ મારે એક બીજો મામલો પણ જોવાનો હતો. અમારા 250,000 ડૉલરના અનુદાન બાબત હું બહુ સાવધાન હતો, અને માત્ર બે તૃતીયાંશ પેસા જ ખર્ચ કર્યો હતાં. હું વિચારતો હતો કે અનેરિકન બાર એસોસિએશનની મિટિંગ પછી એ ખર્ચ કરીશું અને ચર્ચાના આધારે અમે આ પેસા ખર્ચ કરીશું. જૂનના પ્રારંભમાં મેં સંસ્થાને મારો રિપોર્ટ સોંપી દીધો હતો. 31 જુલાઈના દિવસે એમણે અમારો બીજો હપ્તો આપવાનો હતો. રિપોર્ટ સોંપા પછી મારી પ્રોગ્રામ મેનેજર કે સંસ્થાના અનુદાન સ્ટાફ તરફથી પણ કોઈ સંદેશ ન મળ્યો, એટલે મેં વાંચવાર પૂછ્યું કે શું રિપોર્ટ બરાબર છે, શું અમે સાચું કામ કર્યું હતું. એમણે કદચું કે રિપોર્ટ બરાબર છે.

જેવી 31 જુલાઈ નજીક આવી, મેં મારા બેંક ખાતામાં તપાસ કરી, પણ કોઈ રકમ જમા નહોતી થઈ. પછી, રકમ જમા કરવાની નિશ્ચિત તારીખના

બે દિવસ પહેલાં મને એક ચિહ્ની મળી કે એ લોકો રકમ નહીં આપે. એનું કારણ એ હતું કે અમે અનુદાનની શરતોનું પાલન નહોતું કર્યું કેમ કે અમે પર્યાપ્ત પૈસા બર્ચ નહોતા કર્યાં. મારે વિસ્તૃત બજેટ રજૂ કરવાનું હતું, જેમાં એ મુદ્દો પણ હોય કે પૂર્વાનુમાનનું પાલન કરવામાં કાર્યાં ચૂક થઈ અને વધુ મહત્વનું એ કે વિસ્તૃત શ્રેણીઓમાં જણાવવાનું હતું કે અમે પૈસા કર્યાં બર્ચ કરીશું. એ વાતનો પણ કોઈ સંકેત નહોતો કે જો હું સફળતાપૂર્વક અમારી ભવિષ્યની યોજનાઓ વિસ્તારથી જણાવું તો બીજો હપ્તો સ્વીકૃત થઈ જશે. અન્ય શરીરોમાં, અને અમારા સંગઠનને અસરકારક રીતે ચલાવતી વખતે પાછલા રિપોર્ટના (retrospective reporting) મુખ્ય મુદ્દાથી હુટીને સંભાવિત અનુમોદનના (prospective approval) મુદ્દા પર આવી ગયાં હતા.

મેં સુલહનો એક પ્રસ્તાવ મૂક્યો, જેમાં સૂચયબુન્દું હતું કે સમજૂતીને બાજુએ મૂકીને અને પોતપોતાના રસ્તે જતા રહીએ. અમારી પાસે જે પૈસા વદ્યા છે, એ હું મારી પાસે રાખું અને અમે એ રિપોર્ટ આપીશું કે અમે 250,000 \$ બર્ચ કેવી રીતે કર્યાં, અને અનુદાન સમાપ્ત કરવામાં આવે. તેઓ બાકીનાં 650,000 \$ પોતાની પાસે રાખશે. સાફ શરીરોમાં, આ બહેતર સંબંધ નહોતો. સંસ્થા માટે વધુ સાલ એ હતું કે એ મોટાં સંગઠનોમાં રોકાણ કરે, જેમની પાસે સ્થિર મહેસૂલ અને વ્યવસાયિક વિકાસ અધિકારીઓ માટે સ્થાયી યોજના હોય.

સંસ્થાઓ સાથે વ્યવહાર કરવો, એ અમારાં જેવાં બિનલાબકારી ક્ષેત્રમાં કામ કરનારાં લોકો માટે મુશ્કેલ છે. મેં મારા સાથીઓ સાથે ઘણી વાર વાતરીત કરી છે, જેઓ સંચાલન- લક્ષી (operations-oriented) ઇન્ટરનેટ સંગઠન ચલાવે છે અને મિશનને આગળ ધ્યાવવા માટે ધનની શોધ આત્મહીન છે. ઘણી સંસ્થાઓ પોતાના એજન્ડા અથવા મુખ્ય યોજનાઓથી સંબંધિત બાબતોમાં ફંડ આપવા તત્પર હોય છે. જેમ કે સંસ્થાના પ્રોગ્રામ મેનેજર દ્વારા નક્કી કરાયેલાં કોઈ વર્કશૉપ કરવા માટે, યા પોતાની ઇરણાનુસાર કોઈ સોફ્ટવેર બનાવવા માટે તેઓ બહુ આસાનીથી અનુદાન આપે છે. પરંતુ જો તમે આમાંથી કોઈની પાસે જઈને કહેશો કે તમે પહેલેથી જ કોઈ કામ કરી રહ્યા છો, તો તેઓ કહેશો, “અમે કોઈ નવા કામ માટે અનુદાન આપવા માંગીએ છીએ, પહેલેથી ચાલી રહેલા કોઈ પ્રોજેક્ટ માટે નહીં.”

જ્યારે દરેક વ્યક્તિ કોઈ “નવા” વ્યવસાયમાં સામેલ થવા હીરછે, તો એ સ્થિતિમાં એક વિશિષ્ટ અને મુશ્કેલ લક્ષ્ય પર દીર્ઘકાળ સુધી દ્યાન કેન્દ્રિત કરવું અધારું થઈ જાય છે. આ માત્ર બિનલાબદારી સંસ્થાઓની જ સમસ્યા નથી, બલ્કે સિલિકોન વૈલીમાં મારા દોસ્તોની પણ છે, જે પોતાના સ્ટાર્ટઅપ પર કામ કરી રહ્યા છે. એમણે પણ રોકાણકારો સાથે આ જ સમસ્યાનો સહન કરવી પડે છે, જેઓ સ્ટાર્ટ અપમાં કામ કરનારાં લોકોને ફંડ આપવાને બદલે, એ સ્ટાર્ટઅપ કંપની પાસે કોઈ નવા આઈડિયાની પ્રયોગશાળા રૂપે કામ કરાવવા હીરછે છે. એ બધાં જ પહેલેથી કામ કરી રહેલાં પરિશ્રમી ધોડા જેવા સ્ટાર્ટઅપમાં રોકાણ કરવાને બદલે, શૃંગાર (ધોડાનું શરીર અને કપાળ પર એક લાંબા સીધા

‘કોડ સ્વરાજ’ પર નોંધ

શિંગડાવાનું કલ્પિત પ્રાણી જેવા ચણકતાં નવા સ્ટાર્ટઅપમાં રોકાણ કરવા હરછે છે.

આમાં ‘પબ્લિક રિસોર્સ’ બાળયશાળી રહી છે. અમને પૈસા બે જગ્યાએથી મળે છે. પહેલી, લિસ્ટબેટ રોસિંગ અને પીટર બાલ્ડવિનની ચુ.કે. સ્થિત રોરિટેબલ સંસ્થા ‘આર્કિયા’ જેવી ઘણી દૂર્દર્શી સંસ્થાઓ પાસેથી અમને ઘણાં વણી સુધી ફંડ મળ્યું. ઓમિડયાર નેટવર્ક તરફથી અમને પ્રારંભિક અનુદાન મળ્યું અને જ્યારે ગ્રૂપલે પોતાની દસમી વર્ષગાઈ મનાવી તો “દુનિયાને બદલવાનાં ઉપાયો” (Ideas for changing the world) માટે 2 મિલિયન ડૉલરનાં પાંચ પુરસ્કાર આપ્યાં, જેમાથી એક પુરસ્કાર અમને મળ્યો.

ફંડિગનો બીજો સ્ત્રોત એ લોકો છે, જે વૈલીમાં પૈસા કમાયાં છે અને એ સમાજને પાછાં આપવા હરછે છે, જેમાંથી ઘણાં લોકોને હું ઓળખું છું. દાખલા તરીકે, એલેકાન્ડર મૈક્રોલિવેરે ગ્રૂપલના પ્રારંભિક વક્તીલ હતા, પછી ટિવટરના જનરલ કાઉન્સલ બની ગયાં. ટિવટર છોડીને ચુ.એસ. ના ઉપ-મુખ્ય ટેકનોલોજી ઓફિસર બન્યાં અને પોતાની સરકારી સેવા શરૂ કરતાં પહેલાં એમણે અમને 10,000 ડૉલરનો ચેક મોકલવાનો નિર્દેશ પોતાના દાતા-સલાહ બંડોળને નિર્દેશ આપ્યો. પછી, ઓબામા પ્રશાસન છોડ્યા બાદ એમણે અમને બીજો એક પણ મોકલી આપ્યો.

એવી જ રીતે, ચુ.એસ.ના પુર્વ સહાયક એટની ગિલ એલ્બજ અને એમની પત્ની એલિસાએ શરૂઆતથી જ, અમને દર વર્ષ સમર્થન આપ્યું છે. ગિલની કંપનીને આઈ.પી.ઓ.થી પહેલાં જ ગ્રૂપલે બરીદી લીધી હતી અને એઓ ઘણાં પ્રકારની મહત્વપૂર્ણ બિનલાભદારી સંસ્થાઓને ફંડિગ કરવામાં બહુ ઉદાર રહ્યાં છે.

મેં આ નામો ‘પબ્લિક રિસોર્સ’ના મારા “about” પૃષ્ઠ પર મૂક્યાં છે. આ નામો સાથે એ નવ લો ફર્મસ્ટ, જે અમારી તરફથી કેસ લડે છે, અમારાં કોન્ટ્રાક્ટર તથા અમારા બોર્ડના નામ પણ છે. કોઈ પણ લો સરકારી કે સાર્વજનિક સંગઠનની જેમ એક બિન લાભદારી સંસ્થા તરીકે અમારે પોતાના વિશે અને અમને પૈસા કર્યાંથી મળે છે, એ વિશે પૂરી જાણકારી આપવાનું અમારું દાયિત્વ છે, એવું મને લાગે છે અને હું હરછું છું કે મારી ‘કથની’ અને કરની’ માં કોઈ ફરજ ન હોય. અમારી બધી નીતિઓ જેમ કે, સ્વાર્થ- સંઘર્ષ (conflict of interest), મુખબિનર(whistle blower), ધનનો ઉપયોગ, વિતીય નિયંત્રણ અને અન્ય કોપીરેટ નીતિઓ બહુ સખત છે. એને કારણે જ અમને એક બિન લાભદારી દેખરેખ-નિયંત્રણ (monitoring) સમૂહ “ગાઈડસ્ટાર” દ્વારા ગોલ્ડ સીલ મળી છે.

આવી ઉદાર સહાયતા બાદ પણ પૈસાની તંતી હુંમેશા રહતી હતી. 2016 માં, હું 12 મહિનામાંથી 8 મહિના વેતન વગર રજા પર હતો, જેથી હું મારા કોન્ટ્રાક્ટરનો પૈસા ચૂકવી શકું. વર્ષ 2017 માં વેતન સાથે કામ પર પાછો આવીને હું ખુશ હતો, પરંતુ સંસ્થાએ પીછેહું કર્યા પછી મેં ફરીથી પે-રોલ (payroll) કંપનીને જણાયું કે ડિસેન્બરથી મારું વેતન ન ચૂકવે.

હું વધારે કર્મચારીઓ (વાસ્તવમાં હું જ એકમાત્ર કર્મચારી હતો) એટલાં માટે નથી રાખતો કારણ કે પૈસા હુમેશાં સમય પર નથી મળતાં. અમારાં મુખ્ય ખર્ચો ઓછાં કરીને, અમે અછિતના સમયે પણ પોતાનું અસ્તિત્વ બચાવી શકીએ છીએ.

અમને સમજવામાં ભૂલ ન કરતાં. જો કે હું એકમાત્ર કર્મચારી છું, તો પણ “પલિલક રિસોર્સ્” એક સારી, ઈંજિન પ્રત્યે ઇમાનદાર, સરકાર દ્વારા માન્યતા પ્રાપ્ત બિન લાભદારી સંસ્થા છે, જે ઉદ્યોગના ધોરણે કામ કરે છે અને લાખો લોકોને સેવા આપે છે. અમારા બોર્ડ ઓફ ડિરેક્ટર્સના સાંચો હુમેશાં પ્રતિષ્ઠિત અને બહુ મદદગાર રહ્યાં છે. એમાંનાં અમુક લોકો વ્યવસાયમાં સારાં કોન્ટ્રાક્ટર છે. ઇન્ટરનેટ પર મારી સારી પકડને લીધે હું હુસ્ટિંગ, ઓફિસ અને અન્ય સગવડોનો લાભ લઈ શકું છું, જે સારી રીતે વિન-પોબિટ (well-funded) સિલિકોન વૈલી સ્ટાર્ટઅપ માટે ઇણ્ણાનો વિષય હોઈ શકે છે.

જ્યારે અમને મોટું અનુદાન મળે છે, તો હું વધારે કર્મચારીઓને કામ પર રાખવાને બાદલે મૂડી વ્યાય (capital expenses) પર ખર્ચ કરું છું, જેમ કે મેં ચુ.એસ. કોર્ટ ઓફ અપીલનો અભિપ્રાય ખરીદવા માટે 250,000 ડૉલર ખર્ચ કર્યા, પલિલક સેફ્ટી કોડ ખરીદવા માટે 250,000 ખર્ચ કર્યા, અને નાઈન્ય સર્કિટ ઓફ ધ ચુ.એસ. કોર્ટ ઓફ અપીલના સ્થાપના વર્ષ 1891થી અત્યાર સુધીની ભ્રીફનાં 3.5 મિલિયન પૃષ્ઠાને રૂકેન કરવા માટે 300,000 ડૉલર “ઇન્ટરનેટ આફીચર્વ” ને આપ્યાં.

હું પ્રિટ શા માટે કરું છું?

પણાં લોકોએ મને સૂચયું કે હું પૈસા બેંગાં કરવા માટે કીકસ્ટાર્ટર (Kickstarter) ની જેમ “કાઉડસોર્સિંગ” (crowdsourcing) પ્લેટફોર્મનો ઉપયોગ કરું. મેં ઘણી વાર એનો ઉપયોગ કર્યો પણ એમાં બહુ સફળતા ન મળી. કીકસ્ટાર્ટર જેવાં પ્લેટફોર્મ ત્યારે વધુ સારી રીતે કામ કરે છે જ્યારે તમે લોકોને એકદમ નવા હાઈવેયર અથવા કોઈ પુસ્તક અથવા અન્ય કોઈ એવી વસ્તુ આપવાનો વાયરો કરો છો, જે બીજે કર્યાંદ્ય ઉપલબ્ધ નથી. સારા મિશન માટે સામાન્ય સમર્થન મળવું ત્યારે પણ મુશ્કેલ છે જ્યારે તમે અભિયાનના એક ભાગ સ્થપાન કરવાની અપે લોકોને પુસ્તકો અથવા અન્ય કોઈ પુરસ્કાર આપો છો.

મેં હોલિડે ગીવિંગ સીઝન દરમયાન થોડી સહાય માટે અપીલ કરવાની શ્રેષ્ઠિયા પણ કરી છે, પણ, સાચું કહું તો એવી અન્ય ઘણી જગ્યાઓ છે, જ્યાં વ્યક્તિગત યોગદાન કરવા માટે મેં લોકોને ભલામણ કરી છે, જેમ કે ઈ.એફ.એફ., ઇન્ટરનેટ આફીચર્વ જેવાં નોટવર્ક ઓપરેશન્સ અને વાસ્તવિક દુનિયામાં ઘણી અનિવાર્ય ચેરિટી જેમ કે ફ્રેડ બેક, આપાત રાહત અને અનું બધું.

કાઉડસોર્સિંગ અભિયાનો ઘણાં આશર્યેજનક છે, પછી એ બંડોળ તીબું (fund raising) કરવા માટે હોય, કે ‘PACER’ જેવાં અમુક મુદ્દાઓ પર

‘કોડ સ્વરાજ’ પર નોંધ

અધિક દયાન આપવા માટે હોય. મને કોઈ પણ કામ મારા પ્રિટિંગ પ્રયાસોના માદયામથી કરવું, વધુ અસરકારક લાગે છે, જે સામાન્ય જનતા (mass appeal) ને અપીલ કરવાને બદલે બહુ જ કેંદ્રિત છે. દાખલા તરીકે, અંગે ભારતના બિલ્ડિંગ્સ કોડને બહેતર ચાફીકના માદયામથી એચ.ટી.એમ.એલ.માં પરિવર્તિત કરીને, સુંદર આવરણ સાથે બે બંડો હાઉસ્કવર પ્રિટ કર્યા અને ભારતીય ઈમારતોની એતિહાસિક તસવીરો ઇન -લાઈન મૂક્કી પોઈન્ટ બી(Point B) દ્વારા એને ડિઝાઇન કરવામાં આવ્યો હતો અને મેં એની માત્ર એક ડાન પ્રત જ પ્રિટ કરાવી હતી પણ એ અતિ ભવ્ય હતી.

આ પ્રતો સામ પિત્રોડા અને ભારતીય માનક બ્યુરોને મોકલાવી જેથી એમને ધ્યાલ આવે કે હું જે કરી રહ્યો છું, એમાં કેટલી સંભાવના છે. હું એમને દેખાડવા માંગતો હતો કે હું આ કામ માટે ગંભીર છું, મારાં પ્રયાસો ખરાં છે અને આ પ્રયાસોથી ઘણો સુધાર થયો છે.

એવી જ રીતે જયારે મેં ડેલાવેયર કોડની ગેરકાનૂની આવૃત્તિ તૈયાર કરી, તો મેં એની પ્રતો રાજ્યના સાચિવ અને એટની જનરલને એમનું દયાન આ મુદ્દે જેચેવા માટે મોકલી. આ ગેરકાનૂની આવૃત્તિ રાજ્ય સાચિવની અનુમતિ વિના તૈયાર કરવા બદલ જેલની સજાની જોગવાઈ છે. એક બિત્રના માદયામથી નવા એટની જનરલ બિયુ બિદેન સાથે સંપર્ક કર્યા પછી પણ એમના તરફથી કોઈ ઉત્તર ન મળ્યો.

ભારતમાં સન્માનીય અતિથિને સુસજજ્ઞત મુદ્રિત દસ્તાવેજ બેટ આપવામાં આવે છે. આ પ્રશ્નાથી પ્રેરિત થઈને મેં અનેક ઘોષણાઓ અને અભિનંદન પત્રો પ્રિટ કરાવ્યાં. જેમ કે, મહાત્મા ગાંધીએ જયારે ભાષણ આપ્યાં તો એમને ઘણાં અભિનંદન પત્રો મળ્યા હતાં. આ અભિનંદન પત્રો એક છેમાં સુંદર અક્ષરોમાં અંકિત કરેલાં હોય છે અને પ્રાપ્તકર્તાના ઘણાં ગુણોનું વર્ણન કરનારી ઘોષણાઓ એમાં હોય છે. મેં જે અભિનંદન પત્રોને જાયાં છે એ બહુ સુંદર છે અને ત્યારથી મારી આંખો એવાં સ્વોત શોધી રહી છે જેને હું સ્કન કરીને લોકો માટે પોસ્ટ કરી શકું.

જયારે હું યાચિકા દાખલ કરવામાં વ્યસ્ત નહોતો ત્યારે મેં મહાત્મા ગાંધીના પોસ્ટરો પ્રિટ કરવામાં સમય વિતાવ્યો હતો, જે મેં સાબરમતી આશ્રમને આપ્યાં અને યુ.એસ.ગાં એ લોકોને આપ્યાં, જેમણે મને વિનિષ્ટ રીતે મદદ કરી છે. મહાત્મા ગાંધીના પોસ્ટકાર્ડ, કાનૂની ક્ષેવળાં મહાનુભાવો અને અન્ય કલાકૃતિઓ પ્રિટ કરવામાં મને આનંદ થયો અને (જો હું કહી શકું તો) કસ્ટમ લેબલ અને પોસ્ટેજ સ્ટેમ્પની વાત આવે તો હું એમાં વિશેષજ્ઞ છું અને પૈકેજ અસેન્ટલીની વાત આવે તો મારાથી વધુ હોશિયાર બહુ થોડા લોકો હુશે.

હું અલંકૃત મુદ્રિત કાર્ય એટલાં માટે કરું છું કારણ કે મને મુદ્રણ કરવું ગામે છે, સાથે સાથે આ મારી ગંભીરતાનો પણ સંકેત છે. જયારે હું રાજ્ય કોડને સાર્વજનિક કરવાનું કામ કરી રહ્યો હતો, મેં હાઉસ ઓફ જયોન્ડિયાના સ્પિકરને મોટા ફોમેટમાં ‘ ઘોષણાનું જાહેરનામું’ (Proclamation of Promulgation) 19"x22" લાલ ચમકદાર પરપોટાવાળા પરબીડિયા (bubble

envelope) માં મોકલ્યું. એ પ્રભાવિત ન થયો, પણ એને સંદેશ જણું મળ્યો કે જો એ જવાબ નહીં આપે તો હું એનો પીછો મૂકવાનો નથી. મેં આ જ ધોષણાપત્ર એક વકીલને મોકલ્યું, જેને હું ઓળખતો હતો. એ એટલાં બધાં પ્રભાવિત થઈ ગયાં કે ‘પાલિક રિસોર્સ’ નાં મામલાઓનું પ્રો બોનો (નિશુલ્ક) આધાર પર પ્રતિનિધિત્વ કરવા રાજુ થઈ ગયાં.

અલફંત મુદ્રણ કાર્ય પર ત્યારે નજર જાય છે જ્યારે એ લેટ આપવામાં આવે છે. વરિષ્ઠ કોર્પીરેટ એને સરકારી અધિકારીઓના મામલામાં સામાન્ય રીતે દરિછુત પ્રાપ્તકર્તાને પૈકેજ મોકલવાથી પૂર્વનિશ્ચિત નિષ્કર્ષ નથી કાઢી શકતો. હું એમ દરછું છું કે પ્રાપ્તકર્તા એ વાત સમજે કે મેં એ દસ્તાવેજ તૈયાર કરવામાં ઘણો સમય વિતાવ્યો છે, તો કદાચ એ આ બાબતમાં દ્યાન આપવા સમય આપશે.

કેટલાંક લોકો હાઈકોર્પિને નાપસંદ કરે છે અથવા હું જે કહેવા માંગું છું, એ વાત પસંદ નથી કરતાં. જ્યારે મેં એક મોટા બોક્સમાં રિપોર્ટ સાથે મુદ્રિત માનકો ને પેક કર્યો અને એ બોક્સને લાલ, સફેદ અને નીલા કિંકલ-પૈકમાં પેક કર્યું, જે અમેરિકન રાષ્ટ્રીય દવજ જેવો લાગ્યું રહ્યું હતું, તો અમેરિકન રાષ્ટ્રીય માનક સંસ્થાને લાગ્યું કે હું પાગલ છું. વ્હાઈટ હાઉસમાં શ્રી.ક્રેશ સનસેટે પોતાના કર્મચારીઓને કહ્યું કે બોક્સ જેણો મોકલ્યું છે એને જ પાછું મોકલી દો. અને એ બોક્સ એક મોટી પ્લાસ્ટિક બેગમાં મારી પાસે પાછું આવ્યું.

બીજું તરફ, વ્હાઈટ હાઉસમાં શ્રી. જોન પોડેસ્ટાના સહાયક પાસેથી મેં સાંબળ્યું છું કે વેસ્ટ વિંગના મેરીલ ડિલીવરી સ્ટાફને મારું પૈકેટ જોઈને “બહુ મજા” આવી. ચુ.એસ. ના પુરાલેખાદયક્ષને પૈકેટ બહું ગમયું. એમણે મને દ્ય.મેરીલ કર્યો, “અત્યંત મનોહર પ્રસ્તુતિ (બેટ) અમેરિકાની કાંચેસના સભ્ય ડેરેલ ઇન્ન કિંકલ -પૈકથી બનોલા અમેરિકન દવજને જોઈને બહુ પ્રભાવિત થયાં અને એમણે એનો ફોટો ટિંગટ કર્યો. ફેડરલ ટ્રેડ કમિશનના અદયક્ષ જોન લીયુબોડ્સે મને પત્ર લખીને જણાવ્યું કે એમણે પૈકેટનું કામ બહું ગમયું અને તેઓ એ વાતથી હજુ વધુ ખુશ છે કે પ્રસિદ્ધ બ્લોગ ‘બોઈંગ બોઈંગ’ માં આ જાણકારી આપવામાં આવી છે અને આ વિષય પર મારું ‘કાનૂનનું ઝાપન’ (memorandum of law) પ્રિટ કર્યું છે. કોને જણે હતી કે એક.ટી.સી.ના અદયક્ષ બ્લોગ વાંચે છે?

(લગભગ) બધાં માનવ જ્ઞાન સુધી પહોંચવું.

પેસા અતભ થવાથી અને અમેરિકન બાર એસોસિએશન તરફથી મોટો ઝટકો લાગવાને લીધે મારું મન સરકારી કાગોનો રિપોર્ટ લખવામાં નહોતું લાગતું, જેમાં મારી શોધનો નિષ્કર્ષ ડાનનંબંધ પ્રકાશકોને મોકલવાનો હતો, કે તેઓ કોઈ રીતે કાનૂનનું ઉત્ત્લંઘન કરી રહ્યાં છે. જો કે એક બીજું કારણ પણ હતું. હું મારી રણનીતિ પર ફરીથી વિચાર કરી રહ્યો હતો.

‘કોડ સ્વરાજ’ પર નોંધ

આ સંશોધનમાં મેં ત્રણ મુખ્ય પ્રક્રિયાઓ હોયાં છે. પહેલો, આ મુદ્દાનું કાનૂની વિશ્વલેખણ કરવાનું હતું, જે મેં પૂર્ણ કર્યું હતું. બીજો પ્રક્રિયા સરકારી કાર્યોને અનુભવાનાં હતા. આમાં પણ અમે અમારા ગૂલ્ચાંકનથી આંખસ્ત હતા. ત્રીજો પ્રક્રિયા હતો, જર્નલસનાં લેખોની પ્રતો પ્રાપ્ત કરવાનો. શરૂઆતમાં મૈં વિચાર્યુ હતું કે અમને એવાં પુસ્તકાલયો મળી રહેશે, જે અમને જર્નલ્સ ઉછીનાં આપે અને પછી ઇન્ટરનેટ આર્કાઈવ પાસેથી એ બધાંનું સ્કેનિંગ કરાવી લઈશું. આ વિશાળ કાર્યોને પૂર્ણ કરવા માટે અનુદાનના બજેટનો મોટો છિસ્સો પુસ્તકાલયો અને ઇન્ટરનેટ આર્કાઈવને આપવા માટે હતો.

લેખોને એક એક કરીને કાઢવાનું કાગ મુશ્કેલ હોય છે. જો કે પુસ્તકાલયો માટે આ પ્રતિકૂળ હોય શકે છે, છતાં પણ બે પુસ્તકાલય આ કાર્ય કરવા પર વિચાર કરી રહ્યા હતા. પણ, આ બધાં લેખો ટેટાબેઝમાં છે અને ઇલેક્ટ્રોનિક રીતે ઉપલબ્ધ છે એટલે સ્કેનિંગ કરવું, એ એક અર્થમાં અનાવરેયક કાર્ય છે. કોઈ વ્યક્તિ સીધો જ પ્રકાશકની સાઈટ પર લોગ ઇન ન કરી શકે કારણ કે ત્યાં મૌજૂદ જાણકારીનો ઉપયોગ કરવાનાં અમુક કાનૂની નિયમ અને ટેકનિકલ પ્રતિબંધ હોય છે, જેથી વિદ્ધતાપૂર્ણ સંશોધન બાધિત થાય છે. આનો ઉપયોગ માત્ર સીમિત પદ્ધતિઓથી જ થઈ શકે છે.

કાર્યક્રમનાની એલેક્ટ્રોનિક એલ્બાક્યુનાન નામની દ્વારા વૈજ્ઞાનિકને પણ આ જ સમસ્યા હતી, જે દુનિયાભરનાં અમનાં સાથીઓ અને સહકારીઓને છે. જ્ઞાનને કેદ કરી દેવામાં આવ્યું છે, વસાહતી (colonized) બનાવી દેવામાં આવ્યું છે, એટલે કટલીક ફંન્સી દ્વારા વિનિવસિટીઓમાં બણી રહેલાં અમીર લોકો જ્ઞાન સુધી અસીમિત રીતે પહોંચી શકે છે, પણ અધિકતર વિશ્વ અનાથી વંચિત છે. એલેક્ટ્રોનિક એ સમસ્યા હુલ કરી અને સાયા-હુલ (sci-hub) સિસ્ટમ તૈયાર કરી, જે રિશિયા સ્થિત એક મશીન પર ચાલે છે, જેમાં 660 લાખ જર્નલ લેખો કોઈ પણ જોઈ શકે છે.

સાયા-હુલ (sci-hub) આખી દુનિયામાં વૈજ્ઞાનિકો માટે ઉપયોગી સાબિત થયું છે, જેમની આ વિદ્ધતાપૂર્ણ સાહિત્ય સુધી અગાઉ પહોંચ નહોતી. 2017 માં સાયા-હુલની સૌથી વધુ સામચ્ચીઓ રીતની ડાઉનલોડ કરવામાં આવી, જેમાં 249 લાખ લેખો જોવામાં આવ્યાં. બીજા નંબરે ભારત હતું, જ્યાંથી 131 લાખ ડાઉનલોડ કરવામાં આવ્યાં અને ત્રીજા નંબર પર ચુ.એસ. હતું, જ્યાંથી 119 લાખ સામચ્ચી ડાઉનલોડ કરવામાં આવી. આ એ વાતની સ્પષ્ટ સાબિતી છે કે સંપૂર્ણ વિશ્વમાં વૈજ્ઞાનિક સાહિત્ય સુધી પહોંચ બાધિત છે. ઇસાન, ઇન્ડોનેશિયા, રસ અને મેડિસકો પણ આ ડેટાબેઝનો વ્યાપક ઉપયોગ કરે છે.

પ્રકાશક આ વાતથી ખુશ ન હતાં અને પોતાનાં અત્યાર્થિક ફાયદા અને અયોગ્ય રીતે થનારાં લાભોને બચાવવા માટે એઓ એલેક્ટ્રોનિક નાના અનુભાવનાની બરપાઈ થવી જોઈએ પણ અનુભાવ કોપીરાઇટનો દાવો કરવાથી અને અન્ય કાનૂની છલકપણે કારણે એમની સ્થિતિ બંધ સંદેહસપ્ત બની ગઈ છે. એમણે ન્યૂયોર્કમાં એલેક્ટ્રોનિક વિલ્ડ કેસ દાખલ કર્યો અને અદાલતમાં એલેક્ટ્રોનિક હાજર ન રહી એટલે એણે લાખો ડૉલરનો દંડ બરવાનો

ફેસલો આવ્યો અને એમને એલેક્ઝાન્ડ્રા વિરુદ્ધ ડોમેન નામ, ઇન્ટરનેટ સેવા અને એવી અન્ય સેવાઓથી વંચિત કરવાનો આદેશ કોર્ટ તરફથી મળ્યો. એની વિરુદ્ધ અન્ય મુક્દદમાઓ પણ ચાલી રહ્યાં હોય.

હું એલેક્ઝાન્ડ્રાને કયારેય મળ્યો નથી. મારાં કેટલાંક દોસ્તો એમને ઓળખે છે, પણ અમે કયારેય એની સાથે વાત નથી કરી. એક વાર મેં ચુટ્ટુથૂબ પર એનો ઇન્ટરવ્યુ જોયો હતો. એ બહુ સંતુલિત, જવાન અને દિવલે લાગતી હતી.

...

એપ્રિલમાં મારી પાસે આઈ ડિસ્ક ટ્રાઈવ આવી, દરેક આઈ ટેરાબાઈટ ક્ષમતાની હતી.આ ડિસ્કસમાં બધું માનવ જ્ઞાન હતું અથવા ઓછામાં ઓછું એનો એક મોટો હિસ્સો, જે સાચ-હબમાંથી લેવામાં આવ્યો છે. મેં ડેટાને બે ડિસ્ક-એરે (disk arrsys) માં લીધો. દરેક ડિસ્ક એરેમાં આઈ ટ્રાઈવ હતાં અને એવી રીતે સેટ કરવામાં આવ્યાં હતાં કે જો હું બે ટ્રાઈવ ઓઈ પણ નાખું તો પણ કોઈ ડેટા નહીં ખોવાય. આ પ્રક્રિયામાં લગભગ બે મહિના વીતી ગયાં. પછી મેં ડેટાનું પરીક્ષણ કરવામાં બે મહિના ગાળ્યાં. પછી મેં આ ડિસ્ક-એરેસને મારા કાર્યાલયની બહાર બીજુ જગ્યાએ સ્થાનાંતર કરી દીધ્યાં.

પ્રારંભમાં આ ડેટાનું પરીક્ષણ કરવામાં મારો હેતુ સરકારી પ્રોજેક્ટનાં કાયોથી સંબંધિત હતો. હું એક પરિવર્તનકારી ઉદ્દેશ્ય માટે ડેટાનેરનો ઉપયોગ કરી રહ્યો હતો: હું એ નિશ્ચિત કરવા માટે પરીક્ષણ કરું છું કે શું આ લેખો વાસ્તવમાં પદિલક ડોમેનમાં હતાં અને એ ઘટકો, જે પદિલક ડોમેનમાં હતાં, એને વ્યાપક પ્રસાર માટે કદાચ અલગ તારવી શકું.

મને એ પણ બહુ મહત્વપૂર્ણ લાગ્યું કે લોકો આગળ વધીને એ વાતનું સમર્થિન કરે છે, જેના પર એઓ વિચાસ કરે છે. એટલે મેં ટિવટર પર જઈને દુનિયાને જણાવ્યું કે મેં શું કર્યું અને હું એ શા માટે કરી રહ્યો હતો. તથ્યોને કહુવાની જરૂર હોય છે. મેં એ ટિવટ્સ આ પુસ્તકમાં પરિશિષ્ટ રૂપે સંલગ્ન કર્યો છે.

મેં મારી જીત સાથે વાયદો કર્યો હતો કે ડિસેમ્બરમાં હું સરકારી શોધ પરિણામો વિશે લખિશા,પણ મેં ન લખ્યું. એને બદલે, મેં ગાંધીના સ્કેન પર કામ કર્યું અને એવા શાબ્દ પર વિચાર કર્યો જે ધરાં વધીથી મારા મગજમાં ધૂમરાયા કરતો હતો.

એ શાબ્દ “કોડ સ્વરાજ” હતો. મને આ શાબ્દ કેવી રીતે મળ્યો, એ એક લાંબી અને ધૂમાવદાર સહર છે. એની શરૂઆત વોલિંગટન, ડી.સી.માં થઈ, જયાં મેં ચાર વિભિન્ન કાર્યાવધિમાં કુલ 15 વર્ષ વિતાવ્યાં છે. હું આ શહેરને પ્રેમ કરું છું પણ જાયારે પણ મને એનાથી દૂર જવાનો મોકો મળે છે,તો હું ખુશ થઈ જાઉ છું. 2007 માં હું ફરી ત્યાંથી ભાગી છૂટ્યો.

‘કોડ સ્વરાજ’ પર નોંધ

ફેડફિલક્સ, ફિલ્મો સાથે વિતાવ્યો મેં સમય.

જ્યારે મેં ‘પબિલિક રિસોર્સ’ની સ્થાપના કરી ત્યારે હું કાન્ફૂનને સુગમ (accessible) બનાવવાનું કામ કરી રહ્યો હતો. 1990 માં હું આ કાન્ફૂન પર કામ કરવાનો વિચાર કરી રહ્યો હતો, પણ એ બહુ મુશ્કેલ લાગી રહ્યું હતું, એટલે મેં પેટેન્ટ અને એસ.ડી.સી. જેવાં વિશાળ ડેટાબેઝ પર દ્યાન કેંદ્રિત કર્યું વોશિંગટન ડી.સી.માં જોન પોડેસ્ટાના મુખ્ય ટેકનોલોજી ઓફિસર તરીકે સંટર ફોન અમેરિકન પ્રોગ્રેસમાં લગભગ બે વર્ષ કામ કર્યો પછી મેં જોનને કદયું કે મને લાગે છે કે હું કોઈ નાની જોરાબાબકારી સંસ્થા ચલાવવા માટે વધુ યોગ્ય છું. હું કેલિફોર્નિયા પાછો ફરી, મારા મિત્ર ટિમ ઓરેલીને પુછ્યું કે મને એના મુખ્યાલયમાં ઓફિસ બાડેથી મળી શકશે, જ્યાં હું કામ કરી શક્યું આ વાત 2007 ની છે.

પહેલાં તો હું જે કરી રહ્યો હતો, એ વિશે નિશ્ચિત નહોતો. મેં ઘણો સમય વિડિયો પર કામ કરવામાં વિતાવ્યો. પછી અગારા ‘ફેડફિલક્સ’ કાર્યક્રમના ભાગ રૂપે હજારો ફેડરલ વિડિયો કોપી કરવા અને પોસ્ટ કરવા માટે મેં સ્વચ્છસેવકોને નેશનલ અનિલેખાગાર (national archive) માં મોકલ્યાં. નેશનલ ટેક્નિકલ ઇન્ફોર્મેશન સર્વિસ સાથે મળીને મેં એક સંયુક્ત ઉદ્યામ પણ સ્થાપિત કર્યો. એમને કદયું કે જો તેઓ મને પોતાના વીચોચ.એસ., બીટાડેમ અને ચુમેટિક ટેસ્સ આપે તો હું એમને ડિજિટાઈઝ કરીને એક ડિસ્ક ટ્રાઈવમાં એના ડિજિટાઈડ વિડિયો એમને પાછાં મોકલી આપીશ. અને આ બધું જ સરકારી પૈસા વિના થશે. આ નિશ્ચિલ્ક સહાય હશે.

આ શરૂ કર્યો પછી હું ઓબામા દ્વારા નિયુક્ત એક વ્યક્તિને મળ્યો, જે રક્ષા મંત્રાલયમાં સહાયક સચિવ હતાં. સેના પાસે વિડિયોઝનો એક વિશાળ ડેટાબેઝ હતો અને એવી સિસ્ટમ પણ હતી જેણાં સેનાનો કોઈ પણ સભ્ય, કોઈ ભાસ ડી.વી.ડી.ની કોપીને એના કાર્યક્ષેત્રમાં મોકલવાનો અનુરોધ કરી શકે. ઘણાં ખરાં વધું વિડિયો અવાર્ડ્સ (declassified) થયેલી પ્રશિક્ષણ ફિલ્મો અને એતિહાસિક સામગ્રીઓ હતી, દાખલા તરીકે, વિમાન-વ્યવહારનો મહાન ઇતિહાસ. મેં એમની પાસેથી 800 ડી.વી.ડી. મંગાવી સેનાની કેટલીક જ્ઞાની ફિલ્મો, જેવી કે વીજણી કેવી રીતે કામ કરે છે, ચુટ્યુબ પર બહુ પ્રચલિત છે. મને સતત કોમેન્ટ્સ મળતી રહે છે કે વળ્યાં અદ્યાપન કરતાં પણ વધુ સારી રીતે આ વિડિયો સંબંધિત વિષયની માહિતી આપે છે. સંક્ષેપમાં, અમે ઇન્ટરનેટ આર્કાઈવ અને ચુટ્યુબ પર 6000 વિડિયો મૂક્યાં અને અમને 723 લાખથી વધુ દર્શકો મળ્યાં.

જ્યારે મેં આ સરકારી વિડિયો પોસ્ટ કરવાનું શરૂ કર્યું તો મારો ચુટ્યુબ યોનલે ‘કન્ટેન્ટ આઈ.ડી.ની સરખામણી કરવાનું ચાલુ કર્યું જો શ્રોઈ પ્રશુભ મીડિયા વિકી કેન્દ્ર (outlet) નો કોઈ કન્ટેન્ટ નિર્માતા સ્વરચિત વિડિયો અપલોડ કરે તો, એ નિર્માતા ચુટ્યુબને એવાં જ વિડિયોને શોધવાનો નિર્દેશ આપી શકે છે, જે પૂર્ણતઃ ચાંશિક રૂપે સમાન હોય. જો કોઈ સમાનતા મળી આવે તો કન્ટેન્ટ નિર્માતા બીજા વ્યક્તિના

વિડિયોને વિનિહૃત કરવાનો અને ઔપચારિક રીતે અને હટાવી લેવાની સ્થૂયાના નોટિસ(Tatedown Notice) દ્વારા આપે છે.

જો તમને આવી ટેકડાઉન નોટિસ પ્રાપ્ત થાય, તો તમારું ખાતું (એક્ઝાઉન્ટ) બંધ થઈ જાય છે, જ્યાં સુધી તમે “કોપીરાઇટ સ્ક્રૂલ” (જોમાં શું કાનૂની છે અને શું ગેરકાનૂની છે, એ વિશે પ્રક્રીણાં ઉત્તર આપવાનાં હોય છે) માં ન જાઓ. જો કોપીરાઇટ સ્ક્રૂલ તમારાથી સંતુષ્ટ થઈ જાય તો તમે ફરી તમારું ખાતું ચાલુ કરી શકો છો. પરંતુ જ્યાં સુધી કાનૂની શક્તિ દ્વારા ન થાય ત્યાં સુધી તમે સીમિત અધિકારો સાથે જ કામ કરી શકો છો. વાસ્તવમાં જો તમને વેણ વાર નોટિસ મળે અને તમે બચાવ ન કરી શકો તો તમારું ખાતું રદ્દ કરવામાં આવે છે. જ્યારે તમને પહેલી વાર નોટિસ મળે, ત્યારે જ તમે એ ટેકડાઉન નોટિસનો વિરોધ કાઉન્ટર નોટિસથી કરી શકો છો, જે વાસ્તવમાં બીજી પાટીને એક ઔપચારિક કાનૂની નોટિસ હોય છે. આ સમયે એઓ તમને અદાલતમાં હેંચી શકે છે કારણ કે તમે તમારી કથિત સંપત્તિ હટાવવાનો ઈન્કાર કર્યો છે.

મને એક સમસ્યાનો સામનો કરવો પડ્યો હતો. સેંકડો સામગ્રી પ્રદાતાઓએ નક્કી કર્યું કે સામગ્રીમાં કોઈપણ પ્રકારની સમાનતા એમના અધિકારોનું ઉલ્લંઘન છે, બલે સામગ્રી પહેલાથી જ પદિલક ડોમેનમાં મૌજૂદ હોય (જેમ કે સરકારી વિડિયોઓફર કોઈ સામગ્રીની ફિલ્મ ઉતારે અને અન્ય નોટવર્ક પણ એ જ સામગ્રીની ફિલ્મ બનાવે). લગભગ એ બધાં માન્યાનાં જેમાં મને ટેકડાઉન નોટિસ મળી, નિર્મોત્તા એ સામગ્રીના સ્વામિત્વ વિશે ખોટાં હતાં અથવા એ સામગ્રીના ઉપયોગ માટે સરકારને કાયદી લાયસન્સ પ્રદાન કરી દીધું હતું. બિજા શાંદોમાં કહીએ તો આ કાર્ય ચુ.એસ. સરકારનાં હતાં.

જ્યારે મેં વીડિયો પોસ્ટ કરવાનું શરૂ કર્યું, તો શરૂઆતના થોડાં વર્ષ, મેં આવાં ખોટાં દાવાઓ રદ્દ કરવામાં ઘણ્ણો સમય વિતાવ્યો. વર્ષ 2011 માં હું 5,900 વીડિયો પર 325 કન્ટેનર આઇ.ડી.વાળાં દાવાઓને હટાવી ચૂક્યો હતો. આગામી માત્ર બે વીડિયોમાં, વાસ્તવમાં કોપીરાઇટનું ઉલ્લંઘન થયું હતું : વર્ષ 1927 માં થાઈલેન્ડ વિશે એક સાયલન્ટ ફિલ્મ અને વર્ષ 1940 ની ટાઈમાર્ક. ફિલ્મ, જે આર્કાઇવમાં દાતા પ્રતિબંધ (donor restriction) સાથે જમા કરવામાં આવી હતી. બાકી બધાં વીડિયો નિશુલ્ક અને સ્પષ્ટ હતાં. મેં આ વિશે મારાં નિર્ણય લખ્યાં અને ચુ.એસ.ના આર્કિવિસ્ટ ડેવિડ ફેરિએરોને મોકલી દીધાં.

2011 ના વર્ષથી ચેનલ ટેકડાઉનના માનલે એકદમ શાંત હતી.જો કે ચેનલને લાખો વ્યૂઝ મળી રહ્યાં હતાં. અમને 2014ના વર્ષમાં બોબ હોપ કિસમસ સ્પેશિયલ માટે બહુ પરેશાની થઈ હતી. હોપના મૃત્યુ પછી હોપની કંપની ચલાવનાર નિર્મોત્તાએ અમને બહુ હેરાન કર્યાં અને સહયોગ આપવા માટે ઈન્કાર કરી દીધો.એણે દાવો કર્યો કે સરકારને બોબ હોપ કિસમસ સ્પેશિયલ નો ઉપયોગ કરવાનો માત્ર સીમિત અધિકાર પ્રાપ્ત છે, બલે એ વિયોનામાં અમેરિકન આગી બેઝ પર અમેરિકન સરકારના ખર્ચે બનાવાઈ હતી. મને સરકાર સાથે થયેલો એમનો પ્રારંભિક કરાર મળ્યો નહીં અટલે મેં એ વીડિયો હટાવી લીધો.

‘કોડ સ્વરાજ’ પર નોંધ

વર્ષ 2007 થી, જાયારથી મેં ચેનલ શરૂ કરી છે, “ ફેડિલક્સ” જોવામાં લોકોએ કુલ 207,066,021 બિનિટો વિતાવી છે. એટલે કે, 394 વરી જેટલો વ્યૂઝિંગ સમય (viewing time). જે જૂનાં વીડિયો તિજોરીમાં ધૂળ ખાતાં હતા, એના માટે આ ખોંદું નહોતું.

મારો અશુદ્ધીપ (my island of tears)

ડિસેન્બરમાં કરી મને કોપીરાઇટ સ્ક્રૂલમાં મોકલવામાં આવ્યો, એ આશર્યની વાત હતી.આ વખતે અમને ચાર્લ્સ ગુજોનહેમ દ્વારા નિર્મિત ફિલ્મ “ આઈલેન્ડ ઓફ હોપ, આઈલેન્ડ ઓફ ટિએર્સ” ને હટાવવા માટે ચોપચારિક ટેકડાઉન નોટિસ મળી હતી. એલિસ આઈલેન્ડ અને ચુ.એસ.માં આપ્રવાસનના આ ખૂબસૂરત વાર્તા છે, જે જુન હૈકમેને કહી છે અને એને નેશનલ પાર્ક સર્વિસ દ્વારા દેખાડવામાં આવી હતી. નેશનલ ટેકનિકલ ઇન્ફોર્મેશન સર્વિસે મને એક વીડિયોટેપ ડિજિટાઇઝ કરવા મોકલી હતી, જે મેં 2008માં ઓનલાઇન મૂકી હતી. અત્યાર સુધી એને 80,000 વ્યૂઝ પ્રાપ્ત થઈ ચુક્કા છે. નેશનલ પાર્ક સર્વિસે આ ફિલ્મ વિશે એક પૃષ્ઠ (page) પરા લખ્યું છે, જેમાં મારા દ્વારા ઇન્ટરનેટ આર્કાઇવ પર મૂકવામાં આવેલી કોપીને ઇચ્છિત કરવામાં આવી છે. આને લીધે અદ્યાપકોને પોતાની કક્ષામાં એનો ઉપયોગ કરવા માટે પ્રોત્સાહન મળશે.

આ ટેકડાઉન નોટિસ વોશિંગનાની એક ઉચ્ચ વર્ગીય મહિલા તરફથી આવી હતી. એ નિર્માતાની પુરી હતી અને પિતાના મૃત્યુ પછી એમની કંપની ચલાવી રહી હતી. એનું કહેવું હતું કે અમે આની ખરાબ કોપી ઓનલાઇન મૂકીને એની ગુણવત્તા ઓછી કરી રદ્દ્યાં છીએ, આ ફિલ્મ માત્ર થિયેટરમાં નેશનલ પાર્ક સર્વિસ દ્વારા દર્શાવવા માટે જ છે. એ ઉપરાંત, એણે મારા પર આરોપ મૂક્યો કે મેં આ ફિલ્મને નિશ્ચિન્હિત ઓનલાઇન મૂકીને નેશનલ પાર્ક સર્વિસની આવક પર તરાપ મારી છે.

મેં કલોઝિંગ ક્લેડિઝસ (closing credits) ને દર્શાનથી વાંચ્યાં . એમાં કહેવામાં આવ્યું હતું કે એનું નિર્માણ અને નિર્દ્દશન ગુજોનહેમ દ્વારા કરવામાં આવ્યું છે અને એની “પ્રસ્તુતિ” નેશનલ પાર્ક સર્વિસ દ્વારા કરવામાં આવી છે. મેં કોપીરાઇટ સ્ક્રૂલના નિર્દ્દશનું પાલન કર્યું અને ચુટ્યૂલ અને ઇન્ટરનેટ આર્કાઇવ પરથી આ વીડિયો હટાવી લીધો અને ચોઈપણ ગેરસમગજ માટે માફી માળી પરંતુ હું ગૂંઘવણમાં હતો.

મેં જોયું કે ગુજોનહેમ પ્રોડક્શન્સ આ જ વીડિયો એમેજોન પર વેરી રદ્દ્યાં હતાં. એટલે મેં પોતે એની એક કોપીનો ઓર્ડર આપ્યો અને પછી નેશનલ આર્કાઇવના ડેવિડ ફરેરોને એક પત્ર મોકલ્યો. વળી, એમણે એ મોશન પિક્ચર ડિવિઝન ને મોકલ્યો. કારણ કે લગભગ એક સપ્તાહ પછી મને વરિષ્ઠ આર્કિવિસ્ટ તરફથી એક પત્ર મળ્યો. એમણે નેશનલ પાર્ક સર્વિસ અને ફિલ્મ નિર્માતા વરદો થયોલાં કરારની એક પ્રત મોકલી, જેમાં સાફ લખ્યું હતું કે આ કામ મહેનતાણું આપીને કરાવવા માં આવ્યું છે, એટલે નિર્માતાનો “આ કામ પર કોઈ અવિકાર નહીં રહે.” આટલું જ નહીં, પ્રોડક્શન કંપનીને આ ફિલ્મ બનાવવા માટે કરદાતાઓના પૈસામાંથી

325,000 ડૉલર આપવામાં આવ્યાં હતાં. અને જયાં સુધી હું માનું છું કે અમેરિકન એક્સપ્રેસ તરફથી ફિલ્મ બનાવવા માટે નેટ પણ મળી હતી. એઓ પણ આ ફિલ્મને એમેરોન પર વેચતા હતાં અને એઓ કોપીરાઇટની દાવો કરી રહ્યાં હતાં તથા આવક પોતાના બિસ્સામાં નાખતાં હતાં.

બીજા શાબ્દોમાં, એમણે મને જે ટેકડાઉન નોટિસ મોકલી હતી, એ રદ્દબાતલ (null and void) હતી. આમાં કોઈ કોપીરાઇટ નહોતો. ચુંટ્યુબ એમની પ્રારંભિક ટેકડાઉન નોટિસ સ્વીકાર કરે એ પહેલાં નિર્માતાઓએ પેનલ્ટી ઓફ પણ્ણરી અંતર્ગત (under penalty of perjury) શપથમાં કદયું કે ફિલ્મના વાસ્તવિક સ્વામી એઓ જ છે. એમણે શપથ લીધાં કે તેમને જાણ છે કે જો એઓ ખોટી ટેકડાઉન નોટિસ મોકલશે તો એમની વિરુદ્ધ કાનૂની કાર્યવાહી થઈ શકે છે. હું એમના કોપીરાઇટનું ઉલલંઘન કરી રહ્યો છું, એવો દાવો કરવા માટે ખરેખર તો એમને પાંચ થોક બોક્સ ચકાસવા પડ્યાં હતાં, દરેકમાં કાનૂની શપથ હતાં. આમ તો એઓ મૂર્ખતાપૂર્ણ કામ કરી રહ્યાં હતાં પણ મને અપરાધી કહુાને ઘણી મુસીબતો ઊભી કરી હતી. મને એ બિલકુલ ગમયું નહીં.

એ કરારની પ્રત મને મોકલવા ઉપરાંત, નેશનલ આર્કાઇવ્સે કદયું કે એઓ મને એક હાઇ-ડેફિનેશન વીડિયો ફાઇલ મોકલશે. મેં ચુંટ્યુબ અને ઇન્ટરનેટ આર્કાઇવની મદદ લીધી, ફરી નેટ પર ગયો, એમેરોન ડી.વી.ડી. લીધી અને પોસ્ટ કરી. નેશનલ આર્કાઇવ્સ પાસેથી આવલી ડિસ્ક ફોર્મ 163 ગીગાબાઇટની હતી અને વીડિયો 28 મિનિટનો હતો. આ વીડિયો બહુ સારી ગુણવત્તાનો હતો. મેં એને પોસ્ટ કર્યો. મેં અનકમ્પ્રેસેડ હાઇ-ડેફિનેશન વીડિયોમાથી 276 સ્થિર ચિત્રો (still images) ને કાઢીને કોપીરાઇટ-ફી સ્ટોક ફૂટેજના રૂપે, ફિલ્કર (Flickr) પર પોસ્ટ કર્યો. સામગ્રીના આ નવા અને રોયક ઉપયોગથી નેશનલ આર્કાઇવનો સ્ટાફ બાહું બુશ થયો. હું સતત નેશનલ આર્કાઇવ સાથે કામ કરી રહ્યો છું અને એમણે મને કદયું છે કે એઓ મને આવી બીજી ઘણી રેફરન્સ પ્રિંટ્સ ઉપલબ્ધ કરાવી આપશો, જે એમણે ફિલ્મમાથી ડિજિટલાઇઝ કરી છે.

ઘણાં લોકોનું માનવું છે કે કોપીરાઇટ એક જૂનો મુદ્રો છે, એક દ્વિગુણી મુદ્રો છે, જોમાં “એમની” સામગ્રી (content) નો ઉપયોગ કરીને લોકો સામગ્રીના “સ્વામીને નુકસાન પહોંચાડે છે. ખોટાં કોપીરાઇટના દાવાઓને ખોટાં સાબિત કરવાના મારાં અનુભવોએ મને શીખયું છે કે એવાં ઘણાં લોકો છે જે એવી સામગ્રી પર દાવો કરે છે જે એમની નથી હોતી. એમના સ્વામિત્વના દાવાઓની તપાસ નજીરી છે, ખાસ કરીને જયારે એ વાતનો પાકો પુરાવો હોય કે એ સંબંધિત કાર્ય સરકાર દ્વારા કરવામાં આવેલું કાર્ય છે.

૪ ઓક્સિડન્ટલ કાંગ્રેશનલ વીડિયો આર્કાઈવ

વાસ્તવમાં હું ફેડફિલજસમાં ફસાઈ ગયો. મારો પહેલો વીડિયો ઇન્ટરેસ્ટ, કાંગ્રેશનલ ડિયારિસમાં હતો. જ્યારે હું જોન પોડસ્ટા માટે કામ કરતો હતો ત્યારે મેં એક પ્લાન તૈયાર કરવામાં લગભગ બે વર્ષ ગાળ્યાં. એ પ્લાનને મેં “આઈ-સ્પેન” નામ આપ્યું. બધી કાંગ્રેશનલ સુનાવણીઓનાં વીડિયો ઓનલાઇન કરવાનો આ પ્રયાસ હતો. મેં સ્પીકર નેન્સી પેલોસીને રિપોર્ટ મોકલી, એમાં આ મુદ્દે બાર આપવામાં આવ્યો અને કાંગ્રેશનલ સ્ટાફ સાથે ઘણી બેઠકો થઈ.

વર્ષ 2007 માં મેં કાંગ્રેસમાં આવનારી રિપલિકન બહુમતી સાથે વાત કરી કે એઓ મને કાંગ્રેશનલ વીડિયો ઓનલાઇન મૂકવામાં મદદ કરે. સ્પીકર જોન બહેનરે પોતાના કાર્યકાળના પહેલાં જ દિવસે મને પત્ર લખીને જણાવ્યું કે હું હાઉસ ઓવરસાઈટ કમિટિને એમનો સંપૂર્ણ આર્કાઈવ ઓનલાઇન મૂકવામાં મદદ કરું. સુનાવણી પૂરી થયાં પછી તરત મને સુનાવણી અને ટ્રાન્સસ્ટિક્પટ મળી ગયાં. મેં એમને ઉચ્ચ ગુણવત્તાયુક્ત વીડિયોને એકસાથે ઘણાં સ્થાનો પર પોસ્ટ કરવાનું શીખવ્યું. એ ઉપરાંત, બધિર લોકો માટે કલોગ કેષાનિંગ જોડવાનું શીખવ્યું. અનો અર્થ એ થયો કે અમારી પાસે વર્તમાન સુનાવણીની ઉચ્ચ ગુણવત્તાયુક્ત ફીડ હતી, જે હાઉસમાં પહેલી વાર થયું હતું.

હાઉસ સાથે મારા કરારને લીધે મને હાઉસ ઓવરસાઈટ કમિટિના આર્કાઈવ લેવાની મંજૂરી તો મળી ગઈ, પણ જ્યારે હું હાઉસ બ્રોડકાસ્ટ સ્ટુડિયો ગયો અને એમની મદદ માંગી તો એમણે કદયું કે એઓ અન્ય અધિક ગંભીર મુદ્દાઓમાં વ્યાસ્ત છે. મેં એમને કદયું કે હું પોતે જ એ ડેટા કોપી કરી લઈશ તો એમણે કદયું કે એ બધું એક વ્યવસાયિક ફોર્મેટ (professional format) માં છે અને હું સંભવત: એ હેડલ નહીં કરી શકું. મેં થોડી બુશામત કરી (અને કમિટિ દેયારમેન તરફથી એમને એક ફોન ગયા પછી) એટલે એમણે કદયું કે એઓ મને એક ટેસ્ટ ડિસ્ક મોકલશે, જેથી એમને બબર પડે કે હું વાંચી શકું છું કે નહીં. જ્યારે વાત વીડિયોની હોય, તો હું એટલો બુધ્ય પણ નથી ! મેં એમની ડિસ્ક વાંચી લીધી.

પછી જે થયું, એ બહુ ચોકાવનાં હતું. હાઉસ બ્રોડકાસ્ટે મને એક બાઈન્ડર ફેડર એક્સપ્રેસથી મોકટયું જોગાં 50 બ્લુ-રે (Blu-ray) ડિવિડી ડિસ્ક હતી. મેં બોલીને જોયું તો એમાં એ ડેટા તો હતાં જ, જે મને હાઉસ ઓવરસાઈટ માટે જોઈતાં હતાં, સાથેસાથે એમાં બધી કમિટિનાં ડેટા હતાં, જે 600 થી પણ વધુ કલાકોનાં બ્રોડકાસ્ટ -કવાલિટીનાં વીડિયો હતાં.

હું તરત જ છ બ્લુ -રે રીડર્સ ખરીદી લાવ્યો અને મારા મૈક ડેસ્કટોપ પર લગાવી દીધાં. એક જ સમયે છ ડિસ્કમાં ડેટા કોપી કર્યો અને એ જ રાતે બાઈન્ડરને કુરિઅરથી વોશિંગન મોકલી દીધું. બીજે દિવસે મેં એમને ફરી ફોન કર્યો, એમનો આભાર માનયો અને એમને સહજ પૂછયું કે શું એમની પાસે આવાં કોઈ બીજાં વીડિયો છે. “ચોકસ, અમારી પાસે

આવી ઘણી ચીજો છે. શું તમને હજુ જોઈએ છે?" આમ, એમણે મને વધુ એક બાઈન્ડ મોકલ્યું.

ગરમીની સંપૂર્ણ ઋતુ દરમાન એઓ મને વધુ ને વધુ બાઈન્ડર્સ મોકલતાં રહ્યાં. હું એમને કોપી કરીને પાછાં મોકલી આપતો. બધું કામ પતી ગાંધી પછી મેં વોશિંગનની ટિકિટ ખરીદી અને એમને પૂછ્યું કે એમની પાસે બીજું કોઈ કામ છે. જાણવા મળ્યું કે એમની પાસે ઘણી ડિસ્ક ટ્રાઈવ હતી. જે સાધનસામચીઓના રૈકની પાછળ પડી હતી. એટલે મેં ફોર્ડેક્સ સ્ટોરમાંથી પેંકિંગ ટેપ અને બોક્સ બરીદ્યાં અને બધી ડિસ્ક રેબર્ન બિલ્ડિંગના બોયાતળીએ લાવ્યો અને એમને શિપિંગ માટે પેક કરી દીધી.

ગ્રીષ્મકાળના અંત સુધીમાં મારી પાસે કાંશેસનલ સુનાવણીનો 14,000 ક્લાકનો વીડિયો હતો. બવિષ્યાની યોજનાઓ પર યચ્ચો કરવા સ્પીકરના જનરલ કાઉન્સિલ સાથે મારી મુલાકાત થઈ. મેં કાંશેસને 2.4 ગીગાબાઈટની લાઈનથી ક્રેપિટોલના બેઝમેન્ટથી સી-સ્પેન (C-SPAN) સુધી અને પછી એને ઇન્ટરનેટ 2 બેકબોન સુધી જોડવાનો પ્રસ્તાવ રજૂ કર્યો. આમ કરવાથી કાંશેસની કાર્યવાહી ને, 48 સમયતી (Concurrent) સુનાવણીનો બ્રોડકાસ્ટ -કવાલિટી વીડિયો એકસાથે સંપૂર્ણ દેશમાં જોવા માટે લાઈન-સ્ટ્રીમ થઈ શકશે. આનાથી ઇન્ટરનેટ આક્રાઈવ, દ્યુ ટચ્યુબ, સ્થાનિક ન્યૂઝ સ્ટેશનો અને અન્ય માદ્યમો હારા કાંશેસની કાર્યવાહી જોઈ શકશે.

ડિડિકેટેડ હાઉંડેયર ઇનકોડર્સ અને ઇથરનેટ સ્થિર પર મેં 42,000 ડોલર બધ્યો કર્યો, જે બીજાં કામો માટે હતાં. આ બધું મેં એક રેક (rack) પર લગાવી દીધું અને આ સેટઅપનાં ફોટોગ્રાફ્સ મારી સાથે લઈ ગયો. મેં એમને કદદ્યું કે આને માટે સરકારે કોઈ બધ્યો નહીં કરવો પડે કેમ કે હાઉંડેયર પહેલેથી ઉપલબ્ધ છે અને માત્ર 90 દિવસોમાં આ આખું કામ પૂછું થઈ શકે છે. પછી ઉપયોગ માટે ઉપલબ્ધ થઈ જશે.

અમે યુ.એ.સ. ક્રેપિટોલના બેઝમેન્ટના એ સ્થાનને બરાબર જાણાતાં હતાં, જણાંથી હાઉસ બ્રોડકાસ્ટ સ્ટ્રૂડિયોથી આવતાં ફાઈબર વીડિયો ફીડસને જોડી શકતાં હતાં. અગારી મિટિંગ સપ્ટેમ્બર 2011માં થઈ અને મેં ત્યાંનાં સ્ટાફને કદદ્યું કે જયારે કાંશેસનું બીજું સત્ર શરૂ થશે, જાન્યુઆરી 2012 સુધીમાં આ ચાલુ કરી દેશું અને એમનાં પ્રમુખનાં કિયાશીલ નેતૃત્વમાં એક નવા યુગનો આરંભ થશે. મેં એમને કદદ્યું કે જો એઓ અમેરિકાનાં ન્યૂજ સમસ્યાની સીધો જ હાઈ રિઝોટ્યુશન વીડિયો લાવી શકે તો એ દેશનાં દરેક સ્થાનીય ટી.વી. સ્ટેશનો પર દેખાઈ શકશે. મેં આને પાલિક -પ્રાઈવેટ બાગિદારીનું કામ કદદ્યું, જે બધાં માટે લાભદારી હતું.

જયારે હું ઓફિસમાં હતો ત્યારે મેં સ્પીકરના સ્ટાફને એકાંતમાં કદદ્યું કે હાઉસ સ્ટ્રૂડિયોએ ભૂલથી મને કાંશેસનાં બધાં દસ્તાવેજો મોકલી દીધાં છે. એમને આશર્યો થયું કારણ કે એમણે વિચાર્યું હતું કે હું એક જ કમિટિનું કામ કરી રહ્યો હતો. મેં એમને સૂચાય્યું કે આ વિષયમાં અમારી વરસે કોઈ ઔપચારિક સમજૂતી નથી અને આ સરકારી કામ હતું અને પાલિક ડેમેનમાં હતું, એટલે જો હું આ ડેટા પોસ્ટ કર્યે તો

‘કોડ સ્વરાજ’ પર નોંધ

કદાય કોઈને વાંધો ન હોય. મેં એમને રૈક્સનાં ફોટોગ્રાફ્સ પણ બતાવ્યાં, જે મેં બનાવડાવી હતી. સાથે જ ઘણાં વિસ્તૃત ચાર્ટર્સ અને ટેબલ્સ પણ આપ્યાં.

આવું કાર્યક્ષેત્ર એક રોચક વિષય છે. કાંગ્રેસની લાયબ્રેરીમાં વિસ્તૃત (અને નોંધી) ઓડિયો-વીડિયો સુવિધા છે, જે વર્ણિનિયામાં બનાવવામાં આવી છે. બ્રોડકાસ્ટ સ્ટ્રોડ્યો અને પ્રશાસનિક તંત્રમાં ઘણાં કર્મચારીઓ કામ કરે છે. લાયબ્રેરીનાં કર્મચારીઓએ આ વાત બહુ ગંભીરતાપૂર્વક માનતાં હતાં કે આ કામ એમનું જ છે અને અંતત: એઓ પોતે જ આ કામ કરશે અથવા જયારે એઓ કામ શરૂ કરશે તો કામ બહુ બહેતરીન હશે. ગમે તે હોય, પણ એ સ્પષ્ટ હતું કે એઓ નહોતાં ચાહતાં કે હું આ કામ કરું.

એટલે, એમણે મને આ કામથી એકદમ દૂર કરી દીધો. હાઉસ એડમિનિસ્ટ્રેશનની કમિટીનાં ચેયરમેન કાંગ્રેસમેન લૂંઘેને એક આદેશ બહાર પાડ્યો કે મને કોઈ ડેટા ન આપવામાં આવે. લાયબ્રેરીએ વાસ્તવમાં બહુ નિભન-બ્લેડવિટ્થ (low -bandwidth) નું સ્ટ્રીમિંગ સોલ્યુશન સ્થાપિત કર્યું અને એ વાતનું ખાસ દ્યાન રાખ્યું કે સંપૂર્ણ આર્કાઈવ સાર્વજનિક રૂપે ઉપલબ્ધ ન થઈ જાય. એઓ પહેલાં જે કરતાં હતાં, એનાથી તો આ સારું હતું પણ વાસ્તવમાં બહુ ખરાબ હતું. મારી પાસે કોઈ કામ નહોતું, હાઈવેયરનો બંગાર માથે પડ્યો, જે છ વણી પછી સ્થાનીય ડમ્પ પર ઈ-સાઈકલિંગ માટે આપી દીધો. કેટલી બરબાદી!

સૌથી વધુ વિચિત્ર ક્ષણ એ હતી, જયારે હું હાઉસ એડમિનિસ્ટ્રેશનની કમિટીનાં વકીલોને મળ્યો. એમણે એક કાગળ કાદ્યાં, એક કરારનો કાગળ, જેમાં લખ્યું હતું કે જે ડેટા મારી પાસે હતો, એનો હું ઉપયોગ કરી શકું છું, પણ કમિટીનાં વીડિયો રિલીઝ કરતાં પહેલાં મારી પાસે એ કમિટીનાં ચેરમેનની અનુમતિ હોવી જોઈએ. એઓ ઈરદિતાં હતાં કે હું આ કરાર પર સહી કરું પણ મેં ઈનકાર કરી દીધો.

મારો 14,000 કલાકનો વીડિયો હવે ઇન્ટરનેટ આર્કાઈવ પર હતો અને હું આ વીડિયો ગમે ત્યારે જોઈ શકું છું અને એના માદ્યમથી મેં 6390 સુનાવણીઓ માટે મેટાડેટા પણ બનાવ્યો. મેં હાઉસ સાથે કરેલાં ઈ-મેઇલ અને પત્રાચાર પણ પોસ્ટ કર્યા, એ મૂર્ખતાપૂર્ણ કરાર પણ, જેના પર મેં સહી નહોતી કરી.

ન્યાયાલયોએ અમારા માટે એફ.બી.આઈ. (FBI) ને બોલાવી.

વીડિયો પર કામ કરવાનું મજોદાર હતું, પણ આ મારો મુખ્ય ઉદ્દેશ્ય નહોતો. મારે તો કાનૂન પર દ્યાન આપવાનું હતું. કાનૂનના અદ્યાયનથી જ મને નાગરિક પ્રતિકારના ઇતિહાસની વિસ્તૃત જાણકારી મળી. મેં કાનૂનના કેસથી શરૂઆત કરી. હાર્વડનાં પ્રોફેસર લેરી લેસિંગ સાથે કામ કરીને મેં યુ.સે.કોઈ ઓફ અપીલ્સનાં બધાં જૂનાં મામલાઓ વિકેતા પાસેથી ખરીદ્યાં. અને નેટ પર મૂકી દીધાં. આ કામમાં અમારા 600,000

ડોલર ખર્ચ થયાં. પરંતુ પહેલી વાર લોકોને આ સુવિધા મળી કે ઇન્ટરનેટ પર આ બધાં મામલા નિશુલ્ક ઉપલબ્ધ હતાં. આ યોગ્ય જ હતું.

ચુ.એસ. કોર્ટ ઓફ અપીલ્સ પછી મેં ચુ.એસ.નાં જિલ્લા ન્યાયાલયો પર દ્યાન આપ્યું, જે “પેસર” (PACER- Public Access to Court Electronic Records) નામની એક સિસ્ટમ ચલાવે છે, જે બીજુ, અભિપ્રાયો, ડોક્યુમેન્ટ્સ અને અન્ય સામગ્રી ઉપલબ્ધ કરાવી આપે છે, પણ એના માટે પ્રતિ પૂર્ણ 8 સેન્ટ આપવા પડે છે (આજકાલ પ્રતિ પૂર્ણ 10 સેન્ટ). મને આ બધ મૂર્ખતાપૂર્ણ લાગ્યું, એટલે મેં “પેસર” નાં દસ્તાવેજોને રિસાયકલિંગની સિસ્ટમ બનાવી, જેમાં વાર્ચવાર પૂછાતાં પ્રક્રોના (frequently asked questions about PACER) સેટ મૂક્યાં. આ સિસ્ટમ બનાવવામાં ઘણી આર્થિક અને ટેકનિકલ ખાગીઓનો સામનો કરવો પડ્યો.

આ 2008 સાલની વાત છે. એક વાર અચાનક મારા ફોનની ઘંટડી વાગી. સામે લાઈન પર એમ.આઈ.ટી. (MIT) નો એક છાત્ર સ્ટીવ શુલ્ટર્ગ અને એનો મિત્ર આરોન સ્વાટર્ઝ પણ હતો. હું આરોનને ત્યારથી ઓળખું છું જયારે એ 12 વર્ષનો હતો. એ લૈરી લેસિસંગનો છાત્ર હતો અને ઇન્ડ્યોગ મિલન (Industry get together) સમારંભમાં ઘણી વાર હાજર રહેતો હતો. આરોને મારી સાથે આઈ.આર.એસ. (IRS) જોવાં ઘણાં મામલાઓમાં કામ કર્યું હતું. એણે મારી પૂર્વ પત્ની રેબેકા મલામુદ સાથે પણ કામ કર્યું હતું, જયારે એ ઇન્ટરનેટ આર્કાઈવ માટે ઓપન લાયબોરી સિસ્ટમનું સચાલન કરતી હતી.

આરોનને મારો FAQ (frequently asked questions) બધ પસંદ પડ્યો. અને એણે વ્યાપક સ્તર પર રિસાયકલિંગ માટે લાયબોરીનો ઉપયોગ કરવાનો નિર્ણય કર્યો. સ્ટીવ એક સાધારણ “પેસર” કોલર (crawler) લખ્યો હતો અને આરોન એનો પ્રયોગ કરવા હરછતો હતો. અદાલતોએ દેશભરનાં 20 પુસ્તકાલયોમાં એક પ્રયોગાત્મક સોવા શરૂ કરી હતી, એ જાણવા માટે કે શું “સામાન્ય” લોકો “પેસર” નો ઉપયોગ કરવા માંગો છે. એક રીતે આ કાંગ્રેશનલ અધિકારીઓનાં અત્યાધિક દબાણ સામે અદાલતો દરાં થોડું જૂઝવા જેવું હતું. કાંગ્રેસનલ અધિકારીઓ એ જાણવા માગતાં હતાં કે એમને “પેસર” વિશે પૂર્ણ કરતા લોકોનાં આટલાં પત્રો કેબ મળે છે. અદાલતોએ વિચાર્યું કે 2 વર્ષની પાયલટ તપાસ (Pilot investigation) વિલંબ કરવાની આસાન રીત છે.

આરોને સ્ટીવનો કોડ લીધો અને એક લાંબો કોલર લખ્યો. એના દ્યાનમાં આવ્યું કે લાયબોરી સિસ્ટમની અંદર જવા (access) ના અધિકારની પ્રક્રિયા “કુક્ઝી” (cookie) પર આધારિત છે. એનો અર્થ એ કે જયારે સપ્તાહની શરૂઆતમાં લાયબોરીના સિસ્ટમ પર એક વાર લોગ-ઇન કરે પછી તિકડમ કરીને, કોઈ પણ એક સપ્તાહ સુધી મફતમાં પેસરનો ઉપયોગ કરી શકે. હું હજુ સુધી એ યોક્કસ પણો સમજું નથી શક્યો કે આરોને અહીં શું કર્યું હતું પણ મને લાગે છે કે એણે સપ્તાહમાં એક વાર પોતાના ખાસ દોસ્તને સેકામેટો લાયબોરીના મોકલ્યો અને એણે ત્યાં “કુક્ઝી” કાપી કરી અને એ “કુક્ઝી” આરોનને ઇ-ગેલથી મોકલી દીધી.

‘કોડ સ્વરાજ’ પર નોંધ

આ રીતે એને એક આખા સપ્તાહ માટે “કુક્કી” મળી ગઈ, જેનો ઉપયોગ કરીને એ સિસ્ટમ કોલ કરી શક્યો.

કેટલાંક મહિનાઓ પછી મને આરોન તરફથી એક ચીહ્ની મળી, જેમાં લખ્યું હતું કે એની પાસે અનુક ડેટા છે, શું એ મારા સર્વર પર લોગ-ઇન કરી શકે છે. હું સામાન્ય રીતે આ અધિકાર કોઈને આપતો નથી, વાસ્તવમાં મેં મારા સિસ્ટમ પર કોઈને ગોસ્ટ એકાઉન્ટ પણ નથી આપ્યો, પણ આરોન ખાસ હતો એટલે મેં એને એકાઉન્ટ આપ્યો અને કંઈ વધારે વિચાર ન કર્યો. ત્યાર બાદ, લગભગ એક મહિના પછી અમે જોયું કે એણે 900 ગીગાબાઈટસથી પણ વધુ ડેટા અપલોડ કર્યો હતો. આ બહુ વધારે હતો. પણ એ ઘણો હોશિયાર હતો એટલે મને એ વાતથી બહુ આશર્ય ન થયું. મેં આ વાતની નોંધ લીધી અને ફરી એના વિશે વિચાર ન કર્યો કારણ કે અમારી પાસે પર્યોપત ડિસ્ક સ્પેસ ઉપલબ્ધ હતી.

વળી, ફોનની ઘંટડી વાગી, આરોન લાઈન પર હતો. સરકારે અચાનક પ્રયોગાત્મક લાયબ્રેરી સિસ્ટમ બંધ કરી દીધી હતી અને નોટિસ જાહેર કરી હતી કે અમની સિસ્ટમ પર હુભલો થયો છે અને અમણે એફ.બી.આઈ.ને ફોન કર્યો. અમણે 20 લાયબ્રેરીનો સંપૂર્ણ પ્રયોગ બંધ કરી દીધો. એઓ કહી રહ્યા હતાં કે અમની સિસ્ટમને “હૈક્ક” કરવામાં આવી છે. આ ગંભીર વાત હતી.

...

ત્યાર બાદ બે વાત બની.. પહેલી હું વકીલ પાસે ગયો અને આરોનને પણ વકીલ શોધવાનું કર્યું. જે પણ કંઈ થયું હતું, એના પર અમે દ્યાનથી વિચાર કર્યો અને અંતઃ મારો અભિપ્રાય હતો કે અમે કંઈ જ ખોટું નથી કર્યું. અમે કોઈ પણ સમજૂતી અથવા સેવાની શરતોનું ઉત્ત્લંઘન નથી કર્યું. હા, એ વાત જરૂર હતી કે અદાલતોને એ વાતનો અંદરો નહોતો કે કોઈ પલિલક ટમિનલથી 900 ગીગાબાઈટ ડેટા પ્રાપ્ત કરી લેશો. પણ, જેમ મેં એફ.બી.આઈ.ને કર્યું હતું, “કોઈ નોકરશાહને આશર્યોમાં મૂકવા, એ કોઈ અપરાધ નથી.” આ પલિલક ડેટા હતો અને અમે પલિલકને આપવામાં આવેલી સુવિધા વડે જ પ્રાપ્ત કર્યો છે. અમે નિરીષ છીએ.

બીજી વાત એ થઈ કે મેં હવે ગોપનીયતા અતિક્રમણ (Privacy violations) માટે આ ડેટાને બહુ જ દ્યાનથી ચકાસવાનું શરૂ કર્યું. મને એમાં હજારો દસ્તાવેજો એવાં મળ્યાં, જે અદાલતના નિર્ણયોની વિરાદ્ધ જઈને વ્યક્તિગત માહિતી આપતા હતાં, જેમ કે સામાજિક સુરક્ષા નંબર, નાના બાળકોનાં નામ, ગોપનીય સૂચનાઓ આપનારોનાં નામ, કાનૂની અધિકારીઓનાં ધરોનાં સરનામાં, ચિકિત્સા સંબંધી વ્યક્તિગત અવસ્થાનું વર્ણન વગેરે, જે હરચિજ પ્રગટ ન થવું જોઈતું હતું.

આ કામ કરવામાં મને બે મહિના લાગ્યાં. ઓડિટ પરિણામો લખવામાં આવ્યાં અને પ્રમાણિત (certified) પત્રો ડિસ્ટ્રિક્ટ કોર્ટનાં 32 ખુખ્ય

ન્યાયાધીશોને મોકલવામાં આવ્યાં. શરૂમાં તો એમણો આ પરિણામોની અવગણના કરી પણ, હું એમને વારંવાર મોકલતો ગયો. જ્યારે ત્રણું વાર મેં એમને નોટિસ મોકલી તો એના ઉપર મેં લાલ શાહીશી “ત્રણું અને અંતિમ નોટિસ” નો સ્ટેમ્પ લગાવી દીધો. મેં ચુ.એસ. ડિસ્ટ્રિક્ટ કોર્ટના મુખ્ય ન્યાયાધીશને જરા ઉદ્ધત પત્ર મોકલ્યો હતો પણ એનાથી આ મુદ્દા પર એમનું દયાન નિશ્ચિત જ ગયું.

ચુ.એસ. સીનેટે પણ આની નોંધ લીધી અને ચુ.એસ.ની ન્યાયિક પરિષદને બહુ સખત શર્દીમાં પત્ર મોકલ્યો. કોર્ટ એમની ગોપનીયતાની પ્રથા (privacy practices) માં કેટલાંક ગૌણ બદલાવ કર્યો અને કેટલાંક ન્યાયાધીશો આ મુદ્દાને ગંભીરતાથી લેવા માંડ્યાં, જેનો શેય એમને જ્યાદ છે. જો કે, આનાથી અમને કોઈ લાભ ન થયો. નિશુલ્ક પર્હોચ (free access) માટેનો પાયલટ પ્રયોગ સમાપ્ત કરી દેવામાં આવ્યો. અદાલતોએ એમનાં ભાવ પણ વધારી દીધાં.

એફ.બી.આઈ. એ આરોનના ઘર પર જાપ્તો રાખ્યો અને એની સાથે વાત કરવાની કોશિશ કરી પણ એણે ઇન્કાર કરી દીધો. પછી એફ.બી.આઈ.એ કોર્ટને કહ્યું કે અમે કઈ જ ખોટું નથી કહ્યું. ત્યાર બાદ, ન્યૂયોર્ક ટાઈમ્સમાં લેખ પ્રકાશિત થયા પછી ન્યાયાલયો એફ.બી.આઈ. ને ફરી બોલાવી અને આ મામલે હજુ એક વાર નજર રાખવા કહ્યું. ફરી કંઈ ન મળ્યું એટલે એફ. બી. આઈ. એ ન્યાયાલયોને વિનંતી કરી કે આ મામલો અહીં જ ખતમ કરી દેવામાં આવે.

...

આ વાત ત્યારની છે. જ્યારે મેં નાગરિક પ્રતિકારનું ગંભીરતાથી અદયારાન કરવાનું શરૂ હું જાણતો હતો કે અમે એવા જોખમોનો સામનો નહોતાં કરી રદ્દ્યા, જેવાં જોખમોનો સામનો ગાંધી અને માઈન લ્યુથર કિંગે કથી હતો. મને કોઈ કાનૂની અધિકારી કે સતર્કતા અધિકારી તરફથી શારીરિક નુકસાનની ધમકી નહોતી મળી. સામાજિક ન્યાય માટે લડતની સરખામળીમાં કાનૂની સાહિત્ય સુધી પર્હોચનો સંઘર્ષ બહુ નાનો સંઘર્ષ છે. આ જનતા માટે આજાદીની લડત જેવી લડત નથી.

પરંતુ અમારો પ્રયાસ તો સિસ્ટમની કાર્યશૈલીને બદલવાનો હતો અને હું જાણતો હતો કે અમારી અગાઉ જેઓ વિભિન્ન સંઘણીમાંથી પસાર થયા હતાં, એમની પાસેથી અમારે ઘર્યું શીખવાનું હતું. હું એ બાબત પણ વધુ જાણવા માગતો હતો કે બદલાવ પ્રભાવશાળી કેવી રીતે થઈ શકે. દિવાલ સાથે માણું અથડાવીને કે પવનચક્કાને નમાવીને કંઈ નહોતી થાયા. હું એ જાણવા માગતો હતો કે ભૂતકાળમાં બદલાવ કેવી રીતે કરવામાં આવ્યો હતો, વર્તમાન વિશેની ફરિયાદોથી આગળ વધીને ભવિષ્યમાં બદલાવ કઈ રીતે લાવી શકાય.

માણં આ અદયારાન 2011 થી વધુ ગાહુન થતું ગયું. હવે હું કાનૂનના ક્રેસ પર કામ નહોતો કરી રદ્દ્યો અને કાનૂન ડારા આવશ્યક ટેકનિકલ માનકો પર દયાન કેંદ્રિત કરવાનું શરૂ કર્યું. જે નિઝું પાટીઓ એમ

‘કોઈ સ્વરાજ’ પર નોંધ

માનતી હતી કે આ કાનૂનો પર એમનું સ્વામિત્વ છે, એમની લાખો ડૉલરની આવક જોખમગાં હતી અને એઓ સંદર્ભ કરવા તૈયાર હતાં. મારા પર ક્યારેય કેસ નથી થયો, પરંતુ મને ખબર હતી કે આ ગોરલાભદાચી માનક સંગઠનોમાંથી કંટલાંક બહુ ગુસ્સે છે અને બદલાવને કોઈ પણ રીતે રોકવા ઈચ્છાં હતાં.

આ દરમયાન કંઈક એવું થયું કે આરોનની ધરપકડ થઈ. એણે જે.એસ.ટી.ઓ.આર. (JSTOR) નામની સિસ્ટમમાંથી ધણાં વિદ્યતાપૂર્ણ લેખો ડાઉનલોડ કર્યા હતા. આ કામ એણે એમ.આઈ. ટી.માંથી જ કર્યું જયાં એને અતિથિ વિશેષાધિકાર (Guest privilege) પ્રાપ્ત હતો. એમ.આઈ.ટી.એ પોલીસ બોલાવી. સામાન્ય રીતે આરોન જેવાં, પોતાની ઉમર કરતાં વધુ હોશિયાર વિદ્યાર્થીઓને આવી સ્થિતિમાં બોલાવીને સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. મેં મારા મિત્ર જેફ શિલ્પરને ફોન કર્યો, જે એમ.આઈ.ટી. નેટવર્ક ચલાવતાં હતાં. એમણે પણ એમ જ કહ્યું. જો કે હવે આ મામલો એના હાથમાંના નહોતો કારણ કે કોઈ બિજુ આ નેટવર્ક ચલાવી રદ્દ્યું હતું. વળી એક વાર પોલીસ બોલાવવામાં આવી પછી કંઈ કરી ન શકાય. જે થઈ ગયું, એ થઈ ગયું.

પોલીસે એને યુ.એસ. એટનીને સોંપી દીધો. એટની આ કેસને એક ઉદાહરણ તરીકે રજૂ કરવા ઈચ્છાતા હતાં એટલે એમણે આરોન પર 13 ગંભીર આરોપો મૂક્યાં. આ આરોપો સાબિત થાય તો બહુ મોટો દંડ અને વણીની જેલ થઈ શકે. મને આરોન માટે સોંપી મોટો ડર એ હતો કે આવાં ગંભીર આરોપો સાબિત થવાથી એ પોતાના મતદાનનો અધિકાર ખોઈ બેસશે. એક તથાકથિત હૈકર છૂટ્યા પછી પણ કમ્પટ્યુટર અને ઇન્ટરનેટનો ઉપયોગ ન કરી શકે, આ શરત લાગ્યું કરવામાં આવે છે. આરોન જેવાં વ્યક્તિ માટે આ બહુ ડરામણું હતું. યુ.એસ. એટની આ મામલાને પરિણામ સુધી પહુંચાડવા કટિબદ્ધ હતા. એમણે આરોનના એટનીને કહ્યું કે આરોનને જેલની સજાથી બચાવવા માટે એઓ કોઈ પણ પ્રકારના પણ બાર્ગન (plea bargain) સોંપા માટે તૈયાર નથી.

આરોનનો અપરાધ એટલો જ હતો કે એણે ધણાં લેખો ડાઉનલોડ કર્યા હતાં. જે.એસ.ટી.ઓ.આર. (JSTOR) સર્વિસ પર ડાઉનલોડની પરવાનાની હોય છે.કોઈ પણ છાત્ર કેમ્પસ-વાઈડ સર્વિસ અંતર્ગત, જે.એસ.ટી.ઓ.આર. જર્નલ લેખ વાંચી શકે છે. સમસ્યા એ હતી કે આરોન આ લેખો બહુ ઝડપથી વાંચતો હતો. હજુ પણ હું મૂલ્યવણણમાં છું કે આ મામલો કથિત અપરાધ ક્રેવી રીતે થઈ ગયો.

આરોન આ લેખો કરાંય રીલીઝ નહોતાં કર્યાં. જો કે યુ.એસ. એટનીને વિચાર હતો કે એ રીલીઝ તો થશો જ. મને વિચાર નહોતો. જયારે આરોને પેસર દસ્તાવેજો ડાઉનલોડ કર્યાં, એણે મને સ્કલ કરીને રીલીઝ કરવા માટે આપ્યા હતાં. એ સર્વે નહોતો ચલાવતો એટલે મારા કે બુસ્ટર જેવાં લોકો પર આવા કામ માટે નિર્ભર હતો. હજુ સુધી જે.એસ.ટી.ઓ.આર. ડેટા રીલીઝ કરવા માટે એણે કંઈ જ કર્યું નહોતું.

કદાચ ભવિષ્યમાં એ બધાં લેખો રીલીઝ કરત, પણ એ વાતની કોઈ સાબિતી નહોતી અને મારા જેવા કોઈ વ્યક્તિ કે નેટ પર કામ કરનારા અન્ય દોસ્તોમાંથી કોઈના સાથ વિના એ આ કામ ન જ કરી શક્યો હોત.

પહેલાં એણે પદ્ધિમના ઘણાં લો જર્નલ ડાઉનલોડ કર્યા હતાં પણ એ બધાં પણ એણે રીલીઝ નહોતાં કર્યા. એને બદલે એણે લેખોનું ડેટા વિશ્લેષણ કર્યું અને એક નિર્ણયક પેપર (Seminal paper) નું સહ-લેખન કર્યું, જેમાં દર્શાવવામાં આવ્યું કે કાનૂનના પ્રોફેસરો ઘણીવાર કોપીરેટ કંપનીઓ પાસેથી અનુદાન મેળવીને એમના મુદ્દાને અનુકૂળ લેખો લખતાં હતાં, જેમ કે પ્રદૂષણ માટે કાનૂની જવાબદારી, અને પછી આ લેખો કોઈ કસોગાં એમના તરફથી વાપરવામાં આવ્યાં.

આરોને અમારાં બંનેના ઘણિષ ભિત્ર કલે જોનસનને કહ્યું કે એ પર્યોવરણ પરિવર્તન સંશોધનમાં ભષ્ટાચારની સાબિતીઓ માટે જે.એસ.ટી.ઓ.આર.ના લેખોનું વિશ્લેષણ કરવાનો હતો. આરોનની ઘરપકડ પછી, ઘણાં વધી બાદ કલેને એનાં શબ્દો યાદ હતાં, “એમાં કોઈ શંકા નથી કે ડેટા નિશ્ચલ્ક હોવો જોઈએ પણ હું માત્ર પર્યોવરણ પરિવર્તન સંબંધી લેખોને મળેલાં અનુદાનનું નગન વિશ્લેષણ કરવા માંગુ છું.” આવું આરોન જ કહી શકે.

આરોનની ઘરપકડ અને ટેકનિકલ માનકોના મુદ્દે મારા ગહુન અદ્યાયનને લીધે હું આરામથી સૂઈ નહોતો શકતો અને કેટલીય રાતો મેં વાંચીને પસાર કરી. જ્યારે 2013 માં આરોને આભહત્યા કરી, તો ઇન્ટરનેટ પર કામ કરનારાં બધાં લોકોએ શોક મનાવ્યો, ખાસ કરીને અમારાં જેવાં લોકોએ, જેમને એની સાથે કામ કરવાનો અવસર અને ગૌરવ પ્રાપ્ત થયું હતું. હજુ પણ મને એના જવાનું દુધ છે.

હિંદ સ્વરાજ

ગાંધીએ સન 1909 માં ‘હિંદ સ્વરાજ’ પુસ્તક લખ્યું હતું. તેઓ લંડનથી સ્ટીમરમાં પાણી ફરી રહ્યાં હતાં અને દક્ષિણ આફ્રિકામાં વધુ ગંભીરતાથી મુદ્દાઓ ઉઠાવવાના હતાં. એમનું સત્યાગહ આંદોલન શાનદાર રીતે સહન રહ્યું હતું પણ એ સહનતા અત્યાંત કષ્ટ અને બલિદાન આપીને મળી હતી. મન લાગે છે કે ગાંધીજી જે વાતો પર વિજ્વાસ કરતાં હતાં, એ વાતો એઓ પોતે સ્પષ્ટ સમજવા માંગતા હતાં. એસ.એસ. કિલ્ડોનન કેસલ નામક જહાજની સહર દરમયાન તેઓ નવ દિવસો સુધી સતત લખતાં રહ્યાં. જ્યારે એમના જમણા હુથમાં પીડા શરી થતી, તો તેઓ ડાબા હાથે લખવા માંડતાં. જ્યારે એમણે આ પુસ્તક પ્રકાશિત કર્યું તો આવરણ પર મોટાં અક્ષરોમાં લખ્યું હતું, “કોઈ અવિકાર આરક્ષિત નથી.” (No Rights Reserved)

આ પુસ્તક એકદમ અલગ છે પણ વિદ્વતાપૂર્વી છે. ગાંધીજી પાસે ઘણાં વિચારો (ideas) હતાં, જેમાંથી કેટલાક એમના ભિત્રોને તર્કસંગત લાગતાં

‘કોડ સ્વરાજ’ પર નોંધ

હતાં, તો કેટલાંક નહોતાં લાગતાં. નહેલ અને ટાગોરને આ પુસ્તક કદી પસંદ નહોતું પડ્યું. આ પુસ્તકમાં કેટલાંક એવાં વિચાર છે, જે આજે મને મૂર્ખતાપૂર્ણ લાગે છે, જેમ કે “હોસ્પિટલ પાપોના પ્રસાર માટેનાં સંસ્થાન છે.” પરંતુ આ કઠોર વાક્ય પછી પણ, આપણે એ સ્વીકાર કર્યું પડ્યો કે બાપૂનાં વિચારોમાં દમ હતો. નલે તમે પુસ્તકના દરેક શાબ્દનું સમર્થન ન કરતાં હો, પણ એમાં ગાંધીજીના મત અનુસાર ભારતની અને ભારતીયોની સમસ્યાઓનું સપૂર્ણ વર્ણન છે અને એ સમસ્યાઓના નિવારણનાં વિચસનીય સિદ્ધાંતો પણ આપવામાં આવ્યાં છે.

ગાંધીજીએ એક ઉત્તર આપ્યો હતો. એવું હોઈ શકે કે આ સાચો ઉત્તર ન હોય, પણ નિસંદેહ આ એકમાત્ર ઉત્તર ન હતો. પણ આ સુસંગત ઉત્તર હતો અને કદાચ આ ઉત્તર, વિચમાં બુનિયાદી પરિવર્તન કેવી રીતે લાવી શકાય, એ વિશે એમનું પહેલું સંપૂર્ણ નિવેદન હતું. એઓ નિશ્ચિત આ વાતને વારંવાર કહેતાં રહ્યાં કે એ પરિવર્તન કેવી રીતે લાવી શકાય અને એમનાં લેખનના 100 સંકલિત ખંડો એ દર્શાવે છે કે એમનું લેખન અસાધારણ હતું અને એમનાં વિચારો કેવી રીતે વિકસિત થયાં. પરંતુ મારા માટે ‘હુંદ સ્વરાજ’નું સ્થાન મારા પુસ્તકોની અલમારીમાં વિશિષ્ટ રહ્યો કેમ કે આ પુસ્તક એક શક્તિશાળી સદેશનું પ્રકાશિત રૂપ છે. એ પુસ્તકની શક્તિ દર્શાવે છે અને એ પણ દર્શાવે છે કે દરેક વ્યક્તિએ વિચારોને પ્રસારિત કરવા માટે ગુદક (પ્રિટ) બનાવું જોઈએ.

મેં જ્યારે પહેલી વાર ‘હુંદ સ્વરાજ’ પુસ્તક વાંચ્યું, ત્યારથી “કોડ સ્વરાજ” શબ્દો મારા મસ્તિષ્કમાં ધૂમરાયા કરતાં હતાં. હુંદ સ્વરાજ અણોતું ભારતીયોના સ્વશાસનનો વિચાર એક શક્તિશાળી અને મહાન લક્ષ્ય છે. આ બહુ મહત્વાકાંક્ષી છે, પણ પ્રાપ્ય છે. આ વાસ્તવિક લક્ષ્ય છે, મજબૂત પણ. સ્વતંત્રતાની લડતનાં મુખ્ય પ્રતીકોમાં આ એક પ્રતીક હતું. શાન્દ સાર્થક હોય છે અને જે લોકોએ હુંદ સ્વરાજ શબ્દો સાંભળ્યાં, એમને માટે આ શબ્દોનો અર્થ વિશિષ્ટ બની ગયો. આ શબ્દો એક મહાન અને સામ્નોહિક લક્ષ્યનું પ્રતીક બની ગયાં.

ગાંધીજીએ આપણને અન્ય સિદ્ધાંતોનો પણ પરિચય કરાવ્યો છે. સત્યાગ્રહ એક સંઘર્ષ છે, પણ એ કોઈ આડાઅવળા માર્ગ ચાલતો સંઘર્ષ નથી, જે કોઈ પણ સારા દર્યોએ માટે હોય. સત્યાગ્રહ એક વિશિષ્ટ સંઘર્ષ છે, જે કોઈ વાસ્તવિક લક્ષ્ય માટે કરવામાં આવે છે, જેમ કે એક વિશેષ અધિનિયમની અવક્ષા કરીને નમક બનાવવું.

સત્યાગ્રહ માટે ઘરી તૈયારીની આવશ્યકતા હોય છે. લોકોએ પોતાને આ ભૂદે શિક્ષિત કરવા પડે છે. સત્યાગ્રહ માટે નૈતિક આધાર જરૂરી છે: ગાંધીજીએ સમુદ્ર તટ સુધી કૂચ કરતા પહેલાં વાઈસરોયને પોતાના દરાદાની સૂચના આપી હતી. સત્યાગ્રહ હુંમેશા પોતાના દર્યોએ પર કેંદ્રિત હોવો જોઈએ. જેવું પહેલું લક્ષ્ય પ્રાપ્ત થઈ જાય, તો એને લંબાવવું ન જોઈએ. જુનીની ઘોષણા પછી અન્ય લક્ષ્યની દિશામાં આગળ વધાવું જોઈએ. સોથી વધુ મહત્વપૂર્ણ વાત એ કે સત્યાગ્રહનું આંદોલન એક બહુ મોટા દર્યોએના સંદર્ભમાં કરવું જોઈએ; જેમ કે સ્વરાજની પ્રાપ્તિ.

આ ઉપદેશો ગાંધી દ્વારા દક્ષિણ આફ્રિકા અને ભારતમાં પહોંચ્યાં. ગાંધી દ્વારા મંડેલા અને કેનિયાની અને ન્જૂમાહ સુધી પહોંચ્યાં અને સંપૂર્ણ આફ્રિકામાં એનો પ્રસાર થયો. ગાંધીના આ ઉપદેશો કિંગ સુધી અન અમેરિકામાં નસ્લબેદની નાબૂદીની લડત સુધી પહોંચ્યાં. આ ઉપદેશોએ વિચને બદલી નાંખ્યું.

કોડ સ્વરાજ, એક પ્રતીક અને એક લક્ષ્ય રૂપે.

મારા માટે કોડ સ્વરાજનો અર્થ એ છે કે અમારા નિયમોનાં પુસ્તકો ખૂલ્લાં (ઓપન) ઉપલબ્ધ હોવાની જોઈએ. ઇન્ટરનેટે વિચને બદલી નાંખ્યું છે અને ઇન્ટરનેટે ઓપન સોર્સ સોફ્ટવેર અને ઓપન પ્રોટોકોલ્સને કારણે વિચને બદલ્યું છે. બધાં જાણે છે કે ઇન્ટરનેટ કેવી રીતે કામ કરે છે. માત્ર સાર્વજનિક રૂપે ઉપલબ્ધ પ્રોટોકોલ સ્પેસિફિકેશન્સ વાંચવા માટે અમણે સમય આપવો પડશે.

ઇન્ટરનેટ કોઈ અનિવાર્ય પરિણામ નહોતું. 1980 ના વર્ષમાં જયારે મેં ઇન્ટરનેટ પર કામ કરવાનું શરૂ કર્યું ત્યારે અલગ અલગ નેટવર્ક હતાં. એક નેટવર્કને ઇન્ટરનેશનલ ઓર્ગનાઇઝેશન ફોર સ્ટેન્ડર્ડાઈઝેશન અને મોટા કોપીરેટ અને સરકારી સંગઠનોની મદદથી વિકસિત કરવામાં આવ્યું હતું. આને ઓપન સિસ્ટમ ઇન્ટરકનેક્શન (OSI) કહેવામાં આવતું હતું. જે મોડેલ એમણે અપનાવ્યું હતું, એ જ મોડેલનો આજે પણ માનકોના સંગઠનો ઉપયોગ કરે છે. પ્રોટોકોલની વિશેષતાઓ એક નિયંત્રિત પ્રક્રિયા અંતર્ગત તૈયાર કરવામાં આવ્યા હતાં અને એના દસ્તાવેજો બહુ મોદા હતાં અને એક નિયુન્ન સંસ્થા દ્વારા આપવામાં આવેલાં લાયસન્સ વગર એની નિશુલ્ક કોપી નહોતી બનાવી શકતી.

હું એ સમય દરમયાન કોમ્પ્યુટર નેટવર્ક વિશે વ્યવસાયિક સંદર્ભ પુસ્તકો લખી રહ્યો હતો અને એના માટે મારે ઘણાં “OSI” દસ્તાવેજો ખરીદવાં પડતાં હતાં. હું કોમ્પ્યુટર ટ્રેડ મેઝેજીન માટે કોલમ પણ લખતો હતો અને મારી ઘણી કોલગોમાં મેં લખ્યું હતું કે માનકોની ઊંચી કિંમત અને સંવૃત પ્રક્રિયા (closed process) આ નવી ટેકનોલોજીની સંભાવનાઓને નાખ કરે છે.

આ દરમયાન, અન્નજીનિયારોના એક અનૌપયારિક સમૃદ્ધી ઇન્ટરનેટ એન્જીનિયરિંગ ટાસ્ક ફોર્સ (આઈ.ઈ.ટી.એફ.) ગઠન કર્યું આ સમૃદ્ધ સ્વ-આયોજીત હતું અને એનાં બધાં પ્રોટોકોલ ઓપન અને નિશુલ્ક ઉપલબ્ધ હતાં. વધારે મહત્વપૂર્ણ એ હતું કે આ “વર્કિંગ કોડ”ના સિદ્ધાંત પર કામ કરી રહ્યું હતું. એનો અર્થ એ કે તમે સમિટિની બેઠકમાં ઇન્ટરનેટ સંચાલનના કોઈ પણ પક્ષના માનકીકરણ (standardize) માટે રજૂઆત ન કરી શકો, જ્યાં સુધી તમે એને કાર્યોનીત ન કર્યું હોય; જેમ કે ઇ-મેલ હેડર્સ (headers) ના ફોર્મેટની રજૂઆત ત્યાં સુધી ન કરી શકો, જ્યાં સુધી તમે ઇ-મેલ હેડર્સના ફોર્મેટને કોડ કરીને અમલમાં ન મુક્કાયું હોય. ઇન્ટરનેટ પ્રોટોકોલ એ ચીજો પર આધારિત હતાં, જે વાસ્તવમાં

‘કોડ સ્વરાજ’ પર નોંધ

લાગ્યું થઈ શકતાં હતાં, જ્યારે ઓ.સી.આઈ. કોપીરેટ એજન્ડા પર આધારિત હતો.

ઈન્ટરનેટ પ્રોટોકોલ પર માર્ગ યોગદાન ઓછું છે પણ મેં આઈ.ઈ.ટી.એફ. પર ધર્મો સમય વિતાવ્યો અને પ્રશાસનના મુદ્દાઓ પર કામ કર્યું હું એ ઉચ્ચ સુધારાવાદી (radicals) સમૂહમાં હતો, જે એના પ્રશાસનને નિપુણતાથી નિયંત્રિત કરીને એક બોટમ-અપ મોડલ તરફ લઈ ગયાં અને એની પ્રશાસન પ્રણાલીને સરકારી પ્રારોજકો (sponsors) ના નિયંત્રણથી બચાવતા રહ્યાં જેથી કે અમેરિકા રક્ષા મંત્રાલય અને બાકી અન્ય એજન્સીઓ જે આજે પણ અમારી ઉપર પર્યવેક્ષી મંડળ (supervisory bodies), જેવાં કે ઈન્ટરનેટ આર્કિટેક્ચર બોર્ડની સ્થાપના કરી રહ્યાં હતાં.

અમે મૂળ સિદ્ધાંતો પર અડગ રહ્યાં; જેવી રીતે બિટિંગમાં ભાગ લેનારા લોકો પોતાના અભિપ્રાયો વ્યક્ત કરે છે, પોતાના નિયોક્તાઓનાં (employers) નહિ. આમાં કોઈ પણ ભાગ લઈ શકતા હતાં, કોઈ આવેદન કે સંબંધિત પણ નહોતું. મેં એ બાબત પણ ધર્મો સમય વિતાવ્યો કે જે આઈ.ઈ.ટી.એફ. ડેટાબેઝન્ઝ નિર્માણ થયું છે, એ દસ્તાવેજો કેવી રીતે ઉપલબ્ધ થઈ શકે. આ માટે મેં મારા સહકારી માર્શિલ ટી. રોડ સાથે મળીને સલેખન ભાષા (authoring language) પર કામ કર્યું, જેનો ઉપયોગ આજે પણ કરવામાં આવી રહ્યો છે.

ઈન્ટરનેટે ઓ.એસ.આઈ. વિશ્લેષણ લડત જીતી લીધી. અમે જોયું કે જ્યારે પણ કોઈ મોટી સમસ્યા, જેનું સમાધાન અસંભવ લાગે, ત્યારે અમારું ઓપન નેટવર્ક હુંમેશાં એનો કોઈ ઉકેલ શોધી જ કાઢતું હતું. અચાનક કોઈ નવો સનાતક વિદ્યાર્થી કોઈ ઉપાય શોધી કાઢતો, જોથી ચીજો બહુતે રીતે કરી શકતી હતી. ઈન્ટરનેટની પ્રગતિ આપણી બધી કલ્પનાઓની સીમાઓ પાર કરી ચૂકી છે, પણ અમે ઓછામાં ઓછું એ વાત પર ગર્વ કરી શકીએ કે એની પ્રગતિની રાહુમાં અમે કોઈ અડયારા નહોતી નાખી. ઓ.એસ.આઈ. ટીમે આ બોધ ન લીધો અને એઓ આજે ઈતિહાસનાં પૂછોમાં ફૂટનોટ માં સીમિત થઈ ગયાં છે.

...

‘કોડ સ્વરાજ’ ઈન્ટરનેટ માટે વાસ્તવિક રહ્યું છે, જો કે હજુ પણ અમે મોટી દિવાલોનો સામનો કરી રહ્યાં છીએ. જો તમે લાયનક્સ (Linux) નો ઉપયોગ કરી હુએ, તો તમે એ જોઈ શકશો કે તમારા કોમ્પ્યુટરનું સંચાલન કેવી રીતે થાય છે, પણ તમે તમારા આઈ ફોનના સોર્સ કોડને જોઈ નહિ શકો. નેટનાં પ્રોટોકોલ સ્પેસિફિકેશન્સ ઓપન છે, પણ આજકાલ સેવાઓ વિશ્લેષણ અને કેંદ્રિત કલાઉડ સેવાઓ પર સ્થાનાનતર થઈ રહી છે. અમે નેટ ન્યુટ્રિલિટી માટે સતત સંઘર્ષ કરી રહ્યાં છીએ. અને ઈન્ટરનેટનો બોટો ભાગ ઓપન છે. આપણે એને આમ જ રાખવા માટે લડતા રહેતું પડશે. હજુ પણ ઈન્ટરનેટ પર નકલી સમાચારો, એબ્યુસીવ બોક્સ અને નેટનો ખરાબ કરવા માટે અનેક પ્રયોગના આકમણ થઈ રહ્યાં છે, જોથી એનો વિદ્વાંસ કરીને બંધ કરી શકાય.

આપણે ઇન્ટરનેટને ઓપન બનાવવાથી વધુ ગોંઠ લક્ષ્ય રાખવું જોઈએ. આ જ સિદ્ધાંતો જીવનનાં અન્ય ક્ષેત્રમાં પણ લાગ્યુ કરવાં જોઈએ. કોડ સ્વરાજ કાનૂનના ક્ષેત્રમાં પણ લાગ્યુ થાય છે. આપણે સાચી લોકશાહી કેવી રીતે બની શકીએ, જો આપણા પ્રશાસનના કાનૂનો અધૂરાં, ટેકનોલોજીની દ્વારા તુટિપૂર્ણ અને મૌખા હોય? આજે વકીલો પણ વિક્રતાઓ દ્વારા સંચાલિત જૂની સિસ્ટમનો ઉપયોગ કરવા બાદય છે. એ કંપની જે જ્યોર્જિયા લો સુધી પોતાની એકમાત્ર પહોંચનો દાવો કરે છે, એ ટેકનિકલ રૂપે તુટિપૂર્ણ સોફ્ટવેર અને અસહ્ય શરતો માનવા બાદય કરે છે. એટલી હુદા સુધી કે યુ.એસ. ફેડરલ કોર્ટ જેવી પદિલક સિસ્ટમ સુધી પહોંચ પણ એકદમ અપયોગ અને મૌખા કેશ (cash) રજીસ્ટરની પાછળ છુપાયેલી છે, જેથી કોઈ પણ સાધારણ કામ કરવું પણ અસંભવ લાગે છે, જેમ કે ગોપનીયતાના અતિકમળાના અદદ્યારાન માટે બધાં જીલ્લા ન્યાયાલયોની કાર્યવાહીઓને ડાઉનલોડ કરવાનું કામ.

માણં માનવું છે કે કોડ સ્વરાજ ઇન્ટરનેટ અને કાનૂન સિવાય અન્ય ક્ષેત્રમાં પણ લાગ્યુ થાય છે અને ટેકનિકલ માનજોની સ્વતંત્રતા માટે અમારી લડત એનું ઉદાહરણ છે. આપણી દુનિયા વધુ ને વધુ ટેકનિકલ થતી જાય છે અને એ મહત્વપૂર્ણ છે કે આપણે સમજી લઈએ કે વિચની મુખ્ય આધાર સામગ્રી (infrastructure) નું સંચાલન કેવી રીતે થાય છે. માનકો આપણાં બધાંની સર્વસંભતિ દર્શાવે છે કે કામ કેવી રીતે કરવું જોઈએ અને કોડ સ્વરાજ કરું છે કે જો કોઈ માનક બધાં લોકો માટે વાંચવા અને એનું અર્થાટન કરવા ઉપલબ્ધ હોય તો એ અર્થપૂર્ણ છે. કોઈ પણ નિજી માનક નિજી કાનૂનની જેમ મૂર્ખતાપૂર્ણ જ હોય શકે.

મને ઈલા બહુનાં શબ્દો ચાદ છે, જે એમણે અમને કદ્યાં હતાં કે આપણે આપણાં લક્ષ્યો પ્રત્યે આંકાશપૂર્ણ હોવું જોઈએ. આપણે વિશ્વ શાંતિ માટે કામ કરવું જોઈએ, બલે આપણને વિશ્વાસ ન હોય કે એવું તરત થશે; બલે આપણને એ વિશ્વાસ પણ ન હોય કે એવું કયારેય થશે. તો પણ આપણે પ્રયત્ન જણા કરતાં રહેવું જોઈએ.

જ્ઞાન સુધી પહોંચ એ પણ એક આકાંક્ષાપૂર્ણ લક્ષ્ય છે. આપણે એના માટે કામ કરવું જોઈએ. જેમ હિંદ સ્વરાજનું લક્ષ્ય ભારતનાં અન્ય વિશાળ આકાંક્ષાપૂર્ણ લક્ષ્યો સાથે સંલગ્ન હતું; એવી જ રીતે, કોડ સ્વરાજનું લક્ષ્ય પણ જ્ઞાનની સાર્વત્રિક પહોંચની શોધ સાથે સંલગ્ન છે. જો આપણી પાસે કોડ સ્વરાજ ન હોય તો આપણે કયારેય જ્ઞાન સુધી પહોંચી નહિ શકીએ. જો આપણી પાસે કાનૂનનું ખુલ્લું (ઓપન) પુસ્તક નાહિ હોય, તો આપણે કયારેય માહિતીનું લોકશાહીકરણ નાહિ કરી શકીએ. આ વાત લોકશાહીમાં લોકો દ્વારા પોતાનું ભાગ્ય પોતાના નિયત્રણમાં રાખવા વિશે છે.

પારદર્શી સરકાર (ઓપન ગવર્નર્ન્ટ) : એક મંત્ર

બરાક ઓબામાએ કાર્યબાર સંભાળ્યો, ત્યારે એક દિલચસ્પ ઘટના બની સરકારી માહિતી માટે મારી લડત સિલિકોન વેલીના વણી સુધી વિધિમ માનવામાં આવતી હતી. પણ ઓબામાએ સરકારને બહેતર બનાવવા માટે પ્રોદ્યોગિકીની શક્તિનો ઉપયોગ કર્યો, તો લોકોના પ્રોદ્યોગિકીની શક્તિ પ્રત્યે આશાની એક લહેર ફેલાઈ ગઈ. ગ્રોલ અને ફેસબુકનાં વરિષ્ઠ અન્જનનિયતોએ વ્હાઈટ હાઉસમાં કામ કરવા માટે પોતાની આકર્ષક નોકરી છીડી દીધી.

રાષ્ટ્રપતિએ એક મુખ્ય ટેકનોલોજી ઓફિસર નિયુક્ત કર્યો. હું એ વર્ણેય લોકોને મારા ભિત્ર માનું છું, જેમણે આ પદ સંભાળ્યું હતું. દરદરી અવિકારીઓને સંપૂર્ણ એજન્સીઓ ચલાવવાનું કામ સોંપવામાં આવ્યું; જેમણે ડેવિડ ફરિએરોને નેશનલ આર્કાઈવનું કામ સોંપવામાં આવ્યું. રિપલિકન્સ સભ્યો કાંગ્રેસ ચલાવી રહ્યાં હતાં, પરંતુ એવું લાગતું હતું કે એઓ પણ પ્રોદ્યોગિકી અપનાવવા હિરછે છે. મારા જેવો એક ઉદારવાદી આ વાતનો સાક્ષી હતો. હું લાટિવાદી રિપલિકન સમિતિના અદયક્ષ, કાંગ્રેસના સભ્ય ડેરેલ ઈસા સાથે મળીને કામ કરી રહ્યો હતો. એ કામ હતું, કાંગ્રેસ સંમેલનનાં અસંખ્યા વિડિયો સાર્વજનિક કરવાનું.

આંતરરાષ્ટ્રીય સતર પર વ્હાઈટ હાઉસ દ્વારા ઓપન ગવર્નર્ન્ટની બાળીદારી માટે બહુ જ પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો. અસંખ્યા દેશોનાં અવિકારીઓ વારંવાર મળીને ઓપન ગવર્નર્ન્ટની યોજનાઓ અને લક્ષ્ય તૈયાર કરતાં હતાં. ધૂ.એસ.માં દરેક ફુડરલ એજન્સીને ઓપન ગવર્નર્ન્ટ યોજના બનાવવાનું કહેવામાં આવ્યું. એજન્સીઓએ કેટલાં “ડેટા સેટ” સાર્વજનિક કર્યો હતાં, એના આધાર પર એમને શ્રેણી (rank) આપવાની શરૂઆત થઈ. ‘પારદર્શિતા’ શર્દી એક મંત્ર બની ગયો અને દર્શેય હતું, ‘ઓપન’.

સરકારી સેવામાં અધિક સંખ્યામાં ટેકનિકલ વિશેષજ્ઞોને લાવવા માટે ધૂ.એસ.સરકારે ધૂ.કે.ની એક અચ્છાણી એજન્સી ગવર્નર્ન્ટ ડિજિટલ સવિસનું અનુકરણ કર્યું, જે આધુનિક કોમ્પ્યુટર પ્રોગ્રામિંગનો પ્રત્યક્ષ સ્લાપે ઓનલાઇન સરકારી સેવાઓમાં લાવી રહ્યાં હતાં. આ નવી ધૂ.એસ. ડિજિટલ સવિસ સાથે જનરલ સવિસીઝ એડમિનિસ્ટ્રેશન સ્થિત “18F” નામનો એક અન્ય સમૂહ જોડાઈ ગયો, જેનાં લગભગ 100 હોનહો઱ ધૂવા, અનુભવી ટેકનિકલ વિશેષજ્ઞ હતાં. (સંગઠનનું આ અનોયું નામ એટલે પડ્યું કેમ કે એના કાર્યોલયની ઈગારત 18મી સ્ટ્રીટ અને F સ્ટ્રીટ ના બૂલણાંના સ્થિત હતી.)

આરોન સ્વાર્ટ્ઝ એ સમયે એક લખ્યો હતો, જે મેં પરિશિષ્ટના રૂપમાં સંલગ્ન કર્યો છે. એણે યેતવણી આપી હતી કે એકમાત્ર લક્ષ્ય તરીકે પારદર્શિતા, એક ખોદુ લક્ષ્ય છે; અને હું એની વાતથી સંમત છું. વાસ્તવમાં મને બહુ ગુસ્સો આવતો, જ્યારે લોકો એમ કહુતાં કે હું સરકારમાં પારદર્શિતા લાવવાના એકનિષ્ઠ લક્ષ્ય માટે જ કામ કરી રહ્યો છું. મને સમજવામાં ભૂલ ન કરતાં. હું કોઈ પણ કાર્યના સંચાલનને વધુ પ્રભાવશાળી બનાવવાના એક સાધન રૂપે પારદર્શિતાના ઉપયોગ પર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ રાખું છું; માત્ર સરકારી એજન્સીઓના સંચાલન માટે જ નહિ,

બલ્કે મારી સંસ્થા જેવી પદ્ધિલક યોરિટી માટે પણ પરંતુ મને લાગે છે કે અમે જે કરી રહ્યાં છીએ, અને માટે આ પારદર્શિતાની ફેન બરાબર નથી. પારદર્શિતા એક અસ્પષ્ટ દયોય છે અને અની અંતર્ગત સત્ત્યાચર્ણ જેવા કોઈ વિશિષ્ટ અભિયાનને સામેલ ન કરી શકાય. તમારું દયોય માત્ર સૂર્યો પ્રકાશથી કંઈક વધુ હોવું જોઈએ.

મેં આ કામ એટલા માટે કર્યું કારણ કે એનાથી સરકારની કાર્યપદ્ધતિ બહેતર બની હું એ કાર્યપદ્ધતિઓને સુધારવામાં રસ લઈ રહ્યો હતો, જેના દારા સરકાર પોતાના નિયમો પોતાને, બાર એસોસિએશનોને અને જનતાને ઉપલબ્ધ કરાવે છે. હું કાંગ્રેસ સભાથી સુનાવણીઓ ઇન્ટરનેટ પર મૂક્ખવા માંગતો હતો કારણકે દેશનાં બધાં વિદ્યાર્થીઓને શિક્ષિત કરવા માટે આ એક ઉપકરણ હતું, જેનાથી કાંગ્રેસનાં કર્મચારીઓ માટે કાંગ્રેસને વધુ સારી રીતે ચલાવવાનું કામ આસાન થઈ જાય.

પારદર્શી સરકારના આંદોલનમાં જોડાયેલાં અસંખ્ય નેક લોકો એમ વિચારતાં હતાં કે એઓ સિસ્ટમને અદરથી બદલી રહ્યાં છે. હું સ્પષ્ટ કહું છું કે એમાંથી ઘણાં લોકોને બહુ સફળતા મળી છે. એક નાની SWAT ટીમનું આશ્ર્યેજનક કામ જુઓ, જેણો healthcare.gov ને કોન્ટ્રાક્ટરના ચાળુલમાંથી બચાવી. પણ ઘણાં એમ માનતાં હતાં કે અંદર એક સખ્ત કામ કરી રહ્યું હતું; જો તમે સરકારમાં નથી તો તમે સમસ્યાના કોઈ ઉકેલના પણ બાળીદાર નથી. એમનામાંથી ઘણાં લોકો મારી સાથે વાત કરવા માટે અચકાતા હતાં; એમને ડર હતો કે મારી સાથે વાત કરવાથી એવું પ્રતીત થશે કે એઓ સંઘર્ષ અને આમૂલ પરિવર્તનને અપનાવવા માંગે છે.

મને લાગે છે કે સરકારને પ્રભાવકારી બનાવવા માટે તમારે અંદર અને બહાર બંને તરફથી કામ કરવાની જરૂર છે. હું ભારત અને યુ.એસ. , બંનેની સિવિલ સવિસના ક્રોશાલ્યાનો બહુ મોટો પ્રશાંસક છું. તમે કોઈ પણ મિશન-લક્ષી (મિશન ઓરિએન્ટેડ) એજન્સી જુઓ; એમાં ટેકનોલોજીના જ્ઞાન અને સાર્વજનિક સેવાની પ્રતિબદ્ધતા જોઈને તમને નવાઈ લાગશે.

જો કે, આપણો સરકારને માત્ર એની અંદરનાં લોકો પર ન છોડી શકીએ. આપણો આપણી સરકારના સ્વામી છીએ અને એની કાર્યપ્રણાલીમાં સાક્ષી રીતે ભાગ નહિ લઈએ તો સરકાર પોતાની પૂર્ણ ક્ષમતા સુધી નહિ પહોંચી શકે. પારદર્શિતા એક લક્ષ્ય તરીકે પર્યોપન નથી. બલ્કે આપણે અધિક વિશિષ્ટ થાવું પડશે. એટલે જ કોડ સ્વરાજની જરૂર છે. જો કોઈ કાનૂન છે, તો એ સાર્વજનિક હોવો જોઈએ. આ પારદર્શિતા, માત્ર પારદર્શિતા માટે નથી, બલ્કે આ આપણી કાનૂની અને ટેક્નિકલ આધારસામગ્રીને પ્રભાવકારી રીતે કામ કરવા માટે એક મહત્વપૂર્ણ ઉપકરણ છે. એ માત્ર (સરકારની) અદરથી નહિ થાય.

ઘણાં વણી સુધી એવું લાગી રહ્યું હતું કે સરકારની અંદર રહીને કામ કરવું, એ જ એકમાત્ર રસ્તો છે. યુ.કે.ની ગવર્નર્ન્ટ ડિજિટલ સવિસને ટેકનિકલ વિખભાં સાર્વત્રિક પ્રશાંસા મળી પણ હવે સરકાર બદલાયા પછી એ ક્રેવણ ભાલી નામ છે. યુ.એસ.માં યુ.એસ. ડિજિટલ સવિસ અને 18

‘કોડ સ્વરાજ’ પર નોંધ

F બંને એજન્સીઓ વૈધાનિક અને કાર્યવાહુક શાખાઓના નીતિ-નિર્ણાયકોનું દ્યાન એમાં પર રહે, એ માટે ઘણો પ્રયત્ન કરી રહ્યાં છે. એઓ સતત સારુ કામ કરી રહ્યાં છે. આ બંને એજન્સીઓમાં કામ કરી રહેલાં પ્રશાસકોને વ્યક્તિગત નિત્રની હેસિયાતથી ઓળખું છું અને એમની સાર્વજનિક સેવાની બાવનાની હું બહુ કદર કરું છું. પરંતુ, એમને બહારથી આપણી સહાયતાની જરૂર છે. આપણે પ્રશાસનને માત્ર સરકારના બરોસે ન છોડી શકીએ. નાગરિક તરીકે આ આપણી ફરજ છે.

ભારતમાં જ્ઞાનનો એજન્ડા.

ડિસેમ્બર નજીક આવ્યો અને 2017નું વર્ષ પૂરું થવા આવ્યું કે મેં એ સમજવામાં દિવસો વિતાવ્યાં કે હું શું કરવા માંગું છું. મને લાગ્યું કે હું ભારતમાં વધું કામ કરવા માંગું છું. હું સ્વાધી કારણોને લીધે એ કરવા માગ્યું છું. હું આ વિશાળ અને વેવિદ્યસભર દેશ પાસેથી ઘણું શીખી શકું છું. આ દેશ સભૂત ઇતિહાસ અને ગતિશીલ લોકોનો દેશ છે. મને એ પણ લાગે છે કે સામ પિત્રોડા સાથેના મારા કામથી પરિવર્તનની શરૂઆત થઈ રહી છે. એમના થકી હું ભારતમાં બીજાં ઘણાં લોકોને મળ્યો છું, અને મને ખાતરી છે કે એ બધાં જીવનભર મારા નિત્રો બની રહેશે.

હું ભવિષ્યની કાર્યપ્રણાલીની ચર્ચાના એજન્ડા સાથે આ પુસ્તક પૂરું કરવા હીરછું છું. આમ કરવાથી હું મારા વિચારોને વ્યવસ્થિત કરી શકીશા અને મને એ આશા પણ છે કે અમારા આ સંઘર્ષમાં અન્ય લોકો પણ જોડાશે.

કુલ દસ એવાં ક્ષેત્રો છે, જ્યાં અમે કામ કરી શકીએ છીએ. એમાંથી ઘણાં ખરાં ક્ષેત્રોમાં પહેલેથી જ કામ ચાલી રહ્યું છે. હું સ્પષ્ટ જ હીરછું છું કે અન્ય લોકો પણ આનાથી અલગ અને વધું સારું લિસ્ટ હોય. આ દસ વિષયોના લિસ્ટ હું કોઈ નિર્ણાયક કાર્યક્રમ તરીકે નથી જોતો. હું દૃટાપૂર્વક માનું છું કે જ્યારે ગાંધીજીએ કર્યાં હતું કે “બદલાવના માદ્યમ બનો”, તો એમનું તાત્પર્ય કરી એ જ નહોતું કે લોકો સંઘર્ષ કરે, બલ્કે લોકો સાથે સાથે પોતાની અંદર પણ જુએ અને બીજાઓને ન કરું કે એમણે શું કરવું જોઈએ.

1. ટેકનિકલ જ્ઞાન: નિસ્સંદેહ, સૌથી પહેલાં તો આ લડત ટેકનિકલ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની લડત છે, માનકોનો સત્ત્યાગ્રહ. આ વિશે માત્ર ભારતમાં જ નહિ, આખા વિશ્વમાં પ્રક્રિયાઓના આવ્યો છે. લાખો લોકોએ અમારા હારા પોસ્ટ કરવામાં આવેલાં માનકોનો ઉપયોગ કર્યો છે, અને યુ.એસ. અને ભારતનાં લોકોને આ બાબત જણાવ્યું છે. અને એ સ્પષ્ટ છે કે આ માહિતીને હજુ વધુ વિકસિત કરવાની જરૂર છે.

અમે ડિલ્હીની માનનીય ઉચ્ચા ન્યાયાલય અને માનનીય યુ.એસ. કોર્ટ ઓફ અપીલ્સના ફેસલાની રાહ જોઈ રહ્યાં છીએ, પણ આપણે રાહ જોવા ઉપરાંત પણ કંઈક કરવું જોઈએ. આપણે એ લોકોનાં મગજમાં આ મુદ્રા ઉછાવવો જોઈએ, જેમણે આ દસ્તાવેજોનો ઉપયોગ કરવો જ

જોઈએ, જેમ કે શિક્ષા -વિશેષજ્ઞો, એન્જિનિયર્સ, શાહેરી અધિકારીઓ અને સામાન્ય નાગરિકો. આ ત્યારે જ શક્ય છે જ્યારે આપણે બધાં અને માટે અવાજ ઉઠાવીએ અને માંગ કરીએ કે આપણાં સમાજને જે ટેક્નિકલ નિયમો નિયંત્રિત કરે છે, એ સાર્વજનિક રૂપે ઉપલબ્ધ હોવા જોઈએ.

2. પબ્લિક લાયબ્રેરી ઓફ ઇન્ડિયા : બીજું, પુસ્તકો સુધી પહોંચાનું કામ પણ ભારતીય સાર્વજનિક પુસ્તકાલય(Public Library of India) દ્વારા કરવામાં આવી રહ્યું છે. હજુ ઘણું કામ બાકી છે, અને ભારતનાં બધાં પુસ્તકાલયોમાં ઉરચ ગુણવત્તાનું સ્કેનિંગ કરવાની ક્ષમતા છે. વર્તમાન સંગ્રહ માટે ઘણું કામ કરવાનું છે, જેમ કે મેટાડેટાને વ્યવસ્થિત કરવાનું, સ્કેનને ડીક કરવાનું અને વધુ સામચીઓ સામેલ કરવી.આ સાથે જ ટેક્સ્ટને અત્યાધુનિક ઓપ્ટિકલ ફેરેક્ટર રીડરના માદયમથી પરિવર્તિત કરવાની બદ્દ જરૂર છે.

હું ડિજિટલ લાયબ્રેરી ઓફ ઇન્ડિયા માટે સરકારનાં પ્રયાસોની સરાહના કરું છું, પણ મારું માનવું છે કે આખા સંગ્રહને ફરીદી સ્કેન (rescan) કરવો જોઈએ. ખાસ કરીને, જે સ્કેનિંગ ઓછા રિઓલ્યુશનનાં છે, ઘણાં પૂછી ગાયબ છે અને વાંકા છે. આને કારણો સંગ્રહ અધૂરો લાગે છે અને ઓપ્ટિકલ ફેરેક્ટર રીડરથી વાંચાવું મુજકેલ બની જાય છે.ભારતમાં વિશાળ પબ્લિક સ્કેનિંગ કેન્દ્ર મોજ્હદું છે, જેએ સાર્વજનિક ક્ષેત્રની સામચીઓ ઉપલબ્ધ કરાવી છે. ભારતમાં બધી ભાષાઓમાં શૈક્ષણિક સામચીઓ વિપુલ માત્રામાં ઉપલબ્ધ કરવા માટે આ ઘણું ઉપરોગી થઈ શકે. અમારો વર્તમાન સંગ્રહ 4,00,000 પુસ્તકો છે, પણ મને આશા છે કે વધુ પ્રયાસ કરીને અમે લાખો પુસ્તકો સ્કેન કરી શકીએ છીએ. આ લક્ષ્ય પૂરું થઈ શકે એવું છે અને એ પૂરું કરવા માટે થોડાંક જ વર્ષ લાગશે. ભારતમાં શિક્ષણના ભવિષ્ય માટે આ સારું રોકાણ હશે.

જ્યારે રાષ્ટ્રપતિ બરાક ઓબામાએ પદ સંભાળ્યું, તો મેં જોન પોડેસ્ટાનો સંપર્ક કર્યો અને અમે આ જ ગુદાઓ પર રાષ્ટ્રપતિને ખુલ્લો પત્ર લખ્યો. મેં આ પત્ર YesWeScan.Org નામની વેબસાઈટ પર મૂક્યો, જેનું નામ રાષ્ટ્રપતિના 'હા, આપણે કરી શકીએ છીએ,' "Yes We Can" અભિયાનના પ્રયાર-સૂત પર આધારિત હતું. આ પત્રની સંકેત-પંજિત (catchline) હતી, "જો આપણે ચંદ્ર ઉપર માણસ મોકલી શકીએ છીએ તો યોકસ ક્રાંતેસની લાયબ્રેરીને સાયબરસ્પેસમાં ગૂકી શકીએ છીએ." જોન મારાં સહ-લેખક હતાં એટલે પ્રશાસનને ડેવિડ ફરિઅરોના માદયમથી અમને બહુ સરસ ઉત્તર આપ્યો, પણ એનો કોઈ ફાયદો ન થયો. મેં હિંમતપૂર્વક નવી ડિજિટલ પબ્લિક લાયબ્રેરી ઓફ અમેરિકા જેવાં વ્યાપક આકાશ્શીર્પુર્ણ દ્યેયોમાં રસ લેતાં કરવા પ્રયત્ન કર્યો, પણ કોઈ લાભ ન થયો. મને આશા છે કે ભારત આ પડકાર જીલી લેશે અને ભવિષ્યાની પેઢીને શિક્ષિત બનાવવા માટે એક જ્ઞાન મંદિરનું નિર્માણ કરશે.

3. સરકારનાં આદેશા: ત્રીજો પ્રયાસ, સરકારની પવિકાઓને આધુનિક બનાવવી. આ કાર્યોમાં ગતિશીલતા આવી રહી છે; સરકારની અંદર પણ અને સરકારી રાજપત્રો જેવાં ક્ષેત્રોમાં પણ મૂળભૂત સમર્થન મળી રહ્યું છે.

‘કોડ સ્વરાજ’ પર નોંધ

પરંતુ આ ક્ષેત્રમાં અધિક પ્રયાસની આવશ્યકતા છે. રાજપત્રોનાં જૂનાં અંકો રહુસ્યામય ટેકનિકલ ઇન્ટરફેસોથી બચાવવાનાં છે. આથી પણ વધુ જણારી એ છે કે રાજપત્રો, કાયદાઓ, નિયમો, ઉપ નિયમો અને સરકારનાં બીજાં બધાં આદેશો હજુ વધુ વ્યાપક રીતે ઉપલબ્ધ કરાવી શકાય, પણ આ ત્યારે જ શક્ય છે ન્યારે સરકારી કર્મચારીઓ આ સામનીને પ્રકાશિત કરવાના કામને એક લાભદારી પ્રયત્ન રૂપે જોશો. આપણે એમને શિક્ષિત કરવાં જોઈએ, જેમ આપણે સ્વયંને શિક્ષિત કરીએ છીએ.

સરકારી આદેશોને વધુ વ્યાપક રીતે ઉપલબ્ધ કરાવવા માટે બે પ્રયાસ કરી શકાય. પહેલું કાળ બિલકુલ ટેકનિકલ છે; રાજ્યો અને નગરપાલિકાઓનાં બધાં રાજપત્રોની એક પ્રત પ્રકાશિત કરવી, અને એમાં વર્તમાન ઓનલાઇન ફાઈલો ઉપરાત એમની જૂની એટિહાસિક પ્રતો પણ સ્કેન કરવી. પહેલાંથી ઉપલબ્ધ રાજપત્રોને પ્રતિનિબિત (mirroring) કરવાં, એ અધં કામ છે, પરંતુ, સહેજ અવિરત પ્રયાસથી આ થઈ શકે છે.

એક બીજુ પ્રવૃત્તિ, જે ઉપયોગી થઈ શકે, એ છે; સંગેલન, કાંયોસ અથવા અન્ય કોઈ સભા માટે સરકારનાં, કાનૂની ક્ષેત્રના અને ટેકનિકલ વિચનાં સહુભાગીઓને એકત્રિત કરવા. સરકારી પત્રિકાઓના પ્રકાશન તંત્રને આધુનિક બનાવવા માટે અને કાનૂનોને વ્યાપક રીતે પ્રકાશિત કરવા માટે અમૃત વૈધાનિક પરિવર્તનોની આવશ્યકતા છે. એમાં કોઈ સંદેહ નથી કે આને માટે અમૃત પ્રશાસનિક અને પ્રક્રિયાત્મક પરિવર્તનોની જણાર છે. ભારતમાં સરકારી આદેશોને લાગૂ કરનારાં લોકોને એકત્ર કરીને અને યુ.કે. સિસ્ટમ વ્યવસ્થાપન કરનારાં વિશેષજ્ઞો જેવાં અન્ય વિશેષજ્ઞો સાથે મળીને કામ કરવાથી કદાચ નક્કર પગલા લેવાનું કામ સહેલું થશે.

4. હિંદ સ્વરાજ: આ ચોથું ક્ષેત્ર, હિંદ સ્વરાજનો અદ્ભુત અને સમૃદ્ધ ઇન્ટિહાસનાં દસ્તાવેજ પ્રકાશિત કરવાં, જે વ્યક્તિગત રીતે મને પસંદ છે. હું અને સંચહુમાં સામેલ કરવા માટે બહુ ઉત્સાહિત છું. અહીં પણ અમૃત ગુદાઓ છે. મહાત્મા ગાંધીના કાચી પર ટેકનિકલ પ્રયોગ અને કોપીરાઇટનો માદાયામણી ઘણી વાર નિયમણ કરવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે. સ્વાતંત્ર્ય સંચામનો સંપૂર્ણ ઇન્ટિહાસ, બધાં જ સ્વોત દસ્તાવેજો અને બંધારણમાં નિર્માતાઓમાં વકતવ્યોને ઉપલબ્ધ કરાવવાં જોઈએ. ખાસ કરીને, જ્યાં સામનીઓના વિકાસમાં સરકારી ધન વાપરવામાં આવ્યું હોય.

સાબરમતી આશ્રમ સુદ્ધાં મહુત્તમા ગાંધીનાં લેખનસંગ્રહ પર પોતાના કોપીરાઇટનો દાવો કરે છે અને એના ઉપયોગ પર ટેકનિકલ નિયંત્રણ લગાવે છે. મારે સ્વીકાર કરતું જોઈએ કે મેં એમના સંચહની પી.ડી.એફ. ફાઈલો પ્રાપ્ત કર્યા પણી પહેલું કામ જે કર્યું એ હતું; સુરક્ષાત્મક પ્રતિબંધો હુટાવી દેવાનું (જેથી લોકો દરેક પૃષ્ઠ અલગાથી કાઢી શકે) અને એના ઉપર લાગેલાં જનધિયનો(watermarks) ને હુટાવવાનું, જે દરેક પૃષ્ઠ પર હતાં અને મારું માનવું છે કે એ સંચહને બારાબ કરી રહ્યા હતાં.

મેં સાબરમતી આશ્રમને ગાંધીજીના પોર્ટલ પર મૌજૂદ સામનીઓને પ્રતિબંધ ગુજરત કરવા સંબંધી પત્ર મોકલ્યો છે, જેથી અને અમારા ‘હિંદ સ્વરાજ’

સંચાહમાં એ સામચી વોટરમાંકર્સ અને અન્ય ટેક્નિકલ પ્રતિબંધો વિના, ઉપયોગ કરી શકીએ. મને આશા છે કે એમની સાથે અને ભારતમાં ભહુતપૂર્વી ઐતિહાસિક સામચીઓનાં સરકારો(trustees) સાથે આ મુદ્દે ચર્ચા થઈ શકશે. આ સંચાહ પર લાગેલાં અમૃત પ્રતિબંધોનું કારણ હું સમજ્યું છું, જે આ કામની અંદરતા અને એનો દુરૂપયોગ અટકાવવા માટે ગંભીર અને ઉત્સાહી પગલું છે. પરંતુ, મને નથી લાગતું કે આ ઐતિહાસિક સંચાહને લોક કરવાથી એનો દુરૂપયોગ અટકશે. એ તો માત્ર એના કાયદેસઉર ઉપયોગને હતોત્સાહિત કરશે. માણ માનવું છે કે આપણે આ મુદ્દે આવનારાં થોડાં વર્ષી સુધી ચર્ચા કરીશું કારણ કે આપણે બધા એક જ સામાન્ય ઉદ્દેશ્ય માટે કામ કરી રહ્યા છે.

5. ફોટોગ્રાફિક રેકોર્ડ ઓફ ઇન્ડિયા: આ પાંચમું ક્ષેત્ર છે, જે હું માનું છું કે આપણે ભારતનો વધુ સારો ફોટોગ્રાફિક રેકોર્ડ બનાવવા માટે કામ કરવું જોઈએ. જે ફોટોગ્રાફસ અને માહિતી મંત્રાલયના સર્વર્સ પર જોયાં, એ ઓછાં રિઝોલ્યુશનનાં હતાં, છતાં પણ એ અદિભૂત હતાં. ભારતનાં ઘણાં ફોટોગ્રાફિક આર્કાઈવ છે, જેમાંથી ઘણાંનાં ઉચ્ચ ગુણવત્તાયુક્ત સ્કેન કરેલાં ફોટોગ્રાફસ છે, પણ એ પેસાની દિવાલ (pay-wall) ની પાછળ બંધ છે. બિટિશ લાયબ્રેરી જેવી ઘણી વેબ સાઇટ પર પણ આશર્યજનક સંચાહ મોજૂદ છે.

હું માનું છું કે ઉચ્ચ ગુણવત્તાયુક્ત ડેટાનેઝનો વિકાસ કરવો, એ સાર્થક ઉદ્દેશ્ય છે, જેનો ઉપયોગ પ્રિટી માંડીને વેબ સુધી કરી શકાય અને એ ડેટાનેઝને પ્રતિબંધ વિના ઉપલબ્ધ કરી શકાય. આ મુશ્કેલ કામ નથી. દાખલા તરીકે, માહિતી મંત્રાલયના ફોટોગ્રાફિક રેકોર્ડ સરળતાથી ઉપલબ્ધ કરાવી શકાય અને એના ઉપયોગ પર પ્રતિબંધની કોઈ જલ્દ નથી.

6. આકાશવાહી : છંદું કાર્ય ક્ષેત્ર, ઓલ ઇન્ડિયા રેડિયો પર મહાત્મા ગાંધીના જીવનના અંતિમ વર્ષનાં 129 વક્તવ્યો પ્રાપ્ત કરીને હું એકદમ વિસિભત હતો. નિસંદેહ આકાશવાહીની તિજોરીમાં અન્ય અનેક ઉપયોગી સામચીઓ છે. એમાંથી અમૃત અણનો એટલે કે, સંગીત અને અન્ય સામચીઓની સી.ડી. એ વ્યવસાયિક રૂપે રીતીનું કરવામાં આવી છે. આકાશવાહી સરકારનો એક અભિજ્ઞ અંગ હતું. અને એવું લાગે છે કે એ આર્કાઈવને વિસ્તૃત રૂપે ઉપલબ્ધ કરવાં, એ બહુ રસપ્રદ હશે.

7. ભારતનો એક વિડિયો રેકોર્ડ : સાતમું કાર્યક્ષેત્ર, વિડિયો આર્કાઈવ ઓડિયો આર્કાઈવથી સંબંધિત છે. અને ‘ભારત, એક ખોજ’ નાં 53 એપિસોડ પોસ્ટ કર્યો છે. આજે પણ એ એટલાં જ લોકપ્રિય અને પ્રાસાંસિક છે, જેટલાં પહેલી વાર પ્રસારિત થતી વખતે હતાં. રામાયણ શા માટે ન પોસ્ટ કરી શકાય? અથવા ભારતનાં ગીતો, નૃત્યો, કલા, સંસ્કૃતિ અને ઐતિહાસને શા માટ પોસ્ટ ન કરી શકાય? આકાશવાહીની જેમ દૂર્દર્શન પણ લાંબા સમય સુધી સરકારનું એક અંગ હતું. હવે એ એક સ્વતંત્ર ઓજન્સી છે પણ એનો ઉદ્દેશ્ય સાર્વજનિક (પબ્લિક મિશન) છે.

દૂર્દર્શન ઉપરાંત સંપૂર્ણ ભારતમાં વિડિયોનાં ઘણાં આર્કાઈવ છે, જે સહેલાધથી ઉપલબ્ધ કરાવી શકાય છે. યુ.એસ. નોશનાલ આર્કાઈવ્સ સાથે

‘કોડ સ્વરાજ’ પર નોંધ

મારો અનુભવ રદ્દ્યો છે કે એમના દ્વારા સંરક્ષિત વિડિયોનો ઉપયોગ વ્યાપક રીતે થાય, એવું એઓ હરછે છે. જયારે અમારા સ્વરંગેસેવકોએ 6000 વિડિયોને કોપી કરીને ઉપલબ્ધ કરાયાં, તો એમને 7.5કરોડથી પણ વધુ વ્યૂઝ મળ્યાં, તો આક્રીવિસ્ટ આશર્યોર્કિટ રહી ગયાં. ઘરી વાર આર્કાઈવનું મુદ્દીકરણ (monetization) કરવાની ખોટી રીતને લીધે વિડિયો છુપાવવામાં આવે છે. પરંતુ એમ કરવાથી બાળ્યો જ એનું વ્યાપક વિતરણ થઈ શકે છે કે કોઈ ખોટી રકમ મળી શકે છે. આવી રીતે ઇતિહાસ ને હિરાદાપૂર્વક જનતાથી દૂર રાખવાથી યોગ્ય સાર્વજનિક સેવા ન થઈ શકે.

વિડિયો, ફોટોગ્રાફ્સ અને ઓડિયોને સોથી સારી ગુણવત્તામાં ઉપલબ્ધ કરાવવાનો એક અન્ય પક્ષ પણ છે. ફિલ્મ બનાવવા અથવા ન્યૂઝ્મ પ્રોડક્શનમાં અથવા ઉચ્ચ ગુણવત્તાની પવિકા માટે લેખ લખવામાં સોથી મુશ્કેલ કામ એ શોધવાનું છે કે ફિલ્મ માટે “બી-રોલ” અથવા પ્રિટ માટે “સ્ટોક ફોટોગ્રાફ્સ” શું છે. જો તમે કોઈ ચાત્રવર્ણન લખી રદ્દ્યાં હો, તો કદાચ તમને તાજમહલના ફોટાની જલ્દ પડશે. જો તમે ભારત વિશે કોઈ ફિલ્મ બનાવતાં હો, તો તમને કદાચ નેહાળના ફૂટેજની જલ્દ પડે. આ પ્રકારની ઐતિહાસિક સામગ્રીઓ પ્રાપ્ત કરવી ઘરી વાર બહુ મુશ્કેલ હોય છે.

ઐતિહાસિક રેકોર્ડના સાર્વજનિક કેન્દ્રને ડિજિટાઈડ કરીને અને આ માહિતીને નિશુલ્ક અને અપ્રતિબંધિત ઉપયોગ માટે ઉપલબ્ધ કરાવીને સરકાર બોલિવુડ અને સમાચાર મીડિયા અને બધાં જ નાના સ્વતંત્ર ફિલ્મ નિર્માતા, લેખક અને છાત્રોને પણ એક સારી બેટ આપી શકશે, જેઓ પોતાના કાગના આ સામગ્રીનો ઉપયોગ, ધારે તો કરી શકે છે. આ સામાન્ય સાર્વજનિક કેન્દ્ર બનાવીને આપણે નિજી ગતિવિધિઓને પ્રોત્સાહિત કરી શકીએ છીએ.

આ સાત કાર્યક્ષેત્ર મુશ્કેલ છે પણ બહુ સ્પષ્ટ છે. હું અન્ય વરણ પડકારો તમારી સમક્ષ રજૂ કરવા માંગું છુ.

8. પારંપરિક જ્ઞાન;
9. આધુનિક વૈજ્ઞાનિક જ્ઞાન;
10. માહિતીના લોકશાહીકરણનું મહત્વાકાંક્ષી વ્યાપક દયોયા.

પારંપરિક જ્ઞાન અને જૈવિક લૂટારા (Biopirates)

પારંપરિક જ્ઞાન મારા માટે નવું ક્ષેત્ર હતું, જે મેં વિસ્તારથી નહોતું વાંચ્યું. ઓક્ટોબર 2017 ના મારા પ્રવાસ માટે મેં સાનકાનિસસ્કોણી ફલાઈટ લીધી અને સામ પિત્રોડાએ શિકાગોથી ફલાઈટ લીધી. અમે બંને ડિલ્હી એરપોર્ટ પર મળ્યાં અને ત્યાંથી સીધાં જ બેંગલુરુ પહોંચાયા. સોથી પહુલાં અમારે એક આયુર્વેદિક વિશ્વવિદ્યાલય અને હોસ્પિટલમાં જવાનું હતું, જેના ફુલપતિ સામ છે. ક્રીસ વર્ષ પહુલાં અમણે પોતાના દોસ્ત દર્શાન શંકર સાથે મળીને આ વિશ્વવિદ્યાલયની સ્થાપના કરી હતી.

ભારતીય સંસ્કૃત પાઠોમાં આચુર્વેદને રિકિત્સાનું પારંપરિક વિજ્ઞાન માનવામાં આવે છે, જે વણીથી ચાલ્યું આવે છે અને સમયની સાથે પરિષ્કૃત થતું ગણ્યું છે. આ પદ્ધતિનાં રિકિત્સાકો વૈદ્ય તરીકે ઓળખાય છે. આચુર્વેદથી સંબંધિત પ્રાચીન રિકિત્સા પરંપરા ચુનાની પદ્ધતિ છે, જે અરબી અને ફારસી દુનિયાથી આવી હતી અને મુસલમાન હકીમો એની પ્રોજેક્ટ્સ કરતાં હતાં.

જ્યારે સામની પિત્રોડા બોડ્ડનાં સભ્યો અને પ્રોફેસરો સાથે કામમાં વ્યાસ્ત હતાં, તો હું કેમ્પસમાં ફરવા માંડ્યો. ટ્રાંસ ડિસિપ્લિનનરી યુનિવર્સિટી એક આકર્ષક સ્થાન છે. ભારતમાં 6,500થી પણ વધુ ઔષધીય વનસ્પતિઓનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે અને પ્રાચીન ચંથોમાં એનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. ટી.ડી.યુ.ના કેમ્પસ માં 1,650 થી પણ વધુ પ્રજાતિઓ ઉગાડવામાં આવી છે. એક વિશ્વાળ વનસ્પતિ સંચાલયમાં 4,500 થી પણ વધુ પ્રજાતિઓને સંગ્રહિત અને સંગ્રહિત કરવામાં આવી છે.

ટીડીયુ પારંપરિક પાઠો અને સિદ્ધાંતોના વિસ્તૃત જ્ઞાનને અતિ આધુનિક વિજ્ઞાન સાથે નોડે છે. 50 થી પણ વધુ પી.એચ.ડીના વિદ્યાર્થીઓ સંશોધન કરીને સમજવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યાં છે કે આચુર્વેદની પ્રાચીન ટેકનિકો કેવી રીતે કામ કરે છે (અથવા નથી કરતી.) હાલમાં જ સ્ક્રીને સ્નાતક પાઠ્યકાળ શરૂ કર્યો છે અને એક મોટી લોસ્પિટલ પણ અહીં ચલાવે છે. એ ઉપરાંત, ટીડીયુ 6000 ઔષધીય વનસ્પતિઓ, સ્ફૂર્તીકરણ (formulations), ઔષધ વિજ્ઞાન, ફાર્માસ્યુટિકલ સિદ્ધાંતો અને વિધિઓ, રિકિત્સા વિજ્ઞાન, રોગજનન, જૈવ-નિયમન અને આચુર્વેદિક વિજ્ઞાનના અન્ય અંગોના કોમ્પ્યુટર કૂત ડેટાબેઝ પણ જાળવે છે.

મેં આ શોધનાં ઘણાં ઉદાહરણ જોયાં. દાખલા તરીકે, અદયારણ દર્શાવે છે કે અમૃક બાદયપદાર્થ આચુર્વેદમાં વૃદ્ધિ કરે છે. અમૃક લોકપ્રચલિત અદયારણો રેડ વાઈનમાં પણ આ ગુણ દર્શાવે છે. આચુર્વેદમાં દાડમ એવાં જ ગુરું માટે જાહેરીતું છે. આચુર્વેદની એક શાખાને રસાયણ કહેવામાં આવે છે, જે દીર્ઘાય વિજ્ઞાન નામથી પણ ઓળખાય છે.

એક પી.એચ.ડી. છાંપે આ સૂચના ની કસોટી કરવા માટે ટ્રોસોહીલા(ફળો) પર બેસતી માખી) પર પ્રયોગ કર્યો. કેટલીક માખીઓને રેડ વાઈન આપવામાં આવ્યો, કેટલીકને દાડમનો રસ અને બાકીની માખીઓ નિયંત્રિત સમૂહમાં રાખવામાં આવી. જોવાનું એ હતું કે આ માખીઓ પાવ (container) માં કેટલી ઉપર ચડી શકે છે, જેથી એમની જીવનશક્તિ અને સામાજિક માપી શકાય. છાંપે જોયું કે જે માખીઓને દાડમનો રસ આપવામાં આવ્યો હતો, એમની જીવન અવધિ તો વધી જ, એમની પ્રજનન ક્ષમતા પણ વધી. અર્થાત આ માખીઓ રેડ વાઈન અને નિયંત્રણ સમૂહની સરખામણીમાં બહેતર હતી.

ટીડીયુ બોડ ઓફ ટ્રેસ્ટીના સહ-અદયાર્થ ડૉ. રામાસ્વારી એક પ્રમુખ ન્યૂરોલોજીસ્ટ છે. અમણે મને એક વધુ પ્રભાવશાળી પ્રયોગ વિશે જણાવ્યું. રિકિત્સા ક્ષેત્રોમાં શોધની સમસ્યાઓમાંથી એક સમસ્યા એ છે કે ત્થાકણિત અસલી દુનિયામાં શોધનાં પરિલાખોનું પરીક્ષણ કરવું.

‘કોડ સ્વરાજ’ પર નોંધ

નિધિત જ, કોઈ પ્રયોગશાળામાં ઉદરો અથવા ફળો પર બેસનારી માખીઓ પર પ્રયોગ કરી શકે છે પરંતુ એ બધાં માણસથી અલગ છે. માણસો પર સિદ્ધાંતનું પરીક્ષણ કરવું, એ વિશેષ રૂપે મુશ્કેલ છે કારણ કે અનેથી કોઈ મોટું નુકસાન થઈ શકે છે અને ફિલ્ડ ટેસ્ટ માટે કઠોર ‘પ્રયોગશાળા પ્રોટોકોલ’ હોય છે. બધાં ચિકિત્સા સંશોધનો માટે આ અધારી સમસ્યા છે.

ડૉક્ટરે કદ્દયું કે એઓ એ દવાઓની અસરનું પરીક્ષણ કરવા માંગે છે, જે મેલેરિયાના ઇલાજમાં સહાયક હતી. પરંતુ આમ કરવા માટે એકમાત્ર ઉપાય એ હતો કે આ દવાને જે લિવરમાં ઈંજેક્શન દ્વારા પહોંચાડવામાં આવી હોય, તે લિવરની બાયોપ્સી કરવામાં આવે. અને આ નિધિત જ મેલેરિયાઘસ્ત કોઈ જીવિત માણસ પર શક્ય નથી.

દીગે અત્યાધુનિક સ્ટેમ સેલ ટેકનિકનો પ્રયોગ કર્યો. આમાં શરૂઆતમાં હાથની ત્વચાનાં સેલ લેવામાં આવે છે. સ્ટેમ સેલથી માનવ શરીરના કોઈ પણ અંગને વિકસિત કરી શકાય છે. આ પ્રમાણે એમણે લિવર વિકસિત કર્યો. આ લિવરોમાં મેલેરિયાના જંતુઓ ઈંજેક્ટ કર્યો. પછી એક લિવરમાં આયુર્વેદિક દવા ઈંજેક્ટ કરી. આ રીતે એઓ પ્રાચીન દવાની અસરકારકતાની જાણકારી ગેળવી શક્યાં.

આ મુલાકાત રસપ્રદ હતી. પારંપરિક જ્ઞાન સંબંધી મારાં વિચારો એકદમ બદલાઈ ગયાં હતાં. દર્શનશંકરે કદ્દયું કે એમની પાસે એક વિસ્તૃત ડેટાબેઝ છે, જેમાં એમણે પ્રાચીન પાઠોમાં ઉલ્લેખિત દવાઓનો સમાવેશ કર્યો છે. એમાં ફોટાઓ, ટિપ્પણીઓ અને અન્ય સામગ્રીઓ પણ છે. મેં એમને પૂછ્યું કે શું આ ડેટાબેઝ ઓનલાઇન મૂકી શકાય? એમણે જવાબ આપ્યો કે જૈવિક વિવિધતા અધિનિયમ (Biodiversity Act) હેઠળ આ પ્રતિબંધિત છે. હું કંઈ સમજયો નહિ. મારે આ વિશે વધુ જાણવું હતું.

એ દિવસે સાંજે મૈસૂરની મહારાણી મહામહિમ પ્રમોદાદેવી વાડિયારે પોતાના બેંગલુરુ પેલેસમાં બેંગલુરુ સમાજના કેટલાક પ્રખ્યાત સન્યો અને ટીડીલ્યુના ડૉક્ટરો માટે એક સમારેભનું આયોજન કર્યું હતું. પ્રસ્તુતિઓ પછી એમે દક્ષિણ ભારતીય બોજનનો આનંદ ઉધાવ્યો, જેમાં હોસ્પિટ અને પાણી પુરી હતાં. બોજન પછી ડેઝાઉન તરીકે તરબૂજમાં પીરસવામાં આવેલી કુલ્ફી અને સંતરાની છાલમાં પીરસાયોલી કુલ્ફી સામેલ હતી. ડિનર દરમયાન હું ઇન્ટરનેટ પર આયુર્વેદિક જ્ઞાન વિશે અને આ માહિતીને ઇન્ટરનેટ પર પ્રસારિત કરવા માટે જૈવિક વિવિધતા અધિનિયમનાં સૂચિતાથી સંબંધી પ્રક્રી પૂછ્યા રહ્યો.

...

જાણે હું કેલિફોર્નિયા પાછો આવ્યો, તો મેં પારંપરિક જ્ઞાન અને જૈવિક પાયરેસી (Biopiracy) સંબંધિત પુસ્તકો ખરીદ્યાં અને એની શરૂઆત વંદના શિવાનાં અભૂતપૂર્વ પુસ્તકોથી જ કરી. મેં કેટલાંક સંસ્કૃત વિદ્યાનોને નોટ ભોકલી, જે પાલિક લાયબેરી ઓફ ઇન્ડિયાનાં સક્રિય ઉપયોગકર્તા હતાં. મેં એમને પૂછ્યું કે તેઓ આ બાબતમાં શું વિચારે છે. મેં આયુર્વેદિક

ઔષધિઓનો ઇતિહાસ અને પારંપરિક જ્ઞાનના પેટન્ટ વિશેના બૌદ્ધિક સંપત્તિના ગ્રંથો વાંચ્યાં.

બે ચીજો વિશે મને કૃતુહલ થયું. પહેલી દર્શન શંકરે મને 13 સી.ડી.ઓ બોકલી જેને તેઓ “હોમિયોપેથીયા ઔષધીય વનસ્પતિઓ” (Medicinal plants in Homeopathy) અને “કેરળની ઔષધીય વનસ્પતિઓ” (Medicinal plants in Kerala) નામથી વેરે છે. દરેક સી.ડી.ઓ સાધારણ ડેટાબેઝ ઇન્ટરફેસ હતો. એમાં વનસ્પતિઓના ફોટાઓ સાથે મૂળ પાઠ, ક્રીવર્ડ્સ (keywords) અને અન્ય સામગ્રીઓ સામેલ હતી. આ સી.ડી. જોઈને એંબું લાગી રદ્દ્યુ હતું કે અને સરળતાથી સરસ ઇન્ટરનેટ ઇન્ટરફેસમાં બદલી શકાશે.

બીજુ વાત જે મને પરેશાન કરી રહી હતી, એ હતી, “ટ્રેડિશનલ નોલેજ ઇજિટલ લાયાબેરી” નામથી સરકારનો મોટો પ્રયાસ. આ સિસ્ટમ ઘરણા વધીમાં બનાવાઈ છે, જેમાં 150 પુસ્તકોનું બહુ મહેનતથી અનુલેખન કરવામાં આવ્યું છે અને પછી 297,183 પારંપરિક આયુર્વેદિક અને થૂનાની ફોર્મુલેશનસને સામેલ કરવામાં આવ્યા છે. પ્રખ્યાત વિશેષજ્ઞોએ ટેક્સ્ટનું ચરણ કર્યું છે અને હું એ કહી શકું છું કે આ ડેટાબેઝ પારંપરિક જ્ઞાનના આયુર્વેદિક ફોર્મુલેશનના કોડની કલાને દર્શાવે છે. પણ આમાં પણ એક પેચ છે; આ ડેટાબેઝ જનતા માટે ઉપલબ્ધ નથી અને આ માત્ર પેટેન્ટ-પરીક્ષકો માટે જ ઉપલબ્ધ છે.

હું ઘરણા વખતથી ચુ.એસ.પેટેન્ટ સિસ્ટમ માટે રિંગિત છું. મને લાગે છે કે બિજાનેસની રીતો અને સોફ્ટવેર પેટેન્ટ લાભ કરતાં હાનિ વધુ કરે છે અને ભાગ્યે જ નવીન અથવા અનોખાં છે. મેં વર્ષ 1994માં ચુ.એસ. પેટેન્ટ ડેટાબેઝને ઇન્ટરનેટ પર મૂક્યાં અને પેટેન્ટ આપવાની પ્રક્રિયાઓ સમજવામાં ઘરણો સમય વિતાવ્યો. મેં એ લોકો સાથે પણ વાત કરી, જેઓ પોતાની દિનયર્થીઓ પેટેન્ટનો ઉપયોગ કરે છે. વાસ્તવમાં જયારે મેં પહેલી વાર ઇન્ટરનેટ પર પેટેન્ટ ડેટાબેઝ મૂક્યો, તો મારાં સૌથી વધુ ઉત્સાહી ઉપયોગકર્તાઓ ચુ.એસ. પેટેન્ટ અને ટ્રેડમાર્ક ઓફિસના કર્મચારીઓ હતાં. અમના કાર્યાલયમાં કોમ્પ્યુટર પર સર્વો કરવાની સુવિધાઓ ખરાબ અને જૂની હતી અને તેઓ પોતાના સંશોધન માટે મારી સિસ્ટમનો ઉપયોગ કરવા મારા ઘરે આવતાં હતાં.

વ્યાપારિક પદ્ધતિઓ અને સોફ્ટવેર પેટેન્ટની વધતી સંખ્યા ઉપરાંત રિકિત્સા ક્ષેત્રમાં પણ આવતી જ મુદ્દાઓ છે. ખાસ કરીને, ચુ.એસ. અને ચુરોપિયાન પેટેન્ટ કાર્યાલયોએ બહુ મોટી સંખ્યામાં સંદિગ્ધ પેટેન્ટ આપ્યાં છે, જેથી ભારત, આફ્રિકા અને અન્ય ઘરણી જગ્યાએ કોધની ભાવના ફેલાઈ ગઈ છે, જગ્યાં દૈનિક જીવનમાં આ પારંપરિક જ્ઞાનનો ઉપયોગ કરવાનો ઘરણો પ્રારીન ઇતિહાસ રદ્દ્યો છે.

સૌથી પ્રસિદ્ધ પેટેન્ટ હળદરનો હતો. હળદર પ્રારીન સમયથી રિકિત્સાના ગુણો માટે પ્રસિદ્ધ છે, જેમાં જખમો માટે હળદરનો ઉપયોગ મુખ્ય છે. બે અમેરિકન શોધકર્તાઓએ “હળદરના પાવડરનો ઉપયોગ અને ઉપયોગની પદ્ધતિ” પર પેટેન્ટ પ્રાપ્ત કર્યો હતો. નારતનો કોધ સમુચ્છિત જ હતો.

‘કોડ સ્વરાજ’ પર નોંધ

વૈજ્ઞાનિક અને ઔદ્યોગિક સંશોધન પરિષદ (Council of Scientific and Industrial Research) ભારતમાં મોટી રાષ્ટ્રીય સંશોધન પ્રયોગશાળાઓ ચલાવે છે. આ પરિષદના મહાનિદેશક ડૉ. આર. એ. માશેલકરના નોતૃત્વમાં બહુ પ્રયત્નો પછી આ પેટેન્ટ રદ કરવામાં આવ્યો.

બાસમતી ચોખા પર પણ એક પેટેન્ટ આપવામાં આવ્યો હતો, જેને બંગાળમાં હજારો વષીથી ઉગાડવામાં આવે છે. આ પેટેન્ટ બાસમતી ચોખા અને કણકી ચોખાને કોસ બ્રીડિંગ કરીને ઉગાડેલાં વધુ સારી જાતના ચોખાને આપવામાં આવ્યો હતો. આ નિશ્ચિત જ કોઈ નવો પ્રયોગ નથી કારણે કે ભારતના બેડૂતો સદીઓથી કોસ બ્રીડિંગ કરીને ચોખા ઉગાડી રહ્યા છે. એટલું જ નહિ, પેટેન્ટમાં “બાસમતી” શાબ્દ સામેલ કરાયો હતો, એટલે આ શાબ્દનો પ્રયોગ કરવાથી બેડૂતો વિલાદ કાર્યવાહી થઈ શકતી હતી.

જૈવ વિવિધતા પર સંયુક્ત રાષ્ટ્ર સંગેલન દરમયાન આંતરરાષ્ટ્રીય સમુદાયે એ સ્વીકાર કર્યું છે કે જે પેટેન્ટ પારંપરિક જ્ઞાન પર આધારિત હોય અને જે સ્થાનિક લોકો વષીથી જાળતાં હોય, એ કોઈ પદ્ધિતી જૈવિક લૂંટારી કંપનીઓ (corporate biopirates) ના અધિકારમાં ન આવવી જોઈએ, જે એ જ્ઞાનને પોતાને માટે છીનવી લેવા માંગે છે. આ સંગેલનથી વિનિષ્ટ દેશ એક રાષ્ટ્રીય કાનૂન બનાવવા માટે પ્રેરિત થયાં અને ભારતે વર્ષ 2002 નો જૈવ-વિવિધતા અધિનિયમ બનાવ્યો. એ સંગેલન અને આ અધિનિયમ, બંનેનો પ્રમુખ સિદ્ધાંત એ છે કે પદ્ધિતી કોપીરેશનોએ સ્થાનિક સમુદાયના જ્ઞાનથી થયેલો નફો માત્ર પોતાના પૂરતો જ સીમિત ન રાખવો જોઈએ બલ્કે એ સ્થાનિક લોકો સાથે વહેંચવો જોઈએ.

જો પેટેન્ટ પારંપરિક જ્ઞાન પર આપવામાં આવે તો હું સંપૂર્ણપણે સંગત હું કે નફાને વહેંચવો જોઈએ. એ ઉપરાંત જો જૈવિક સામગ્રીને વિશેષ ઉપયોગાત્મક પ્રભાવના પારંપરિક ઓતોસંબંધી જાગૃતિના આધાર પર એને કોઈ સ્થાનિક ક્ષેત્રમાં વ્યાપક રીતે ઉગાડવામાં આવે તો પેટેન્ટે એમાંથી થયેલા નફાને સ્થાનિક સમુદાય સાથે વહેંચવો જોઈએ. જૈવ-વિવિધતા અધિનિયમ આ સિદ્ધાંતોને પ્રતિષ્ઠાપિત કરે છે.

જો કે અહી મારી સમસ્યા એ છે કે હળવરથી માંડીને બાસમતી ચોખા સુધી જેટલાં પેટેન્ટ આપવામાં આવ્યાં છે, એમાંથી ધણાં ખરાં નકલી હતાં. એ નહોતાં આપવા જોઈતાં. પરંતુ હજુ પણ એવાં રદી પેટેન્ટ આપવાનું ચાલુ જ છે. પારંપરિક જ્ઞાન ડિજિટલ લાયબોરીનો સિદ્ધાંત એ છે કે પેટેન્ટ-પરીક્ષક આવાં રદી પેટેન્ટ ઓળખવા માટે એનો ઉપયોગ કરે અને આવાં રદી પેટેન્ટ આપવાનું જ બંધ કરે. ડિજિટલ લાયબોરીએ અમેરિકા અને યુરોપના પેટેન્ટ કાર્યાલયો સાથે સમજૂતી કરી છે અને હું આ વિચારનું સંપૂર્ણ સમર્થન કરું છું કે પેટેન્ટ-પરીક્ષક આ ડેટાબેઝનો ઉપયોગ નિયમિત રૂપે કરવો જોઈએ. આ હુકારાત્મક વાત છે.

પરંતુ કેટલાંક લોકો એમ માને છે કે ડેટાબેઝને વ્યાપક રૂપે ઉપલબ્ધ કરાવવા અસુધ અંશો અયોગ્ય હોઈ શકે કેમ કે કોપીરેટ કંપનીઓ એનો અયોગ્ય લાભ ઉઠાવી શકે છે. ટીડીથ્યુનો ડેટાબેઝ ઓનલાઇન મૂકવાનું પણ

આ જ કારણે સિંતાજનક માનવામાં આવે છે. મને આ તર્ક સમજાતો નથી. છેલ્લાં વ્રણ દશકોથી હું જે માહિતી ઓનલાઇન મૂકીને સાર્વજનિક કરી રદ્દો છું, મારા એ અનુભવથી આ તર્ક એકદમ વિપરીત છે.

મેં આ બાબત માટે ઘણાં લોકોને લખ્યું કે એ લોકો શું વિચારે છે. તેઓ મારી સાથે સંમત થયાં કે ડેટાબેઝને ગુપ્ત રાખવાથી ખોટાં પેટેન્ટ રોકી નહિ શકાય. હું એ નિષ્કર્ષ પર પહોંચ્યો છું કે આ માહિતીને ગુપ્ત રાખવાથી મહત્વપૂર્ણ સાર્વજનિક જ્ઞાનની પ્રગતિ અને વિસ્તાર બાધિત થાય છે. મને એ વાતનું દયાન છે કે મેં કયારેય ડેટાબેઝ જોયો નથી અને સંસ્કૃતનાં વિદ્યાનોએ ચેતવણી આપી છે કે કોઈ પણ ફોર્મુલેશનને એના અંતર્નિહિત ટેક્સ્ટને સંપૂર્ણ રીતે સમજયા વિના ડેટાબેઝમાં મૂકવાથી એ થુંગો જૂના સિદ્ધાંત, garbage in, garbage outની જેમ માત્ર કચરાનો ફેલો બની જશે, જેમાંથી કચરો જ નીકળશે.

આમ તો આ બહુ ઉચ્ચ ગુણવત્તાયુક્ત ડેટાબેઝ છે. હું માનું છું કે વ્યાપક રીતે એની ઉપલબ્ધતા ઉપયોગી જ્ઞાનના પ્રસારણમાં સહયોગ કરી શકે છે. જો આ માહિતી ખોટા પેટેન્ટને રોકવામાં ઉપયોગી હોય તો આ માહિતી પેટેન્ટ-બસ્ટરના વ્યાપક સમૃહને ઉપલબ્ધ કરાવવી લાભદારી થઈ શકે. જો ડેટાબેઝ ઉચ્ચ ગુણવત્તાયુક્ત ન હોય તો સંસ્કૃતનાં વિશેષજ્ઞો આમાં ટિપણીઓ મૂકવાનું કામ કરી શકે છે અને એને વધુ ઉપયોગી બનાવી શકે છે. અને, નિશ્ચિત જ, આચુર્વેદિક અને થૂનાની વિજ્ઞાનના પ્રચારમાં આ ઘણો ઉપયોગી થશે.

કેવળ પરીક્ષકો સુધી ડેટાબેઝ સીમિન્ટ રાખવા કરતાં વધુ સારી વ્યૂહરચયના એ હોઈ શકે કે આ વંદના શિવા જેવાં પેટેન્ટ-બસ્ટરોને એ પ્રેરિત કરે. મારી સહકરી અને સામ પિત્રોડાની મિત્ર બેથ નોવેકે, જેમણે હાઈટ હાઉસમાં ઓસામાના ઓપન ગવર્મેન્ટ પ્રયાસોનું નોતૃત્વ કર્યું હતું, એક “પીએર ટૂ પેટેન્ટ” (Peer to Patent) નામની સિસ્ટમ શરૂ કરી હતી, જેમાં પેટેન્ટ પરીક્ષક પૂર્વામ્ભી કલાના ઉદાહરણો જાણવા માટે નેટ પર અન્ય લોકો સાથે કામ કરે છે. માત્ર થોડા પેટેન્ટ-પરીક્ષકો માટે ડેટાબેઝ ઉપલબ્ધ કરાવવાને બદલે “પીએર ટૂ પેટેન્ટ” વધુ સારું પરિણામ પ્રાપ્ત કરવા માટે લોકોના જ્ઞાનનો લાભ લે છે.

હું ચોક્કસ કહી નથી શકતો કે આનો ઉત્તર હું જાણું છું. પણ મારો મત છે કે સરકારની પારંપરિક જ્ઞાન ડિજિટલ લાયબ્રેરીનો ડેટાબેઝ સાર્વજનિક રીતે ઉપલબ્ધ હોવો જોઈએ. આમાં સાર્વજનિક ક્ષેત્રનું જ્ઞાન સામેલ છે, સરકાર દ્વારા ઘણો બદ્ધ કરીને એ જમા કરવામાં આવ્યું છે અને આને ઉપલબ્ધ કરાવવું એ પરંપરાગત જ્ઞાન માટે સારું હશે.

સરકારી ઉદ્યમ તરીકે, એવું પણ લાગશે કે કોપીરાઇટ અધિનિયમ, માહિતીનો અધિકાર અધિનિયમ, અને બંધારણ બધાંનું વલણ છે; માહિતી પ્રગત કરવી. હું આ બાબતે ખોટો પણ હોઈ શકું છું. , પણ મારી હિચાળ છે કે વર્ષ 2018 માં આ ચર્ચાની શરૂ થાય, જેને પરિણામે એવું બની શકે કે સરકારને એક યાચિકા દાખલ કરવામાં આવે કે એમનો ડેટાબેઝ સાર્વજનિક કરે, માત્ર પોર્ટલ પર નાહિ બન્દે એને નારે માત્રામાં

‘કોડ સ્વરાજ’ પર નોંધ

ડાઉનલોડ કરવા માટે અને એનો ફરી પોતાની રીતે ઉપયોગ કરવા માટે પણ.

વૈજ્ઞાનિક જ્ઞાન અને દિલહી વિશ્વવિદ્યાલયમાં ફોટોકોપીની દુકાન.

નવું કાર્યક્રમ છે, વૈજ્ઞાનિક જ્ઞાન; મારું તાત્પર્ય પત્રિકામાં છુપાતાં આધુનિક વિષાનોના પ્રકાશનથી છે. 2017 માં મારો મોટા ભાગનો પ્રયાસ વૈજ્ઞાનિક જ્ઞાન સુધી પહોંચવામાં રહેલી અડયણોનો સામનો કરવામાં ગયો, ખાસ કરીને અમેરિકી કર્મચારીઓ અથવા અધિકારીઓ દ્વારા એમના સરકારી કર્તાઓ દરમયાન લખવામાં આવેલાં, પત્રિકાઓના લેખ હતાં, જે પૈસાની દિવાલ (pay wall) ની પાછળ છુપાવવામાં આવ્યાં હતા.

મારી કાર્યવાહીની ભૂણ યોજના એ સમસ્યાનું વિશ્લેષણ કરીને, અમેરિકન બાર એસોસિએશનની સમક્ષ મારા નિષ્કર્ષી રજૂ કરીને એમની “હા” અથવા “ના” નો મત લઈને પછી એ માહિતી પ્રમાણિત મેરેલ દ્વારા ડાનબંધ પ્રકાશકો અને એજન્સીઓને મોકલવાની હતી આ પત્રો દ્વારા પ્રકાશકોને નોટિસ મોકલવાની હતી કે એમના પર સવાલ ઉઠાવવામાં આવ્યાં છે અને એમણે 60 દિવસોની અંદર પોતાની પ્રતિક્રિયા આપવાની રહેશે.

મારા મનમાં એક જ સવાલ હતો, “હવે શું થશે?” જયારે હું પલિયક ડોમેનનાં કામો પર કોપીરાઇટના અનુચિત દાવાઓ વિશે પત્ર મોકલું છું તો એને પ્રકાશિત કરવાની અનુમતિ નથી માંગતો. જો કામ ખરેખર પલિયક ડોમેનમાં છે, તો મારે અનુમતિની જરૂર નથી. હું એ વાત પણ સ્પષ્ટ કરી દઉ કે મારી પાસે એવાં કામોની એક કોપી છે, જેના વિશે હું સવાલ ઉઠાવી રહ્યો છું. અન્યથાા આ કેવળ એક સેંદ્રાંતિક ગુદ્ધી છે. હું પ્રતિક્રિયા માગું છું પણ મને નાયો જ કોઈ પ્રતિક્રિયા મળે છે. આ પરિસ્થિતિમાં પ્રફં એ છે કે શું આ લેખને પોસ્ટ કરવો જોઈએ?

સાય-હબ (sci-hub)ની એલેક્ટ્રોનિક્સ એલ્બાક્યાન અને જેએસ્ટીઓઆર (JSTOR) નાં આરોન સ્વાટર્નાં અનુભવો પરથી હું જાણું છું કે જયારે પ્રકાશકોને એમના વિતીય હિતો પર જોખમ લાગે, ત્યારે એ કેટલાં કૂર થઈ શકે છે. મને નથી લાગતું કે જો હું સરકારનાં કામો વિશે કાયદેસર રીતે વાત કરું, તો પ્રકાશક મારી વાત જરા પણ સાંભળશે. એઓ એ જ કરશે, જે માનક સંગઠનોએ કર્યું અને એ લોકો જાદુડવા માટે તૈયાર જ હોય છે. હું ચોક્કસ પ્રકાશકોને એ નોટિસ મોકલવાનો છું કેમ કે મને લાગે છે કે એમણે સારેજનિક સંપત્તિનો દુલ્પયોગ કર્યો છે. પરંતુ હું આ કરવા માટે કોઈ બીજો રસ્તો તલા� કરી રહ્યો છું, જે થોડો ઓળો વાંકોચૂકો હોય અને સીધો જ જળહળતી લાયબ્રેરી સુધી પહોંચાડી છે.

ભારતમાં પણ આ જ સ્થિતિ છે, દિલહી યુનિવર્સિટીની ફોટોકોપી દુકાનનો પ્રસિદ્ધ કેસ, એ રસ્તો હોય શકે છે. દિલહી વિશ્વવિદ્યાલયના કેન્પસમાં એક નિઝું ફોટોકોપી દુકાન હતી. પ્રોફેસરો અહીં જર્નલ નાં લેખોની લિસ્ટ લઈને આવતાં, એ દુકાનદાર લાયબ્રેરીમાં જઈને એ લેખોને કોપી

કરી લેતો, પછી વિદ્યાર્થીઓ માટે પાઠ્યકળ પુસ્તિકા (course pack) તૈયાર કરતો અને વ્યાજબી નાવે એ વેચતો. આ “રામેશ્વરી ફોટોકોપી શૉપ” પર ચોક્સિક્સ ચુનિવર્સિટી પ્રેસ, ક્રિબ્રજ ચુનિવર્સિટી પ્રેસ અને ટૈલર અન્ડ ફાંસિસ, વર્ષોએ કેસ કર્યો. દુકાન પર સશસ્ત્ર પોલીસે દરોડો પાડ્યો. દુકાનના માલિક ‘ધ વાયર’ને જણાવ્યું, “આ બહુ શરમજનક હતું. મને લાગ્યું કે હું અપરાધી છું.”

આ કેસ નવી દિલ્હીમાં દિલ્હી ઉર્દુ ન્યાયાલયમાં ચાલ્યો. ભારતના બૌદ્ધિક સંપત્તિના એક પ્રમુખ વિદ્યાન અને સમપિત સાર્વજનિક કાર્યકર્તા, મારા મિત્ર શામનાદ બશીરે છાત્રો અને શિક્ષણવિદ્યાના પક્ષ તરફથી મદદસથી કરી.

ભારતીય કોપીરાઇટ અધિનિયમ (ધ કોપીરાઇટ એક્ટ ઓફ ઇન્ડિયા) માં પણ અન્ય કોપીરાઇટ અધિનિયમોની જેમ અમૃત અપવાદ છે, જ્યા કોપીરાઇટ લાગ્યું નથી થતો. દાખલા તરીકે, ચુઅસ.માં અમેરિકન સરકારનું કામ કોપીરાઇટથી મુક્ત છે. ભારત અને અમેરિકા, બંને દેશોમાં કોપીરાઇટનું ઉત્તલંઘન કર્યો વિના કોઈ નેત્રહિન માટે પુસ્તક કોપી કરી શકાય છે. એ વાતથી કોઈ ફરજ નથી પડતો કે પુસ્તકનું મહત્વ શું છે, આ એક આંતરરાષ્ટ્રીય સંવિન્યું પરિણામ છે.

ભારતમાં કોપીરાઇટના સંબંધે એક બીજો અપવાદ પણ છે, જો કોઈ શિક્ષક પોતાના વિદ્યાર્થીને બણાવતી વખતે કોઈ કામ કોપી કરાવે, તો એના ઉપર કોપીરાઇટ લાગ્યું નહિ થાય. ન્યાયાલયનું કહુંબું છે કે દિલ્હી વિશ્વવિદ્યાલયમાં કોર્સ પેક આ જ અપવાદને અંતર્ગત આવે છે. રામેશ્વરી ફોટોકોપી દુકાને કોપીરાઇટનું કોઈ ઉત્તલંઘન નથી કર્યું કારણ કે કોર્સ પેકને વિશ્વવિદ્યાલયની અનુમતિથી એક વિશેષ ઉદ્દેશ્ય માટે તૈયાર કરવામાં આવ્યો હતો. આ ઉદ્દેશ્ય છે, ઝાનના પ્રસારને પ્રોત્સાહન આપવું, જે કોપીરાઇટનો મુખ્ય ઉદ્દેશ્ય છે.

કોપીરાઇટ કાનૂન આની ઉપર લાગ્યું નથી થતો. કેસ કાઢી નાખવામાં આવ્યો.

હું દિલ્હી ચુનિવર્સિટીના માભલા પર વિચાર કરી રહ્યો છું અને કોઈનો નિયાર્ય મારા કાનોમાં ગંભીર રહ્યો છે. હું જર્નલના લેખોનો મારો ડેટાબેઝ જો વિશ્વવિદ્યાલયના પરિસરમાં લઈ જાઉં તો શું થાય? હું દિલ્હી વિશ્વવિદ્યાલયના માભલા જેવું જ કંઈક કરવાનો વિચાર કરી રહ્યો હતો, જે અમેરિકામાં પણ સર્વવ્યાપી હોય.

મારો વિચાર છે કે કોઈ પ્રોફેસર મને પત્રિકાના લેખો માટે એક ડિજિટલ ઓફિસ આઈડેન્ટિફિક્યુરની સૂચિ આપી શકે છે. પછી, જાયારે છાત્ર આવે ત્યારે હું એમને એક ચુઅસબી (USB) ડ્રાઈવ આપીશા, જેમાં એમનો પાઠ્યકળ (કોર્સ પેક) હશે. પછી, હું બીજા વિશ્વવિદ્યાલયમાં જઈને આ જ પ્રક્રિયા ફરીથી કરીશા. આ ઝાન ઉપલબ્ધ કરવવાની સેવા દરેક છાત્ર માટે વ્યક્તિગત હશે. કદાચ અંગે મફત ચુઅસબી ડ્રાઈવ સાથે

‘કોડ સ્વરાજ’ પર નોંધ

વિદ્યાર્થીઓને નાસ્તો પણ આપીએ. મારી પાસે ગુંઘાકેળે વાનળીઓનો અદ્ભુત સંગ્રહ છે, જે ભારતમાં બહુ લોકપ્રિય છે.

મેં શમનાદને પૂછ્યું, “આ એ જ બુદ્ધી નથી?” એમણે સંમતિ વ્યક્ત કરતા કદચ્યું કે આ ચુંચેસબી ટ્રાઈવ પણ પાઠ્યકમ પુસ્તિકા (કોર્સ પેક) સમાન જ છે, પરંતુ કોઈ એ ન કહી શકે કે કોઈ આના વિશિષ્ટ તથ્યોની વ્યાખ્યા કરી રીતે કરશે અને કોઈ શું ચું ચુંચેસબી ટ્રાઈવ અને કાગળોની પાઠ્યકમ પુસ્તિકા(paper course pack) ને સમાન માનશે. પરંતુ અમે બંને એ વાતમાં સંગત હતાં કે ખરેખર આ કામ એક બિંદુ પર સમાન જ હતાં.

શિક્ષણનો અધિકાર માત્ર કોપીરાઇટ અધિનિયમમાં જ સામેલ કરવામાં આવ્યો છે, એવું નથી.આ અધિકાર ભારતના બંધારણુંમાં પણ મૂળભૂત અધિકારો અંતર્ગત સામેલ કરવામાં આવ્યો છે. દાખલા તરીકે, પોતાની પંસદનો વ્યવસાય કરવો, એ મૌલિક અધિકાર છે, જે જાતિની ઉપર છે. પણ આ જાતિની કંઈક વધુ છે; તમે તમારી પંસદનો વ્યવસાય ત્યાં સુધી ન કરી શકો, જ્યાં સુધી તમે એ શીખી ન લો. ટેક્નિકલ માનકો માટે મારો આ જ તર્ક હતો અને સામાન્ય રીતે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા માટે પણ મારો આ જ તર્ક હશે. કાર્યોશીલ લોકશાહીમાં સુમાહિતગાર નાગરિકોનું મુખ્ય યોગદાન હોય છે.

બધાં લોકોને વૈજ્ઞાનિક માહિતી ઉપલબ્ધ કરવાને બદલે 2 કરોડ ભારતીય વિદ્યાર્થીઓને આ માહિતી એક એક કરીને ઉપલબ્ધ કરાવવામાં મને ખૂશી થાશે. આ મહત્વપૂર્ણ બિંદુ છે: જ્ઞાન સુધી પહોંચ લિંગુલી(binary) સમસ્યા નથી. જો કે અહીં નિઝું સંપત્તિના અધિકારોનો માભલો છે પણ આપડો આ અધિકારને જ્ઞાનના માર્ગમાં ત્યારે અનુયિત અડયણ ન બનવા દેવો જરૂરીએ, જ્યારે વિદ્યાર્થી પોતાનું શિક્ષણ આગળ ધ્યાનવા પ્રયાસ કરે છે. શિક્ષણમાં અડયણ પેદા કરવી, એ અનૈતિક છે. અને કદાચ અડયણો દૂર કરવાનો આ જ અવસર છે.

મને આશા છે કે આ ડેટા ભારતમાં ઉપયોગમાં લેવામાં આવશે અને અને ભારતીય વિદ્યાર્થીઓ સુધી પહોંચાડી શકશે. મને ખાતરી નથી કે આ કામ કરવાની મારામાં હિન્મત છે અથવા ભારતના વિશ્વવિદ્યાલયો એટલું સાહસ કરશે કે મને પોતાના પરિસરમાં આવવાની અનુમતિ આપે. મને એ પણ ખબર નથી કે લોભી પ્રકાશકો કેવી પ્રતિક્રિયા આપશે. પણ મારું માનવું છે કે આ પ્રવૃત્તિ ભારતીય કાનૂન અંતર્ગત આવે છે અને આ માહિતી ઉપલબ્ધ કરાવવા માટે જો જ્ઞાન- સત્યાગ્રહ જ એકમાત્ર ઉપાય છે, તો એ કરવો જ રહ્યો.

માહિતીનું લોકશાહીકરણ

દસબું ક્ષેત્ર છે, માહિતીનું લોકશાહીકરણ. આ મારું કાર્યક્ષેત્ર છે, કદાચ સૌથી મહત્વપૂર્ણ છે. મારું વ્યક્તિગત દ્યાન એ વિશાળ ડેટાબેઝ શોધિને અને સાર્વજનિક કરવા પર છે, જે પણિલક ફંડમાંથી, મોટે નાગે

સરકારી ફંડમાંથી બનાવવામાં આવ્યાં હોય. આ ઉપરથી નીરો (top-down) જવાનો ઉદ્યામ છે, જે ઘણી વાર ભારત અને અમેરિકામાં રાષ્ટ્રીય સરકારના સ્તર પર કામ કરે છે. હું એ ચીજોની શોધ કરું છું, જે પહેલાંથી જ મોજૂદ છે અને લોકોને એ ઉપલબ્ધ કરાવી આપવાનો પ્રયત્ન કરું છું.

પરંતુ જ્ઞાન ઉપરથી નીરો(top-down) નથી વહેતું. જ્ઞાન લોકોથી શરૂ થાય છે. વર્ષ 2016માં, મારી ચાત્રી દરમાન જયારે હું બંકર સોયાને મળ્યો, ત્યારે મને એનો અનુભવ થયો. સામ પિત્રોડાએ પ્રખ્યાત મેર્યો કોલેજમાં ભાષણ આપવાનું હતું. ત્યાર પછી બીજો દિવસે સવારે સામનાં જૂના દોસ્ત બંકરને મળવા બેયરક્ષૂટ કોલેજ ગયાં. પછી રાજસ્થાન કેન્દ્રીય વિચ્ચવિદ્યાલયમાં કુલપતિ તરીકે સામે દીક્ષાંત સમાર્દનની અદ્યક્ષતા કરવાની હતી.

બેયરક્ષૂટ કોલેજ એક અદ્ભુત જગ્યા છે. બંકરે એની સ્થાપના 1972 માં કરી હતી. વર્તમાનમાં મદ્ય રાજસ્થાનમાં નિલોનિયા ગામ પાસે એનું મોટું પરિસર છે. એમનું ઉલ્લેખનીય કામ સૌર ફાનસનું છે. તેઓ આખી દુનિયાનાં ગામોની મહિલાઓને પોતાના પરિસરમાં નિમંત્રિત કરે છે અને એમને સૌર ફાનસ બનાવવાનું અને એની જાળવણીનું કામ શીખવે છે. એ મહિલાઓ સોલ્ડર કરવાનું, સ્કેમેટિક્સ આકૃતિઓ સમજવાનું અને અન્યોને પ્રશિક્ષણ આપવાનું કામ પણ શીખે છે. આ મહિલાઓ પોતાના ઘરે પાછી જઈને ગામમાં પ્રકાશ ફેલાવવાનું કામ કરે છે, જેથી વિદ્યાર્થીઓ અને વચ્ચેને અંધારું થયા પછી પણ બણવાની સગવડ મળે છે. સૌર ઉર્જાનો ઉપયોગ અન્ય ઘણાં કામો માટે પણ થાય છે, જેમ કે સેલ ફોનને ચાર્જ કરવા માટે.

આ ઉપરાંત બેયરક્ષૂટ કોલેજમાં સૌર કૂકર, જળ પુનાર્પોદિત (reclamation) પરિયોજનાઓ, સૌર ઉર્જાથી સંચાલિત જળ વિલવણીકરણ (desalination), કચરા નિકાલની પ્રણાલી અને અન્ય ઘણી યોજનાઓ વિકસિત કરવામાં આવી છે. એમણે એપ્પલ કંપની સાથે મળીને એવી સિસ્ટમ પર પણ કામ કર્યું છે, જેથી બાળકો જો દિવસે બેતરમાં કામ કરતાં હોય તો એઓ રાત્રે શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરી શકે. પી.એચ.ડી. કરી ચૂક્લાં ચાત્રી પોતાના પોસ્ટ -ડોક્ટરલ શિક્ષણ માટે એક વર્ષ અહીં ગાળે છે, જેથી બહેતર નવીન ટેકનોલોજીનું નિર્માણ કરે અને પછી ભારત અને દુનિયાના ગામડાઓમાં જઈને એ ટેકનોલોજી લાગ્યુ કરી શકે.

જ્ઞાન જગીનના સ્તરે પેદા થાય છે. કોઈ વ્યક્તિ રાષ્ટ્રીય સરકારો પર જ દ્યાન કેંદ્રિત કરી શકે છે, પણ આમ કરવાથી અસંખ્ય નાના પુસ્તકાલયો, સ્કૂલો, ગામડાઓમાં બુજુગીનું જ્ઞાન, મંદિરો અને આયુર્વેદિક ડિસ્પન્સરીઓમાં રાખવામાં આવેલું પરંપરાગત જ્ઞાન અને જ્ઞાનના ઘણાં બંડારોની અવગણના થશે.

માહિતીનું લોકશાહીકરણ એક લક્ષ્ય છે, જે અમેરિકા અને ભારત વરદે કોસ-ફાન્ટિલાઇઝેનનો અવસર પ્રદાન કરે છે. ઉદાહરણ તરીકે, બંને દેશોમાં બેડૂતોએ એકસમાન સમસ્યાઓનો સામનો કરવો પડે છે, જીમ કે યોંયા

‘કોડ સ્વરાજ’ પર નોંધ

સ્ટોફટવેરની પ્રાપ્તિ, એમનાં ખેતીનાં મરીનો અને બીજનો પુનરૂપયોગ વગરે અમેરિકા અને ભારત બંને દેશોમાં મજબૂત ગ્રામીણ પરપરાઓ અને આખા દેશમાં નાના શહેરોમાં વિશ્વાણ સંસાધનો મોજ્જ્હું છે. ‘અમેરિકા-ભારત બાઈ બાઈ’ સૂત્ર બહુ શક્તિતશાળી હુશે! અમેરિકામાં રહેનારાં 35 લાખ ભારતીય મૂળના નાગરિકો આ ભાગીદારી નિર્માણ કરવા માટે એક મજબૂત આધાર બની શકે છે.

સામ પિત્રોડા અવારનવાર માહિતીના લોકશાહીકરણ વિશે વકતવ્ય આપતાં હોય છે. આ એક મહત્વાકંક્ષી લક્ષ્ય છે. આ કોઈ એક ડેટાબેઝ નથી, જેને મુક્ત કરવાનો છે. માહિતીનું લોકશાહીકરણ એટલે જ્ઞાનના ઉત્પાદન અને અના ઉપયોગમાં મૌલિક પરિવર્તન. જ્ઞાનની સાર્વત્રિક પહોંચ આપણા સમયની સંભાવના છે અને માહિતીનું લોકશાહીકરણ એનું પરિણામ. આપણો અવશ્ય આ આકંક્ષાપૂર્ણ લક્ષ્ય પર કામ કરવું જોઈએ.

મારી પોતાની ભારતની ઓજ.

ભારત અને અમેરિકા બંને દુનિયાની સૌથી મોટી લોકશાહી છે અને બંનેનો સમૃદ્ધ વારસો છે; સ્વતંત્રતા અને કાયદાના શાસન માટે મહત્વપૂર્ણ લડાઈઓ. કદાચ મારા જેવા અપ્રવાસી અભારતીય વ્યક્તિ માટે, ભારતના જ્ઞાન વિશે વાત કરવી શોડી ધૂષ્ટતા હોય શકે, પરંતુ મને આ વાતથી પ્રસંગતા થઈ કે મારાં પ્રયાસોને સારી પ્રતિક્રિયા મળી છે અને હું મારા પ્રયાસો બમણાં કરવા હીરછું છું.

આ મારો દૃઢ વિશ્વાસ છે કે જ્ઞાન સુધી સાર્વત્રિક પહોંચ માટે અને જ્ઞાનને બધાં અંકુશોમાંથી મુક્ત કરવા માટે જો દુનિયાભરમાં કાંતિ શરૂ થાય તો આ કાંતિનું નેતૃત્વ ભારત દુનિયાના અન્ય દેશો કરતાં વધુ સારી રીતે કરી શકશે. મારાં આ વિશ્વાસની પાછળ બે પ્રસંગો છે, જેનું વર્ણન અહીં કરું છું.

ડૉ. કવિરાજ નાગેન્દ્રનાથ સેનગુપ્ત લિખિત “ઔષધીની આયુર્વેદિક પ્રણાલી - અંડ 2” બંગાળી ભાષામાં લખાયેલો ઉત્કૃષ્ટ ગ્રંથ છે, જેનો અંગેજેજ્મેન્ટ અનુવાદ સન् 1901 માં કરવામાં આવ્યો હતો. એ ગ્રંથના એક અવતરણથી હું બહુ પ્રભાવિત થાયો. સેનગુપ્ત એવાં વૈદ્યો અને સંસ્કૃતના આચારીના વંશજ હતાં, જેમણે ઘણા સમય સુધી કોલકતામાં પ્રેરિટસ કરી હતી. આ પુસ્તકની ભૂમિકામાં એમણે લખ્યું છે કે “આ દેશનું જ્ઞાન વેચાણ માટે કયારેય ઉપલબ્ધ નથી. હિંદુ શાસ્ત્રો અનુસાર જ્ઞાનનું વેચાણ નિંદનીય છે.”

એ વાત મારા મનમાં ગૂજીતી હતી. મેં જેટલાં પણ ભારતીય માનકોને પોસ્ટ કર્યા, એ બધાં ઉપર ભર્તૃહરિના “નીતિશતકમ્” નું સૂત્ર લખ્યું, “જ્ઞાન એવો અજ્ઞાનો છે જે કોઈ ચોરી નથી શકતું.” સન् 1901ના આયુર્વેદિક ગ્રંથમાં આ સૂત્ર જોવાની આશા નહોતી પણ નિશ્ચિત જ મને આશ્રય નહોતું થવું જોઈતું.

સેનગુપતજીએ ફરીથી આશર્યેચિત કરી દીધો, કારણ કે એમણે લોડ ફ્રાંસિસ બેકનના શાસ્ત્રીય ગ્રંથ “ધ એડવાન્સમેન્ટ ઓફ લર્નિંગ” નું અવતરણ આપ્યું છે. બેકને કદયું કે જ્ઞાનના નિર્માણનું કામ “લાભ અથવા વેચાણની ફુકાન” ન હોવી જોઈએ બલ્કે જ્ઞાન તો “રચનાકારની ક્રીતિના પ્રચુર નંદા અને મનુષ્યની સ્થિતિ સમૃદ્ધ બનાવે એવું” હોવું જોઈએ.

ડૉ. સેનગુપતે એ શાસ્ત્રીય પાઠોનું ગણું ગાળું અદ્યાયન કર્યું અને સમજાવ્યું કે પ્રાર્ચીન સમયમાં એ કેવી રીતે ઉપયોગી હતાં.

“જો કોઈ વ્યક્તિએ જ્ઞાનના કોઈ પણ ક્ષેત્રમાં નિપુણતા પ્રાપ્ત કરી હોય તો એ પોતાનું જ્ઞાન એવાં યોગ્ય છાત્રોને આપવા બાદય છે, જે છાત્રો આ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા દરછે છે. શિક્ષકો છાત્રોને માત્ર શિક્ષણ જ નહીં આપે, બલ્કે એમના બોજન અને રહેઠાણનો પ્રબંધ પણ કરશે, જ્યાં સુધી છાત્ર એમની સાથે રહેશે. સમાજનાં સમૃદ્ધ અને સંપત્તિવાન લોકો અદ્યાપનમાં વ્યાસ્ત શિક્ષકોની હુંમેશા સહાયતા કરશે.”

સ્વાભાવિક છે કે કોઈ પણ વ્યક્તિ આ સિદ્ધાંતને સંદેહાત્મક રીતે જોશે. શામનાદ બશીરે જેમ મને કદયું હતું કે ઘણાં બાધમણો ધાર્મિક ગ્રંથોને સાવધાનીપૂર્વક સુરક્ષિત રાખવા માટે પહોંચ સીમિત કરી દેતાં હતાં. જો કોઈ ક્ષુદ્ર એ સાંભળી લે તો એમનાં કાનોનાં પીળાણેલું સીસું નાખીને સજા આપતાં. હતાં પણ મારો મત છે કે જ્ઞાતનિષેધ અને અન્ય અવરોધો છતાં પણ જ્ઞાન સુધી પહોંચાનો સિદ્ધાંત ભારતના દીતિહુસમાં બંધ ભોડે સુધી સમાયેલો છે.

પારંપરિક જ્ઞાન પર અદ્યાયન દરમ્યાન મારા દ્યાનમાં એક બીજો પ્રસંગ પણ આવ્યો, જેને લીધે હું પરેશાન થઈ ગયો. હું “ડૉક્ટરિંગ ટ્રેડિશન” નામનો અદ્ભુત ગ્રંથ વાંચી રહ્યો હતો, જે 19 મી સદીના અંતમાં બંગાળમાં આયુર્વેદિક પ્રણાલીના આધુનિકીકરણ પર આધારિત હતો. પાછલી સદીની શરૂઆતમાં જ્યારે પદ્ધિતી રીતની શિક્ષણ વધુ વ્યાપક બનયું તો ડૉક્ટરોના નવા વર્ગમાં ઘણાં આયુર્વેદિક રીતિન્સનો પણ હતાં. એમણે થાગીમિટર, માધકોસ્કોપ અને સ્પોટ વોચ જેવાં નવા ઉપકરણો અપનાવી લીધાં હતાં. નવી હોસ્પિટલો બની રહી હતી. ફાર્મસીઓ વધુ મોટી અને વધુ કેંદ્રિત થઈ ગઈ હતી.

આ બધાંની સાથે સાથે રીતિન્સા શિક્ષણ માટે નવા વિશ્વવિદ્યાલયો અને કોલેજો શરૂ કરવામાં આવી. જ્યારે નવી “અણાગ આયુર્વેદ કોલેજ” બદ્ધ ધાર્મધૂમથી શરૂ થઈ તો એમણે ગાંધીજીને મુર્ક્કું માટે આગંત્રણ આપ્યું.

ગાંધીજીએ પોતાના નિઝુ કારણોથી આગંત્રણ સ્વીકાર કર્યું. ત્યાં એમનું સ્વાગત બદ્ધ ધૂમધૂમથી થયું અને એમને બે શબ્દો કહેવાનો અનુરોધ કરવામાં આવ્યો. એમણે આ આખા ઉપકમની ટીકા કરી ! તમે 6મે, 1925 નું આ વકતવ્ય ગાંધીજીના સંયાહના અંડ 27 માં પૃ.42 પર વાંચી શકો છો. ગાંધીજીએ આ વાત વિસ્તારથી કહી કે એમને લાગે છે કે

‘કોડ સ્વરાજ’ પર નોંધ

મોટી હોસ્પિટલો અને ફેન્સી દવાખાનાઓ ચીજોને બહેતર બનાવવાને બદલે વધુ ખરાબ કરી રહ્યાં છે. એમણે કદ્યું કે આયુર્વેદિક યિકિત્સકોમાં વિવેકની કરી છે અને એમનામાં વિનગતાની પણ કરી છે. આ તો માત્ર એમની શરૂઆત હતી. પછી તો એમણે આ સમસ્યાના મૂળ સુધી જઈને એની સખત ટીકા કરી, જે કેવળ ગાંધીજી જ કરી શકે..

ગાંધીજી ગયાં પછી ત્યાં ધાંધલ મરી ગઈ. નિભંત્રણ સમિતિએ એમને પત્ર લખીને એમનાં શાબ્દો પાછાં ખેંચી લેવા જણાવ્યું. એમણે ઈનકાર કરી દીધો. મેં એમનું આ બાષપણ સામ પિત્રોડાને મોકદ્યું. એમણે મને જવાબમાં જણાવ્યું કે એઓ ઘણા ગુંડ ગાંધીજી સાથે સમન્ત છે. સામે સ્પષ્ટતા કરી કે ગાંધીજી વાસ્તવમાં એમ કહેતાં હતાં કે સમાજે રોગોના નિવારણ પર દ્યાન આપવું જોઈએ, નહિ કે યિકિત્સકો, દવાઓ અને હોસ્પિટલોના વ્યવસાય ઉદ્યામ તરીકેના વિકાસ પર. ગાંધીજીએ એમ પણ કદ્યું કે તમારી પાસે બધાં ઉત્તર છે એ એકદમ ખોટી માન્યાતા છે અને ઘણાં આધુનિક યિકિત્સકોનો વિચાર છે કે આયુર્વેદમાં બધાં ઉત્તર છે, તો એ પણ ખોટું છે. આ યિકિત્સકોમાં સામાન્ય લોકોના સ્થાનિક જ્ઞાન પ્રત્યે વિનગતા અને વિજ્વાસનો પણ અભાવ દેખાય છે.

આ બે પ્રસંગોએ મને સમજાવ્યું કે માહિતીના લોકજાહીકરણની શરૂઆત અને એના સંસ્થાનવાદ (decolonizing) નો અંત લાવવા માટે ભારત જ સૌથી સાલ સ્થાન છે. માહિતી બધાને મળે, એ વિચાર ભારતીય ઈતિહાસ અને ગણતંત્રની આધુનિક લોકજાહીના માળખામાં સંપૂર્ણપણે અંતર્નિહિત છે. પદ્ધિમી દેશોની દવાઓની ઊંચી કિંમત, પારંપરિક જ્ઞાન પર પેટેન્ટ અને સંપૂર્ણ વૈજ્ઞાનિક સંચાહ (corpus) સુધી સીમિત પહોંચ, આ બધાં જ્ઞાન પર મૂકુવામાં આવેલાં અંકુશોનાં પ્રતીક છે, જેને લોકો ઓળખે છે અને સમજે છે.

ભારતમાં લોકો આ વાતને સમજે છે કે જયારે જ્ઞાન કેટલાંક કોપીરેટ્સની નિંજુ સંપત્તિ બની જાય, તો એનાથી સમાજને કેટલું મોટું નુકસાન થાય છે? ભારતમાં સાગાજીક બુદ્ધાઓ પર ચર્ચા કરવાની પરપરા છે. એ જ ગાંધીજીએ કર્યું, જયારે એમણે અષ્ટાંગ આયુર્વેદ કોલેજમાં બાષપણ આપ્યું. એવું જ સમાટ અશોક કર્યું હતું. જયારે એમણે બધાં ધમી પ્રત્યે સહિષ્ણુતાને પ્રોત્સાહન આપ્યું હતું અને ક્રીજી બૌધ્ધ પરિષદ પ્રાયોજ્ઞિત કરવામાં પણ મદદ કરી હતી. જો આપણે જ્ઞાનની સાર્વત્રિક પહોંચ વિશે સપટ વાતચીત કરવા હરછીએ હીએ, તો ભારત આ ચર્ચા માટે એકદમ સાચું સ્થાન છે.

આજે કેલિફોર્નિયામાં નાતાલના દિવસે હું આ નોટ પૂરી કરી રહ્યો છું. મેં ફેલુઆરીમાં ભારત જવાની ટિકિટ બુક કરી છે. મને આશા છે કે નવું વર્ષ જ્ઞાનનું વર્ષ હશે; મારા માટે અને બીજાઓ માટે પણ. મને આ ચાત્રામાં સામેલ કરવા માટે હું મારા દોસ્ત સામ પિત્રોડાનો ખૂબ ખૂબ આભારી છું. જય હિંદ! જય ‘કોડ સ્વરાજ’

ਟੀ.ਡੀ.ਥੁ. ਬੋਗਲੁਲਮਾਂ ਵਨਸਪਤਿ ਸੰਗ੍ਰਹਾਲਾਯ (Herbarium).

શીરીદ્યુ બેંગલુરુમાં વનાસ્પતિ સંગ્રહાલય (Herbarium).

સાબરમાતી આશ્રમમાં ગાંધીજીની કામ કરવાની જગ્યા॥

NEW KNOWLEDGE: RASAYANA FOR WELLNESS & NUTRITION

તत्र रसायनतन्त्रं नाम वयस्थापनं आयुर्मेधाबलकरं रोगापहरण समर्थं च

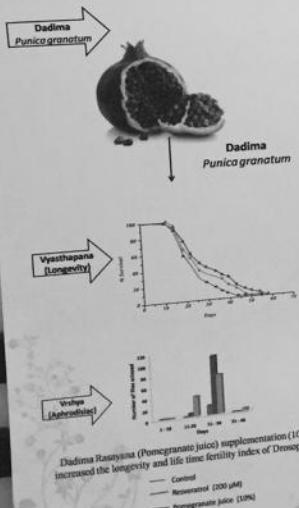
Susrutha samhitha

The word 'Rasayana' refers to optimum supply of nourishment to the body tissues.

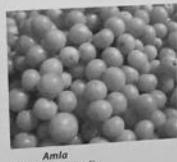
Rasayana line of treatment slows down the aging process, provides youthfulness, optimum health, enhanced physical and mental competency, immunity against diseases and longevity.

RASAYANA

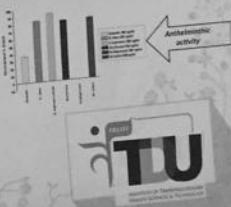
Dhatuvardhaka (Direct Nourishment)

Agnivyapara (Metabolism)

Srotoshodhaka (Clearing channels)

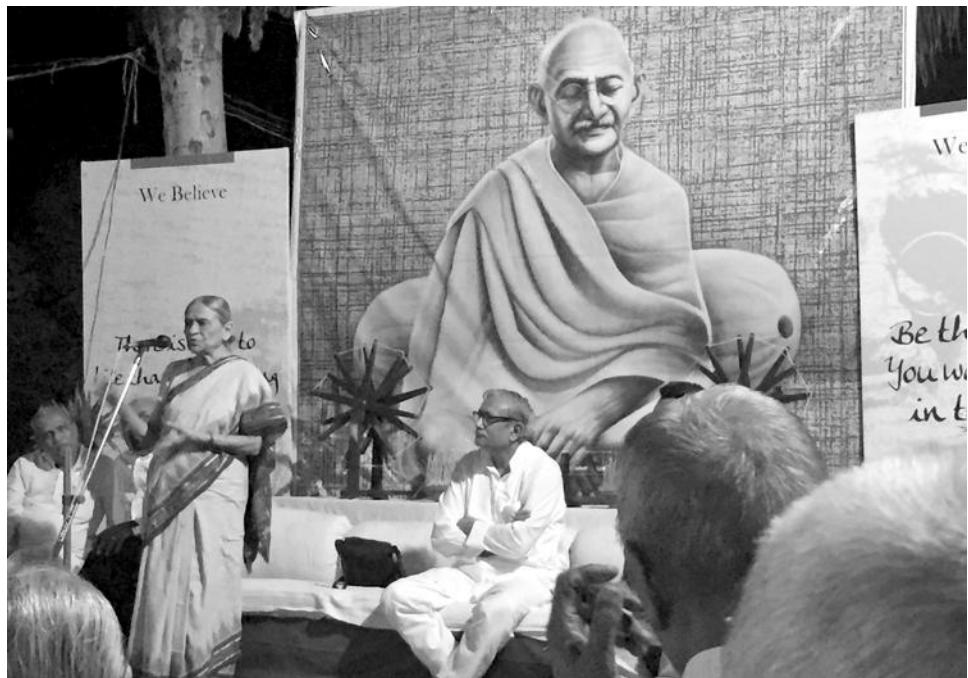
આયુર્વેદિક ઔષધીઓના પરંપરાગત સિદ્ધાંત "રસાયણ"ના સૂશોના વૈજ્ઞાનિક પરીક્ષણ પર ડૉક્ટરેટ છાવોનું એક પોસ્ટર.

મેસ્ક્રેનના મહારાણી સાથે.

રાત્રિ બોજન સમયે સામ પિત્રોડા સાથે વરસે ડાનાં છે, ટીડીયુના શ્રીદર્શન શાકર

અમદાવાદમાં ઇલા બદુ અને અનામિક શાહ બાધા આપતી હેલ્લા.

ચુજાત વિદ્યાપીઠમાં દીક્ષાંત સગારંબનું સરધસ.

લોડ રિચર્ડ એટનબરો દ્વારા સંકલિત સંચાળના પુસ્તકો.

નહેલનું સંકલન, ભારતીય નિર્માણ સંહિતા (Building code of India) અને આર્થિકનાં દસ્તાવેજો, જેનું સ્કેનિંગ બાકી છે.

બોયરફૂટ કોલેજમાં વિશાળ કઠપૂતળીઓ સાથે.

બોયરફૂટ કોલેજમાં ભાહિલાઓ સૌર ફાનસ બનાવવાનું અને અની જ્ઞાનવર્ણિનું કામ શીખી રહ્યી છે.

બંયારફૂટ કોલેજમાં બંકર સોય જળ પુનાપ્રોપ્તિ(reclamation) પ્રદાલી વિશે સમજાવી રહ્યાં છે.

દિનોશ ક્રિવેદીના ઘરે યુજારાતી ભોજન.

સલમાનના ચેમબરમાં નિર્મિથ દેસાઈની ફર્નનાં અનંત માલતી અને સલમાન ખુશીએ

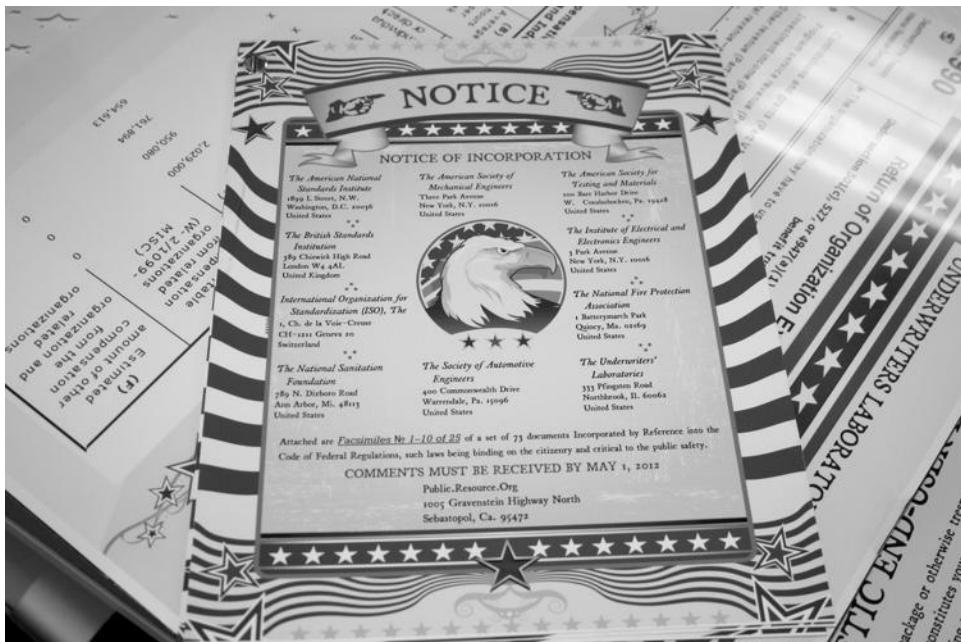
ગુજરાત વિદ્યાપીઠના વિદ્યાર્થીઓ સાથે વાતચીત કરી રહ્યાં સામ પિત્રોડા.

મુંબઈમાં જોટ વે ઓફ ઇન્ડિયા પર નિશીલ દેસાઈ સાથે .

અધિસૂચનાઓ (notifications) ની ડફેન્સાની જે માનાની સંગઠનોને મોકલવામાં આવ્યા ક્રિક વાટર્સ્ લિંગ્લો ફાલ્સ.

ક્રપની બનાવવાની નોટિસ (incorporation), જે અમારા રારા વિશ્વાસને મોકલવામાં આવ્યા માટે ક્રિક વાટર્સ્ લિંગ્લો ફાલ્સ.

ને ડિસ્ક એરેમાં 545 લાખ પવિકા-લેખ જેમાં બધાં માનવ જ્ઞાનનો એક મોટો ડિસ્કો ઉપલબ્ધ છે. આ નંતે ડિસ્ક "પબ્લિક રિસોર્સ" ની ઓફિસથી હટાવિને અન્ય જગતાને મોકલી દેવામાં આવી છે.

પરિશીષ્ટ : જ્ઞાન સંબંધી ટ્રિવટ્સ.

કાર્લ મલામુદ સેબસ્ટોપોલ, કેલિજોર્નિયા, 6 જૂન, 2017.

@carlmalamud 2.13 PM- 6 જૂન 2017
1/10 'પબ્લિક રિસોર્સ' વૈજ્ઞાનિક લેખોનું સધન ઓડિટ કરી રહી છે. અમે અમેરિકાની સરકારનાં કાચી પર દ્યાન કેંદ્રિત કર્યું છે.

Replying to @carlmalamud, 2.13 PM-6 જૂન 2017

2/ અમારા ઓડિટ એ નિર્ધારિત કર્યું છે કે ફેડરલ કર્મચારીઓ અથવા અધિકારીઓ દ્વારા લિબિત 1,264,429 જર્નલના લેખ, સંભવત કોપીરાઇટ રહિત છે.

Replying to @carlmalamud, 2.13 PM- 6 જૂન 2017

3/ આ વિષયમાં વધુ પરીક્ષણ કરવા માટે મેં એ ડેટાબેઝની કોપી બનાવી લીધી છે, જેને સાય-હુબ (sci-hub) કહેવામાં આવે છે, જેમાં 63+ નિલિયાન જર્નલ લેખો છે.

Replying to @carlmalamud, 2.14 PM- 6 જૂન 2017

4/ આ સાય-હુબને કોપી કરવાનો ઉદ્દેશ્ય છે, એનો પરિવર્તનકારી ઉપયોગ કરવો અને એમાંથી એ બધાં લેખો અલગ કરવાં, જે સાર્વજનિક ક્ષેત્ર (પબ્લિક ડોમેન)નાં છે.

Replying to @carlmalamud, બપોરે 2.14 વાગ્યો - 6જૂન 2017

5/ જે સરકારી પદ્ધતિનાં 1,264,429 લેખોનો મેટાડેટા મારી પાસે છે, હું એ એમાંથી 1,141,505 ફાઇલો (90.2%) સંભવિત રીલીઝ માટે લઈ શકું છું.

Replying to @carlmalamud, બપોરે 2.14 વાગ્યો-6જૂન 2017

6/ આ ઉપરાંત, મારી પાસે સનું 1923 અથવા એનાથી પણ પહેલાંનાં 2,031,359 લેખો છે. આ બંને શ્રેણીઓનાં લેખ મળીને સાય-હુબના 4.92% થાય છે.

Replying to @carlmalamud, બપોરે 2.15વાગ્યો -6જૂન 2017

7/ અતિરિક્ત શ્રેણીઓ, જેનું પરીક્ષણ કરવાનું બાકી છે, એમાં એ લેખો છે, જેનાં કોપીરાઇટનું રજીસ્ટ્રેશન સમાપ્ત થઈ ગયું છે, એવાં લેખ જાયાં ઓપન એક્સેસ નથી અને એ લેખો જેનાં લેખકોએ કોપીરાઇટ પોતાની પાસે રાખ્યાં છે.

Replying to @carlmalamud, બપોરે 2.15વાગ્યો-6 જૂન 2017

8/ "પબ્લિક રિસોર્સ" શીધુ એલેક્ઝાન્ડ્રાના પુસ્તકાલયોનો સંગ્રહ ઉપલબ્ધ કરાવશે અને પ્રકાશકો તથા સરકાર સમક્ષ રજૂ કરશે.

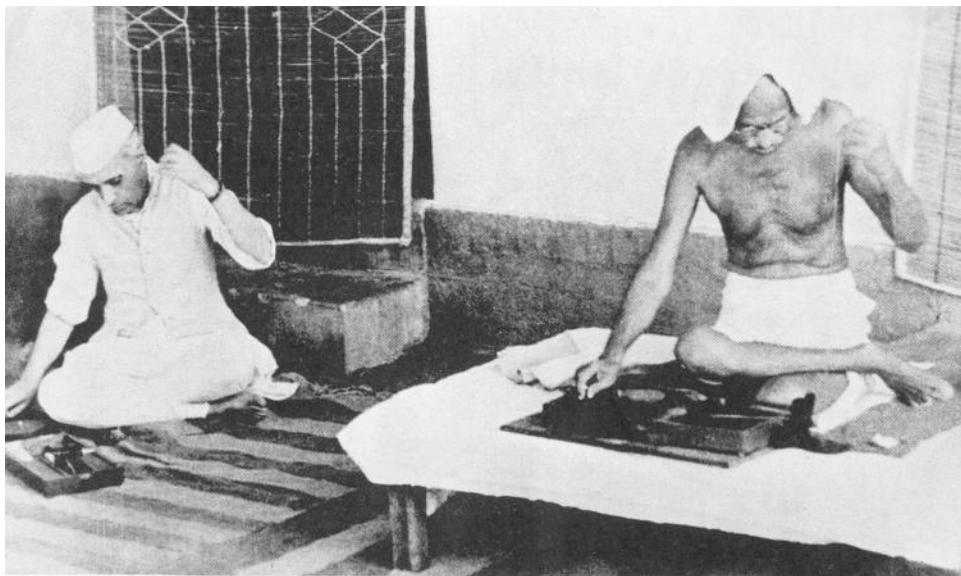
Replying to @carlmalamud, 2.15PM-6 Jun 2017

9/ એલેક્ઝાન્ડ્રા એલ્બાક્યાને સાય-હુબનું નિર્માણ કરીને અને જ્ઞાન સુધી

પહોંચને સંભવ બનાવવા માટે વિસ્તૃત અને સાહસી યોગદાન આપ્યું છે.
આપણે બધાંએ એનું સમર્થન કરતું જોઈએ.

Replying to @carlmalamud, 2.16PM- 6 Jun 2017

10/ બધાં પ્રકારના જ્ઞાન સુધી સાર્વિક પહોંચ સંભવ બનાવવી, એ આપણી
પેટીની અધ્યરી સંભાવના છે. ઇન્ટરનેટ હારા આ સ્વપ્ન વાસ્તવમાં પૂર્ણ થઈ
શકે છે.

સીડબલ્યુ એમ.જી. બિડ્સ (1946), ફંટિસપીસે, નવી દિલ્હીની બંગી કોલોનીમાં જવાહરલાલ નહેલ સાથે.

સીડબલ્યુ એમ.જી. બિડ્સ (1931-1932), પૃષ્ઠ 80, લંકશાયરમાં કાપડ બેદયોગનાં શ્રમિકો સાથે.

સી ડબલ્યુ. એમ. જી., બિડ 90 (1947-1948), ફિલીપીસ

ઇન્ટરનેટ આર્કાઇવ પર ન્યૂલા કીડ દ્વારા નિર્મિત આરોન સ્વાઈફની પ્રતિગા. બીજો. પેટ્રોફલ્ડ દ્વારા લેવાયેલો ફોટો.

આરોન ઇન્ટરનેટ પર અભિવ્યક્તિની સ્વતત્ત્રતા પર ભાષણ આપી રહ્યા છે. ડેનિયલ ને. સિરાદસ્કી દ્વારા લેવાયેલો ફોટો.

પરિશીષ્ટ : પારદર્શિતા કયારે ઉપયોગી થાય?

આરોન સ્વાર્ટ્ઝ (Aaron Swartz), જૂન, 2009.

‘પારદર્શિતા’ એક અનિચ્છિત શબ્દ છે; આ શબ્દ ‘સુધારો’ શબ્દ જેવો છે, જે સાંભળવામાં સારો લાગે છે, પરંતુ વાસ્તવમાં એનો સંબંધ એવી રાજનૈતિક વાત સાથે હોય છે, જેને કોઈ પ્રોત્સાહન આપવા હરછે છે. પણ જેવી રીતે “સુધાર” શબ્દ ઉપયોગી છે કે નહિ (એ સુધાર પર નિર્ભર છે), એ વિશે ચર્ચા કરવી, એ મર્યાદતા છે; એવી જ રીતે પારદર્શિતા વિશે વાત કરીને સામાન્ય રીતે કોઈ ખાસ નિષ્કર્ષ પર નહિ પહોંચી શકીએ. સાર્વજનિક સુનાવણીથી માંડિને પોલીસ દ્વારા પૂછપરછની વિડિયો ટેપ કરવાની જરૂરત; બધું જ પારદર્શિતા અંતર્ગત આવી શકે- આટલી વિશાળ શ્રેણી વિશે વાત કરવી, એ વધુ ઉપયોગી નથી થતું.

સામાન્ય રીતે જ્યારે કોઈ તમને “સુધારો” અથવા “પારદર્શિતા” શબ્દોનાં અથી સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરે, તો તમારે સંશય કરવો જોઈએ. સામાન્ય રીતે તમારે સંશય કરવો જોઈએ પણ વિશેષ રૂપમાં, પ્રતિક્રિયાવાદી રાજનૈતિક આંદોલનોને આવાં સરસ શબ્દોના આવરણમાં દાંકી લેવાનો દીર્ઘ હિતિહાસ છે. ઉદાહરણ તરીકે, વીસમી સદીના પ્રારંભમાં થયેલું ‘સાર્થ શાસન’ (Good Government) આંદોલન. આને પ્રતિષ્ઠિત પ્રગુખ ફાઉન્ડેશન્સ દ્વારા વિતીય સહૃદાયતા આપવામાં આવી હતી અને એવો દાવો કરવામાં આવ્યો હતો કે આ વ્યવસ્થા ભષ્ટાચાર અને રાજનૈતિક તંત્રની બુરાઈઓને દૂર કરશો, જે લોકશાહીઓના અડયણાસ્નપ છે. એને બદલે, આ સુધારાઓ જ લોકશાહી માટે અડયણાસ્નપ બની ગયાં. વામપદ્ધી ઉમેદવારો, જેઓ નિર્વાચિત થવાનાં હતાં, એમનાં નિર્વાચનમાં અડયણાસ્નપ બની ગયાં.

ગૂઝ્ગૂ (Good Government) સુધારકોએ ઘણાં વણી સુધી ચૂંટણીઓ સંચાલિત કરી. એમણે શહેરી રાજનીતિને રાષ્ટ્રીય રાજનીતિથી અલગ કરવાનો દાવો કર્યો, પણ વાસ્તવમાં પ્રભાવ પડ્યો, મતદાતાઓની સંખ્યા પર, જે ઓછી થઈ ગઈ. એમણે રાજનોતાઓને વતન આપવાનું બંધ કર્યું. આથી ભષ્ટાચાર ઓછો થવાની આશા હતી, પણ આનાથી કેવળ એટલું જ સુનિશ્ચિત થયું કે માત્ર ધનિક લોકો જ ચૂંટણી જીતવા આગળ આવી શકશે. એમણે ચૂંટણીઓમાં પક્ષ (party) ની ભૂમિકાને અતમ કરી દીધી કદાચ એવું એટલા માટે કરવામાં આવ્યું કારણ કે શહેરી ચૂંટણીઓ સ્થાનિક મુદ્દાઓ પર આધારિત હતી, રાષ્ટ્રીય રાજનીતિ પર નહિ. પણ એનો પ્રભાવ વ્યક્તિ વિશેષના નામની શક્તિ વધારવા માટે અને મતદાતાઓ માટે થયો, જેમને માટે એ સંગતખુલ્લે મુજફ્તે બની ગયું કે કચો ઉમેદવાર એમની તરફણાં છે. અને એમણે મેયરોના સ્થાને, અનિર્વાચિત શહેરી પ્રબંધકો નિયુક્ત કર્યો, એટલે અસરકારક બદલાવ લાવવા માટે ચૂંટણીમાં વિજય પણ પર્યાપ્ત નહોતો. 1

આધુનિક પારદર્શિતા આંદોલન નિશ્ચિત જ પ્રાચીન ‘સાર્થ શાસન’ (good government) આંદોલનથી બહુ અલગ છે. પણ આ વાતથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે આપણે નિન-લાભદારી (non-profit) પ્રતિષ્ઠાનોની મદદદથી સતત રહેવું

જોઈએ. હું પારદર્શિતાના વિચારની એક ઉણપ તરફ દયાન હેંચવા માંગું છું અને એ દર્શાવવા હરછું છું કે કઈ રીતે આ કામ બગાડી શકે છે. આની શરૂઆત એવી વાતથી થાય છે, જેની સાથે અસંગત થાંસું મુશ્કેલ હોય છે.

જનતાને દસ્તાવેજો ઉપલબ્ધ કરાવવા (sharing)

આધુનિક સમાજ નોકરશાહીનો સમાજ છે અને આધુનિક નોકરશાહી કાગળ પર ચાલે છે : પત્રો (memos), રિપોર્ટ, ફોર્મ અને ફાઈલોની પ્રણાલી પર. જનતા માટે આ આંતરિક દસ્તાવેજો ઉપલબ્ધ કરાવવાનું કામ વાસ્તવમાં સાંચ લાગે છે અને આ દસ્તાવેજોના પ્રકાશનથી સારા પરિણામો પણ પ્રાપ્ત થાયાં છે. બલે એ દસ્તાવેજો રાષ્ટ્રીય સુરક્ષા અનિલેખાગાર (નેશનલ સિક્યુરિટી આર્કાઈવ) નાં હોય, જે માહિતી સ્વાતંત્ર્ય અધિનિયમ (Freedom of Information Act- FOIA) ને કારણે પ્રકાશિત કરી શકાયાં અને જેનાથી એ વાત જાણવા મળી છે.કે દશકોથી અગારી સરકાર આખી ફુનિયામાં અનેક ઓટાં કામ કરી રહ્યી હતી. અથવા એ દસ્તાવેજો હોય, જે કાર્ય મલામુદ અને એમની સ્કેનિંગને કારણે આપણાં મળ્યાં હોય, જેને લીધે વ્યાપક માત્રામાં સરકારના ઉપયોગી દસ્તાવેજો, કાનૂનથી માંગીને ક્રિલ્મો સુધીના દસ્તાવેજો ઇન્ટરનેટના માદયમથી બધાં લોકો માટે ઉપલબ્ધ થઈ ગયા છે.

મને એવી શંકા છે કે કેટલાંક લોકો પોતાની રાજનૈતિક પ્રાથમિકતાઓની સૂર્યોભાં “વેબ પર સરકારી દસ્તાવેજોના પ્રકાશન” ને ઉપર મૂકી શકે છે, પણ આ બહુ જ સસ્તો પ્રોજેક્ટ છે (બધી સામગ્રીઓને સ્કેનરમાંથી પસાર જ કરવાની છે) અને આમાં બહુ જોખમ પણ નથી. સૌથી વધુ રિંતાની વાત છે-નિજતા (Privacy) ની. જેને બચાવવા માટે યોગ્ય પગલાં લેવાયાં છે. ચુ.એસ.માં એફ.ઓ.આઈ.એ. અને નિજતા અધિનિયમ (Privacy Act) આ વિશે સ્પષ્ટ દિશા-નિર્દેશ આપે છે કે લોકોની નિજતાની રક્ષા કરીને દસ્તાવેજોના પ્રકાશનને કંવી રીતે સુનિખિત કરી શકાય.

સરકારી દસ્તાવેજો ઓનલાઇન મૂકવા કરતાં કોપીરેટ અને બિન-લાભદારી દેકોડ સાર્વજનિક રૂપમાં ઉપલબ્ધ કરાવવો, વધુ ઉપયોગી થશે. ઔપચારિક સરકારની બહાર પણ ઘણી રાજનૈતિક પ્રવૃત્તિઓ થતી હોય છે અને એટલે જ એ વર્તમાન એફ.ઓ.આઈ.એ. કાનૂનોના કાર્યક્ષેત્રની બહાર હોય છે. પણ એવી પ્રવૃત્તિઓ પારદર્શિતા પર કામ કરનારાં કાર્યકર્તાઓની દેડારમાંથી સંપર્કો રીતે બહાર હોય છે; એને બદલે મોટાં નિગમો, જેમને સરકાર પાસેથી અબજો ડોલરનું અનુદાન પ્રાપ્ત થાય છે, પોતાના દસ્તાવેજોને પૂર્ણતાઃ ગુપ્ત રાખે છે.

જનતા માટે ડેટાબેઝ તૈયાર કરવાં.

ઘણાંખરાં નીતિ સંબંધી પ્રક્રિયાઓના હિતોની પ્રતિસ્પર્ધાની લડાઈ છે. કોઈ ડ્રાઈવર એવી કાર ન ચલાવવા હરછે, જે ટર્ન લેતી વખતે ભાંધી વળી જાય અને એનો જીવ લઈ લે; પરંતુ કાર કંપનીઓ એવી કારો વેચતી

પરિશિષ્ટ : પારદર્શિતા ક્યારે ઉપયોગી થાય?

રહે છે. જો તમે કાંગ્રેસના સભ્ય હો, તો ઉપરની બે વાતોમાંથી કોઈ એકનું ચચાન કરવું મુશ્કેલ છે. એક તરફ તમે એવાં લોકો દ્વારા નિર્વાચિત સભ્ય છો, જેમણે તમને મત આપ્યો છે. પરંતુ બીજુ તરફ વિશાળ નિગમ છે, જેણે તમારા બીજુ વારના ચ્યૂટણી અનિયાન માટે ધનની વ્યવસ્થા કરી છે. વાસ્તવમાં આવી સ્થિતિમાં તમે કોઈ એક પક્ષને બહુ વધારે નારાજ ન કરી શકો.

એટલે, કાંગ્રેસ સમજૂતી કરાવાનો પ્રયાસ કરે છે. આવી સમજૂતીનું ઉદાહરણ છે, ટ્રાંસપોર્ટેશન રિકોર્ડ એન્હાસમેન્ટ, એકાઉન્ટબિલિટી એન્ડ ડોક્યુમેન્ટેશન (ટી.આર.ઈ.એ.ડી.) અધિનિયમ. સુરક્ષિત કારોની માંગને બદલે કાંગ્રેસ કાર કંપનીઓ પાસેથી એ અપેક્ષા કરે છે કે એમની કાર કઈ સ્થિતિમાં ઊંઘી વળી જવાની સંભાવના છે, એનો રિપોર્ટ આપે. અને આ છે પારદર્શિતાની ફરી જીત.

અથવા, હજુ એક પ્રસિદ્ધ ઉદાહરણ છે : વોટરગોટ કાંડ પછી, લોકો એ વાતથી બહુ બિન્દુ હતાં કે રાજનેતાઓને મોટા કોપીરેટસ પાસેથી લાખો ડૉલર માણે છે. પણ બીજુ તરફ, કોપીરેટ્સ રાજનેતાઓને ધન ઉપલબ્ધ કરાવવા માટે બહુ તત્પર રહેતાં હોય છે. એટલે આ પ્રથા બંધ કરવાને બદલે કાંગ્રેસે માત્ર એ માંગ કરી કે રાજનેતા એવાં બધાં લોકો પર દ્યાન રાખે, જેઓ એમને ધન ઉપલબ્ધ કરાવે છે અને એનો એક રિપોર્ટ સાર્વજનિક નિરીક્ષણ માટે રજૂ કરે.

મને આવી પ્રથાઓ બહુ જ હાસ્યાસ્પદ લાગે છે. જ્યારે તમે એક નિયામક (regulatory) એજન્સી બનાવો, તો તમે એવા લોકોનો સમૂહ બનાવો છો, જેનું કામ અમૃત સમસ્યાઓને ઉકેલવાનું છે. એમને એ લોકોની તપાસ કરવાનો અવિકાર આપવામાં આવે છે, જે કાનૂનનો બંગ કરી રહ્યા હોય અને એમને એવી સત્તા આપવામાં આવે છે, જે એવાં લોકોને દંડિત કરી શકે. બીજુ તરફ, પારદર્શિતા એવાં કાચી સરકાર પાસેથી લઇને સામાન્ય નાગરિકને સોંપી દે છે, જેની પાસે આવાં પ્રક્રિયાને ચકાસવા માટે ન તો સમય છે કે ન તો ક્ષમતા છે. એના દ્વારા આ વિશે કોઈ પગલાં લેવા, એ તો બહુ દૂરની વાત છે. આ તમાશો છે : કાંગ્રેસ માટે એક સરળ રસ્તો, જેનાથી એવું લાગે કે કાંગ્રેસે આ મહત્વપૂર્ણ મુદ્દા વિશે કોઈ કામ કર્યું છે, પણ વાસ્તવમાં કોપીરેટ્સ પ્રાયોજિક્સ (Sponsors) ને કોઈ જોખમમાં નાખ્યા વગર આ કર્યું હોય છે.

જનતા માટે ડેટાબેઝની વિવેચના .

આ સ્થિતિમાં જ ટેકનોલોજીસ્ટ પ્રવેશ કરે છે. એઓ સાંભળે છે, “અમૃત ચીજો લોકો માટે સમજવી મુશ્કેલ છે.” અને એઓ કહે છે, “અમે જાણીએ છીએ કે આને કેવી રીતે ઠીક કરવી.” પછી એઓ ડેટાબેઝની એક કોપી ડાઉનલોડ કરે છે અને સામાન્ય જનતા માટે એને ઇન્ટરનેટ પર મૂકે છે- એનાં સારાંશ આંકડાઓ તૈયાર કરીને, એની આસપાસ સુંદર રિવ્ઝ મૂકીને અને એમાં કોઈ ભાસ સર્ચ અને વિજ્ઞાનિક જોખમની વિશેષતા સાથે. હવે જે નાગરિકો પૂછપણ કરવા હોછે, તેઓ ઇન્ટરનેટ

પર જઈને એ વાત જાણી શકે છે કે એમના રાજનેતાઓને વિતીય સહાયતા કોણ આપી રદ્દું છે, અને એમની કાર કેટલી ખતરનાક છે.

વિશેષજ્ઞો આ પસંદ કરે છે. હુલમાં નિયમનબુક્ઝિત (deregulation) અને સરકાર વિરોધી ભાવનાથી ઓતપ્રોત લોકો સરકાર પ્રત્યે શંકાશીલ છે. એમનું કહેવું છે, "અમે નિયામકો (regulators) પર વિચાસ ન કરી શકીએ. અમારે પોતે આ આંકડાઓની વિવેચના કરવી પડશે." એવું લાગે છે કે ટેકનોલોજી કોઈ યોગ્ય ઉકેલ લાવશે. તમારે ફક્ત બધું ઓનલાઇન કરવાનું છે- લોકો કોઈના પર પણ વિચાસ કર્યા વિના ડેટાનું નિરીક્ષણ તો કરી જ શકે છે.

માત્ર એક સમસ્યા છે : જો તમે નિયામકો પર વિચાસ ન કરી શકો, તો તમે ડેટા પર વિચાસ કરવાનો વિચાર કેવી રીતે કરી શકો?

ડેટાબેઝ તૈયાર કરવાની સમસ્યા એ નથી કે એને વાંચવો મુશ્કેલ છે; બલ્કે એ છે કે એની યોગ્ય રીતે વિવેચના નથી થઈ શકતી અને એને અમલમાં પણ નથી મૂકી શકતો ; આંથી વેબસાઈટ તરફથી પણ કોઈ મદદ નથી મળતી. પારદર્શી ડેટાબેઝમાં આપેલી મોટા ભાગની વાતો ખોટી હોય છે કારણ કે આની સત્યતાની કસોટી કરવા માટે કોઈ નથી હોતું. કયારેક એકદમ ખોટી હોય છે ; જેમ કે કેટલાંક કારખાનાઓ "કાર્યસ્થળમાં થાતી ઈજનાઓ" સંબંધી બે રજીસ્ટર રાખે છે; એક સાચું, જેમાં દરેક ઈજા નોંધવામાં આવે છે. અને બીજું, સરકારને બતાવવા માટે, જેમાં કુલ ઈજનાઓમાંથી માત્ર 10% ઈજા જ નોંધવામાં આવે છે. આ વધુ ચાલાકીથી દર્શાવવામાં આવે છે : અમુક ફોર્મો ખોટી રીતે બર્યો હોય અથવા ટાઈપિંગની ભૂલો હોય, અથવા અમુક ડેટા એવી રીતે બદલી નાખવામાં આવે, જેથી એ ફોર્મમાં દર્શાવી ન શકાય. આ ડેટાબેઝને વાંચવા માટે સરળ બનાવવાનું પરિણામ એ આવે છે કે માત્ર ખોટી વાતોને વાંચવી સરળ બને છે.

ત્રણ ઉદાહરણ :

- કાંગ્રેસનું કામકાજ જનતા જોઈ શકે છે, પણ જો તમે સંસદની મુલાકાત લો (અથવા, આ પારદર્શી સાઈટ્સમાંથી કો એક સાઈટ જુઓ છો) તો તમે જોશો કે એઓ પોતાનો બધી સમય વિતાવે છો, પોસ્ટ ઓફિસને નામો આપવામાં બધાં વાસ્તવિક કામ કરોકટીની જોગવાઈઓ હુઠળ પાસ કરવામાં આવે છે અને કોઈ સાધારણ બિલોનાં ઉપ-ભાગોમાં છુપાયેલાં રહે છે. (બેંકોને બેચીલ આઉટ, એટલે કે બચાવવાનું કામ, પોલ વેલસ્ટોન માનસિક સ્વાસ્થ્ય અધિનિયમ અંતર્ગત રાખવામાં આવ્યું છે.) મેટ ટેલ્બિ (Matt Taibbi) નું પુસ્તક 'ધ ગ્રેટ ડિરેઝમેન્ટ' (Spiegel & Grau) આ વાતને દર્શાવે છે.
- આમાંની ઘરી સાઈટ્સ તમને એ કહેશો કે તમારા નિર્વાચિત સરકારી પ્રતિનિધિ કોણ છે, પણ તમારા નિર્વાચિત સરકારી પ્રતિનિધિઓની વાસ્તવમાં શું અસર પડે છે? 40 વર્ષી સુધી,

પરિશિષ્ટ : પારદર્શિતા ક્યારે ઉપયોગી થાય?

ન્યૂયોર્કના લોકો વિચારતાં હતાં કે એમનાં નિર્વાચિત સરકારી પ્રતિનિધિ એમના પર શાસન કરે છે-એમની નગર પરિષદ, એમના મેધર, એમના ગવર્નર. પણ રોબર્ટ ક્રોચે જેમ ધ્ય પાંકર બ્રોકર' (Vintage)માં જણાયું છે, એ બધાં જ ખોટાં હતાં. ન્યૂયોર્કમાં સત્તા ક્રવળ એવી વ્યક્તિ દ્વારા નિયંત્રિત હતી જે દરેક ચ્યૂટણીમાં આસફળ રહેતી, એવી વ્યક્તિ, જેના વિશે કોઈને પણ જાણ નહોતી કે એ બધું નિયંત્રિત કરે છે અને એ વ્યક્તિ હતી, પાકર્સ કમિશ રોબર્ટ મોર્જે.

- ઈન્ટરનેટ પર ધરી સાઈટ્સ તમને એ કહુશે કે તમારા પ્રતિનિધિને કોની પાસેથી પૈસા મળે છે, પરતુ જાહેર કરવામાં આવેલો (disclosed) ફાળો (contributions) તો એમને મળેલા ફાળાનો એક નાનો એવો છિસ્સો જ હોય છે. કેન સિલ્વરસ્ટીને જેમ હાર્પર પ્રકાશકને લખેલાં પોતાના લેખોની શ્રુંખલામાં (એમાંના કંટલાંક લેખો એમના પુસ્તક "Turkmeniscam" [રેન્ડમ હાઉસ દ્વારા પ્રકાશિત] માં સામેલ છે.) ઉલ્લેખ કર્યો છે કે કાંયોસના સભ્ય હોવાથી આવાં લોકોને અનેક રીતે સુવિધાઓ (perks) અને રોકડ મળે છે પણ એ વાત છુપાવવામાં આવે છે કે એ મળ્યાં કઈ રીતે.

પારદર્શિતાનાં પ્રશંસકો આ શબ્દની આસપાસ ચક્કર લગાવતાં રહે છે. એએ કહે છે, "ઠીક છે, પણ અમુક ડેટા તો સાચો હશે. જો સાચો ન પણ હોય, તો શું આપણે એ ન શિખી શકીએ કે લોકો જ્યૂં કેવી રીતે બોલે છે?" કદાચ આ સાચું છે, જો કે આ બાબતમાં કોઈ સારા ઉદાહરણ મળવાં મુશ્કેલ છે. (વાસ્તવમાં એવા પારદર્શી કામના કોઈ સારા ઉદાહરણનો વિચાર કરવો મુશ્કેલ છે, જેમાં કંઈ પ્રમાણિત થતું હોય, પારદર્શિતા અધિક થવા સિવાય). પરતુ દરેક ચીજની પોતાની એક કિંમત હોય છે.

વિચંગ્માં પારદર્શી પ્રોજેક્ટ માટે લાખો ડોલર ખર્ચ કરવામાં આવે છે. આ ધન આકાશમાંથી નથી આવતું. પ્રકૃત એ નથી કે બિલક્ષુલ પારદર્શિતા ન હોવા કરતાં થોડી પારદર્શિતા હોવી, એ બહેતર છે; બલ્ક એ છે કે શું આ સંસાધનો ખર્ચ કરવા માટે પારદર્શિતા જ સૌથી વધુ ઉપયોગી છે. જો આ સંસાધનોનો ઉપયોગ અન્યાન્ય કરવામાં આવે તો શું એનો પ્રભાવ અપેક્ષાકૃત બહેતર નહિ હોય?

મને આમ જ લાગે છે. આ બધું જ ધન સીધો જવાબ મેળવવા માટેના લક્ષ્ય પર ખર્ચ કરવાના આચ્છાદન, નહિ કે માત્ર કંઈક કામ કરવા માટે. અમલ કરવાની સત્તાના અભાવમાં વિચંગના ધરણાંખરાં પઠનીય ડેટાનેઝોથી કોઈ વધુ પ્રભાવ નાહિ પડે- નલે એ પૂર્ણતઃ સાચાં હોય. એટલે લોકો ઓનલાઇન જઈને જુઓ છે કે બધી કારો બતરનાક છે અને બધાં રાજનેતા ભાઈ છે. આ જાણ્યા પછી એ લોકો શું કરી શકે?

નિશ્ચિત એ લોકો નાનાં બદલાવ લાવી શકે છે- આ રાજનેતાઓને પેલાં કરતાં થોડી ઓછી તેલ- ધનરાશિ મળે છે, એટલે હું એને મારો મત

આપીશ (બીજુ તરફ, કદાચ એવું બની શકે કે એ વધુ સારી રીતે જરૂર બોલતી હોય અને તેલ-ધનરાશિ કોઈ અન્ય PAC અથવા પ્રતિષ્ઠાનો(foundations) અથવા અન્ય પ્રચારકો (lobbyists) ના માદયામથી લેતી હોય.) -પણ, સરકારની જેમ એ કોઈ ગોટા મુદ્દાને ઉકેલી નહિ શકે; વેબસાઈટ વાચનારાં થોડાંક લોકો કાર કપનીને બાદય ન કરી શકે કે એ સુરક્ષિત કાર બનાવે. તમે અસલી સમસ્યા ઉકેલવા માટે કંઈ નથી કરી શક્યાં; તમે એને વધુ નિરાશાજનક બનાવી દીધી છે: બધાં રાજનેતા બાટ છે, બધી કારો અતરનાક છે. તમે શું કરી શકો?

એક વિકલ્પ

વિટંબણા એ છે કે ઇન્ટરનેટ કંઈક એવું પણ ઉપલબ્ધ કરાવે છે, જેમાં તમે કંઈક કરી શકો છો. ઇન્ટરનેટે લોકોનો સમૂહ બનાવીને, બધાં સાથે મળીને કોઈ પણ સામાન્ય કામ કરવાનું અગાઉ કરતાં ધણું આસાન બનાવી દીધું છે. અને એના માદયામથી -- વેબસાઈટ પર મૂકેલાં ડેટાના વિશ્વેષણથી નહિ -- વાસ્તવિક રાજનૈતિક પ્રગતિ થઈ શકે છે.

હજુ સુધી અમે નાનાં પગલાં જોયાં છે કે - લોકો ઇન્ટરનેટ પર જે કંઈ જુએ એને રાજનૈતિમાં લાગ્યુ કરવાની કોશિશ કરે છે. જો વીજપીડિયા સાલં કામ કરે, તો તમે રાજનૈતિક વીજપીડિયા બનાવી દો છો. બધાં લોકો સોશિયલ નેટવર્કને પસંદ કરે છે એટલે તમે રાજનૈતિક સોશિયલ નેટવર્ક બનાવો છો. પણ આ બધાં ઉપકરણ પોતાના મૂળ સોટિંગ્સમાં કામ કરે છે કારણ કે એમાં એ એક વિશિષ્ટ સમસ્યાનો ઉકેલ લાવવાની કોશિશ કરે છે, એટલે નહિ કે એ કોઈ જાણુની છડી છે. રાજનૈતિમાં પ્રગતિ કરવા માટે આપણો એ વિચારાંતું જસ્તી છે કે એની સમસ્યાઓનો ઉકેલ કર્ય રીતે લાવી શકાય, નહિ કે એવી ટેકનિકોની નકલ કરીને, જે અન્ય ક્ષેત્રોમાં સરળ થઈ છે.

ડેટા વિશ્વેષણ આનો એક હિસ્સો થઈ શકે છે, પણ આ એક ગોટી તસવીરનો હિસ્સો છે. લોકોના એવા સમૂહની કલ્પના કરો, જે કોઈ ખાસ મુદ્દા પર સાથે મળીને કામ કરે છે, એવા મુદ્દો, જેની અંસો પરવા કરે છે; જેમ કે ખાદ્ય સુરક્ષાનો મુદ્દો. તમારી પાસે એવાં ટેકનોલોજીસ્ટ હોય શકે, જે સુરક્ષાનો રેકોડ પર નજર રાખે; સંવાદદાતાઓ જે ફોન કોલ્સ કરે, ઇમારતોમાં ધૂસરાંખોરી કરે; એવા વકીલો હોય શકે જે દંસ્તાવેજો સંબંધી સમેન મોકલ અને કસે દાખલ કરે; એવાં રાજનૈતિક આયોજક હોય શકે, જે પ્રોજેક્ટનું સમર્થન કરતાં હોય અને સ્વયંસેવકોને સંયોજીત કરતાં હોય; કાંગ્રેસનાં એવાં સભયો હોઈ શકે, જે તમારા મુદ્દાઓ પર સુનાવણી માટે દબાણ કરતાં હોય અને તમારી સમસ્યાઓને ઉકેલવા માટે કાનૂન પાસ કરતાં હોય અને સ્વાભાવિક રીતે જ, એવાં બ્લોગર અને લેખક હોઈ શકે છે, જે તમારી કહાણીને જેમ જેમ એ વિકસિત થતી જાય, એમ કહેતાં જાય.

કલ્પના કરો: એક તપાસ દળ, જે એક મુદ્દા પર કાર્યવાહી કરી રદ્દું છે, સરચાઈની ખોજ કરી રદ્દું છે, અને સુધારા પર ભાર આપી રદ્દું છે.

પરિશિષ્ટ : પારદર્શિતા કયારે ઉપયોગી થાય?

સ્વાભાવિકપણે જ એ ટેકનોલોજીનો ઉપયોગ કરે છે પરં સાથે સાથે રાજનીતિ અને કાનૂનનો ઉપયોગ પણ કરે છે. સૌથી સારું એ કે પારદર્શિતા કાનૂન તમને એક વધુ ડેટાબેઝ જોવાની સરળતા આપે છે. પરં કોઈ કેસ (અથવા કાંગ્રેસનાં તપાસ) ? તમને બધાં ડેટાબેઝ જોવાં માટે અને એની પાછળનાં સોર્સ રેકૉર્ડને પરં જોવાનો અધિકાર મળે છે અને ત્યાર બાદ શપથ લદ ચૂકેલાં લોકોને પૂછપરછ કરવાનો અધિકાર પરં મળે છે. તમને તમારી જરૂરત અનુસાર પૂછવાનો અધિકાર મળે છે; નહિ કે જે નવિષ્યામાં તમારી જરૂરતનું પૂર્વાનુમાન કરવાની કોશિશ હોય.

અહી ડેટા વિશ્લેષણ સાચે જ ઉપયોગી થઈ શકે. ગમે તે સર્કરને વેબ પર નિશ્ચિત ઉત્તર આપવા માટે નહિ પરં એનો ઉપયોગ વિસંગતિઓ અને પૈટર્ન ઓળખવા માટે અને એવાં પ્રક્રીનો ઉત્તર શોધવા માટે જેની તપાસ બીજાં લોકો કરી રહ્યાં હોય. એનો ઉપયોગ કોઈ ઉત્પાદન બનાવવા માટે નહિ થાય બલ્કે આ કોઈ શોધની પ્રક્રિયામાં ભાગ લેવા માટે ઉપયોગી થશે.

પરંતુ આ ત્યારે જ થઈ શકે જયારે આ તપાસણી -દળનાં સભ્ય અન્યા લોકોની સાથે મળીને કામ કરે છે. એ લોકો પોતાનું લક્ષ્ય પ્રાપ્ત કરવા માટે બધું જ કરશે, માત્ર એ શરતે કે એ “ટેકનોલોજી”, “પવકાસિતા” અને “રાજનીતિ” “ની શ્રેણીઓમાં વહેંચાયોલાં ન હોય.

હાલ તો ટેકનોલોજીસ્ટ એ વાત પર ભાર ભૂકે છે કે એઓ કોઈ પરં મુદ્દે ડેટાને શોધવા માટે નિષ્પક્ષ મંચનું નિર્માણ કરી રહ્યાં છે. પત્રકાર એ વાત પર ભાર ભૂકે છે કે એઓ તથ્યોને તટસ્થ રૂપે જુઓ છે. અને રાજનીતિથી સંબંધિત લોકો એમ વિચારે છે કે એમને ઉત્તર પહેલાંથી જ અબર છે અને પ્રક્રીનો વધુ તપાસ જરૂરી નથી. આ બધાં પોતપોતાની સીમાઓ સુધી સીમિત છે અને એઓ વિસ્તૃત પરિદૃશ્ય નથી જોઈ શકતાં.

હું ચોક્કસ જોઈ શકતો હતો. હું આ મુદ્દાઓ વિશે બહુ ગંભીર છું - હું બાધ રાજનેતા નથી ઈરછતો; હું નથી ઈરછતો કે કારો લોકોનું જીવન ધીનવી લે- અને ટેકનોલોજીસ્ટ તરીકે મને એનો ઉકેલ લાવવાનું ગમશે. એટલે જ હું પારદર્શિતાની ગાંગના પ્રવાહમાં તણાઈ ગયો. હું એ ચીજો કરવા લાગ્યો, જે હું બહુ સારી રીતે કરી શકતો હતો- કોડ લખવાં, ટેટાબેઝની તપાસણી કરવી- અને મને લાગ્યું કે આનાથી હું દુનિયાને બદલી શકું છું.

પરંતુ આ કંઈ ખાસ કામ નથી આવતું. ડેટાબેઝને ઓનલાઈન મૂકવાથી સમસ્યાનો ઉકેલ નહિ આવે કંગ કે પારદર્શિતા શર્જ સાબળવામાં જેટલો સારો લાગે છે એટલો વાસ્તવનું નથી. પરં આ સ્વયંને ભગવાં નાખવા માટે સારું હતું. મારે માત્ર એટલું જ કરવાનું હતું કે ચીજોને ઓનલાઈન મૂકી દેવાની અને પછી કોઈ કચાંકથી એનો ઉપયોગ શોધી કાઢશે. આખરે ટેકનોલોજીસ્ટ પરં આમ જ કામ કરે છે, બરાબર? વલ્ડ વાઇડ વેબને સમાચારો પ્રકાશિત કરવા માટે નથી ડિઝાઈન કરવામાં આવી- બલ્કે એ નિષ્પક્ષ પ્લાન્ટફોર્મના રૂપમાં ડિઝાઈન કરવામાં આવી છે, જે વૈજ્ઞાનિકથી

માંડીને અશ્વલીલ સાહિત્ય સુધી બધાં પ્રકારના પ્રકાશન માટે સહાયક બની શકે.

રાજનીતિ આ રીતે કામ નથી કરતી. એક સમય હતો જથારે “ન્યૂયોર્ક ટાઈમ્સ” ના પહેલા પાના પર કોઈ સમસ્યાના સમાચાર આવે તો એ વાતની ગેર્સટી રહ્યી કે એ સમસ્યા સમાપ્ત થઈ જશે, પણ હવે એ વાત જૂની થઈ ગઈ છે. કોઈ બાળલો દર્શાનાં આવે, એની તપાસ થાય, એનો રિપોર્ટ આવે, અને પછી એને સુધારવાની પ્રક્રિયા હવે સંપૂર્ણપણે અંતિમ થઈ ચૂકી છે. ટેકનોલોજીસ્ટ પત્રકારો પર બરોસો ન રાખી શકે કે એઓ એમની સમબંધીઓનો ઉપયોગ કરશે; પત્રકારોને રાજનૈતિક કાર્યકર્તા પર બરોસો નથી રહ્યો કે એમના દારા પ્રગટ કરવાનાં આવેલી સમસ્યાઓનું એઓ નિરાકરણ કરી શકશે. જો દરેક વ્યક્તિ અલગઅલગ દિશાનાં કામ કરતી હોય, તો હજારો લોકો પણ પરિવર્તન નહિ લાવી શકે. પરિવર્તન લાવવા લોકોએ એક સર્વસામાન્ય ઉદ્દેશ્ય માટે સાથે ગળીને કામ કરવાની આવશ્યકતા છે. ટેકનોલોજીસ્ટ માટે સ્વયં આગ કરવું બહુ મુશ્કેલ છે.

પરંતુ જો ટેકનોલોજીસ્ટ આને પોતાના એક લક્ષ્ય તરીકે અપનાવે, તો આ સમસ્યાના નિરાકરણ માટે પોતાની પૂર્ણ પ્રતિભા અને ક્રોશાલ્યનો ઉપયોગ કરી શકે. એઓ પોતાની સહનતા, એ લોકોની સંખ્યાથી આંકી શકે, જેમના જીવનનાં આ પરિવર્તનની સુધાર થયો હોય; એ લોકોની સંખ્યાથી નહિ, જે એમની વેબસાઇટ જુઓ છે. એઓ શીખી શકે છે કે વાસ્તવમાં કઈ ટેકનોલોજી પરિવર્તન લાવી રહી છે અને કઈ માત્ર તુટ્ટિ પ્રદાન કરે છે. પછી એઓ એને ઇટરેટ (iterate) કરી શકે છે, એમાં વધુ સુધાર કરી શકે છે અને વ્યાપક સ્તર પર કરી શકે છે.

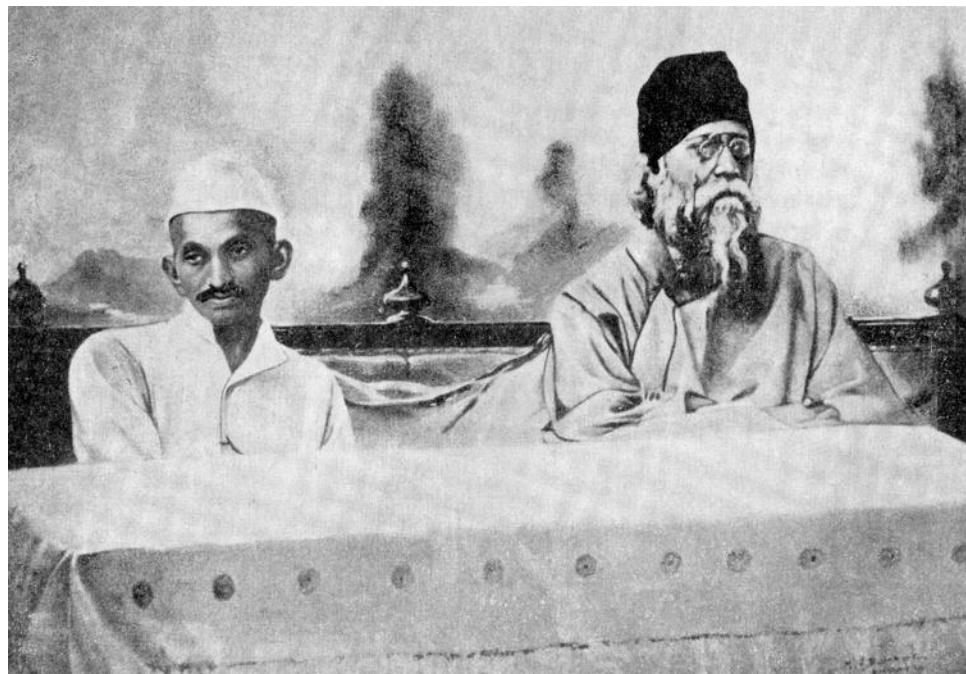
પારદર્શિતા એક શક્તિશાળી ચીજ હોઈ શકે છે પણ આ કોઈ એક પૃથક કાર્ય ન હોઈ શકે. એટલે એમ કહેવાનું બંધ કરીએ કે અમારું કામ માત્ર ત્યાંથી ડેટા કાટવાનું છે અને એ ડેટાનો ઉપયોગ કઈ રીતે કરવો, એ બીજાં લોકોનું કામ છે. ચાલો, આપણો નક્કી કરીએ કે આપણું કામ છે, દુનિયાનાં સારા કામ માટે લડું. હું હરછું છું કે આ બધાં અદ્ભુત સંસાધનો વડે આ કાર્ય કરવાનાં આવે.

નોટ્સ

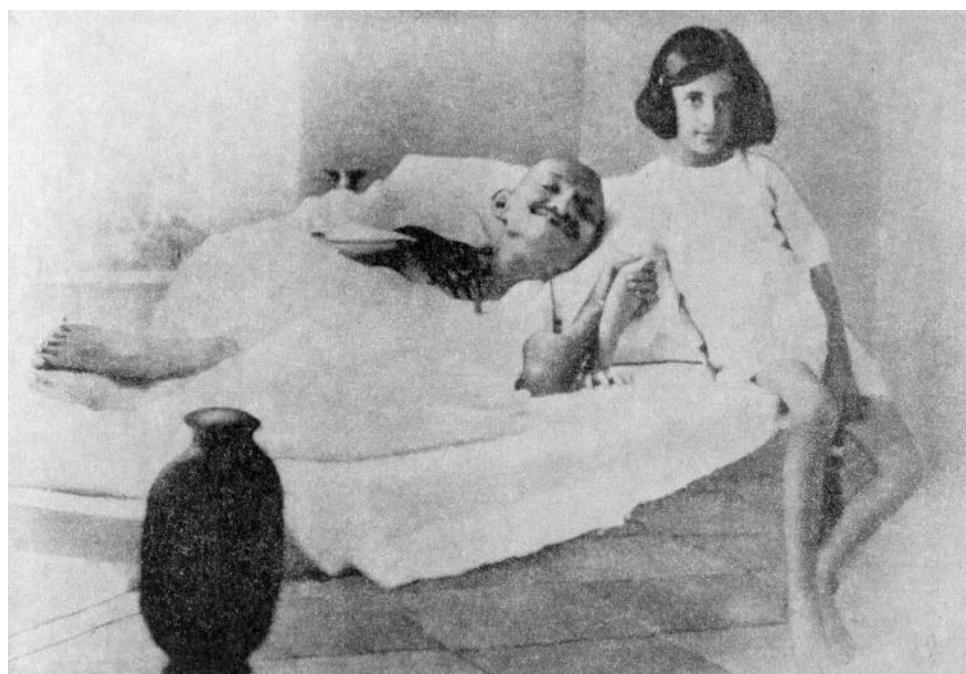
1. વધુ જાણકારી માટે, આ વેબસાઇટ જુઓ. <http://sociology.ucsc.edu/whorulesamerica/power/local.html>
2. ફાસ્ટ રૂડ નેશન, એરિક શલોસેર, હોફટન મિલિન, 2001

સીડબલ્યુ. એમ જી., બિડ 74 (1941), ફંટિસપીસ, ધનુષ તકલીથી કાંતતી વેળા.

સીડબલ્યુ. અમ.જી. બિડી (1920), પૃષ્ઠ 169, ગાંધીજી રવિન્દ્રનાથ ટેલારની સાથે
અમદાવાદમાં, એપ્રિલ 1920.

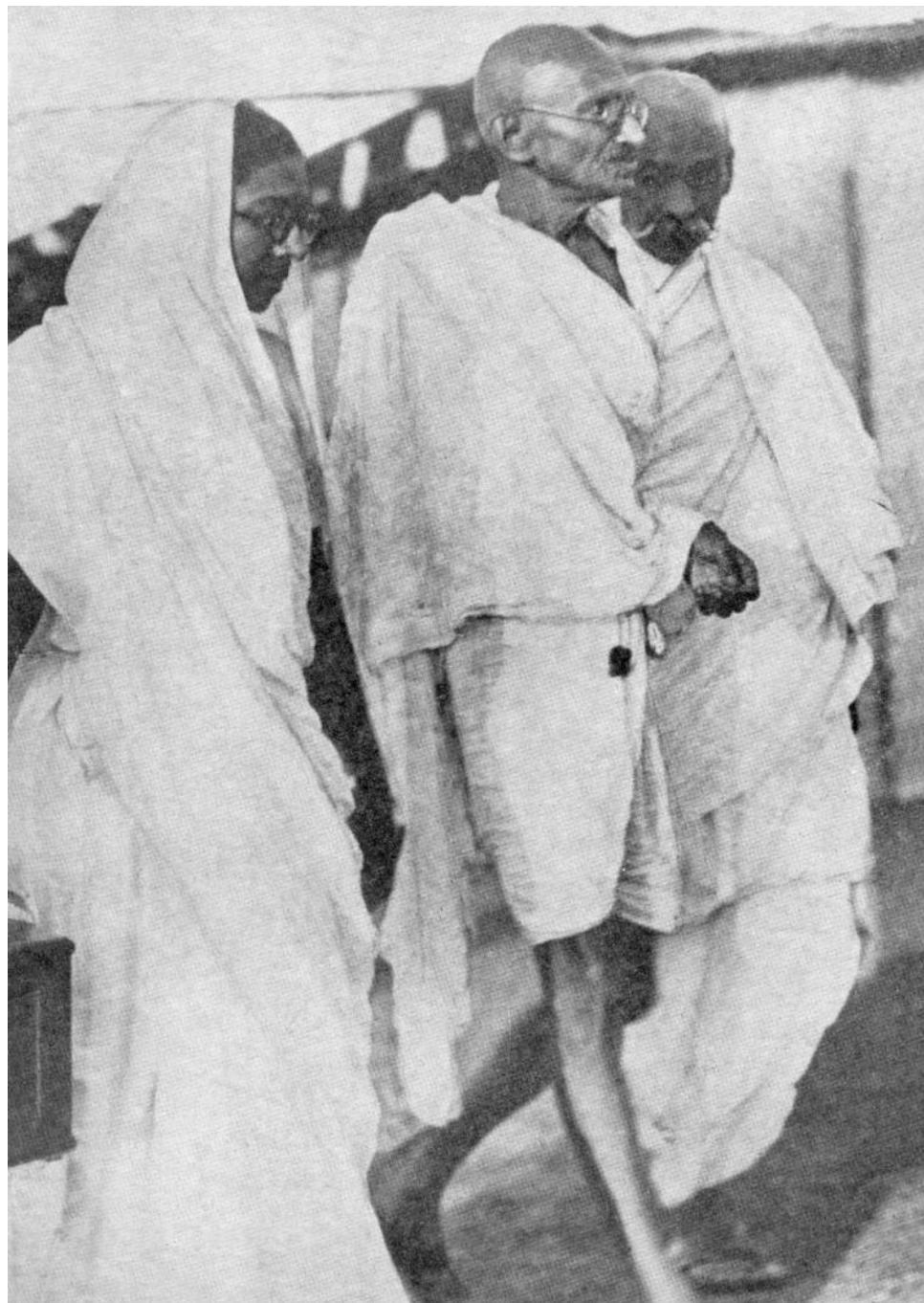
સીડબલ્યુ. અમ. જી. બિડી (1924-1925), પૃષ્ઠ 177, ઉપવાસ દરમાન ગાંધીજી
યાનિસા સાથે.

સીડબલ્યુ. એમ જી. નિઃ 86 (1947), પદ 225, નોચાખલીમાં પ્રાર્થના પદી

સીડબલ્યુ એમ જી. નિઃ 89 (1947), ફંટિસપીસ.

સીડબલ્યુ. એમ ન્યુ. બંડ 59 (1934), ફંટિસપીલ્સ, મુંબઈમાં કાંગ્રેસ સત્ત્વ દરમાન સરદાર પટેલ અને મણિબેન પટેલ સાથે.

ચુનાંદા વાંચન

એડમ્સ, જોન, જોન એડમ્સ : રિવોલ્યુશનની રાઇટિંગ, 1755-1775, લાચબોરી ઓફ અમેરિકા, 2011.

એલિંસકી, શાઉલ ડી., એલ્સ ફોર રેડિકલ્સ, વિંટેજ, 1989.

એલેન, ચાલ્સ, અશોક : દ સર્ચ ફોર ઇન્ડિયા'ઝ લોસ્ટ એમ્પાયર, લિટલ, બ્રાઉન, 2012.

અંબેડકર, બી. આર., એનિહિલેશન ઓફ કાસ્ટ, સેલ્ફ -પબ્લિકેશન, 1936, વર્સી, 2014

ઓસ્ટિન, ગ્રેનવિલ, દ ઇન્ડિયન કોન્સ્ટટ્યુશન: કોર્નરસ્ટોન ઓફ દ નેશન, કલેરેન્ડન પ્રેસ, 1966.

બેકન, લોડ ફાંસિસ, દ એડવાન્સમેન્ટ ઓફ લાર્નિંગ એન્ડ ન્યૂ એટલાંટિસ, ઓક્સફર્ડ ચુનિવર્સિટી પ્રેસ, 1984.

બદ્દાચાર્ય, સવ્યસાચી, મહાત્મા ગાંધી દ જર્નાલિસ્ટ, પ્રેનર 1984

બદ્દાચાર્ય, સવ્યસાચી, મહાત્મા એન્ડ દ પોઝેટ; લેટર્સ એન્ડ ડિબેટ્સ લિટરિન ગાંધી એન્ડ ટેંપોર 1915-1941, નેશનલ બુક ટ્રસ્ટ, 1977.

બિંધમ, થોમસ હેન્રી, દ રૂલ ઓફ લો, પેન્નિવન પ્રેસ, 2011.

બાંચ, ટેલર, પાર્ટિંગ દ વોટર્સ: અમેરિકા ઇન દ કિંગ દયાર્સ 1954-63, સિમોન એન્ડ સ્ક્રૂસ્ટર, 1988.

બાંચ, ટેલર, પિલર ઓફ ફાયર: અમેરિકા ઇન દ કિંગ દયાર્સ, 1963-65, સિમોન એન્ડ સ્ક્રૂસ્ટર, 1998

બાંચ, ટેલર, એટ કેનાન'ઝ એડજ : અમેરિકા ઇન દ કિંગ દયાર્સ, 1965-68, સિમોન એન્ડ સ્ક્રૂસ્ટર, 2006.

બાઉન, જ્ઞાનિથ ઓમ., ગાંધી'ઝ ચાઇઝ ટૂ પાર: ઇન્ડિયન પોલિટિક્સ 1915-1922, કેન્ટિબ્રિજ ચુનિવર્સિટી પ્રેસ, 1972.

બાયન, વિલિયમ જેનિંગ્સ, સ્પીરીઝ ઓફ વિલિયમ જેનિંગ્સ બાયન, 2 અંડો, ફંક એન્ડ વારનાલ્સ, 1911

બાયર્ડ, રોબર્ટ સી., દ સીનેટ ઓફ દ રોમન રિપાર્લિક : એટ્રેસીસ ઓન દ હિસ્ટ્રી ઓફ રોમન કોન્સ્ટટ્યુશનલિઝમ, ગવર્નર્ન પ્રિટિંગ ઓફિસ, 1995.

યોગદી, સુજીત, માધવ ખોસલા, એન્ડ પ્રતાપ બાનુ મહેતા, સંપાદક, ધ ઓક્સફર્ડ હૈન્ડબુક ઓફ દ ઇન્ડિયાન કોન્સટટ્યુશન, ઓક્સફર્ડ યુનિવર્સિટી પ્રેસ, 2016.

કલેટન, રિચર્ડ એન્ડ ટોમલિંસન, હ્યુ, ધ લો ઓફ હ્યુમન રાઇટ્સ, બીજી આવૃત્તિ, 2 બંડો, ઓક્સફર્ડ યુનિવર્સિટી પ્રેસ, 2009.

કોસ, હેરોલ્ડ એલ., ધ પીપલ્સ રાઇટ ટૂ નો: લીગાલ ઓક્સસેસ ટૂ પબ્લિક રેકોર્ડ્સ એન્ડ પ્રાસિડિંગ્સ, કોલાંબિયા યુનિવર્સિટી પ્રેસ, 1953.

ડાર્નટન, રોબર્ટ, સોન્સર્સ એટ વર્ક: હાઉસ સ્ટેટ્સ શેડ લિટરેરેસ, ડબલ્યુ. ડબલ્યુ. નોર્ટન એન્ડ કંપની, 2014.

દેવજી, ફેસલ, ધ ઇપોસિબલ ઇન્ડિયાન : ગાંધી એન્ડ ધ ટેંપટેશન ઓફ વારલેંસ, હાર્વેટ યુનિવર્સિટી પ્રેસ, 2012.

ડિસેલ્વા, ચાલ્ચ આર., એમ. કે. ગાંધી : એટની એટ લો, યુનિવર્સિટી ઓફ ક્રેનિફોર્મિયા પ્રેસ, 2013

ડોક, જોસેફ જે., એમ. કે ગાંધી : ઇન્ડિયાન પેટ્રિઓટ ઇન સાઉથ આફ્ઝિકા, અભિલ નારત સર્વ સેવા સંધ પ્રકાશન, 1909.

હજીં, કાઈ લાલ, અશોક એઝ ટેપિકટેડ ઇન હિઝ એડિક્ટ્સ, મુશ્શીરામ મનોહરલાલ પબ્લિકશર્સ, 2007.

ગાંધી, એમ. કે., હિંદ સ્વરાજ: એ કિટિકલ એડિશન, સુરેશ વર્મા અને બ્રિટીબ સુષુદ, સંપાદકો, નવજીવન ટ્રસ્ટ, 1910, ઓરિએન્ટ જ્લેક સ્વાન, 2010.

ગાંધી, એમ.કે., સત્યાગ્રહ ઇન સાઉથ આફ્ઝિકા, એસ.ગારોશન, 1928.

ગાંધી, એમ. કે., ધ સ્ટોરી ઓફ માઈ ઓક્સપેરિમેન્ટ્સ વિથ ટુથ, 2 બંડો, નવજીવન પ્રેસ, 1927.

ગાંધી, સોનિયા, સંપાદક, ફીડ્ક્રિસ ડૉટર : લેટર્સ બિટ્ટિવન ઇંડિયા ગાંધી એન્ડ જવાહરલાલ નહેલ, 1922-1939, હોડર એન્ડ સ્ટોધટન, 1989.

ઘોષ, અનિંદિતા, પોવર ઇન પ્રિટ: પોપુલર પબ્લિક્શિંગ એન્ડ ધ પોપુલર ઓફ લૈંગવેજ એન્ડ કલ્યાર ઇન એ કોલોનિયલ સોસાયટી ઓક્સફર્ડ યુનિવર્સિટી પ્રેસ, 2006.

ગોપાલ, સર્વપલ્લી, રાધાકૃષ્ણાન : એ બાયોગ્રાફી અનવિન હાઇગેન, 1989.

હોફમેયર, ઇસાબેલ, ગાંધીજ પ્રિટિંગ પ્રેસ, હાર્વેટ યુનિવર્સિટી પ્રેસ, 2013.

ચુનંદા વાચન

હંટ, જેન્સ ડી., ગાંધી ઈન લંડન, નટરાજ બુક્સ (સંશોધિત આવૃત્તિ), 1993.

હોટનબેક, રોબર્ટ એ., ગાંધી ઈન સાઉથ આફ્કા : બિટિશ ઇમ્પીરિયલિઝમ એન્ડ દ ઇન્ડિયન કવેશન, 1860-1914, કોર્નેલ ચુનિવર્સિટી પ્રેસ, 1971.

જેફરસન, થોમસ, જેફરસન: સાઈટ્સ, લાયબ્રેરી ઓફ અમેરિકા, 1984.

જોન્સ, ઓફ્રિયન, પાઈરસી : દ ઇટલેક્ચરયુઅલ પ્રોપટી વોર્સ ફોમ ગુટેનબર્ગ ટૂ ગેટ્સ, ચુનિવર્સિટી ઓફ શિકાગો પ્રેસ, 2010.

ખુશીદ, સલમાન, સન્સ ઓફ બાબર : એ પ્લે ઈન સર્વ ઓફ ઇન્ડિયા, રૂપા એન્ડ કંપની, 2008.

કિલંગ, જ્લેયર બી., દ બ્લુ મ્યુટિન્ડ ફિલ્મ્સ કે.એલ.એમ. પ્રાઈવેટ, 1977.

કુલકર્ણી, સુધીન્દ્ર, મ્યુલિક ઓફ દ સ્પિનિંગ હીલ, અમરાયાલિસ, 2012.

માધવી, સુંદર, ફોમ ગુડ્સ ટૂ એ ગૂડ લાઈફ : ઇટલેક્ચરયુઅલ પ્રોપટી એન્ડ ગ્લોબલ જાસ્ટિસ, ચેલ ચુનિવર્સિટી પ્રેસ, 2010.

મંડેલા, નેલ્સન, લોન્ગ વોક ટૂ ફીડમ : દ ઓટોબાયોગ્રાફી ઓફ નેલ્સન મંડેલા, બૈક બે બુક્સ, 1995.

માશોલકર, રધુનાથ, સંપાદક, ટાઈમલેસ ઇન્સ્પેક્ટર : રિલિવિંગ ગાંધી સકળ પલિફેશન્સ, 2010.

મિત્રા, દીનબંધુ, નીલ દર્પણ ઓર દ ઇન્ડગ્નો પ્લાંટિંગ મિર્સ, પદ્ધિમબંગ નાટ્ય એકેડમી, 1997.

મુખજી, પ્રોજીત બિહારી, ડૉક્ટરિંગ ટ્રેડિશન્સ : આયુર્વેદ, સ્મોલ ટેકનોલોજીસ એન્ડ બ્રોડ સાઇન્સીસ, ચુનિવર્સિટી ઓફ શિકાગો પ્રેસ, 2016.

મુખોપાદ્યાય, ગિરીન્દ્રનાથ, હિસ્ટ્રી ઓફ ઇન્ડિયન મેડિસિન, 3 ખંડ., મુંશીરામ મનોહરલાલ, 1922, પુનર્પ્રકાશિત 2007 માં.

નંદા, બી આર., દ નહેરાઝ, મોતીલાલ એન્ડ જવાહરલાલ, જે.કે. ક., 1963.

નેશનલ ગાંધી મ્યુલિયમ, ગાંધીજી ઓન હિંદ સ્વરાજ એન્ડ સેલેક્ટ વ્યૂઝ ઓફ અધર્સ, નેશનલ ગાંધી મ્યુલિયમ, 2009

નવરોજી, દાદાભાઈ, પોવટી એન્ડ અન-બિટિશ સલ ઈન ઇન્ડિયા, સ્વાન સોનેન્સ્ટીન એન્ડ ક., 1901.

નૌરિયા, અનિલ, એ આફ્ટિકન એલિમેન્ટ ઇન ગાંધી, નેશનલ ગાંધી મ્યુઝિયમ એન્ડ ઝાન પબ્લિશિંગ હાઉસ, 2006.

નહેલ, જવાહરલાલ, એ ડિસ્કવરી ઓફ ઇન્ડિયા, વાઇકિંગ, 2004.

નહેલ, જવાહરલાલ, ભિલમ્પસીસ ઓફ વર્ક ડિસ્ટ્રી વાઇકિંગ, 2004.

રાધાકૃષ્ણન, સર્વપલ્લી, સં., મહાત્મા ગાંધી : એસ્સેસ એન્ડ રિફલેક્શન્સ ઓન હિઝ લાઈફ એન્ડ વર્ક, જયાજી પબ્લિશિંગ હાઉસ, 1994.

સંદ્યા, તોતારામ, માય ટ્રેનટીવન દયાર્સ ઇન એ ફિલ્મ આઈલેન્ડ, ફિલ્મ મ્યુઝિયમ, 1991.

સન્યાલ, શુક્લ, રિવોલ્યુશનસી પેફ્લેટ્સ, પ્રોપેંડા એન્ડ પોલિટિકલ કલ્યાર ઇન કોલોનિયમ બંગાલ, ક્રેમિબ્રજ યુનિવર્સિટી પ્રેસ, 2014.

સરકાર, સુમિત, એ સ્વદેશી મૂળમેન્ટ ઇન બેંગાલ 1903-1908, ચોરિચેન્ટ બ્લેક સ્વાન, 2011.

સ્કેલમાર, સીન, ગાંધી ઇન એ વેસ્ટ : એ મહાત્મા એન્ડ એ રાઈઝ ઓફ રેડિકલ પ્રાટેસ્ટ, ક્રેમિબ્રજ યુનિવર્સિટી પ્રેસ, 2011.

શિયાવોન, એલ્ડો, એ ઇન્વેનશન ઓફ લો ઇન એ વેસ્ટ, બેલ્કનૈપ હાર્વ્યાર્ડ, 2012.

સીરવઈ, એચ.એમ., કોન્સ્ટટ્યુશનલ લો ઓફ ઇન્ડિયા, 3 બંડો, ચોણી આવૃત્તિ, યુનિવર્સિલ લો પબ્લિશિંગ કેન્દ્ર, 1991.

સેન, અમત્રી, એ આયુર્ગેટેટિવ ઇન્ડિયન: રાઈટિંગ એન્ડ ઇન્ડિયન ડિસ્ટ્રી, કલ્યાર એન્ડ આઈડેટિટી, ફરાર, સ્ટ્રોસ અને બિરોક્સ, 2005.

સેન, અમત્રી, એ આઈડિયા ઓફ જસ્ટિસ, હાર્વ્યાર્ડ યુનિવર્સિટી પ્રેસ, 2009.

સેન, અમત્રી, ડેવલપમેન્ટ એઝ ફીડમ, ઓક્સફર્ડ યુનિવર્સિટી પ્રેસ, 1999.

સેનાપતિ, ફકીર મોહન, સિક્સ એક્સ્ટ એન્ડ એ થર્ડ મૂળ રૂપે પ્રકાશિત 1902, અંગ્રેજી અનુવાદ યુનિવર્સિટી ઓફ કેલિફોર્નિયા પ્રેસ, 2005.

સેનગુપ્ત, કવિરાજ નાગેન્દ્રનાથ, એ આચુર્વેદિક સિસ્ટમ ઓફ મેડિસિન, 2 બંડો, લોગોસ પ્રેસ, 1919.

શાર્પ, જીન, એ પોલિટિક્સ ઓફ નોનવાયાલંટ એક્શન, 3 બંડો, પોર્ટર સાર્જિટ, 1973.

ચુનાંદા વાચન

શિવા, વંદના, બાયોપાઇરસી : દ પાંડર ઓફ નેચર એન્ડ નોલેજ, સાઉથ રોડ પ્રેસ, 1999.

શિવા, વંદના, હુ રિડલી ફીડસ દ વર્ટ્ટ્ : દ ફેલિયર્સ ઓફ એથિબિજનોસ એન્ડ દ પ્રોમિસ ઓફ એથોઇકોલોજી, નોર્થ અટલાંટિક બુક્સ, 2016.

તલવલકર, ગોવિંદ, ગોપાલ કૃષ્ણ ગોખલે: હિઝ લાઇફ એન્ડ ટાઇમ્સ, રૂપા, 2006.

થાપર, રોમિલા, અશોક એન્ડ દ ડિક્લાઇન ઓફ દ મૌર્યોઝ, ઓક્સફર્ડ ચુનિવર્સિટી પ્રેસ, 1999.

થાપર, રોમિલા, દ પબ્લિક ઇંટેલેક્ચર્યુઅલ ઇન ઇન્ડિયા, એલિફ, 2015.

થાણર, શાશ્વત, એન એરા ઓફ ડાર્કનોસ : દ બ્રિટિશ એમ્પાયાર ઇન ઇન્ડિયા, એલિફ, 2016.

થાણર, શાશ્વત, નહેં- દ ઇન્વેન્શન ઓફ ઇન્ડિયા, પેંજિવન, 2003.

થોરિયો, હેન્દ્રી ડેવિડ, કલાંકટેડ એસેસ એન્ડ પોર્ટન્સ, લાયબ્રેરી ઓફ અમેરિકા, 2001.

ક્રિવેટી, લીસા, કલાંકિંગ ગાંધીસ નેશન : હોમસ્પન એન્ડ મોર્કન ઇન્ડિયા, ચુનિવર્સિટી પ્રેસ, 2007.

વાર્નર, માઇકલ, સં., અમેરિકન સરમન્સ: દ પિલગ્રિમ્સ ટૂ માર્ટીન લ્યુથર કિંગ જુનિયર, લાયબ્રેરી ઓફ અમેરિકા, 1999.

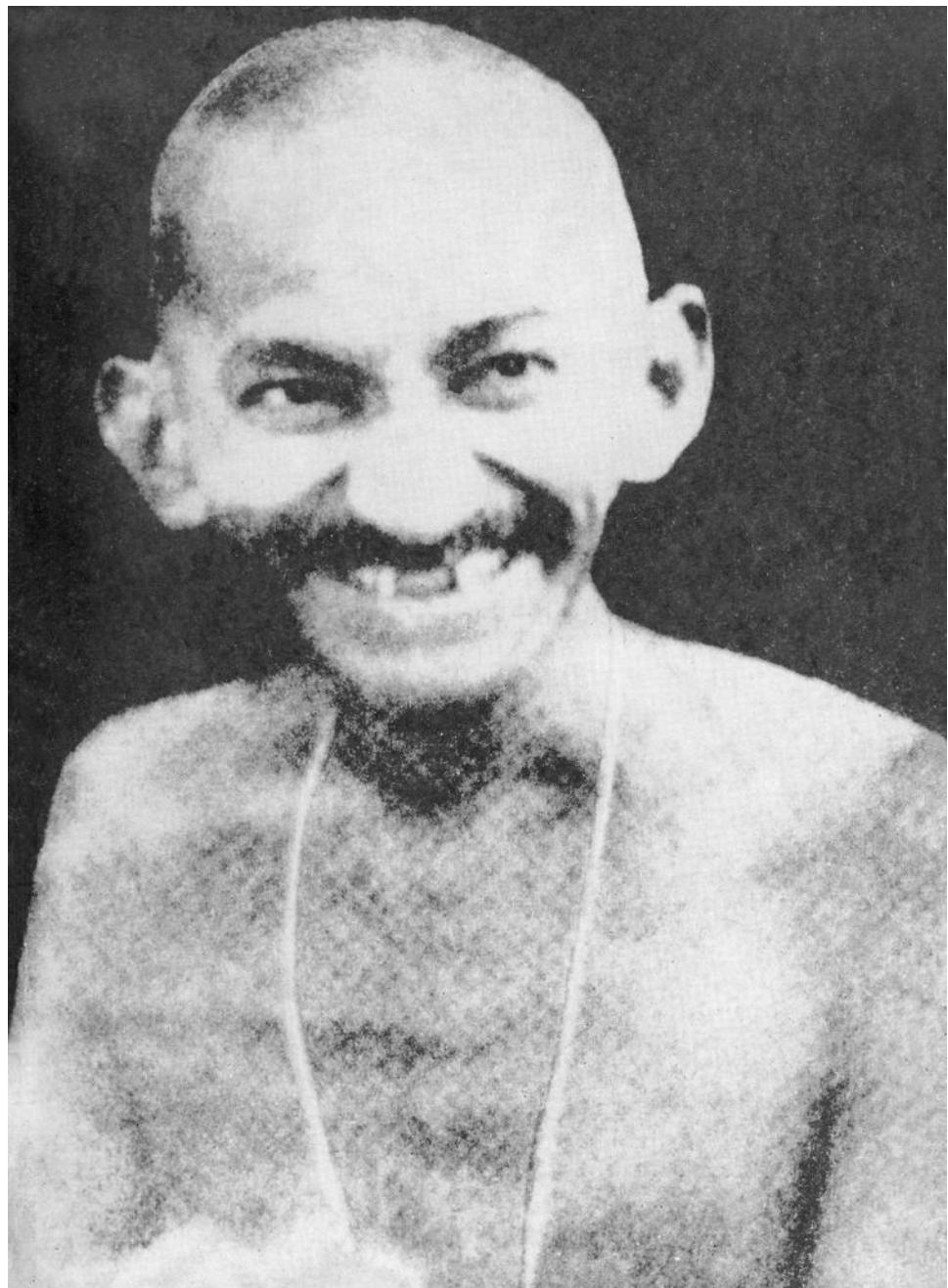
વાશિંગટન, જેમ્સ એમ., સં., એ ટેસ્ટામેંટ ઓફ હોપ : દ એસેસેસિયાલ રાઇટિંગ્સ ઓફ માર્ટીન લ્યુથર કિંગ, હાર્પર એન્ડ રો, 1991.

વેબર, થોમસ, ઓન દ સોલ્ટ માર્ચ : દ હિસ્ટોરિયોગ્રાફી ઓફ મહાત્મા ગાંધીજ માર્ચ ટૂ દાડી, રૂપા, 2009.

વૃજાસ્તિક, ડોમિનિક, એટ. આલ., એડિટસ, મેડિકલ ટેકસ્ટ્સ એન્ડ મૈન્ડ્યુસિકપ્ટ્સ ઇન ઇન્ડિયન કલ્યારલ હિસ્ટ્રી મનોહર, 2013.

કોયરન આશ્રમાં

સી.ડબલ્યુ. એમ.જી., વિં 37 (1928), ફિલીસપીલા.

ਸੀ. ਤਨਾਲ੍ਹ. ਅਮ. ਜੁ., ਮਿ 13 (1917), ਪੰਡ 368, ਕਾਠਿਆਵਾਡੀ ਪਾਇਡੀ ਪਲੱਚੀਨੇ।

લિંકનું કોષ્ટક

ઈન્ટરનેટ આર્કાઈવ, ભારત અને અમેરિકામાં જ્ઞાન સુવી પહોંચ
<https://archive.org/details/A2KInIndiaAndAmerica>

સામ પિત્રોડા, ડિજિટલ ઇન્ડિયા
<https://www.youtube.com/watch?v=sSGCLBt1juo>

ન્યુમા (NUMA) બેંગલુરુમાં હૈસગીક કાર્યક્રમ
<https://archive.org/details/in.hasgeek.2017.10.15.1>

ભારતનાં ફોટોગ્રાફ્સ
<https://www.flickr.com/photos/publicresourceorg/collections/72157666804055474/>

ભારતનું સાર્વજનિક પુસ્તકાલય
<https://archive.org/details/digitallibraryindia>

હિંદ સ્વરાજ સંગ્રહ
<https://archive.org/details/HindSwaraj>

ભારતનાં રાજપત્રો
<https://archive.org/details/gazetteofindia>

વૈનિક સાર્વજનિક સુરક્ષા કોડ
<https://archive.org/details/publicsafetycode>

સામ પિત્રોડા
<https://sampitroda.com/>
@sampitroda

કાર્લ મલામુદ
<https://public.resource.org/>
@carlmalamud

સીડબલ્યુ. એમ.જી., બંડ 96, કંટિસપીસ, ઇન્ટરનેશનલ પ્રેટિગ પ્રેસ, ફીનિક્સ.

‘કોડ સ્વરાજ’ આધુનિક સમયના નાગરિક પ્રતિકાર આંદોલનની કહ્યાણી છે, જે મહાત્મા ગાંધી અને અમના સત્યાગ્રહ આંદોલનમાંથી પ્રેરણા ગ્રહણ કરે છે, જે આંદોલને આપણી સરકાર અને અના નાગરિકો વરયે પારસ્પરિક વ્યવહારની પદ્ધતિ બદલી નાખી મલામુદ અને પિત્રોડા જ્ઞાનની સાર્વકિર્તિ પહોંચ, માહિતીનું લોકશાહીકરણ અને સંસ્થાનવાદ-મુક્ત જ્ઞાનની ખોજમાં ગાંધીવાદી મૂલ્યોને આધુનિક સમયમાં લાગ્યુ કરે છે અને ભારત તથા સંપૂર્ણ વિશ્વમાં પરિવર્તન લાવવા માટે એક અનિવાર્ય ઓજન્ડા પ્રસ્તુત કરે છે.

ડૉ. સામ પિત્રોડા ભારતનાં બે ભૂતપૂર્વ વડાપ્રધાનો, શ્રી રાજુવ ગાંધી અને શ્રી મનમોહન સિંહના સલાહકાર રહી ચૂક્યા છે અને અમને કેબિનેટ પ્રધાનનો દરજજો પ્રાપ્ત હતો. 1980 ના દશકમાં ભારતની દૂરસંચાર કાંતિના નેતૃત્વનો શ્રેય વ્યાપક રીતે અમને મળે છે. સામ 20 માનદ પી.એચ.ડી. ડિયીઓ અને લગભગ 100 વિશ્વવ્યાપી પેટન્ડ્સ ધરાવે છે અને 1960 માં પ્રથમ ડિજિટલ પીબીએક્સ (PBX) ના નિર્માણમાં અમણો સહાયતા કરી હતી. એઓ એવાં આન્ટ્રોપ્રેનર પણ છે, જેમણે ચુ.એસ.ગાં કમશા: ધરી ટેકનોલોજી કંપનીઓની સ્થાપના કરી છે.

કાર્લ મલામુદે ઇન્ટરનેટ પર પહેલું રેડિયો સ્ટેશન શરૂ કર્યુ હતું અને અમને આધુનિક ચુ.એસ.એપન ગવર્નરન્ટ આંદોલનના અગ્રણી માનવામાં આવે છે. કાર્લ Public.Resource.Org, નામની બિનલાબદારી સંસ્થાનું સંચાલન કરે છે.આ સંસ્થા દારા સરકારી માહિતીનાં લાખો પૃષ્ઠો નિશુલ્ખ અને અનિયંત્રિત ઉપયોગ માટે ઓનલાઇન મૂક્યામાં આવ્યાં છે, જેમાં બધાં 19,000 ભારતીય માનકોનો સમાવેશ છે. આ અગાઉ અમણો આઠ પુસ્તકો લખ્યાં છે.

કોડ અધિકાર સુરક્ષિત નથી.

પ્રકાશક

PUBLIC.RESOURCE.ORG

I SBN 9781892628091

9 781892 628091